

TÜBA-AR

Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi
Turkish Academy of Sciences Journal of Archaeology

15₂₀₁₂
ISSN: 1301-8566

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ

Prof. Dr. Halet Çambel
(1916 - 2014)

Saygıyla anıyoruz...

TÜBA-AR

Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi
Turkish Academy of Sciences Journal of Archaeology

Sayı: 15
Volume: 15
2012

TÜBA Arkeoloji (TÜBA-AR) Dergisi

SciMago tarafından taranan hakemli dergidir.

TÜBA Journal of Archaeology (TÜBA-AR)

TÜBA-AR is a peer-reviewed journal included in the SciMago.

Sahibi / Owner:

Türkiye Bilimler Akademisi adına
Prof. Dr. Ahmet Cevat ACAR
(Başkan / President)

**Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Managing Editor**

Prof. Dr. Kenan ÇAĞAN

**Basın ve Halkla İlişkiler
Press & Public Relations**

Asiye KOMUT

Grafik Tasarım / Graphic Design

Gökhan YESİRGİL

TÜBA-AR İletişim Asistanı

Communication Assistant
Cansu AKTAŞ

Baskı:

Tel: 0.312

Sayı: 15/2012 (1000 adet)

Basıldığı Tarih: 2014

ISSN: 1301-8566

TÜBA-AR Yazışma Adresi**Correspondence Address**

TÜBA İstanbul Ofisi
İTÜ Maçka Yerleşkesi
Yabancı Diller Yüksek Okulu
34367, Maçka-İSTANBUL
Tel: 0212 219 16 60
Faks: 0212 225 20 66
E-posta: cansu.aktas@tuba.gov.tr

Türkiye Bilimler Akademisi**Turkish Academy of Sciences**

Piyade Sokak, No: 27, 06690
Çankaya- ANKARA
Tel: 0312 442 29 03
Faks: 0312 442 72 36
www.tuba.gov.tr
E-posta: tuba-ar@tuba.gov.tr

© Türkiye Bilimler Akademisi, 2014

© Turkish Academy of Sciences,
2014 (All rights reserved.)

Bu derginin tüm yayın hakları saklıdır. Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz, CD ya da manyetik bant haline getirilemez.

(Kaynağı belirtilmemiş görseller, makalelerin yazarlarına aittir.)

TÜBA-AR YEREL VE SÜRELİ BİR YAYINDIR

Kapak Fotoğrafı

Kubadabad Sarayı Siren Figürlü Çini (R. Arık)

TÜBA-AR**TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ ARKEOLOJİ DERGİSİ**

TÜBA-AR, Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) tarafından yıllık olarak yayınlanan SciMago indeksince taranan uluslararası hakemli bir dergidir. Derginin yayın politikası, kapsamı ve içeriği ile ilgili kararlar, Türkiye Bilimler Akademisi Konseyi tarafından belirlenen Yayın Kurulu tarafından alınır.

DERGİNİN KAPSAMI VE YAYIN İLKELERİ

TÜBA-AR dergisi ilke olarak, dönem ve coğrafi bölge sınırlaması olmadan arkeoloji ve arkeoloji ile bağlantılı tüm alanlarda yapılan yeni araştırma, yorum, değerlendirme ve yöntemleri kapsamaktadır. Dergi arkeoloji alanında yeni yapılan çalışmalara yer vermenin yanı sıra, bir bilim akademisi yayın organı olarak, arkeoloji ile bağlantılı olmak koşuluyla, sosyal bilimlerin tüm uzmanlık alanlarına açıktır; bu alanlarda gelişen yeni yorum, yaklaşım, analizlere yer veren bir forum oluşturma işlevini de yüklenmiştir.

Dergi, arkeoloji ile ilgili yeni açılımları kapsamlı olarak ele almak için belirli bir konuya odaklanmış yazıları “dosya” şeklinde kapsamına alabilir; bu amaçla çağrılı yazarların katkısının istenmesi ya da bu bağlamda gelen istekler Yayın Kurulu tarafından değerlendirir. Kazı ve yüzey araştırmaları da dahil olmak üzere, yeni yorum ve açılım getirmeyen, yalnızca malzeme tanıtımı içeren, ön rapor niteliğindeki yazılar dergi kapsamının dışındadır. Kültür tarihi açısından önemli bir yenilik getiren önemli buluntular “haber” olarak dergiye kabul edilebilir. Yazarlar dergiye makale gönderdiklerinde, söz konusu yazının daha önce, çeviri olarak bile başka bir yerde yayımlanmadığını ya da yayımlanmak üzere bir başka dergiye gönderilmemiş olduğunu kabul etmiş sayılırlar.

TÜBA-AR**TURKISH ACADEMY OF SCIENCES JOURNAL OF ARCHAEOLOGY**

TÜBA-AR is an internationally referenced journal, published annually by the Turkish Academy of Sciences (TÜBA), and covered by SciMago index. Decisions relating to the publication policy, the coverage and contents of the journal are taken by the Editorial Board, formed by the Council of the Turkish Academy of Sciences.

COVERAGE AND PUBLICATION PRINCIPLES OF THE JOURNAL

Principally, the TÜBA-AR journal covers all recent studies, comments, evaluations, and methods in archaeology, and in all areas related to archaeology, without limitation to any periods or geographic regions. In addition to studies carried out in the field of archaeology, as a publication organ of an academy of science, the journal is open to all professional fields of the social sciences, provided that they are related to archaeology; it has also undertaken the function to create a forum covering recent interpretations, approaches, and analyses developing in these fields.

The journal may feature writings focused on a specific subject as a “file” in order to comprehensively cover new initiatives related to archaeology; and to this end, the Editorial Board decides whether contributions of invited writers are required, or, evaluates any requests received in that context. Articles that do not introduce new interpretations and initiatives, but are rather in the form of a preliminary report containing only introductions to materials, including archaeological excavations and surface researches, are out of the scope of the journal. Important findings introducing significant innovations in terms of the cultural history can be accepted as pieces of “news”. When writers send articles to the journal, they are deemed to have agreed and undertaken that the article in question has not been published in any other journal, even its translations into any languages, or that they have not been submitted to any other journal for publication.

TÜBA-AR

Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi
Turkish Academy of Sciences Journal of Archaeology

Kurucu (Founder): Prof. Dr. Ufuk ESİN

Onursal Yayın Kurulu (Honorary Members of The Editorial Board)

Prof. Dr. Nimet ÖZGÜÇ - Prof. Dr. Refik DURU - Prof. Dr. Veli SEVİN
Prof. Dr. Harald HAUPTMANN

Yayın Kurulu Başkanı (Editor in Chief)

Doç. Dr. Şevket DÖNMEZ

Editörler (Editors)

Prof. Dr. Musa KADIOĞLU, Doç. Dr. Harun ÜRER, Yrd. Doç. Dr. Gamze SART
Prof. Dr. Gocha R. TSETSKHLADZE

Yayın Kurulu (Editorial Board)

Prof. Dr. Gülsün UMURTAK, Prof. Dr. Aynur ÖZFIRAT, Prof. Dr. Engin AKDENİZ
Prof. Dr. Yılmaz Selim ERDAL, Yrd. Doç. Dr. Fethi Ahmet YÜKSEL
Yrd. Doç. Dr. Aslıhan YURTSEVER BEYAZIT

Danışma Kurulu (Editorial Advisory Board)

Tarihöncesi Arkeolojisi (Prehistory)

Prof. Dr. Harun TAŞKIRAN, Prof. Dr. Burçin ERDOĞU, Prof. Dr. Turan TAKAOĞLU
Doç. Dr. Metin KARTAL

Protohistory ve Önasya Arkeolojisi (Protohistory and Near Eastern Archaeology)

Prof. Dr. Aliye ÖZTAN, Prof. Dr. Gülsün UMURTAK, Prof. Dr. Fikri KULAKOĞLU
Prof. Dr. Tayfun YILDIRIM, Prof. Dr. Aynur ÖZFIRAT, Prof. Dr. S. Yücel ŞENYURT
Prof. Dr. Engin AKDENİZ, Prof. Dr. Süleyman ÖZKAN, Prof. Dr. Tunç SİPAHİ
Prof. Dr. Vasıf ŞAHOĞLU, Doç. Dr. Özlem ÇEVİK, Doç. Dr. Şevket DÖNMEZ

Klasik Arkeoloji (Classical Archaeology)

Prof. Dr. Serra DURUGÖNÜL, Prof. Dr. Musa KADIOĞLU, Prof. Dr. Turgut HACI ZEYREK
Prof. Dr. Kutalmış GÖRKAY, Prof. Dr. Gül IŞIN, Prof. Dr. Zeynep ÇİZMELİ-ÖĞÜN
Prof. Dr. Gürcan POLAT, Prof. Dr. Ralf von den HOFF, Doç. Dr. Veli KÖSE,
Doç. Dr. Daniş BAYKAN

Karadeniz Arkeolojisi (Black Sea Archaeology)

Prof. Dr. Gocha R. TSETSKHLADZE

İran – Orta Asya Arkeolojisi (Iran – Central Asia Archaeology)

Prof. Dr. Aiman DOSSYMBAYEVA, Doç. Dr. İbrahim ÇEŞMELİ, Doç. Dr. Anıl YILMAZ

Türk - İslam Arkeolojisi (Turkish - Islamic Archaeology)

Prof. Dr. Bozkurt ERSOY, Prof. Dr. Hüseyin YURTTAŞ, Prof. Dr. Kenan BİLİCİ
Doç. Dr. Harun ÜNER , Doç. Dr. Mustafa ÖZER, Yrd. Doç. Dr. Rüstem BOZER

Ortaçağ Arkeolojisi (Medieval Archaeology)

Prof. Dr. Zeynep MERCANGÖZ, Prof. Dr. Ayşe AYDIN, Prof. Dr. Yüksel SAYAN
Prof. Dr. Osman ERAVŞAR, Doç. Dr. Ferudun ÖZGÜMÜŞ, Doç. Dr. Lale DOĞER,
Doç. Dr. V. Macit TEKİNALP, Yrd. Doç. Dr. Ahmet Vefa ÇOBANOĞLU
Yrd. Doç. Dr. Emel Emine DÖNMEZ

Eskiçağ Tarihi (Ancient History)

Prof. Dr. Mustafa Hamdi SAYAR, Prof. Dr. Turgut YİĞİT, Prof. Dr. Turhan KAÇAR
Prof. Dr. Mustafa ADAK, Yrd. Doç. Dr. Bülent ÖZTÜRK

Hititoloji (Hittitology)

Prof. Dr. Aygöl SÜEL

Mısırbilim (Egyptology)

Yrd. Doç. Dr. Hasan PEKER

Arkeojeofizik (Archaeogeophysics)

Doç. Dr. Selma KADIOĞLU, Yrd. Doç. Dr. Fethi Ahmet YÜKSEL

Arkeojeoloji (Archaeogeology)

Prof. Dr. Yusuf Kağan KADIOĞLU

Arkeometalurji (Archaeometallurgy)

Prof. Dr. Ünsal YALÇIN

Arkeozooloji (Archaeozoology)

Prof. Dr. Vedat ONAR, Doç. Dr. Levent ATICI

Arkeobotanik (Archaeobotanic)

Doç. Dr. Evangelia PİŞKİN

Antropoloji (Anthropology)

Prof. Dr. Yılmaz Selim ERDAL, Prof. Dr. Ayla SEVİM, Doç. Dr. Ömür Dilek ERDAL
Yrd. Doç. Dr. Gamze SART

Sosyoloji (Sociology)

Prof. Dr. Kenan ÇAĞAN

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Sunu / Presentation	7
Devrim ÖZKAN	9
“Göbekli Tepe” Örneğinde İnsani Eşgüdümlü Eylem, Din ve İletişim <i>Human Coordinative Action, Religion and Communication in the Case of “Göbekli Tepe”</i>	
Engin AKDENİZ	21
Kuzey Lydia’daki Thyateira’nın Erken Dönem Yerleşimi: ‘Hastane Höyüğü’ Kazısı <i>The Early Settlement of Thyateira in the Northern Lydia: “Hospital Mound” Excavation</i>	
A. Tuba ÖKSE	47
Salat Tepe Orta Tunç Çağı Mezarları <i>Middle Bronze Age Burials at Salat Tepe</i>	
Mehmet Ali YILMAZ	69
Contributions to the Early Iron Age Problem in the Central Black Sea Region in Light of Vezirköprü / Oymaağaç Höyük Ceramic <i>Vezirköprü / Oymaağaç Höyük Seramikleri Işığında Orta Karadeniz Bölgesi Erken Demir Çağ Problemine Katkılar</i>	
Salih KAYMAKÇI	79
Antikçağ’da Kelkit Vadisi’ndeki İnanç ve Tapınımlar-Kültler <i>Belief and Worshipping-Cults in Kelkit Valley in Ancient History</i>	
Akın ERSOY - Gülten ÇELİK ERSOY	95
Smyrna / İzmir Kazıları Kemik Buluntuları <i>Bone Findings from Smyrna / İzmir Excavation</i>	
Ayşe Fatma EROL - Deniz TAMER	115
Fatsa Cıngırt Kayası 2012-2014 Sezonu Kazılarında Ele Geçen Ağırlıklar Üzerine Değerlendirmeler <i>Evaluations on Loom Weights Obtained From Excavations Held in Fatsa Cıngırt Kayası 2012-2014 Seasons</i>	
Anıl YILMAZ	139
When Was Gök Turk Statues Sculpted and Erected? (A Glance with the Example of Kül Tigin’s Wife) <i>Gök Türk Heykelleri Ne Zaman Yontuluyor ve Dikiliyorlardı?</i> <i>(Kül Tigin’in Karısının Heykel Parçası Örneği ile Bir Bakış)</i>	
Filiz İNANAN	147
Sinop Balatlar Kilisesi Kazısı Sırlı Bizans Seramik Buluntularının Ön Değerlendirmesi <i>An Assessment for the Byzantine Pottery from the Excavation of Balatlar Church, Sinop, Turkey</i>	
Kerim ALTUĞ	161
Tarihi Yarımada’nın Bazı Bilinmeyen Bizans Dönemi Sarnıçları <i>A Review of Some Unknown Byzantine Cisterns in Historical Peninsula</i>	
Yurdagül ÖZDEMİR	175
Tarihi Veriler ve Arkeolojik Bulgularla Keykubadiye Sarayı <i>Keykubadiye Palace with Its Historical Data and Archaeological Findings</i>	
TÜBA-AR 15. Sayı Hakemleri	199

SUNU

Arkeoloji devam eden bir öğrenme sürecidir. Kazılar ve keşiflerle ilgili yayınlar ise söz konusu sürecin arkeoloji ilgilileri ve toplum tarafından farkına varılabilen bölümüdür. Farkına varılamayanlar, üzülmek gerekir ki, arkeolojinin tozlu tarihinde kalanlardır. Akademisyen ya da Müzeci olsun bir kazı başkanının görevi toprak altından gün ışığına kavuşan bulguların hızlı ve sistemli bir şekilde yayınlanmasıdır. Aksi takdirde, kamu fonlarıyla gerçekleştirilmiş arkeolojik araştırmalar kazıyı yapan kişiye ya da ekibine küçük bir mutluluk yaşatacak, sonrasında kimsenin ne olduğunu bile bilmediği buluntular sırlarıyla müzelerin depolarında umutsuzca beklemeye başlayacaklardır. Bu nedenle kazıları yapan insanların sorumluluğu bulguları paylaşma temelinde oldukça büyüktür. Kazı başkanı bir bilgisayar belleği gibi, kendisi de farkında olmadan, toprak altından çıkan herşeyi tabakalaşma kurgusu ile birlikte hafızasına kaydeder. Yayın yapmadığı, fakat kazı yapmaya devam ettiği her dönem hafıza dolmaya ve yavaşlamaya başlar. En kötüsü ise yayınsız kazı başkanının dopdolu hafızası ile göçüp gitmesidir. Sonrasında yapacak bir şey kalmaz, çünkü müze ya da kazıevi depolarındaki buluntular kazı başkanının hafızasında giden doğrulukta asla yayınlanamaz. Türkiye kazı tarihine kısa bir göz attığımızda, buraya değin özetlemeye çalıştığım sürecin ne kadar çok kazıyı etkilediğini, toplumca hakkımız olan arkeolojik bilgilerin nasıl elimizden alınmış olduğunu kolayca görebiliriz.

Merhum Prof. Dr. Ufuk Esin'in, Türkiye'nin sosyal bilimleri de kapsayan ilk akademisi olan TÜBA bünyesinde 1998 yılında kurduğu TÜBA-AR, arkeolojinin devam eden öğrenme sürecinde bir kısmı hala kurtarılabilecek bilgilerin ulusal ve uluslararası arkeoloji dünyasına aktarılmasında çok önemli bir yere sahiptir. 2011 yılında 14. Sayısıyla yayın hayatına zorunlu bir ara veren

TÜBA-AR, 15. Sayıyla birlikte arkeoloji ve onunla ilgili bilim dallarını kucaklayarak yeni bir yayın politikası çerçevesinde tekrar yayına başlamıştır. Kısa sürede Arts and Humanities İndeks bünyesine girme başarısı gösteren dergimizin, duraksama nedeniyle bu konumunu kaybetmiş olması üzücü bir durum olmakla birlikte, bazen zorunlu da olsa verilen molaların daha güçlü daha karakterli dönüşlere ve oluşumlara neden olabileceği unutulmamalıdır. 15. Sayıyla birlikte dergimizin uluslararası indeksler açısından eski konumunun da ötesine ulaşacağından emin olduğumuzu bildirmek isterim.

TÜBA-AR yeni yayın politikası çerçevesinde Tarihöncesi'den Osmanlı Dönemi'ne ve Anadolu merkezli olarak Önasya'dan Orta Asya'ya uzanan coğrafyayı ilgilendiren konularla yayın hayatına devam etmeyi planlamaktadır.

TÜBA-AR yayınlandığı 14 yıl gibi kısa bir sürede Türk ve Dünya arkeolojisinde önemli bir yere sahip olmuş, insanların kütüphanelerinde devamı için yer ayırdıkları bir değer haline gelmiştir. TÜBA-AR'ın bu değerini fark eden ve şahsıma dergiyi yeniden yapılandırma görevini veren TÜBA Başkanı Prof. Dr. Ahmet Cevat Acar ile bu zorlu süreçte koordinasyon görevini gerçekleştiren Prof. Dr. Kenan Çagan'a arkeoloji camiası adına teşekkürlerimi sunarım. Her biri kendi alanında uzman değerli bilim insanlarından oluşan editör, yayın ve danışma kurullarımıza katkılarından dolayı teşekkür ediyor ve başarılar diliyorum. Tüm TÜBA çalışanları nezdinde 15. Sayının teknik ve bürokratik yüklerini taşıyan Gökhan Yesirgil, Asiye Komut ve Cansu Aktaş'a teşekkür ederim. Arkeolojik kazıların sonsuza kadar devam etmesi dileği ile.

Doç. Dr. Şevket Dönmez
TÜBA-AR Yayın Kurulu Başkanı

PRESENTATION

Archaeology is an ongoing learning process. Publications related to archaeological excavations and explorations are only the portion of that process that can be realized by the society, and by those who are interested in archaeology. What that cannot be realized is, unfortunately, those things that have remained buried in the dusty pages of the history of archaeology. Regardless of whether he/she is an academician or a museum expert, the function of an excavation director is to have the findings brought to light from underground published swiftly and systematically. Otherwise, archaeological researches carried out with public funds will give minor happiness to the head of excavation or his/her team, and then, findings will desperately begin waiting in museum storages along with their yet unknown mysteries. Therefore, head of excavations have substantial responsibility to share their findings with the public. Excavation directors unconsciously record everything unearthed in their memory, just as a computer memory, in a stratified construct. Their memories begin to get filled up and slow down as they continue excavations, unless they publish their findings. The worst of all is that excavation directors who have no publications pass away along with their crammed memory. Then, there remains nothing to do, for findings kept in stores of museums or excavation houses can never be published with the same accuracy as in the memory of the excavation directors. When we have a glance at the excavation history in Turkey, we can easily see how this process I have tried to summarize above has affected many archaeological excavations, and how the archaeological knowledge, which we deserve as the public, has been taken away from us.

TÜBA-AR, established by the late Prof. Dr. Ufuk Esin in 1998 within TÜBA, Turkey's first academy that also covers the social sciences, holds a very important position in transfer of the knowledge, a portion of which can still be recovered within the ongoing learning process of the archaeology, to the national and international world of archaeology. Having suspended its publication life with its 14th issue in 2011 compulsorily, TÜBA-AR has once again begun to be published with a new publication

policy, embracing the archaeology and all its associated disciplines with its 15th issue. Even though it is rather upsetting for our journal has lost its listing in the Arts and Humanities Index, which had been achieved in a short period of time due to the aforementioned suspension, it should be remembered that breaks, which are sometimes taken compulsorily, could lead to strong comebacks with a stronger character.

I would like to state that we are rest assured that, with its 15th issue, our journal will achieve even better positions than its old position in terms of the international indices.

Within the framework of its new publication policy, TÜBA-AR plans to continue its publication life featuring subjects concerning the geography extending from pre-history to the Ottoman Period, and from the Near East to the Central Asia.

TÜBA-AR has secured an important position in the Turkish and World archaeology in a short period of time like 14 years, and achieved to become a value, for which readers saved their place in their libraries for its new issues. I would like to express my gratitude to Prof. Dr. Ahmet Cevat Acar, Chairman of TÜBA, who has realized this value of TÜBA-AR and entrusted me the task to restructure the journal, and to Prof. Dr. Kenan Çağan, who served as the coordinator during this challenging process, in the name of the archaeological community.

I would also like to extend my thanks to all our editors, editorial and advisory boards consisting of esteemed scientists, each of whom is a specialist in their respective field, for all their contributions, and I wish them all great successes. I would also like to thank Gökhan Yesirgil, Asiye Komut and Cansu Aktaş, who have borne the technical and bureaucratic burdens of the 15th issue, before all TÜBA employees. I hope that the archaeological excavations last forever.

Assoc. Prof. Şevket Dönmez PhD.
TÜBA-AR Editor in Chief

“GÖBEKLİ TEPE” ÖRNEĞİNDE İNSANİ EŞGÜDÜMLÜ EYLEM, DİN VE İLETİŞİM

HUMAN COORDINATIVE ACTION, RELIGION AND COMMUNICATION IN THE CASE OF “GÖBEKLİ TEPE”

Devrim Özkan*

Anahtar Sözcükler: Göbekli Tepe, Eşgüdümlü Eylem, Din, Sembol, Tapınak, Dil, İletişim.

Keywords: Göbekli Tepe, Coordinative Action, Religion, Symbol, Temple, Language, Communication.

ÖZET

Türkiye’nin Şanlıurfa ilinde bulunan “Göbekli Tepe”deki kazılar, insanlık tarihinin yanı sıra, insani toplumsallığın nasıl bir biçimde tesis edildiğine dair kavrayışları da derinden etkilemiştir. İnsanlık tarihinin nasıl bir biçimde gerçekleştiğine dair ortak kabullerin, “Göbekli Tepe”de elde edilen bulgular ışığında yeniden gözden geçirilmesi zorunludur. İnsanların, tarım ve hayvancılık faaliyetlerinde bulunmadan önce bir tapınak inşa etmiş olmaları, dinin ve gelişmiş sembolik iletişimin, yerleşik hayata geçildikten sonra geliştiğine dair ortak kabulleri ortadan kaldırmıştır. “Göbekli Tepe,” insanın kabileden topluma geçmesini sağlayan asıl niteliklerinin neler olduğuna dair tartışmaların, yeni veriler ışığında yeniden ele alınmasını sağlamıştır. İnsani iletişimin kökenleri ile dinsel sembollerin gelişimi arasında benzerlikler mevcuttur. İnsanı diğer canlılardan ayıran başlıca niteliği, eşgüdümlü bir biçimde eylemde bulunurken, sembolik ve dilsel iletişimi en mükemmel bir biçimde gerçekleştirebilmesidir. “Göbekli Tepe,” insani dilsel iletişim ile dinin gelişimi arasında benzerlikler olduğunu göstermektedir.

ABSTRACT

“Göbekli Tepe which is stationed in Turkey’s southeast province Şanlıurfa, has profoundly effected the comprehensions regarding both history of humanity and the constitution of human sociality. Common knowledge regarding how the human history evolved, must be reevaluated after the findings acquired from “Göbekli Tepe”. The construction of a sanctuary before herding and agricultural activities, refutes the common argument which relates the emergence of religion and symbolic communication to settlement. “Göbekli Tepe” provides new insights related to the discussions on which characteristics caused mankind to the stage of society from tribes. There is a resemblance between the the sources of human communication and the development of religious symbols. The major aspect distinguishing humans from other living things depends on the ability of acting cooperatively and using symbolic and linguistic communication at the same time. “Göbekli Tepe” displays the resemblances between human linguistic communication and the development of religion.

* Yrd. Doç. Dr. Devrim ÖZKAN, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Medya ve İletişim Bölümü, e-posta: ozkandev@hotmail.com

GİRİŞ

Türkiye'nin Şanlıurfa ilinde keşfedilen bir "tapınak" (temple), diğer tüm medeniyetlerden önce, insan topluluklarının bir arada yaşamasını temin eden bir işlevi yerine getirmiş bulunduğu dair önemli veriler sunmakta. "Göbekli Tepe"nin kim tarafından ve hangi nedenlerden dolayı inşa edildiği, iletişim antropolojisi ve arkeolojinin başlıca problemlerden birini oluşturmaktadır. "Göbekli Tepe"yi dikkate değer kılan başlıca faktör, insani medeniyetin temel yapı taşlarını oluşturan sembolik iletişimin biçimlenişinin en önemli kilometre taşlarından biri olmasıdır. Keşfedilen dört ayrı daireyi oluşturan, "T-biçimli" (T-shaped) (Resim 1-2) taş "sütunlar"ın (pillars) aralarının taşlar ile örülmesiyle meydana gelen duvarın ve her birinin ortasında yer alan birbirine bakan zeminden üç metre yükseklikteki iki T-biçimli sütunun, gündelik yaşamın devam ettirilmesi ile bir ilişkisinin bulunmadığı açıkça gözlenmektedir.¹ Schmidt'e göre eldeki veriler "Göbekli Tepe"nin bir "Ölü Kültü Anıtları Alanı" olduğuna dair bir sonuca varmak için yeterlidir.² Taş devrinde yaşayan insanların inşa ettiği bu yapılarda yer alan taş sütunlardaki figürler, çeşitli tapınma etkinliklerinin gerçekleştirildiğinin başlıca kanıtıdır. Taş sütunlara resmedilen insana benzeyen figürlerin ise, idealize edilmiş insanüstü tasarımlar olduğu görülmektedir.

Res.1- T-Biçimli dikilitaşlar (TÜBA arşivi)

¹ "Göbekli Tepe", etrafındaki pek çok benzer yapıda görüldüğü gibi, gömülmüş olan daha önceki yapıların üzerine yenilerinin inşa edilmesiyle meydana gelmiştir (Özdoğan 2006). Bu nedenle bölgede henüz gömülü halde bulunan yirmiye yakın "daire" bulunmaktadır.

² Schmidt 2013: 124.

Dünyadaki ilk tapınak olabileceğine dair önemli kanıtları barındıran "Göbekli Tepe"nin yaklaşık 11.500 ila 12.000 yıl öncesine tarihlenen inşası, insanların "kabile"den (tribe) "toplum"a (society) geçiş sürecinin başlangıç aşamasını oluşturmaktadır. Böylesi bir tapınağın inşa edilebilmesi için, çok sayıda insanın "eşgüdümlü" (coordinative) etkinlikte bulunmasının gerekmesi, 12.000 yıl önce (M.Ö. 10.000) bunun nasıl gerçekleştirilebildiği problemi ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca tapınağın etrafında, insanların barınak olarak kullanabilecekleri herhangi bir yapıya rastlanmaması, tapınağın yerleşik hayata geçmemiş insanlar tarafından inşa edildiğinin bir göstergesidir. Yine tapınak etrafında bulunan hayvan kemiklerinin tamamının vahşi hayvan kemikleri olması,³ inşa eden insanların avcı ve toplayıcı olduklarının bir diğer kanıtıdır. Bu durum zamanımıza kadar kabul gören insanlık tarihine dair teorilerin yeniden gözden geçirilmesini zorunlu hale getirmektedir. Dini inancın ve sembolik iletişim dizgelerinin, insanların tarım ve hayvancılık faaliyetlerinde bulunmaya başlamalarından sonra ortaya çıktığına dair ortak kabul, "Göbekli Tepe"de keşfedilen buluntular ile sorgulanmaya başlamıştır.

Şüphesiz ki ortaya çıkan yeni bulgular tarafından desteklenmeyen teorilerin, ya terkedilmeleri, ya da revize edilmeleri gerekir. Bu nedenle Schoch "Göbekli Tepe"-de ortaya çıkan yeni buluntular ışığında insanlığa (humanity) dair yeni bir kavrayışın geliştirilmesi gerektiğini düşünmektedir.⁴ İnsanların, su ve gıdalarını başka yerlerden getirmek zorunda oldukları bir coğrafi konumda bulunan "Göbekli Tepe," insanların bir arada bulunmak için hangi nedenlerden dolayı bir tepede tapınak inşa ettikleri probleminin bilim insanlarının gündemine gelmesine yol açmaktadır. Zira suyun ve gıdanın başka mekânlardan taşınmak zorunda kalındığı koşullar altında, insanların tapınak çevresinde uzun süre ikamet edemeyecekleri aşikârdır. Tüm bu koşullara rağmen, insanların böylesi bir tapınağı nasıl ve neden dolayı inşa etmiş oldukları problemi önem arz etmektedir. Ayrıca, taş devri insanların böylesi bir tapınağın inşasını gerektiren kompleks düşünce ve tasarımın yanında, belirli bir iş bölümünü gerçekleştirebilmeleri de bir diğer çözüm bekleyen problem olarak durmaktadır. Tüm bunların anlaşılabilmesi için insanın asli niteliklerine dair yeni kavrayışlara ihtiyaç duyulmaktadır.

³ Curry 2008: 278.

⁴ Schoch 2013: 8.

Res. 2 - T-Bişimli dikilitaşlar (TÜBA arşivi)

İnsanlık tarihi, insanların çeşitli etkinlikleri gerçekleştirebilmeleri için gerekli olan eşgüdümlü eylemde bulunabilme yeteneğinin daha kompleks ve çok sayıda insanın katılımını sağlayacak bir biçimde gerçekleştirilmesiyle ilerlemiştir. Eşgüdümlü eylemin sağlanabilmesi için gerekli olan insani (human) dil ve iletişim, insanlar arasındaki harmoniyi sağlayan bir faktör olarak, insanlık tarihinde önemli bir rol oynamıştır. İnsani dil ve iletişim, yeni sembollerin geliştirilmesiyle ilerler. Burada din, insanların karşılıklı paylaştıkları bilgi ve sembollerin inşasında önemli bir etkidir. Bu nedenle, henüz tarım faaliyetinde bulunmaya başlamayan insanların bir tapınak inşa edebilmek için gerekli olan organizasyonu, nasıl olup da gerçekleştirebildikleri sorusu son derece önemlidir. Zira sayısı en fazla yirmi ya da otuz kişiden oluşan kabilelerin, üç metrelik taş sütunların ana kayadan kesilmesi, taşınması ve yontulması işlemlerini gerçekleştirebilmeleri mümkün değildir. Bunun için, on iki bin yıl önce Harran Ovası'nda yaşamlarını sürdüren çok sayıda kabilenin eşgüdümlü eylemde bulunmaları gerekmektedir. İnsanın doğadan ayrılarak, kendisine korunaklı bir yaşam inşa etmesini sağlayan medeniyet inşası, ortak ilgi ve kaygılar ile davranan insanların eşgüdümüllüğü ile sağlanabilmiştir. Bu eşgüdümüllüğü temin eden başlıca faktörün ne olduğuna dair problemin, "Göbekli Tepe"de

elde edilen bulgular ile yeniden ele alınması zaruret arz etmektedir.

I. Göbekli Tepe'deki Buluntuların İnsanlık Hakkında İşaret Ettiklerine Dair

Avcı ve toplayıcı kabilelerin başlıca özelliği, üyelerin birbirlerine güvenini ve doğrudan iletişimlerini esas almalarıdır. Aile üyelerinin yanı sıra, kabileye dışarıdan katılan yalnız bireylerden oluşan avcı ve toplayıcı kabileler, dayanışma ve paylaşım sayesinde varlıklarını sürdürebilirler. Kabilelerin tarım ve hayvancılık faaliyetlerinde bulunmaya başlamalarıyla, daha fazla çocuk sahibi olmaları ve ortalama yaşam süresinin artması, nüfuslarının daha hızlı bir biçimde artmasına neden olur. Kabilelerin yüzden fazla kişiyi bir arada bulundurmaya başlaması, tarım ve hayvancılık ile birlikte mümkün olabilmıştır. Bu sayı, yeterli miktarda kalori ve proteinin üretilip stoklanabildiği koşullarda bin kişiye ulaşabilir. Bu koşullarda, aileler bir arada yaşamak zorunda kalırlar. Farklı ailelerin ve kişilerin bir arada çatışmadan yaşamlarını temin etmek için ortak dinsel, ahlaki, iletişimsel ve idari kodların tesis edilmesi gerekir.

"Göbekli Tepe" örneğinde, farklı aile ve kabilelerden insanların, tarım ve hayvancılığın sağladığı ekstra olanaklar olmadan, eşgüdümlü eylemlerde bulunarak bir inşaat projesini gerçekleştirebildikleri görülmektedir. Bir tapınak inşa ederek birlikte kullanmanın insanları bir araya getiren bir işlevi bulunmaktadır.⁵ Tüm inanç sistemleri, insanların ortak bilgi, sembol ve iletişim vasıtalarına sahip olmalarını sağlayarak, bir arada yaşamlarını sürdürebilmeleri için gerekli toplumsallığın kuruluşunu temin eder. Karşılıklı olarak birbirlerini tanıdıkları için, güvene dayalı ilişki sürdüren kişiler, aynı inanç sistemine sahip olduklarından dolayı birbirlerine güvenmeye başlarlar. Bu sayede, din, bir tür iletişim sistemi olarak işlev görür. İnsanlar ortak inançlara sahip olmaları sayesinde, eşgüdümlü eylemlerde bulunarak bir tapınak inşa edebilmelerini sağlayan bir enfastrüktür elde ederler. Ayrıca insanlar inşa ettikleri tapınak sayesinde, ortak sembolle re sahip olarak, iletişimde ve eşgüdümlü eylemlerde bulunmaya devam edebilirler. Bu sayede doğa karşısında bir araya gelmenin yanı sıra, aynı coğrafyada bir arada yaşadığı diğerlerinin kendilerine karşı bir tehdit unsuru olmasına da engel olurlar. Din vasıtasıyla ortak sembol ve iletişim vasıtalarının tesis edilmesinde "tapınak inşası"nın önemli bir rolü vardır. "Göbekli Tepe," insanların ortak dini semboller ve tapınaklar oluşturabilmesi için yerleşik hayata geçmiş olmalarının gerekli olmadığını göstermektedir.

⁵ Banning, "Çömlek Öncesi Neolitik" (Pre-Pottery Neolithic) site olan "Göbekli Tep"deki yapının insanların yaşamlarını sürdürdükleri bir "ev" (house) olabileceğini ileri sürerek (2011: 619), kazı çalışmalarını gerçekleştiren Schmidt'in yapının "tapınak" olduğu iddiasına karşı çıkmıştır (2013: 14).

“Göbekli Tepe”de, bir daire biçimi (Resim 3) oluşturacak şekilde sıralanmış taş sütunların üzerinde yer alan çok sayıdaki figür, o dönemdeki insanların inanç sistemlerine dair önemli veriler sunmaktadır. Avcı ve toplayıcıların yaptıkları mağara resimleri, her bir canlının birbirinden ayrı bir ruha sahip olduğu ve insanın da tüm doğadaki canlılardan biri olduğuna dair bir inancın var olduğunu gösterir. Buna karşı, doğadaki canlıların bir tapınağın duvarlarında birer sembol haline getirilmesi, insanın kendisini doğadan ayırmaya başladığının bir göstergesidir. Tarım ve hayvancılık faaliyetlerini gerçekleştirmeye başlayan insanların doğayı biçimlendirmeye çalışmalarından dolayı kendilerini doğanın hâkimi olarak görmelerini sağlayacak bir inanç dizgesi oluşturmaları, anlaşılır bir durumdur. Ancak avcı ve toplayıcıların kendilerini doğanın üzerinde konumlandırmalarını açıklamak için, insanın eşgüdümlü eylemde bulunmasını sağlayan asli niteliklerine dair bir kavrayışa sahip olmak gerekmektedir.

Res. 3 - Daire oluşturacak biçimde sıralanmış dikilitaşlar (TÜBA arşivi)

İnsani eşgüdümlü eylemi, sürü halinde yaşayan diğer canlıların ortak eylemlerinden ayıran en önemli nitelik, bilinçli bir biçimde gerçekleştirilmesinin yanı sıra, koşulların gerekliliklerine göre sürekli revize edilmesidir. Çevresel koşulların gerekliliklerine, toplumsal yapısını değiştirerek cevap veren insan, harici faktörleri değiştirebilmek için çeşitli atılımlarda bulunma olanağı edinmiştir. Daha önceleri, insanların tarımsal faaliyetlerde bulunmaya başlamalarıyla zengin bir sembolik vokabüler geliştirdiklerine inanılmaktayken, “Göbekli Tepe”deki buluntular ile birlikte, büyük grupların bir tapınak inşa ederek tapınma faaliyetlerinde bulunmalarıyla tarımsal etkinliklerin gerçekleştirilmesine yönelik ilk adımın atıldığına dair yeni bir yaklaşım geliştirilmiştir.⁶ Buna

göre kabilelerin, tarımsal faaliyetlerde bulunmadan çok daha önce, bir araya gelerek ortak faaliyetlerde bulunmaları yerleşik hayatı, tarımı ve hayvancılığı olanaklı hale getirmiştir. İş bölümünün daha kompleks bir nitelik kazanmasında, insanların eşgüdümlü eylemde bulunarak bir tapınak inşa etmeleri, son derece önemli bir adımdır. Öncelikle bir inanç sistemi ve tapınak inşa ederek, aynı iletişim kodlarıyla davranan insanlar, deneyimlerini birbirleriyle paylaşabilme olanağı edinmişlerdir. Bu sayede bir medeniyetin inşa edilebilmesi için zaruri olan ihtiyaçlar karşılanabilir hale gelmiştir.

İnsanların, doğaüstü varlıkların yaşamlarını etkilediğine dair bir kavrayış geliştirmeleri, dinin gelişimini sağlayan başlıca faktördür. Mısır piramitlerinden 7.000 yıl önce inşa edilen “Göbekli Tepe”deki T-biçimli taş sütunlarda temsil edilen insan benzeri figürlerin, insanüstü varlıklara tekabül etmesi muhtemeldir. İnsan doğaüstü varlıklara

tapınarak sadece onlardan gelebilecek tehlikeleri bertaraf etmeye çalışmaz. Fakat insan ayrıca, doğaüstü varlıklar vasıtasıyla toplumsal yapısını organize etme olanağı da elde eder. İnsanın tapındığı “tanrı ya da tanrıların nitelikleri” ile “toplumsal yapısının biçimlenişi” arasında benzerlikler olması, dinin toplumsal yapı üzerinde ne derece etkili olduğunu gösterir. Savaşçı tanrılara tapan Asurluların toplumsal yapısının da askeri bir nitelik arz etmesi dikkat çekici bir örnektir. Bu anlamda “Göbekli Tepe” sadece insanların 11.500 yıl önce bir tapınak inşa ettiklerini değil, ayrıca in-

sanın toplumsal yapı ve işleyişini din vasıtası ile düzenleme girişiminde bulunduğunu da göstermektedir.

Anıtlar inşa ederek iktidar ve idari yapı tesis etme eğilimi, insanlık tarihi boyunca sıklıkla karşılaşılan bir durumdur.⁷ Bu anıtlar ve iktidarlar sayesinde insanların, belirli bir merkezin etrafında bir arada yaşamlarını sürdürebilmeleri mümkün olabilmektedir. İnsanların bir araya gelerek bir tapınak inşa etmeleri, kabilelerin birlikteliğini sağlayarak, kabileler arasındaki çatışmaların ortak sembollerin kullanılarak azaltılmasını olanaklı hale getirir. “Göbekli Tepe” gibi yerleşim yerlerinde “sosyal statü”-lerin (social ranking) tesis edilmesiyle, sosyal etkileşim etkin bir biçimde gerçekleşmeye başlamıştır.⁸ Bu sayede, insanlar diğerlerinin deneyimlerini kullanarak değişim ve gelişimin daha hızlı bir biçimde gerçekleşmesini sağ-

⁶ Curry 2008: 278.

⁷ Schmidt 2013: 137.

⁸ Steadman 2004: 524.

lar. Zeder, insanların tarımsal etkinliklerindeki gelişmenin birbirini her yerde aynı şekilde takip eden süreçler biçiminde gelişmediğini, fakat farklı mekânlardaki gelişmelerin birbirlerini etkilemeleriyle biçimlendiğini belirtmektedir.⁹ Tarımsal etkinlik, diğerlerinin deneyimlerini kendi deneyimleriyle birleştirerek, doğayı dönüştürmeye çalışan insanların, eşgüdümlü etkinlikleriyle mümkün hale gelir. İnsanların birlikte ibadet etmeleri, medeniyetin gerçekleştirilebilmesinde önemli bir etkidir. Bu sayede birbirleriyle çatışmaktansa, ortak etkinliklerde bulunma olanağına kavuşan insanlar, daha fazla sayıda insan ile birlikte aynı mekânda bulunarak yaşayabilir. Burada insanın adaptasyon yeteneğini diğer canlıların adaptasyon tarzından ayıran bir diğer özellik ortaya çıkar. Diğer canlıların fiziksel özellikleri çevresel gerekliliklere göre, uzun süreleri kapsayacak bir biçimde değişirken, insan fiziksel özelliklerinden ziyade, toplumsal yapısının işleyişini değiştirerek dış dünyayı kontrolü altına almaya çabalayan bir canlıdır. İnsanın bu niteliği, diğer kabileler ile ortaklıklar kurarak, doğaüstü referanslar vasıtasıyla toplumsal hayatın düzenlenmesini sağlamıştır.

Ayrıca, ölen insanların bedenlerinin yanı sıra, doğadaki canlıların çeşitli sembollerinin de inşa edilen tapınakta muhafaza edilmesi, dünyadaki tüm varlıkların sahip olduklarına inanılan ruhların kontrol altına alınmaya çalışıldığının bir göstergesidir. İnsanın doğayı kontrol altına alarak dönüştürmesi, inşa ettiği ilk tapınaklardan biri olduğuna inanılan "Göbekli Tepe"de, diğer canlıların kurguladığı çeşitli "ideal tip"lerine tapınarak, kendisini korumaya çalışmasında gözle görünür hale gelmektedir. İnsan, varlığının dış dünyadan ayrı olduğunun bilincindedir. Bunun yanı sıra, insan dış dünyada kendi varlığını tehdit eden çok sayıda varlık olduğunu bilinçli bir biçimde bilen bir canlıdır. Tüm bunlara karşı, kendisini korumak ve kaygılarını gidermek için diğer insanlarla dayanışmada bulunabilmek için ortak semboller, diller ve dinler geliştirmek, insanın medeniyetler inşa edebilmesini sağlayan başlıca faktörlerden biridir.

II. İnsanlığın Kabileden Topluma Geçişinin Başlangıcı Olarak "Göbekli Tepe" ve Semboller

İnsanlık tarihi, toplumların "karşılıklı bilgi"lerinin (mutual knowledge) içerdiği "ortak semboller"in icat edilmeleriyle birlikte gelişimini sürdürmüştür. Sembollerin işaret ettikleri anlamlar, yaşamın biçimlenmesinde etkili olmuştur. Semboller, insanların toplumda yaşamlarını nasıl sürdüreceklerinin yanı sıra, diğerleriyle çeşitli eylemleri gerçekleştirirken iletişimde bulunabilmelerini de sağlar. Kişinin aynı aileye ait olduğu diğerleriyle birlikte yaşadığı kabilelerden, farklı ailelerin bir arada ortak dini ve idari işleyişi paylaştıkları topluma geçiş süreci, daha kompleks sembollerin mevcudiyetine ihtiyaç duyar. Bu

anlamda, ilk tapınaklardan biri olduğu düşünülen "Göbekli Tepe," daha çok sayıda insanın eşgüdümlü eylemde bulunmalarını sağlayacak sembollerin ilk defa ortaya çıkmaya başladığı bir süreçte işaret etmektedir. "Göbekli Tepe" gibi bir yapı, çok sayıda insanın uzun süreli çalışılmasını, seferber edilmelerini ve organizasyonunu gerektirmektedir.¹⁰ İnsanların yeni semboller icat ederek sahip oldukları iletişim sistemini daha kompleks bir hale getirebilmeleri, diğer canlılar ile aralarındaki en önemli farktır. Ayrıca insan diğer insan gruplarından farklı dilsel ve sembolik iletişim sistemleri geliştirerek, kendi kabilesini diğerlerinden ayırma yeteneğine de sahiptir. Bu sayede kendi kabilesine harici üyelerin dahil olmasını engeller. Ancak insan, kaynaklar yeterli olduğu zaman, kabilenin barındırdığı insan sayısını arttırmak için iletişim sistemini daha fazla insanın kabileye katılmasını sağlayacak bir biçimde yeniden yapılandırabilecek bir toplumsal yeteneğe de sahiptir. İnsanın en önemli niteliği, çevresel faktörleri dikkate alarak, toplumsal yapısını farklı biçimlerde organize edebilmesidir. Bu durum, insanın kullandığı iletişim sistemleri için de geçerlidir. İnsan, nasıl ki kabilesini genişleterek güvenliğini arttırmak amacıyla iletişim sistemleri geliştiriyorsa, harici üyelerin kabileye dahil olmasını engelleyecek iletişim sistemleri de geliştirebilir. Nasıl ki dilin bir işlevi insanlar arasındaki iletişim, etkileşim ve eşgüdümü sağlamaksa, bir diğer işlevi de harici grup ve üyelerin kabileye dahil olmasını engellemektir. Farklı bir dilin konuşulduğu kabileye dahil olmak, o dili bilmeyen kişi için olanaksızdır. Zira kişinin kabile üyeleriyle iletişimde bulunarak, eşgüdümlü sürdürülen etkinliklere katılabilmesi, dilsel ve sembolik iletişim vasıtalarını kullanabilmesine bağlıdır.

"Göbekli Tepe" insanın diğerleri ile iletişim kurmak için son derece kompleks dil ve semboller geliştirmesinin evrimine dair önemli bir kilometre taşı olarak görülmektedir. İnsanların birbirleri ile iletişimde bulunabilmek için ilk olarak mimikleri, daha sonra dil ve sembollerini kullanması, nesnelerin isimlendirilmesinin yanı sıra, kavramsallaştırmaları da kapsar. Zira insanların, kabileler halinde yaşarken, zamanla daha fazla sayıda kişiyi içerecek bir biçimde toplumsallaşmaya başlaması, isimler ile nitelendirilemeyecek ortak değerlere ve ahlaka dair kavramları gerektirir. Bunlar sayesinde insanlar, mümkün olan en az miktarda çatışma ile toplumsal yaşamını sürdürebilme imkânına sahip olur. Ancak ortak değerlere ve ahlaka dair kavramları geliştirebilmek için ortak bir toplumsal bilincin ve toplumsal motivasyonun geliştirilmesi zorunludur. İnsanların bir arada yaşamlarını sürdürerek varoluşsal kaygılarını azaltabileceklerine dair ortak bir bilince sahip oldukça, birlikte yaşamlarını temin edecek yeni iletişim formları geliştirme eğiliminde oldukları, "Göbekli Tepe" örneğinde görülmektedir. Dil kullanımı planlamaya dayandığından, bir şeyi gerçekle-

⁹ Zeder 2011: 230.

¹⁰ Belfer-Cohen/Goring-Morris 2011: 213.

tirebilmek söyleneceklerin planlı bir biçimde düzenlemesini gerektirir.¹¹ İnsani dil mimiklere dayandığı için, diğer grup üyelerinin dikkatlerinin planlı bir biçimde bir eylem ya da nesneye yönlendirilmesi ile dilin gelişme evrimi arasında, çok sayıda paralellikler mevcuttur. Gelgelelim, mimikler son derece az sayıda enformasyon taşıyabilirler. Hâlbuki kabileden daha geniş toplum yapıları çok sayıda eylemin, değer ve ahlaki kavramın varlığını gerektirir. Bunların kişiler arasında sürekli paylaşılarak yeniden üretilmeleri ile toplumsal yapı, kişiler tarafında yeniden üretilerek bir sonraki nesillere aktarılabilir.

Dil, kabilenin üyeleri tarafından bilinen ve paylaşılan bağlamlar vasıtası ile kullanılabilir. Kabile üyeleri paylaşılan “kavram” (concept), norm ve “değer”lere (value) dair düşünürken ve gündelik pratiklerde uygularken, yaşam ortamlarında karşılıklı bir biçimde bilinen bağlamlardan yararlanırlar. Bu bağlam ve kavramların oluşumu ortak bir mekân ve çevrenin varlığını gerektirir. Bu anlamda ortak bir mekânın inşası ile yeni eylem, değer, norm ve ahlaka dair kavramların oluşumu birbiriyle bağlantılıdır. Dilin meydana gelerek gelişmesi ve olgunluk seviyesine ulaşması, diğer pek çok şey gibi, belirli bir süreçte gerçekleşmiştir.¹² İnsani dilin oluşumu ve kullanımı, temel olarak eşgüdüllü eylemliliklerin bir sonucu olarak ortaya çıktığından dolayı, “Göbekli Tepe” gibi bir tapınağın inşası için gerekli olan dil ve sembollerin oluşumu, insanın toplumsallaşma sürecinin yanı sıra, dilin kökenleriyle de bağlantılıdır. İnsanın, doğada kabileler halinde yaşamını sürdürme eğilimindeyken, doğadan ayrılıp kendi içgüdülerini baskılayarak, kontrol altına almasını sağlayacak medenileşme süreci, yeni iletişim formlarının oluşumunu gerektirmiştir.

Kabilenin tek bir hedefe yönlendirilebilmesi için ortak amaçların oluşturulması kabileden topluma geçiş sürecinin en önemli basamaklarından birisidir. Bu sayede meydana gelen “biz”in ne olduğuna dair bilinç, insanların daha geniş toplum yapılarında varlıklarını devam ettirmelerini sağlar. “Biz”in oluşabilmesi için ortak dil ve sembollerin yanı sıra, hangi eylemlerin nasıl yapılması gerektiğine dair ortak inanç ve karşılıklı bilginin de mevcut olması gerekir. Kabilenin üyeleri arasında ortak inanç ve karşılıklı bilgi ile belirli eylemlerin nasıl gerçekleştirileceğine dair bir bilincin oluşması için kontrol, denetleme ve baskılama mekanizmalarının geliştirilmesi zaruridir. Bu sayede insanlar aynı kabileden, tek bir inanç etrafında birbirleri ile uyum içinde yaşamlarını sürdürerek, doğadaki harici faktörlerin varlıklarını tehdit etmelerinden kaynaklı olarak meydana gelen “kaygılarını” azaltabilirler. “Göbekli Tepe”deki sütunlar üzerinde bulunan hayvan sembollerinin, akbaba, yılan, örümcek, aslan, leopar ve yaban domuzu gibi insan hayatı için

tehlike arz eden hayvanlardan oluşması dikkat çekicidir. Burada sadece sembolize edilen hayvanlara hayran olmaktan kaynaklı bir etkinlik mevcut değildir. Ayrıca Schmidt’e göre “Göbekli Tepe”de Taş Çağı heykeltıraşları tarafından yontulan boğa (Resim 6), turna (Resim 6), yılan, tilki (Resim 5-6), akbaba (Resim 4) gibi hayvan tasvirleri avını düşünen avcılarının bir etkinliği olarak biçimlenmemiştir.¹³ Bu nedenle tüm bu tasvirlerin dini bir nitelik taşıdığı düşünülebilir. İnsanın dış dünyayı kontrol altına alarak, kendisini ve toplumunu düzenleme çabasının bir sonucu olarak, hayranlık duyulan ya da tehlike arz eden hayvanların resim ve heykelleri yapılmaktadır. Bu sayede tehlikeli hayvanların ruhları kontrol altına alınarak risk oluşturmamaları, tapınma etkinliği ile temin edilmeye çalışılır.

Res. 4 - Dikilitaş üzerine yontulmuş akbabalar (TÜBA arşivi)

Doğada mevcut olmayan her türlü nesnenin ve kavramın oluşumunun yanı sıra, sürdürülebilmesi de kabileden insanların karşılıklı bilgilerinin birer parçası olmalarını gerektirir. Evliliğin nasıl gerçekleştirileceğine dair ritüeller insani yaşamın doğadaki formlarında mevcut değildir. Zira kabilelerin çeşitli çevresel koşullardan ve toplumsallaşma evrimlerinin farklılığından dolayı, birbirinden tamamen farklı ritüeller geliştirdikleri görülmektedir. Demek ki evliliğe dair birbirinden farklı ritüeller geliştiren kabilelerin, evlilik hakkındaki karşılıklı bilgileri birbirinden farklıdır. Tıpkı bunun gibi, “kabiledenki yaşlıların konum ve işlevi,” “idari işleyişin yapısı,” “kadınların rol ve işlevleri” ve “hangi eylemlerin kimler tarafından gerçekleştirileceği” kolektif bir biçimde kurulur. Tüm bunların gerçekleştirilebilmesi için dilin, sadece isimleri ifade eden bir işlev görmekten sıyrılarak değer, norm ve ahlaka dair kavramları da ifade edecek tarzda gelişmesi gerekir. Bunun için kabileden tüm kişiler tarafından paylaşılan bir inanç sisteminin tesisi zaruret arz eder.

¹¹ Reuland 2010: 109.

¹² Westropp 1869: 39.

¹³ Schmidt 2013: 219.

Res. 5 - Dikilitaş üzerine yontulmuş tilki kabartması (TÜBA arşivi)

Doğadaki canlılar içgüdüleri ile hareket ederler. Sürüler halinde hareket eden canlıların birlikte yaşamaları içgüdülerinin zorlamasıyla. Şüphesiz ki insanın içgüdüleri, yaşamının biçimlenişinde çeşitli seviyelerde etkilidir. Ancak insan, bir aşamadan sonra bir arada yaşamı bilinçli bir biçimde kurgulayarak sürdürmeye başlamıştır. Bu, insanın doğadan ve diğer canlılardan ayrılmasını sağlayan başlıca etkidir. İnsanlar hep birlikte belirli şeylere inandıklarından dolayı, toplumsal yaşamda var olan çeşitli kurgusal kavrayışlar ortaya çıkmıştır. İnanılan bir şeyin var olup var olmamasından ziyade, toplumsallığın sürdürülebilmesinde bir işlevinin olup olmadığı önem arz eder. İnsanların hep birlikte bir şeyin varlığına ve yaşamlarını sürdürmelerindeki etkisine inanmaları, toplumsallığın tesisinde doğrudan etkilidir. İnsani dilin, isim ve basit eylemleri nitelemekten ziyade, toplumsallaşma süreci için zaruret arz eden kavramları ifade etmeye başlaması, kabilenin tüm üyeleri tarafından paylaşılan karşılıklı bilginin toplumsallaşmadaki etkisini artırır. Bu anlamda, “Göbekli Tepe” sadece bir tapınak işlevi görmekten ziyade, insanların bir arada yaşamlarını bilinçli bir biçimde devam ettirebilmeleri için gereken faktörlerin üretildiği, paylaşıldığı ve sürdürüldüğü bir mekândır. Bu nedenle “Göbekli Tepe” gibi mekânlarda bir inanç sistemi ola-

rak meydana gelmeye başlayan “din,” sadece toplumun kuruluşunu değil, fakat insanların deneyim ve bilgilerini paylaşmalarını sağlayarak medeniyetin gelişmesini de doğrudan etkilemiştir.

Res. 6 - Yukarıdan aşağıya doğru boğa, tilki ve turna kabartmaları (TÜBA arşivi)

III. İnsani Eşgüdümlü Eylemin Dinin Oluşumundaki Etkisi

İnsanlar arasındaki iletişimin çeşitli formlarının anlaşılabilmesi, kurgulamayı ve muhakeme etmeyi gerektirir de, oluşumları bir tasarımın sonucu biçiminde gerçekleşmez. Dil ve semboller insanların bir arada yaşamlarını sağlayan eşgüdümlü eylemde bulunma eğilimlerinin bir sonucu olarak kendiliğinden meydana gelir.¹⁴ Tıpkı dil gibi din de, insanlar arasında iletişim ve etkileşimin nasıl sağlanacağını yanı sıra, eşgüdümlü eylemler ile nelerin ne şekilde gerçekleştirileceğine dair bir enfastrüktür sunar. İnsanların toplumsal yaşamlarını sürdürebilmeleri için, harici nesnelerin isimlendirilmeleri yeterli değildir. Ayrıca eşgüdümlü eylemlerin belirli normlar, değerler ve ahlaki ilkelere göre gerçekleştirilmelerini sağlayacak kavramlara da ihtiyaç duyulur. Bunun için dil ile din birbirlerinin gelişimlerine katkıda bulunarak, eşgüdümlü eylemlerin gündelik pratiklerde tekrarlanmalarını temin ederler. Aksi halde insanlar arasındaki eşgüdüm vasıtasıyla toplumsal hayatın devamlılığını sağlayacak çeşitli etkinliklerin gerçekleştirilebilmesi mümkün olmaz.

İnsanlar arasındaki iletişimde, grubun diğer üyelerinin dikkat ve ilgilerinin belirli nesnelere yönlendirilerek çeşitli eylemleri gerçekleştirmelerinin temin edilmesi önemli rol oynar. İnsanın ait olduğu grubun diğer üyelerini belirli eylemleri yapmaya sevk edebilmesi, insani dilin gelişimini sağlayan en önemli niteliktir. Bu sayede insan, diğerlerinin kendisini belirli nesne ve eylemlere yönlmesine de açık hale gelir. Böylelikle insanlar birbirlerinin işaret, ilgi ve dikkatlerine dair diğer tüm canlılardan daha duyarlı hale gelerek, eşgüdümlü eylemde bulunmalarını sağlayacak niteliklerini geliştirme olana-

¹⁴ Tomasello 2008: 13.

ğına kavuşurlar. Dil, insanın diğerlerinin ilgisini belirli nesne ve eylemlere yönelterek, eşgüdümlü eylemler gerçekleştirmesini sağlamak suretiyle, hem doğayı hem de toplumsal yaşamını dönüştürebilmesini temin eder. İnsani toplumsallığın tesis edilip sürdürülebilmesi, eşgüdümlü eylemliliğin süreklilikle gerçekleştirilmesine bağlıdır. İnsanların diğer kişi ve gruplar ile iletişim ve etkileşimde bulunmak suretiyle eşgüdümlü eylemlerde bulunmaları, deneyimlerin paylaşılabirliğini artırır. Bu sayede kültürün ortaya çıkarak sürdürülebilmesi olanaklı hale gelir.

İnsanın, kavramları içeren bir dili ve dini icat edebilmesine yol açan en önemli niteliklerinden biri, diğerlerinin davranışlarını etkileme eğiliminde olmasıdır. İnsanın aynı grupta bulunduğu diğer kişilerin davranışlarını etkileyerek dinamik toplumsal hiyerarşiler tesis etmesi, çevresel faktörlerden kaynaklı olarak çeşitli zaman ve mekânlarda farklı toplumsal yapıların ortaya çıkmasına neden olur. Kabilelerin organize olma biçimleri çevresel gerekliliklerden etkilenir. Zira çevresel gereklilikler, insanların birbirlerinin eylemlerini etkileme motivasyonlarının kaynaklarını değiştirir. İnsanlar diğerlerinin ilgi ve eylemlerini, farklı hedefleri göz önüne alarak etkilemeye çabaladıkça, insanlar arasındaki eşgüdümlü eylemin nitelikleri de farklılaşır. Bu sayede, eşgüdümlü eylem dizgeleri vasıtasıyla meydana gelen normlar, değerler, alışkanlıklar ve kültür, farklı biçimler kazanır.

İnsan haricinde, sürüler halinde yaşayan diğer canlılar da çeşitli iletişimsel davranışlar sergiler. Gelgelelim insanların iletişim faaliyetleri ile sürüler halinde yaşayan diğer canlıların iletişimleri arasında belirgin bir farklılık mevcuttur. Diğer canlıların iletişimsel davranışları, genetik olarak değişmez ve kalıplaşmışken,¹⁵ insanların iletişimsel davranışları kabilenin ihtiyaçlarına göre farklılık arz edebildiğinden, hızlı bir biçimde değişebilecek “esnek” (flexible) bir nitelik arz eder. Öğrenilen davranışların bir sonraki kuşaklara aktarılmasıyla ortaya çıkan kültür, iletişimsel davranışları da kapsar. İnsanlar arasındaki iletişimin hangi ilgi ve hedefler dikkate alınarak nasıl bir biçimde yapılandığı, dilin temel yapısının tesis edilmesinde etkilidir. Bu sayede kültür ile dil bir bütünlük arz edecek bir biçimde birbirlerini etkileyerek, oluşumlarını sürdürürler. Burada din, semboller ve kavramları içerdiği için, dilin oluşumunda etkilidir. Üstelik din, insanların yaşamlarını biçimlendirmelerinde etkili olan devralınmış bilgi, alışkanlık, norm ve değerlerden oluşan kültürün biçimlenmesinde de belirleyicidir. İnsani toplumsallığın temel yapısının biçimlenmesinde, dil, kültür ve din farklı boyutlarda birbirlerini çeşitli şekillerde etkileyerek önemli birer faktör haline gelirler.

Din, “insanlar arasındaki ilişkilerin,” “toplumsal hiyerar-

şinin,” “aile yapısının” ve “idari mekanizmaların” tesisi üzerinde etkilidir. Toplumsal yapının tesis edilmesi süreci ve birer iletişim vasıtası olarak dil ile dinsel sembollerin oluşumu, eşgüdümlü bir biçimde gerçekleşir. “Göbekli Tepe” dil ve dinin mevcut olmadığı koşullarda, kabileden daha gelişmiş bir toplumsal yapının tesis edilemeyeceğini, göstermektedir. İnsanların eşgüdümlü eylemlerde bulunarak bir tapınak tasarımları için, mimiklerden ve sadece nesnelerin adlandırıldığı bir dilden çok daha gelişmiş bir iletişim sistemlerine ihtiyaç duyulur. Bu anlamda kavramların ifade edildiği dilin yanı sıra, nelerden korkulacağına ve nelerin kontrol altına alınacağına dair bilgileri içeren din, insanların eylemlerinin belirli bir hedefe yönlendirilmesini sağlayan işlevlere sahiptir.

Avcı ve toplayıcı kabilelerin, tarım ve hayvancılık faaliyetlerinde bulunmadan ve yerleşik hayata geçmeden çok daha önce, dinsel inanç sistemleri geliştirmiş olduklarının en önemli delili olan “Göbekli Tepe” buluntuları, insanların kompleks eşgüdümlü eylemler geliştirmelerinde ve toplumsallaşmalarında dinin ne derece önemli olduğunu göstermektedir. İnsani eşgüdümlü eylemin önemli bir aşaması olan tarımsal etkinlikler toplumsal değişim ve dinden etkilenmiştir.¹⁶ Ortak inanç sistemlerinin inşa edilmesiyle, insanlar daha etkin bir biçimde tarım gibi kompleks eylemler gerçekleştirebilme olanağı edinmiştir. “Göbekli Tepe”de bulunan sütunlardaki vahşi hayvan temsillerinin birbirlerine benzer bir biçimde yontulmuş olması, ortak beğeni ölçütlerinin de oluştuğuna işaret etmektedir. Ortak beğeni ile inşa edilmiş bir mekanın tasarlanabilmesi ve inşası, insanlar arasındaki eşgüdümün, kompleks kurguların mekanı biçimlendirecek düzeyde hayata geçirilmesini olanaklı kılacak kadar gelişmiş olduğunu göstermektedir.

İnsanın verili olarak devraldığı bilgilerin mevcut olmadığı koşullarda, tek başına tamamen kurgusal nitelikteki semboller oluşturmaları mümkün değildir. Dil ve semboller, insanların karşılıklı etkileşimleriyle meydana gelebileceğinden dolayı, insanların birlikte düşünüp davrandıkları bir toplumsallığı gerektirir. Bu nedenle “Göbekli Tepe” gibi bir yapının inşa edilebilmesi için insani eşgüdümün etkin bir biçimde gerçekleştirilmesini sağlayacak dil, din ve kültürün varlığı gereklidir. İnsanların tarımsal etkinlikte bulunmaya başlamaları, uzun bir süreç boyunca biriktirilen bilgi ve deneyimin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.¹⁷ İnsanlar arasındaki eşgüdümün bir tapınak inşa edebilecek kadar gelişmesinden sonra, tarım ve hayvancılığı olanaklı kılacak bir toplumsal enfastrüktür oluşabilmiştir. Dolayısıyla tarım ve hayvancılık vasıtasıyla meydana gelen yeni toplum yapıları sayesinde sistematik dini inançlar ortaya çıkmamıştır. Tam aksine din, dil ve semboller vasıtasıyla oluşan yeni iletişim ve etkileşim

¹⁵ Tomasello 2008: 20.

¹⁶ Price/Bar-Yosef 2011: 172.

¹⁷ Zeder 2011: 221.

formları vasıtasıyla, insani eşgüdümlü eylem giderek geliştiğçe, tarım ve hayvancılık etkinliklerinde bulunmayı olanaklı hale getirecek bir toplumsal enfrastrüktür oluşmuştur.

İnsan, doğada diğer canlı türlerinden biri olarak varlığını sürdürdüğü koşullarda, gerek diğer canlıları, gerekse diğer kabilelerdeki insanları birer tehlike olarak algılar. İnsanın varlığını sürdürmesini tehdit eden bu iki faktörün kontrol altına alınmaya çalışılması, medeniyetin oluşumunu sağlayan başlıca faktördür. İnsanın diğer insanlarla, kabileden daha büyük bir toplum kurgusunda yaşamını sürdürebilmesini sağlayacak bir enfrastrüktürün tesis edilmesi, diğer kabilelerdeki insanların bir tehlike arz etmesini belirli ölçüde engeller. Diğer yandan insanın ait olduğu insan topluluğunun dışındaki faktörleri denetim altına alma çabası ile diğer insanlarla birlikte davranabilmesini sağlayan nitelikleri, eşgüdümlü bir biçimde gelişir. İnsan kurgusal bir biçimde geliştirdiği kavramları içeren dilin yanında, normları, değerleri ve ahlak kodları (code of ethics) içeren din ve kültür vasıtasıyla, doğayı kontrol altına almasını sağlayacak bir enfrastrüktür oluşuma olanağı elde eder. Bu anlamda "Göbekli Tepe," bölgedeki kabilelerin bir araya geldiği bir tapınak olmasından dolayı, insanların kabileden daha gelişmiş toplum modelleri meydana getirme sürecinin başlangıç evresindeki bir dönemi temsil etmektedir.

IV. Kurgusal Bir Tasarımın Sonucu Olarak Dil ile Din

İnsan, doğadaki tüm canlılardan son derece farklı bir biçimde gelişimini sürdürerek, tamamen kendi kurgusal yeteneğinin birer sonucu olan toplumsal yapıları ve iletişim sistemlerini meydana getirmiştir. Bunların oluşum süreci insanlar arasında bilgi, deneyim, kavram ve sembollerin etkin bir biçimde transfer edilebilmeleri ile gerçekleşir. "Göbekli Tepe"nin inşa edilebilmesini sağlayan enfrastrüktür, insanlar arasındaki eşgüdümlü eylemlerin etkin bir biçimde gerçekleşmesini sağlayan dil, din ve kültürün varlığına dayanır. İnsanların, ortak bir amacı gerçekleştirmek için harmoni ile eylemde bulunarak belirli eylemleri gerçekleştirmeleri soyut değer ve kavramların kullanımını gerektirir. Tapınak olarak kullanılacak olan bir yapının inşası varoluşun sürdürülebilmesi için gereken eşgüdümünden çok daha gelişmiş bir eşgüdümü temin edebilmek için gereken dilin ve dinin varlığına ihtiyaç duyar.

İnsani iletişim, mimikler ve işaret etme davranışlarına dayanır.¹⁸ Mimik ve işaret etme davranışları, insani iletişimin biçimlenmesinde, insanların eşgüdümlü hareket etme eğilimindeki canlılar olmalarında dolayı, son derece etkili olmuştur. İnsanın, eşgüdüm için gerekli kabiliyet ve güdülere sahip olması, insani iletişim ve dilin

oluşumunu sağlayan başlıca etkidir. Diğer grup üyelerinin ilgi ve davranışlarına yön verme eğilimine sahip olan insanlar, ortak hedefler geliştirerek eylemin eşgüdümlü bir nitelik kazanmasını sağlarlar. Ortak hedeflerin geliştirilebilmesi, ortak inanç, bilgi ve deneyimlerin mevcudiyetini gerektirir. Bu anlamda, "Göbekli Tepe" insanın kompleks toplumsal yapılar geliştirme sürecinin en önemli aşamalarından birini temsil etme niteline sahiptir. İş bölümü ve toplumsal hiyerarşinin yeni tarzlarda biçimlenmesi, insanın doğadan topladığı malzemeler ile tamamen farklı bir yaşama ortamı inşa etmesiyle mümkün olabilir. Ancak bu, sadece ihtiyaçların zorlamasıyla gerçekleşmez. Aynı zamanda insanların hep birlikte davranabilmelerini sağlayacak iletişim vasıtalarının varlığını da gerektirir.

İnsanın nasıl binlerce yıl en küçük bir değişiklik olmaksızın aynı yaşam formunu nesiller boyu devam ettirmiş olduğu, önemli bir problemidir. On iki bin yıldır küçük ya da büyük ölçekli değişimler ile yaşamını devam ettiren insanın, birbiriyle etkileşimde bulunma olanağı arttıkça toplumsal yapısının ve kültürünün çeşitli ölçülerde değişmesi kaçınılmaz hale gelmiştir. "Göbekli Tepe," kabileler arası eşgüdüm ve iletişimin sağlanmış olduğunun önemli göstergelerini sunmaktadır. Tek bir kabilenin gerçekleştiremeyeceği kavramsal ve mimari bir atılımın "Göbekli Tepe"de temin edilmiş olduğu görülmektedir. "Göbekli Tepe"de insanların kompleks bir kültür geliştirmeyi kısa bir süreçte başararak, önemli bir gelişim gösterdikleri görülmektedir.¹⁹ Kabilelerin birbirleriyle çatışmadan, bir inşa faaliyetinde bulunabilmeleri, tarımın, hayvancılığın ve ticaretin mevcut olmadığı koşullarda, sadece paylaşılan bir dini inanç vasıtasıyla temin edilebilir. Bu sayede yeni bir dilin yanı sıra, sembollerin ve ahlakın meydana gelmesi için gerekli koşullar oluşur.

Pagel, insanın dili geliştirebilmesinin asıl nedeninin, toplumsal yapısının kompleksliğine dayandığını düşünür. Bu nedenle Pagel'e göre insanın eşgüdümlü davranışları, dilin oluşumuna neden olan başlıca faktördür.²⁰ İnsani iletişimin başlıca niteliği, ortak hedeflerin kavranmasını temin ederek, kabile üyelerinin eşgüdümlü eylemlere katılımını sağlayacak bir işlevi yerine getirmesidir. İnsani iletişimin etkin bir biçimde kullanımı, diğer üyelerin ilgi ve dikkatlerini belirli nesne ve eylemlere yönlendirilerek sağlanır. Aynı zamanda, üyenin, kabilenin eşgüdümlü eylemlerine etkin bir şekilde katılabilmesi, diğerlerinin işaret ve yönlendirmelerini, belirli bir dil formunda yorumlayabilmesine bağlıdır. Bu sayede kabilenin üyeleri arasında eşgüdümün temin edilmesiyle, paylaşılan ilgi ve hedeflerin elde edilmesi mümkün olur. İnsani iletişimin, diğer tüm canlıların iletişimlerinden daha kompleks hale getiren en önemli özelliği, ortak bir toplumsal ya-

¹⁸ Tomasello 2008.

¹⁹ Schoch 2013: 12.

²⁰ Pagel 2012: 294.

pıda diğer üyeler ile birlikte yaşandığına dair bilinçli bir kavrayışın mevcut olmasıdır. Bu nedenle insan, birlikte yaşamayı ve eşgüdümlü davranmayı, içgüdüsel zorlamalardan ziyade, bilinçli olarak tercih eder ve sürdürür. Bu sayede, insan, gerek doğadaki diğer canlıları evcilleştirebilmek, gerekse diğer kabileler ile birlikte eşgüdümlü eylemler geliştirebilmek için bir kolektif bilince sahip olabilmıştır.

İnsani dil, yaşamın sürdürülebilmesi için diğer kabilelerin üyelerinden yardım almanın gerekliliğinin bilinçli bir biçimde farkında olan insanların, bilgilerini paylaşmayı arzu etmeleriyle oluşur. Kabile üyeleri, bir şekilde, deneyim ve bilginin paylaşılmasıyla, yaşamın daha güvenli bir biçimde devam ettirilebileceğini kavrarlar. Bu anlamda Tomasello'ya göre, yardım talep etmek, yardım etmeyi önermek ve hisleri paylaşarak ortak tutumlar geliştirmek insani eşgüdümlü iletişimin oluşumunu sağlar.²¹ Böylelikle, insan farklı zaman ve mekanlardan edindiği bilgiyi, yaşamında farklı şekillerde uygulama olanağı edindikçe, din ve kültürün yanı sıra, dil de daha kompleks bir nitelik kazanır. Zira insan kültürünün pek çok unsuru, kültürü paylaşanların nasıl bir mekânda bulunduklarından ve mekânlarını nasıl yapılandırdıklarından etkilenir.²² Farklı mekânlardan edinilen bilgiler aynı dil, din ve kültürü paylaşanların farklı deneyimler edinmelerini sağlar. Dil, din ve kültürün kurgusal bir dünya inşa ederek, norm, değer ve ahlaka dayalı yeni eşgüdümlü eylemlerin gerçekleştirilebilmesini temin edebilecek bir yapı kazanmasıyla, insani toplum yapıları gelişimini hızlandırır.

İnsanın doğa koşullarında kullandığı en basit iletişim vasıtası mimiklerdir. İnsan, belirli nesneleri işaret ederek ya da olayları beden hareketleriyle tasvir etmek suretiyle diğerlerini bilgilendirerek, onların ilgilerini yönlendirmeye çalışır. İnsani iletişimin en doğal vasıtası olan mimikler, diğerlerinin hedef ve kaygılarına dair ilgili olmayı insani varoluşun başlıca niteliklerinden biri haline getirir. “Yüz” insanın kim olduğuna dair başlıca gösteren olmanın yanında amaç, kaygı, istek ve taleplerin de ifade edilmesini sağlayan bir vasıttır. Mimiklere dayanan iletişimde insanlar sürekli diğerlerinin yüz ifadelerini, onların eylemlerini yorumlamak için kullanır. İnsani iletişimin mimiklerden sonra ortaya çıkan tüm formları, insanın, eşgüdümlü iletişim ve eylemde bulunma eğiliminde olmasına neden olmasını sağlayacak nitelikteki enfastrüktürüne dayanır. Din, insanların, birbirlerinin ilgi ve hedeflerini yeni formlar ile yorumlayabilmelerini olanaklı hale getirir. Ayrıca insanların paylaşılan yeni ilgi ve hedefler geliştirebilmelerini de temin eder. Bu sayede kurgusal yeni vasıtalarla birbirlerinin “eylem” (act), “tutum” (manner) ve “davranış”larını (behaviour) yorumlamaya çalışan insanlar, farklı tarzlarda birbirlerinden et-

kilenerek, dinsel, dilsel ve kültürel iletişim vasıtalarının gelişim sürecine katılırlar.

İnsan eylemlerinin kabile üyelerinin karşılıklı birbirlerini anlamaları ve diğerlerinin ilgi ve hedeflerinin yorumlanmasıyla eşgüdümlü bir biçimde devam ettirilmesi, ortak bir dilin tesis edilmesini olanaklı hale getirir. Kabile üyelerinin eylemlerini diğerlerinin eylemleri ile uyumlu hale getirecek şekilde düzenlemeleri, kabilenin eşgüdümünü sağlar. Bir kabile üyesinin diğerlerinin ilgi ve hedeflerini dikkate almaksızın eylemde bulunması, ortak hedeflerin tesis edilmesini olanaksız hale getirir. Bunun yanı sıra, ortak hedeflerin elde edilmesi, kabile üyelerinin birbirlerinin kaygı, ilgi ve hedeflerine karşı duyarsız olduğu koşullarda mümkün değildir. İnsanların varlıklarını güvenli bir biçimde sürdürebilmek için daha fazla sayıda bireyle eşgüdümlü hareket etmelerini gerektiren koşullar ile insani eşgüdümlü eylemin bir araya gelmesi yeni bir iletişim enfastrüktürünü zorunlu kılar. Ayrıca iletişimin güvene dayalı bir biçimde sürdürülmek istenmesi, dinsel ve ahlaki kavramların varlığını gerektirir. Bu sayede gramere dayalı bir boyutu olan insani vokal dil ile dinin gelişimi eşgüdümlü bir biçimde gerçekleşir.

“Göbekli Tepe,” taş sütunlar ile inşa edilmiş bir tapınak olarak, gerek bölgesinde gerekse döneminde inşa edilmiş, olağanüstü bir buluntu olma niteliğine sahiptir.²³ “Göbekli Tepe” gibi, çok sayıda kişinin eşgüdümlü davranmasını gerekli kılan dini bir mekân, insanlar arasında bilgi alışverişinin etkin bir biçimde gerçekleştirilmesiyle inşa edilebilir. “Göbekli Tepe”deki buluntularda mevcut olan sembollerin meydana gelmesini sağlayan kültürel enfastrüktür ise insanlar arasında bilgi ve deneyimlerin değiş tokuş edilmesiyle oluşabilir. Bu sayede nelerin nasıl yapılacağına dair deneyim ve bilgilere dayanan bir toplumsal bilinç meydana gelir. Bir nesne ya da eylemin ifade edilebilmesi için, son derece kompleks kurguları gerektiren insani toplumsal yapı, gramere dayalı bir dil ile iletişimin gerçekleştirilmesi sayesinde tesis edilebilir. Ayrıca insan, dil ve kültürün gelişimi ile hangi gerekçelerden dolayı bir arada çatışmadan yaşamak gerektiğine dair ahlaki dayanaklara ihtiyaç duyar. Bu gerekçeler din sayesinde oluşur. Bu anlamda “Göbekli Tepe” insanların doğada mevcut olmayan bir toplumsal yapının tesisi edilmesi sürecinde ortaya çıkmıştır. “Göbekli Tepe”deki semboller ise insanların birbirleri ile kurgusal referanslara dayalı yeni iletişim vasıtaları geliştirme çabalarının birer sonucu olarak meydana gelmiştir.

²¹ Tomasello 2008: 321.

²² Sapir 1912: 226.

²³ Price/Bar-Yosef 2011: 169.

SONUÇ

"Göbekli Tepe," insani varoluşun asıl niteliklerine dair yeni fikirlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Dinin, dilin, tarımın ve toplumsal yapının kuruluşuna dair yeni tartışmaların ortaya çıkmasına neden olan "Göbekli Tepe," insanın varlığını devam ettirme mücadelesinin önemli kilometre taşlarından biridir. Dini inancın oluşumunda etkili olan "kaygı," (anxiety) insani varoluşun biçimlenmesinde tesirli olan başlıca faktörlerden biridir. İnsan, varoluşunu sürdürebilmek için harici faktörleri denetim alma çabasında olan bir canlıdır. İnsanın, doğadaki diğer varlıkların kendi varoluşunu devam ettirmesine engel olabileceğini "bilinçli" bir biçimde kavramasından dolayı, varoluşuna dair "kaygı"lı olması, diğer insanlar ile ilişki biçimlerini ve toplumsal yapısının şekillenişini etkiler. İnsan, kaygısından kurtulabilmek için farklı yöntemler kullanır. Toplumsal yapının revize edilmesiyle, doğadaki değişimler karşısında avantaj elde etmek, insanın varoluşunu sürdürme yöntemlerinden biridir.

İnsan, sadece doğa ile değil, fakat diğer kabilelerdeki insanlarla da mücadele eder. Diğer insanlar ile doğadaki kaynakları elde etmek için mücadele eden insan, "kaygı"sını giderebilmek amacıyla çatışmayı ya da uzlaşmayı seçebilir. Din ve dil, farklı kabilelerin bir arada yaşamalarını temin eden bir işleve sahiptir. Din ve dil vasıtasıyla insanlar ortak hedefler oluşturabilirler. Ayrıca nelerin nasıl yapılması gerektiğine dair tutum ve davranışlar da geliştirebilirler. Bu sayede bir yandan doğa karşısında daha güvenli bir toplumsal yapı meydana getiren insan, diğer yandan aynı kabilede yer almadığı insanlarla da güvene dayalı ilişkiler geliştirme olanağı edinir.

"Göbekli Tepe," sadece, dinin, insanın tarım ve hayvancılık faaliyetlerinde bulunmadan önce, sistemli bir biçimde meydana gelmiş olduğuna dair deliller sunmamaktadır. Ayrıca insanın inşa, idare, tarım ve hayvancılık gibi eşgüdümlü eylemlerde bulunabilmesinde, dinin meydana gelmiş olmasının ne derece önem arz ettiğini de göstermektedir. "Göbekli Tepe," örneğinde görüldüğü gibi, din, insanların kabilelerden daha kompleks toplum yapılarında bir araya gelebilmelerini sağlamıştır. Bu sayede insan, doğa karşısında daha avantajlı hale gelirken, diğer insanların kendi varlığına bir tehdit oluşturmasını da belirli ölçüde engelleyebilmiştir. İnsanlar, ortak hedeflere sahip oldukça, ortak hedeflerin gerçekleştirilebilmesini sağlayacak eşgüdümlü eylemler daha kompleks hale gelerek, dinin ve dilin gelişmesini mümkün hale getirmiştir.

"Göbekli Tepe"de ortaya çıkan buluntular, insanların 12.000 yıl önce, iletişimde bulunurken dinsel içerikli semboller kullanmaya başladıklarını göstermektedir. Bu sayede nesnelerin adlandırılmasıyla sınırlı kalmayan; ahlaki kavramları da içeren, bir dilsel ve dinsel iletişimin tesis edildiği görülmektedir. Bu sayede insanlar doğanın

olanaklarından faydalanarak, doğanın etkilerinden kendisini koruyabileceği "yapay" (artificial) bir toplumsallık inşa edebilmiştir. İnsanın, dil, din ve sembol gibi kurgusal sistemler inşa edebilmesi, varoluşunu devam ettirebilmek için ilave avantajlar elde etmesini sağlamıştır. İnsani eşgüdümlü eylemin, dilin ve dinin, daha kompleks bir nitelik arz etmeye başlaması ile "Göbekli Tepe" benzeri tapınakların inşa edilmeleri arasında zamansal ve niteliksel benzerlikler bulunmaktadır. İnsanların kabilede güvene dayalı bir biçimde yaşamını bir arada devam ettirdiği insanlardan çok daha fazla sayıda insanla, eşgüdümlü eylemler geliştirerek, doğayı ve toplumsal yapısını sürekli yeniden inşa edebilmesini sağlayan imkânlarını arttırması, medeniyetin kuruluşunu sağlayan başlıca faktörlerden biridir. Bu anlamda, "Göbekli Tepe"deki buluntular insanların, eşgüdümlü eylemlerde bulunarak bir inşa faaliyetini gerçekleştirebilmelerinde dinin ne derece önemli bir faktör olduğunun göstermektedir. Ayrıca "Göbekli Tepe," din, dil ve sembollerin, mimiklerin kullanımına dayanan insani iletişimde kademeli bir biçimde kavramların kullanılmaya başlamasıyla, tesis edildiklerinin göstergelerini sunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Banning, E. B. 2011. "So Fair a House: Göbekli Tepe and the Identification of Temples in the Pre-Pottery Neolithic of the Near East", *Current Anthropology*, Vol. 52, No. 5, ss. 619-660.
- Belfer-cohen, A./ Goring-morris, A. N. 2011. "Becoming Farmers: The Inside Story", *Current Anthropology*, Vol. 52, No. S4, The Origins of Agriculture: New Data, New Ideas, 209-220.
- Curry, A. 2008. "Seeking the Roots of Ritual", *Science*, Vol. 319, No. 5861: 278-280.
- Özdoğan, M. 2006. "Dead Houses": the burial of houses. In Abstract of 5th International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East workshop Houses for the Living and a Place for the Dead. Madrid: Universidas Autonoma de Madrid.
- Pagel, M. 2012. *Wired For Culture: Origins of The Human Social Mind*. New York: W. W. Norton & Company.
- Price, T. D./Bar-Yosef, O. 2011. "The Origins of Agriculture: New Data, New Ideas: An Introduction to Supplement 4", *Current Anthropology*, Vol. 52, No. S4, The Origins of Agriculture: New Data, New Ideas: 163-174.
- Reuland, E. 2010. "Imagination, Planning, and Working Memory: The Emergence of Language", *Current Anthropology*, Vol. 51, No. S1, Working Memory: Beyond Language and Symbolism: 99-110.

- Sapir, E. 1912. "Language and Environment", *American Anthropologist*, New Series, Vol. 14, No. 2: 226-242.
- Schmidt, K. 2013. Göbekli Tepe-Taş Çağı Avcılarının Gizemli Kutsal Alanı (En Eski Tapınağı Yapanlar). çev. Rüstem Aslan. İstanbul: Arkeoloji Sanat Yayınları.
- Schoch, R. M. 2013. "Göbekli Tepe and the Origins of Civilization: Rethinking Our Distant Past", *EdgeScience*, No: 15: 4-13.
- Steadman, S. R. 2004. "Heading Home: The Architecture of Family and Society in Early Sedentary Communities on the Anatolian Plateau", *Journal of Anthropological Research*, Vol. 60, No. 4: 515-558.
- Tomasello, M. 2008. *Origins of Human Communication*, Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Westropp, H. M. 1869. "A Few Words on the Origin and Development of Language", *Journal of the Anthropological Society of London*, Vol. 7: 39-46.
- Zeder, M. A. 2011. "The Origins of Agriculture in the Near East", *Current Anthropology*, Vol. 52, No. S4, The Origins of Agriculture: New Data, New Ideas: 221-235.

KUZEY LYDIA'DAKİ THYATEIRA'NIN ERKEN DÖNEM YERLEŞİMİ: 'HASTANE HÖYÜĞÜ' KAZISI

THE EARLY SETTLEMENT OF THYATEIRA IN THE NORTHERN LYDIA: "HOSPITAL MOUND" EXCAVATION

Engin Akdeniz*

Anahtar Sözcükler: Thyateira, Lydia, Akhisar, Hastane Höyüğü, Kalkolitik, Tunç Çağları.

Keywords: Thyateira, Lydia, Akhisar, Hospital Mound, Chalcolithic, Bronze Ages.

ÖZET

Adını üzerine inşa edilen Devlet Hastanesi'nden alan Hastane Höyüğü, Manisa'nın Akhisar İlçe merkezindedir. Kuzeydoğu-güneybatı yönünde 355 m., doğu-batı yönünde ise 360 m. boyutlarında ve yaklaşık 10 m. yüksekliğindedir. Yayınlarda höyüğün Hellenistik dönemde Thyateira kentinin akropol sahası olarak kullanıldığı, Roma döneminde ise tümünün ya da en azından bir bölümünün nekropol alanı olduğu öne sürülmektedir. Devam eden kazılarda çok sayıda mezar açığa çıkarılsa da mezar armağanları tarihlleme için yetersizdir. Buna karşın, günümüzde hastanenin bahçesinde duran ve üzerindeki yazıtın içeriğinden Fabius Zosimus adındaki bir erkeğe ait olduğu anlaşılan mermer lahit M.S.II ya da III. yy. 'a tarihlenmektedir.

Antik yerleşim açısından bakıldığında höyükte Hellenistik dönem öncesine tarihlenebilecek herhangi bir buluntu henüz ele geçmemiştir. Buna karşın erken yerleşimin Son Kalkolitik Çağ'dan başlayarak tüm Tunç Çağı boyunca devam ettiği buluntulardan anlaşılmaktadır. Ancak bunlardan yalnızca İlk Tunç Çağı'na tarihlenenler tabaka buluntusu olup Orta ve Son Tunç Çağı'na ait olanlar karışık dolgu içerisinde gelmiştir.

Hastane Höyüğü'nün güneybatısındaki L28 ve M 28 açmaları höyüğün erken dönemlerine ilişkin bilgi edinilen iki alandır. Ancak her iki alanda da 8 m. civarında İlk Tunç Çağı tabakalarına ulaşılabilmesi, bu höyükte erken dönem kültürlerinin geniş bir şekilde yayılımının açığa çıkarılmasının oldukça güç olacağını göstermektedir.

ABSTRACT

The Hospital Mound which takes its name from the Public Hospital built on it, is in the center of Akhisar county of Manisa's. It is 355 metres in size towards northeast and southwest; 360 metres towards east and west and 10 metres high. In editions, it is put forward that the barrow was used as the acropolis field of Thyateria in the Hellenistic period, and in Roman times, its whole or at least some parts were the necropolis field. Though many tombs have been unearthed in the ongoing excavations, tomb bestowals are insufficient for dating. Nonetheless, the marble grave, from whose content it is understood that it belonged to a male called Fabius Zosimus, which stands in the garden of the hospital, dates back to either A.D II or III.

* Prof. Dr. Engin AKDENİZ, Adnan Menderes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Aydın, e-posta: akdeniz113@gmail.com

In the perspective of Ancient settlement, any founding related to dating it as pre-Hellenistic period is not obtained. However, it is understood from the findings that the early settlements had continued during whole Bronze Age starting from the Late Chalcolithic Period. Yet, the ones dating back to only the Early Bronze Age are layer findings whereas the ones that belong to the Middle and Late Bronze Age come from mixed backfill.

The L28 and M28 trenches in the southwest of the Hospital Mound are two areas from which information about the early periods can be obtained. On the other hand, the possibility for getting the Early Bronze Age layers around 8 metres in both of the areas shows that it is quite difficult to expose the expansion of early period cultures widely.

Yapılan yüzey araştırmaları sonucunda Akhisar Ovası ve yakın çevresinin Neolitik Çağ'dan itibaren iskan edildiği belgelenmiştir¹. Ege Bölgesi'nin önemli ovalarından birisini oluşturan bu yörenin erken dönem kültürleri hakkında ilk çalışma, İzmir-Bandırma demiryolunun yapımında görevli bir demiryolu mühendisi olan P.Gaudin tarafından gerçekleştirilmiştir. 1898 ya da 1900 yılında Yortan mezarlığında kazılara başlayan Gaudin'in çalışmaları sonucunda İlk Tunç Çağı'na ait bir mezarlık açığa çıkarılmıştır². Çoğu yurt dışındaki müzelere ve koleksiyonlara götürülen mezar buluntuları, Yortan'ın Akhisar'ın sadece 30 km. kuzeydoğusunda yer alması sebebiyle yörenin İlk Tunç Çağı'ndaki kültürel yapılanmasının durumunun tespiti açısından önemlidir.

Yortan buluntularının etkileyici görünümüne, bilimsel önemine karşın bölgede uzun süre ara verilen arkeolojik çalışmalar yine bu kültürün yayılım sahasının tespiti amacıyla biraz daha kuzeyde, Balıkesir ili sınırları içerisindeki Babaköy'de ilkin 1936'de Alman Arkeoloji Enstitüsü adına K. Bittel ile Cambridge Üniversitesi'nden J.Stewart³, sonrasında 1949 yılında K.Kökten tarafından⁴ sürdürülmüştür. E.Akurgal'ın 1956 yılında gerçekleştirdiği Ova-bayındır kazısı ise bölgede megaron (?) planlı bir yapının da açığa çıkarılmış olması bakımından önemlidir⁵.

Sadece Akhisar çevresinde değil, Manisa'nın tamamı ve Balıkesir coğrafyasındaki erken dönem kültürlerine yönelik en dikkat çekici çalışma hiç şüphesiz 1959 yılında D. French tarafından gerçekleştirilendir. Bölgenin erken dönem kültürlerinin anlaşılabilmesini sağlayan bu geniş kapsamlı ilk yüzey araştırmasında çok sayıda buluntu merkezinin yanı sıra yörenin bilinen en eski yerleşimi olan, Akhisar'ın 12 km. güneyindeki Morahılar Höyüğü de ele alınmıştır⁶.

Akhisar'ın güneydoğusunda, Gölarmara sınırları içerisinde D.G.Mitten ve G.Yügrüm tarafından Ahlatlı Tepelik ve Eski Balıkhane'de yapılan küçük çaplı kazılar⁷ ile R.Dinç'in ve T.Takaoğlu'nun yüzey araştırmaları da bölgede sürdürülen araştırmalar arasında sayılabilir. Ekibimizin Manisa ilinin tamamını kapsayan yüzey araştırmaları ise 2007-2010 yılları arasında gerçekleştirilmiştir. Bu araştırmalar sırasında tespit edilen pek çok buluntu merkezinin yanı sıra Akhisar ilçe merkezindeki Hastane Höyüğü de incelenmiş, sonrasında ise burada arkeolojik çalışmaların başlatılmasının yerinde olacağına karar verilmiştir.

Üzerine inşa edilen Devlet Hastanesi'nden dolayı "Hastane Höyüğü" adıyla anılan höyük, Manisa'nın Akhisar İlçe merkezindeki Thyateira antik kentinin yayılım sahasında, Kethüda mahallesindedir. SİT alanı ilan edilen kısmıyla 120 (k.-g.)x110 (d.-b.) m. boyutlarında, yaklaşık 10 m. yüksekliğindedir⁸. Ancak yayılım sahasının özellikle kuzeye ve doğuya doğru çok daha geniş olduğu ve maalesef höyüğün 1/3'ünün (sadece hastanenin kapladığı sahanın) SİT alanı ilan edildiği anlaşılmaktadır. Böylece höyüğün SİT alanı dışındaki kısımları tamamen modern yerleşimin altında kalmıştır. Yaptığımız ölçüm ve incelemeler sonucunda höyüğün gerçek kuzeydoğu-güneybatı yönünde 355 m., doğu-batı yönünde ise 360 m. olduğu saptanmıştır.

Höyüğün SİT alanı ilan edilen kısımlarından özellikle batı kesimi Devlet Hastanesi binası ile eklentilerinin inşaatı, istinat duvarları ve yol yapımı sebebiyle orijinal topografik yapısını büyük oranda kaybetmiştir. Höyüğün, hastanenin istinat duvarlarının yapımı sırasında, daha evvelki çalışmalarda zannedildiği gibi tahrip edilmediği, aksine istinat duvarlarının içerisinde dışarıdan getirilen

¹ Bu çalışmadaki veriler büyük ölçüde 2012 kazı sonuçlarına dayanmaktadır. İzin, destek ve yardımlarından ötürü Kültür ve Turizm Bakanlığı ile Akhisar Belediye Başkanlığı'na teşekkür ederiz.

² Yortan kazısının başlangıç tarihi tartışması için bkz. Akdeniz 2009, 50; Kamil 1982: 1; Charloux 2001:24, 26, dipnot IX.

³ Bittel 1941; 1 vd.

⁴ Kökten 1949; 811-814; Res. 2-8.

⁵ Wheeler 1974; 416; Akurgal 1958; 156-162.

⁶ French 1965; 16, 18, 20, Fig. 1; French 1969; 50.

⁷ Wheeler 1974; 416, 417; Mitten-Yügrüm 1968; 126, 127, 129, 130; 1971; 192-195; 1974; 22-29.

⁸ Höyük üzerinde daha evvelden, olasılıkla 19. yüzyıl sonlarından itibaren var olan ve yöre halkının "köşk" adıyla andıkları bina, İkinci Dünya Savaşı yıllarında sahibinden satın alınarak hastane olarak kullanılmaya başlanmıştır. 1950 yılında aynı yerde yeni hastane binasının temelleri atılmış, 1954 yılında da 70 yataklı Devlet Hastanesi hizmete sokulmuştur. Yatak sayısı daha sonra 178'e çıkmıştır. 1976 yılında hastaneye ek bina yapılmıştır.

KUZAY LYDIA'DAKİ THYATEIRA'NIN ERKEN DÖNEM YERLEŞİMİ: 'HASTANE HÖYÜĞÜ' KAZISI

Harita - Hastane Höyüğü ve Çağdaş Buluntu Merkezleri (Hazırlayan Arkeolog Fidane Abazoğlu)

molozla doldurulduğu ve üzerine de hastanenin kalorifer küllerinin dökülüp sıkıştırıldığı böylece kademeli tesviye edildiği anlaşılmıştır. Höyüğün bir kısmının (batı kesimi) bu kademeli tesviyenin içerisinde kaldığı anlaşılmıştır. Höyüğün doğu, kuzey ve güney kısımları ise büyük ölçüde modern yerleşimin altındadır. Günümüzde Hastane Höyüğü'nün üzerinde bir kısmı Sağlık Grup Başkanlığı, Anne Çocuk Sağlığı ve Sağlık Ocağı olarak kullanılmakta olan eski devlet hastanesi binası ile eklentileri vardır.

Antik devirlere ait bazı kalıntıların görülebildiği höyük yüzeyinde kazılar başlamazdan evvel erken dönemlerine ilişkin pek fazla bilgi yoktu. Buna karşın Manisa Müzesi tarafından höyüğün güneybatı kesiminde 1990'lı yılların başlarında gerçekleştirilen bir mezar kazısı sırasında karışık dolgu içerisinden çıktığı anlaşılan ve İlk Tunç Çağı'na tarihlenen seramik buluntular, höyüğün arkeolojik kazılar başlamadan evvel erken dönemleri hakkındaki en önemli bilgilerdi⁹.

Bazı yayınlarda Hastane Höyüğü'nün Hellenistik dönemde kentin Akropol sahası olarak kullanıldığı, Roma döneminde ise tümünün ya da en azından bir bölümünün Nekropol alanı olduğu öne sürülmektedir. Devam eden kazılarda çok sayıda mezar açığa çıkarılsa da pek mezar armağanı bırakılmaması, bırakılanların yetersiz olması tarihlendirmeyi güçleştirmektedir. Buna karşın, günümüzde hastanenin bahçesinde duran ve üzerindeki yazıttan Fabius Zosimus adındaki bir erkeğe ait olduğu anlaşılan mermer lahit M.S.II ya da III. yy.'a tarihlenmektedir. Bu lahit üzerindeki yazıtın içeriğindeki Sambatheion ve Khaldaiia kelimelerinden dolayı Musevi tarihi açısından oldukça önemlidir¹⁰. Eğer bu lahit, gerçekten Hastane Höyüğü'nden çıkarıldıysa (ki başka bir yerden taşınıp buraya getirilmesi oldukça zordur), diğer konuların yanı sıra içeriğinden dolayı bazı dini yapıların lokalizasyonu konusunda bile yol gösterebilir¹¹. Bilindiği üzere Se-

leukos Kralı III. Antiokhos, M.Ö. geç III. yy.'da 2000 (?) Babilli Musevi'yi Anadolu'ya, özellikle de Lydia ve Phrygia'ya yollamıştır. Bunlar arasında en önemli kent Thyateira'nın güneydoğusundaki Sardeis idi. Takip eden dönemlerde ise Lydia ve Phrygia'daki pek çok kentte Musevi topluluklarının varlığı görülür¹².

Thyateira'da kazının 3., höyükteki kazının ise 2. yılı olmasına karşın 2012 kazılarının erken kültürler açısından en önemli sonucu ilk defa tabaka buluntusuna ulaşılmış olmasıdır. Hastane Höyüğü'ndeki L28 ve M 28 açmaları höyüğün erken dönemlerine ilişkin bilgi edinilen iki alandır. F33, G31 açması ile "Güney Sondajı" ise höyüğün Roma ve Erken Bizans devirlerine ait bilgi vermektedir. Höyükte 2012 yılında başlayıp 2013 yılında yoğunlaşarak devam eden kazılarda hem L28, hem de M28 açmalarında İlk Tunç Çağı'na ait birkaç evre kazıyla tespit edilebilmiştir. Bunlardan daha çok M28'in sonuçları önemlidir. Yine M28 açmasında moloz toprak içerisinde ele geçen dört parça seramik Son Kalkolitik Çağ'a tarihlenmektedir. Ayrıca her iki açmada da moloz dolgu içerisinde, Orta ve Son Tunç Çağı'na ait yoğun miktarda seramik parçaları bulunmuştur. L28'de yapılan çalışmalarda, 107.830 m. seviyesinde başlayan kazılarda 102.500 m. seviyesinde bir yangın tabakasına rastlanmıştır. Devam eden seviye indirme çalışmalarında plankarenin kuzey doğu kesitinde 101.080 m. seviyesinde yaklaşık 100 cm. boyunda, 25 cm. kalınlığında kesme taşlardan oluşan ve belli bir düzleme oturtulduğu anlaşılan taş duvar tespit edilmiştir. Bu duvar ve çevresinde İlk Tunç Çağı'na ait seramik parçaları ele geçmiştir. Bu açmada amaç ana kayaya ulaşmak olsa da ilerleyen kazı evrelerinde heyelan tehlikesine karşı 99.88 m.'de kazı tamamlanmıştır. Bu açmada yaklaşık 8 m. toprak kazılmıştır.

M28 plankaresinde ise 105,48 m. seviyesinde başlayan kazılarda açmanın güneyindeki doğu-batı 5 m., kuzey-güney 2.45 m.lik alanda Tunç Çağı'nın farklı evrelerine ait seramiğin yoğunlaşmasından dolayı derinleşme çalışmalarına başlanmış, kuzeyindeki kuzey-güney 2.55 m. x doğu-batı 5 m.'lik alan toprağın atılmasının kolaylaştırılması için +104.81 m. seviyesinde, yürüme düzleminden 0,67 m. derinlikte bırakılmıştır. Seviye inme çalışmaları +102.83 m. seviyesine kadar devam etmiş, bu seviyeden sonra bu alanın batısındaki höyük toprağı karakteri gös-

⁹ Manisa Müzesi'nde uzman arkeolog olarak görevliken söz konusu kazıyı gerçekleştiren Yrd.Doç.Dr.Rafet Dinç'e verdiği bilgilerden dolayı teşekkür ederim.

¹⁰ TAM V, 2, 1142; verdiği bilgiler için Prof.Dr.Hasan Malay'a teşekkür ederim.

¹¹ Φάβιος Ζώσιμος κατασκευάσας σορὸν ἔθετο ἐπὶ τόπου καθαροῦ ὄντος πρὸ τῆς πόλεως πρὸς τῷ Σαμβαθείῳ ἐν τῷ Χαλδαίου περιβόλῳ παρὰ τὴν δημοσίαν ὁδὸν ἑαυτῷ ἐφ' ᾧ τεθῆ καὶ τῇ γλυκυτάτῃ αὐτοῦ γυναικὶ Αὐρηλίᾳ Ποντιανῇ, μηδενὸς ἔχοντος ἐτέρου / ἐξουσίαν θεῖναι τινα εἰς τὴν σορὸν ταύτην· ὅς δ' ἂν τολμήσῃ ἢ ποιήσῃ παρὰ ταῦτα, δώσει εἰς μὲν τὴν πόλιν τὴν Θυατειρηνῶν ἀρ/γυρίου δηνάρια χεῖλαι πεντακόσια, εἰς δὲ τὸ ἱερώτατον ταμεῖον δηνάρια δισχεῖλαι πεντακόσια γεινόμενος ὑπεύθυνος ἔξωθεν // τῆς τυμβωρυχίας νόμῳ. ταύτης τῆς ἐπιγραφῆς ἐγράφη ἀπλᾶ δύο, ὃν τὸ ἕτερον ἐτέθη εἰς τὸ ἀρχεῖον. ἐγένετο ἐν τῇ λαμπροτάτῃ / Θυατειρηνῶν πόλει ἀνθυπάτῳ Κατίλλῳ Σεβήρῳ μηνὸς Αὐδναίου τρισκαίδεκάτῃ ὑπὸ Μηνόφῳ Ἰουλιανοῦ δημόσιον.

« Fabius Zosimos, kendisi ve pek sevgili eşi Aurelia Pontiane için yaptırdığı lahdi, Khaldaiia'lının semtindeki Sambatheion'un karşısına, resmî caddenin üzerindeki uygun bir yere yerleştir-

di. Hiç kimse bu mezara bir başkasını gömmeye yetkili değildir. Eğer biri buna teşebbüs eder veya buna aykırı davranırsa, hem Thyateira kentine 1500 gümüş Dinar ve hem de kutsal imparatorluk hazinesine 2500 Dinar (ceza) ödeyecek ve aynı zamanda mezar hırsızlığı yasasına karşı gelmiş sayılacaktır. Bu yazıtın ikinci kopyası arşive teslim edilmiş olup; görkemli Thyateira kentindeki tüm bu işlemler, Catillius Severus'un valilik yaptığı yılın Adonaios ayının 13. günü resmî görevli Julianus oğlu Menophilos tarafından yürütülmüştür».

¹² Meinardus 1974, 62; Cohen 1995, 66.

termeye başlayan 2.45x1.35 m.lik alanda kazıya devam edilmiştir. 2.45 m. x1.35 m.lik alandaki çalışmalar sırasında 99.43 m. seviyesinde tek sıra halinde yapılmış İlk Tunç Çağı'na ait basit taş duvarın üst kotuna ulaşılmıştır. Biçim olarak Troia I benzeri, taş duvar ile birlikte tuğla tabanın da saptanması, bu seviyeden sonra İlk Tunç Çağı kültür tabakasına geçildiğini göstermektedir. 98.28 m. seviyesinde İlk Tunç Çağı başlarına tarihlenen seramiklerle birlikte sıkıştırılmış toprak zemine rastlanmıştır. 98.17 m. seviyesinde ise bir yangın tabakası belgelenmiş, sonrasında 97.81 m. seviyesinde yine sıkıştırılmış toprak tabana, bunun altında ise 97.70 m. seviyesinde beyaz renkli sıkıştırılmış üçüncü bir zemine ulaşılmıştır. Böylece, M28 plankaresinin a bölümünde höyüğün İlk Tunç Çağı'nın başlarındaki evrelerine ait toplam üç ayrı tabana saptanmıştır. Kazılar 97.28 m. seviyesindeki ova düzlemine kadar devam etmiştir. M28 açmasında toplamda 8, 20 m. derinliğinde kazı yapılmıştır. Ancak her iki açmada da Orta ya da Son Tunç Çağı'na ait mimari tabakalar tespit edilememiştir.

SON KALKOLİTİK ÇAĞ SERAMİKLERİ

Hastane Höyüğü'nde Son Kalkolitik Çağ seramikleri, M28 açmasında karşılık toprak içerisinden ele geçen dört parçadan ibarettir. Bunlar, hafif dışa çekik ağızlı, boyunlu çömleğe (Res. 10a) ve düzleştirilmiş ağızlı derin çanağa (Res. 10b) ait iki ağız parçasıyla, iki gövde parçasından (Res. 10c-d) oluşmaktadır. Her iki ağız parçası da gri hamurlu, hamuru bol miktarda kum taşıyıcı ve sınırlı mika içerikli, dışı kahverengi renkte astarlı orta derecede fırınlanmıştır. Gövde parçaları ise kırmızı hamurlu, hamuru kum ve taşıyıcı içerikli, kırmızımsı-kahverengi renkte astarlı, orta derecede fırınlanmıştır. Parçalar, Kumtepe Ia seramikleri ile benzerdir¹³. Önceki yüzey araştırmasında yakın çevrede özellikle hafif dışa çekik ağızlı, boyunlu çömleğe (Res. 10a) ve düzleştirilmiş ağızlı derin çanağa (Res. 10b) benzer örneklerin ele geçmemesi dikkat çekicidir. Hastane Höyüğü, bu seramik örneklerinin Akhisar yöresinde az sayıda da olsa ilk bulundukları yerdir.

İLK TUNÇ ÇAĞI SERAMİKLERİ

İlk Tunç Çağı seramikleri L28 ve L28 açmalarında 2012 yılında yapılan kazılarda yoğun olarak ele geçmiştir. Hem L28 hem de M28 açmasında ele geçen İlk Tunç Çağı seramikleri, hemen üç evresinde de genellikle koyu renk (siyah, yeşilimsi siyah, gri, kahverengi) yüzeyli parçalardan oluşmaktadır. Hamur farklı boyutlarda kum, mika ve taşıyıcı içermektedir. Perdahın tespit edildiği örneklerde perdah genellikle kaliteli bir şekilde uygulanmıştır. El yapımı seramikte çanak, çömlek ve kase formları tespit edilmiştir.

Çömleklerde düzleştirilmiş ağızlı geniş küresel gövdeli çömlekler (Res. 11a), çanaklarda ise, içe yuvarlatılarak kalınlaştırılmış ağızlı çanak (rolled rim) (Res. 11b), keskin bir şekilde içe çekik ağızlı çanaklar (carinated/omurgalı) (Res. 11c-d), içe çekik ağızlı yumuşak profilli çanaklar (Res. 11e-f) karşımıza çıkar. Daha 1900'lerin başından itibaren bilinen Yortan Mezarlığı'nın¹⁴ Hastane Höyüğü'nün sadece 30 km. kuzeybatısında, Karakurt Ovası'nda konumlandığı dikkate alındığında Hastane Höyüğü İlk Tunç Çağı seramiğinde Yortan örnekleriyle daha fazla benzerlikler görülmesi gerektiği düşünülmektedir. Thyateira kazısının ikinci, Hastane Höyüğü kazısının ise ilk yılı olan 2012 yılı buluntuları arasında bu yönde bir parça yoktu. Ancak, henüz üzerindeki çalışmalarımızın devam ettiği 2013 ve 2014 yılı İlk Tunç Çağı seramik buluntuları arasında Akhisar-Balıkesir yöresi seramiklerinde İlk Tunç Çağı'nda tipik kap formu olan Yortan türü çömleklere (jar) ve Batı Anadolu'nun büyük bir kesiminde görülen üç ayaklı kaplara ait parçalar az sayıda da olsa ele geçmeye başlamıştır. Bu parçalardan bir kısmı kazıma bezemeli ve hatta Yortan seramiğinde olduğu gibi kazıma bezeme içerisine beyaz macun boya doldurulmalı ya da yüzeye doğrudan beyaz boya bezemelidir. Henüz gaga ağızlı kaplara ait hiçbir parça ele geçmemiştir. İlk Tunç Çağı'nın son evresine ait olduğunu düşündüğümüz birkaç parça seramik ise kırmızı astarı ve ağızı ile dikkat çeker. Bu seramik yavaş dönen çömlekçi çarkında çekilmiştir.

İçe yuvarlatılarak kalınlaştırılmış ağızlı çanak (rolled rim) (Res. 11b) Kumtepe Ib2¹⁵ ve Ib3¹⁶ evresinden başlamak üzere Kuzeybatı Anadolu İTÇ kültüründe yaygın olarak görülür¹⁷. Akhisar çevresinde ise, Halitpaşa¹⁸ ve Kayışlar'da¹⁹, Akhisar çevresinin Ege Denizi ile bağlantısını sağlayan doğal güzergahlardan birisini oluşturan Bakırçay (Kaikos) Vadisi'nde ve Çandarlı Körfezi çevresinde Driehaus tarafından 1955 yılında gerçekleştirilen yüzey araştırmaları sırasında ise Gümüşova Deresi Tepe I'de²⁰ bulunmuştur. Yine Kuzeybatı Anadolu'da İlk Tunç Çağı I ve II döneminde yaygın olarak karşımıza çıkan, daha yumuşak profilli örneklerle kökeni Kumtepe Ia²¹ ve Ib²²'ye dayanan, Kumtepe Ib4'den itibaren iyice belirginleşen²³, Yortan A grubu seramiğinde²⁴, Troia'da I. tabakadan itibaren görülen, II. ve kısmen III. tabakada da devam eden

¹⁴ Yortan Mezarlığı'ndaki ilk kazının 1898 ya da 1900'de başladığına dair bilgiler için Akdeniz 2009; 50.

¹⁵ Sperling 1976; Fig. 13:406-408; Renfrew 1972; Fig.5.3/4,6.

¹⁶ Sperling 1976; 332, Fig.14:501-517; Fig.15:535-540.

¹⁷ Renfrew 1972; 163.

¹⁸ French 1969; Fig. 8:9.

¹⁹ French 1969; Fig.8:8.

²⁰ Driehaus 1957; Abb.1:10, 13.

²¹ Sperling 1976; Fig. 9:211.

²² Sperling 1976; Fig. 12:304; Fig. 13:407.

²³ Sperling 1976; Fig. 19: 614-617; Fig. 20:653-659; IC için Fig. 23:713-717.

²⁴ Akdeniz 2009; 49-64; Kamil 1982; 26; Fig.23:1-6.

¹³ Sperling 1976; Fig. 8: 101-111, 121-124, 126; Renfrew 1972; Fig.5.3/2..

(A12 ve A13 formu, kısmen bu formdan gelişen A16)²⁵, kaideli örnekleri de bilinen, keskin bir şekilde içe çekik ağızlı çanaklar (carinated/omurgalı) (Res. 11c-d) Akhisar-Manisa-Balıkesir yöresinde yaygındır. Yortan'da²⁶ bulunanlara ilaveten, özellikle French'in yüzey araştırmalarında Hastane Höyüğü'nün de coğrafi açıdan dahil olduğu Manisa-Akhisar yöresinde Kayışlar²⁷, Alibeyli²⁸, Kennez I²⁹, Kennez II³⁰, Arpalı II³¹, Hacırâhmanlı³², Halitpaşa I³³, Halitpaşa II³⁴, Nuriye³⁵ ve Eğriköy'de³⁶, daha kuzeydeki Balıkesir yöresinde ise Ovaköy III³⁷, Pamukçu³⁸, Paşaköy³⁹, Sındırgı⁴⁰, Ücektepe⁴¹, Gavantepe⁴² ve Naippli⁴³ ile E. Akurgal'ın kısa süreli kazı gerçekleştirdiği Ovabayındır'da⁴⁴, Bakırçay (Kaikos) Vadisi'ndeki Gümüşova Deresi Tepe I⁴⁵, Başantepe⁴⁶, Ayazköy⁴⁷, Yeni Yeldeğirmenitepe'de⁴⁸, Urla Limantepe'de⁴⁹, Cumaovası Baklatepe'de⁵⁰, Çandarlı'da ise Üyücektepe'de⁵¹ benzerleri bulunmuştur.

İçe çekik ağızlı yumuşak profilili çanaklar (Res. 11e-f) ise Troia'nın I. tabakasından itibaren A 16 formuyla ortaya çıkan⁵², II. tabakadan itibaren tek kulplu örnekleri de üretilen çanakları hatırlatır⁵³. Benzerleri, Manisa-Akhisar yöresinde Eğriköy⁵⁴, Yortan⁵⁵, Azizkuyusu⁵⁶, Balıkesir

yöresinde Sındırgı⁵⁷, Paşaköy⁵⁸, Ovaköy⁵⁹ ve Pamukçu'da⁶⁰ bulunmuştur.

ORTA VE SON TUNÇ ÇAĞLARI SERAMİKLERİ

Orta ve Son Tunç Çağları'na ait tabakalar henüz saptanamamış olmasına karşın dolgu toprak içerisinden dağınık vaziyette ele geçen, ancak yoğun miktardaki Orta ve Son Tunç Çağı seramikleri dikkat çekmektedir. Bu seramikler arasında Anadolu gri seramiği⁶¹ ile mikalı astarlı sarı seramiğin geniş yer tuttuğu anlaşılmaktadır. Her iki gruba ait seramikler M28 ve L28 açmalarında tabakasız, karışık fakat yoğun miktarda ele geçmiştir. Hem Orta, hem de Son Tunç Çağı seramiğindeki diğer grupları ise kırmızı seramik (red coated ware) ile kırmızı boya astarlı seramiktir (red washed ware).

Hastane Höyüğü'nde bulunan Anadolu gri seramikleri tıpkı Minyas seramiğinin gri örneklerinde olduğu gibi sabunumsu bir yüzey özelliğine sahip olup çoğunlukla bol mikalı grupla benzerdir. Hemen tamamı çarkta çekilmiştir. Benzer seramik Troia V'de başlamak üzere Troia'da VI. ve VII. tabakadan hatırlanmaktadır⁶². Mikalı astarlı sarı seramik, Beycesultan'da III. ve II. tabakadan bilinmektedir⁶³. D. French'in Akhisar, Manisa ve Balıkesir yöresinde gerçekleştirdiği yüzey araştırmalarında da hem gri hem de mikalı astarlı sarı seramikler ele geçmiştir. Anadolu gri seramiği Akhisar çevresinde Akhisar Höyük⁶⁴, Akırbey Çiftlik (Dağdeviren)⁶⁵, Kayışlar⁶⁶, Kennez I⁶⁷, Mecidiye⁶⁸, Rahmiye II⁶⁹, Süleymanlı⁷⁰, Manisa yöresinde Arpalı I⁷¹, Eğriköy⁷², Tekeliler⁷³, Veziroğlu⁷⁴, Balıkesir yöresinde Pamukçu⁷⁵, Paşaköy⁷⁶, Ücektepe⁷⁷ ve Üçpınar⁷⁸ ile yukarıda da değindiğimiz üzere Akhisar çevresinin Ege Denizi'ne bağlantısını sağlayan Bakırçay (Kaikos) Vadisi'ndeki Gümüşova Deresi Tepe I'de⁷⁹ bu-

²⁵ Podzuweit 1979; 112-120; Blegen 1966; 52, 53, 60, 227, Fig. 11-12; Blegen ve diğerleri 1950; Fig. 29: 258-261; Fig. 412:4,5,6.

²⁶ Akdeniz 2009; 49-64; Kamil 1982; 26; Fig. 23:1-6.

²⁷ French 1969; Fig. 8:17-21; 8:29-33; Fig. 9:1-10, 31, 32, 10:5-25.

²⁸ French 1969; Fig. 9: 14-15, 29; 10:28-33.

²⁹ French 1969; Fig. 9:11, 28.

³⁰ French 1969; Fig. 8:22; 9:12, 13; 10:1, 26, 27.

³¹ French 1969; Fig. 8: 23-26; 10:16,17.

³² French 1969; Fig. 9:20-23; 10:37-39; 11:1-2, 10.

³³ French 1969; Fig. 9:30; 10:3; 11:9.

³⁴ French 1969; Fig. 8:28; 9:24; 11:3-5.

³⁵ French 1969; Fig. 9:27.

³⁶ French 1969; Fig. 8:36; 9:18,19; 10:34-36.

³⁷ French 1969; Fig. 11: 20-25; 12:24,25; 13:7.

³⁸ French 1969; Fig. 11:26-29; 12:26; 13:8-12, 19, 20.

³⁹ French 1969; Fig. 11:30-35; 12:1-7, 22, 23; 13:13-15, 21.

⁴⁰ French 1969; Fig. 8:16; 10:4; 12:15-19, 29, 30.

⁴¹ French 1969; Fig. 8:35; 12:10-14; 13:16, 17.

⁴² French 1969; Fig. 8:34; 11:11-16; 13:1-5.

⁴³ French 1969; Fig. 11:17-19; 13:6.

⁴⁴ Akurgal 1958; Abb. 4/1,2,3,6-14.

⁴⁵ Driehaus 1957; Abb. 1:1-9.

⁴⁶ Driehaus 1957; Abb. 2:14.

⁴⁷ Driehaus 1957; Abb. 3:1-4, 9.

⁴⁸ Driehaus 1957; Abb. 4: 1,2,3,6-23; Pirson 2013; 132.

⁴⁹ Şahoğlu 2004, 100.

⁵⁰ Şahoğlu 2004, 101.

⁵¹ Driehaus 1957; Abb.6: 1-6.

⁵² Blegen ve diğerleri 1950; 62, Fig. 129; 223a.

⁵³ Blegen ve diğerleri 1950; Fig. 370a.

⁵⁴ French 1969; Fig. 14:7-12.

⁵⁵ Akdeniz 2009; Fig. 17:4.

⁵⁶ Akdeniz 2009; Fig. 27:2.

⁵⁷ French 1969; Fig. 12:16-18.

⁵⁸ French 1969; Fig. 12:7,8; 13:15.

⁵⁹ French 1969; Fig. 11:21, 23.

⁶⁰ French 1969; Fig. 11:26.

⁶¹ Terminoloji tartışması için Akyurt 2012; 10-11.

⁶² Blegen ve diğerleri 1953; 33, 35-37.

⁶³ Lloyd-Mellaart 1965; 52, Res. 18.

⁶⁴ French 1969; 68.

⁶⁵ French 1969; 68.

⁶⁶ French 1969; 68.

⁶⁷ French 1969; 68, Fig. 17:1.

⁶⁸ French 1969; 68.

⁶⁹ French 1969; 68.

⁷⁰ French 1969; 68.

⁷¹ French 1969; 69, Fig. 17:2.

⁷² French 1969; Fig. 17:3-19.

⁷³ French 1969; 69.

⁷⁴ French 1969; 69.

⁷⁵ French 1969; 68, Fig. 16:15-24.

⁷⁶ French 1969; 68, Fig. 16:25.

⁷⁷ French 1969; 68, Fig. 16:26.

⁷⁸ French 1969; 68, Fig. 16:27,28.

⁷⁹ Driehaus 1957; 81, Abb.1.18.

lunmuştur. Mikalı astarlı sarı seramik ise Akhisar çevresinde Akırbey Çiftlik (Dağdeviren)⁸⁰, Kennez I⁸¹, Mecidiye⁸², Süleymanlı⁸³, Manisa yöresinde Tekeliler⁸⁴ ve Balıkesir yöresinde Sındırgı'da⁸⁵ ele geçmiştir.

Her iki dönemde de kullanılmakla birlikte daha çok Son Tunç Çağı'nda yoğun miktarda mika içeren bir kil hamurunun tercih edildiği anlaşılmaktadır. Bu kil yatağına ilişkin kapsamlı herhangi bir tespit ve analiz çalışması henüz yapılmamıştır. Ancak Akhisar çevresindeki seramik atölyelerde çalışmalarına devam eden modern çömlekçilerle yapılan görüşmelerde Akhisar'ın güney batısındaki Dağdeviren Höyüğü ile Akhisar İlçe merkezinin kuzey-kuzeydoğusundaki arazinin geçen yakın zamana kadar kullanılan kil kaynağına sahip olduğu belirtilmiştir. Bu arazilerde Prof.Dr.Billur Tekkok ile yapılan ön incelemede söz konusu örnekler rastlanmıştır. Bu coğrafyada günümüzde kuruyan eski bir gölün varlığına ilişkin tespitlerimiz yüzey araştırmalarımızdan bu yana bilinen bir husustur. Yakın tarihlere kadar yer yer bataklık sahaya da sahip olan bu gölün yakın çevresine Dağdeviren Höyüğü ile Hastane Höyüğü konumlanmıştır.

Orta Tunç Çağı seramiğinde, çanaklarda içe çekik ağızlı, yuvarlatılmış gövdeli çanaklar (Res. 12 a-b), kalınlaştırılmış ağızlı çanaklar (Res. 12c), S profilli çanaklar (kalın ve inca cidarlı örnekler) (Res. 12 d-f, Res. 13 a-f, Res. 14 a-f), dışa sarkıtılmış ağızlı çanaklar (Res. 15 a-b), dışa eğik duruşlu çanaklar (Res. 15c), yarım küresel gövdeli çanaklar (Res. 15d), dışa çekik ağızlı, yuvarlatılmış gövdeli çanaklar (Res. 15 e-g), yuvarlatılmış ağızlı, keskin karınlı çanaklar (Res. 16 a-c); çömleklerde ise yuvarlatılmış ağızlı çömlekler (Res. 16 d), yuvarlatılmış ağızlı, yuvarlatılmış gövdeli boyunsuz çömlekler (Res. 16 e), yuvarlatılmış ağızlı basık çömlekler (Res. 16 f), dışa kalınlaştırılmış ağızlı çömlekler (Res. 17 a-b), dışa çekik ağızlı, dar ağızlı çömlekler (Res. 17 c-d), dışa çekik ağızlı, içe kalınlaştırılmış ağız kenarlı boyunlu çömlekler (Res. 17 e), hafif dışa çekik ağızlı, boyunlu çömlekler (Res. 17 f), dışa çekik ağızlı, boyunlu çömlekler (Res. 18 a-b), dışa çekik ağızlı, uzun boyunlu çömlekler (Res. 18 c), dışa çekik ağızlı, yuvarlatılmış gövdeli çömlekler (Res. 18 c-f), dışa çekik ağızlı, yuvarlatılmış gövdeli basık çömlekler (Res. 19 a), dışa çekik dar ağızlı, yuvarlatılmış gövdeli çömlekler (Res. 19 b-c) ve uzun boyunlu, geniş gövdeli çömleklere (Res. 19 d) ait parçalar ile bir çömleğe ait halka dip (Res. 19 g) ele geçmiştir. Yonca ağızlı bir testi parçası (Res. 19 e) ve bir testiye ait gövde parçası (Res. 19 f) da bu döneme aittir.

Son Tunç Çağı'nda S profilli çanaklar yaygındır (Res. 20 a-g). Buna ilaveten yuvarlatılmış ağızlı, geniş küresel gövdeli, boyunsuz çömlek (Res. 21 a), dışa sarkıtılmış ağızlı çömlek (Res. 21 b), dışa kalınlaştırılmış ağızlı çömlek (Res. 21 c-e), dışa çekik ağızlı, içe kalınlaştırılmış ağız kenarlı kısa boyunlu çömlek (Res. 21 f), dışa çekik ağızlı-yuvarlatılmış gövdeli çömlek (Res. 21 g), uzun boyunlu, dışa çekik ağızlı, içe kalınlaştırılmış ağız kenarlı çömleklere (Res. 21 h) ait parçalar bulunmuştur. Çömleklerde halka dipler, kaideler ve düzleştirilmiş dipler vardır (Res. 22a-h).

Orta ve Son Tunç Çağı seramiklerinden içe çekik ağızlı, yuvarlatılmış gövdeli çanaklar (Res. 12 a-b) Batı Anadolu'da İTÇ IIIb'den itibaren bilinmektedir. Bu tip çanaklar, Troia'nın V. takasında başlayarak VI. tabakasında da devam eder⁸⁶. Beycesultan'ın VII (İTÇ IIIb) ve VIc tabakalarında⁸⁷, Panaztepe'de⁸⁸ benzerleri bulunmuştur⁸⁹. S profilli çanaklar (kalın ve ince cidarlı örnekleriyle) (Res. 12 d-f, Res. 13 a-f, Res. 14 a-f) özellikle İzmir çevresindeki kazılarda Orta Tunç Çağı tabakalarında yoğun bir şekilde ele geçmiştir. Akhisar yakınlarındaki Süleymanlı'da⁹⁰, Manisa Ovası'ndaki Eğriköy'de⁹¹ yapılan yüzey araştırmalarında benzerleri bulunmuştur. Ayrıca, İzmir sahil kesiminde Limantepe⁹² ve Panaztepe'de⁹³ de benzerleri kazılarda ele geçmiştir⁹⁴. Dışa eğik duruşlu çanaklar (Res. 15c) Beycesultan'ın V. ve IV. tabakaları⁹⁵, dışa çekik ağızlı, yuvarlatılmış gövdeli çanaklar (Res. 15 e-g) Troia'nın VI. tabakası⁹⁶, Beycesultan'ın V. ve IVc tabakaları⁹⁷ ile Limantepe'de⁹⁸, Akhisar yöresinde Akırbey Çiftlik (Dağdeviren)⁹⁹, Kennez I'de¹⁰⁰, yuvarlatılmış ağızlı, keskin karınlı çanaklar (Res. 16 a-c) Beycesultan'ın IVb tabakası¹⁰¹, Balıkesir yöresinde Pamukçu¹⁰², Manisa yöresinde Eğriköy'de bulunmuştur¹⁰³. Dışa çekik ağızlı, dar ağızlı çömlekler (Res. 17 c-d) Akhisar yakınlarındaki Kennez I höyüğünde¹⁰⁴, hafif dışa çekik

⁸⁰ French 1969; 72, Fig. 19:3,4.

⁸¹ French 1969; 72, Fig. 19:5-11.

⁸² French 1969; 72.

⁸³ French 1969; 72, Fig. 19:12-16.

⁸⁴ French 1969; 72, Fig.19:17.

⁸⁵ French 1969; 72, Fig.19:1,2.

⁸⁶ Kulplu örnekleri için, Blegen ve diğerleri 1953; Fig.439:36,38,39.

⁸⁷ Lloyd-Mellaart 1962; 223, 224, Fig.P. 58:26, 27, 28, 29, 30, 32, 33, Fig.P. 64:17, 18, Fig.P. 66:1,4,9; 1965, 105, 108, Fig.P.16/11, 15-21).

⁸⁸ Günel 1999a; 270, Lev. 32:1.

⁸⁹ Aykurt 2010; 16, 17, 18, Tip B5, Tablo 2.

⁹⁰ French 1969; 67; Fig.P 15:1.

⁹¹ French 1969; 67; Fig.P.15:3.

⁹² Schachner 1994/1995; 106, 107, Abb.17:1,6-6; 107.

⁹³ Günel 1999a; 422, Lev. 144:3.

⁹⁴ Aykurt 2010; 39, Tip B12, Resim 3.

⁹⁵ Lloyd-Mellaart 1965; 91, 93, 122, Fig.P. 4:19,24, Fig.P.5:13,16,17, Fig. P.25:1,6.

⁹⁶ Blegen ve diğerleri 1953; Fig. P.426:1-20.

⁹⁷ Lloyd-Mellaart 1965; 85,87, Fig.P.1:3,5, 2:1,7,8,10,12,13.

⁹⁸ Erkanal-Günel 1997; 240; Günel 1999b; Abb.10:2, 10:3, 12:9.

⁹⁹ French 1969; Fig. 19:4.

¹⁰⁰ French 1969; 72, Fig. 19:7,8.

¹⁰¹ Lloyd-Mellaart 1965; 118,119,122, Fig.P.25/11-23.

¹⁰² French 1969; 67; Fig. 15:5.

¹⁰³ French 1969; 66, Fig. 14:4.

¹⁰⁴ French 1969; 68, Fig. 15:26-32.

ağızlı, boyunlu çömlekler (Res. 17 f) Limantepe'de¹⁰⁵ bulunanlarla¹⁰⁶, dışa çekik ağızlı, yuvarlatılmış gövdeli basık çömlekler (Res. 19 a-b) Troia'nın VI. tabakası¹⁰⁷ ve Limantepe'de¹⁰⁸ bulunanlarla, dışa çekik ağızlı, yuvarlatılmış gövdeli çömlekler (Res. 18 c-f) Beycesultan'ın V. ve IVb tabakalarında¹⁰⁹ bulunanlarla benzerdir.

Hastane Höyüğü kazısında seramik parçaları dışında çakmaktaşı ve obsidyen dilgileri, bazalt baltalar, balta parçaları, pişmiş toprak ağırşaklar, stilize taş idol, deniz kabuğundan yapılmış kolye ucu ve pişmiş toprak ağırşaklar höyükteki erken dönem yerleşimlerine dair diğer kanıtlardır (Res. 23-24). Obsidyen parçalarının menşesine ilişkin herhangi bir analiz henüz yapılmamıştır. Kireçtaşı ve çakmaktaşı örnekler arasında bıçak ağızları önemlidir¹¹⁰. Seramik parçalarıyla birlikte tüm bu buluntular, üzerinde son derece ciddi bir tahribatin var olduğu Akhisar Hastane Höyüğü'nün Son Kalkolitik Çağ'dan itibaren iskan edildiğini göstermektedir. Sadece parçalardan oluşan seramik eserler arasında az sayıda örneğin ait olduğu Son Kalkolitik Çağ'da Hastane Höyüğü buluntularının Kuzeybatı Anadolu'daki Çanakkale yöresiyle, İlk Tunç Çağı'nda Akhisar yöresindeki diğer buluntu merkezlerinin yanı sıra, Balıkesir, Manisa, Bakırçay Havzası, İzmir ve Çanakkale yöreleriyle, Orta ve Son Tunç Çağları'nda ise Akhisar yöresindeki diğer buluntu merkezleri, Balıkesir, Manisa, Bakırçay Havzası, İzmir yöresi ve yine Çanakkale yöreleriyle benzer özellikler sergilediği anlaşılmaktadır. Ancak kazılarda Son Kalkolitik Çağ ile Orta ve Son Tunç Çağlarına ait mimariye henüz rastlanmamıştır. Bu dönemlere ait buluntular höyüğün moloz dolgusu içerisinde dağınık vaziyette ele geçmiş, yalnızca İlk Tunç Çağı yerleşimi mimariyle de belgelenmiştir. Orta ve Son Tunç Çağı seramiklerinin ait oldukları mimari tabakaların henüz bulunamaması, bu iki dönemin buluntuları arasında ayırım yapılmasını güçleştirmektedir.

Höyüğün moloz dolgusu sebebiyle aşağıya doğru daralarak adeta bir sondaj niteliğinde gelişen açmalarında yerleşimin belgelendiği İlk Tunç Çağı'na ait kapsamlı mimari kalıntılara ulaşabilmek için açmaların genişletilmesi gerekmektedir. Ancak, İlk Tunç Çağı yerleşiminin günümüz seviyesinden 8 metre aşağıda saptanabilmesi, bu höyükteki erken dönem kültürlerine yönelik arkeolojik çalışmaların pek de kolay olmayacağına, açmaların erken dönem tabakalarının genişletilerek görülebilmemesinin uzun yıllar süreceğine ilişkin çok net ipuçları sunmaktadır. Buna karşın verimli Akhisar Ovası'nın en su-

lak kısımlarından birisi üzerinde konumlanan, Ege'nin kuzeyi ve güneyi arasında bugün olduğu gibi tarihin her döneminde kullanılan doğal yol güzergahı kıyısında yer alan Hastane Höyüğü'nün daha 1900 yılından itibaren varlığı bilinen, Yortan İlk Tunç Çağı Mezarlığı'nın da sadece 30 km. güneydoğusunda yer alması, bölgede erken dönemlere ait tabaka kazısı niteliğinde başka herhangi bir çalışmanın gerçekleştirilmemiş olması dikkate alındığında Ege'nin bu bölümünün erken dönem kültürlerinin tespitine yönelik veriler sunmaya başlayan Hastane Höyüğü kazısının tahribattan kaynaklanan ciddi güçlüklerle karşın bölge arkeolojisi içindeki önemi anlaşılmaktadır.

Seramiklerin özellikleri;

Res. no¹¹¹;

Res.10a-Hafif dışa çekik ağızlı, boyunlu çömlek (M28 T2/1). Gri hamurlu, hamuru bol miktarda kum taşıyıcı ve sınırlı mika içerikli, dışı kahverengi renkte astarlı orta derecede pişirilmiş, el yapımı (Res.7e).

Res.10b-Düzleştirilmiş ağız kenarlı derin çanak (M28 T2/2). Gri hamurlu, hamuru bol miktarda kum, mika ve kuvars içerikli, dışı kırmızımsı-kahverengi renkte, içi kahverengi renkte astarlı, orta-iyi derecede pişirilmiş, el yapımı (Res.7e).

10c-Gövde parçası (M28 T2/3). Kırmızı hamurlu, hamuru kum ve taşıyıcı içerikli, kırmızımsı-kahverengi renkte astarlı, orta derecede pişirilmiş, el yapımı (Res.7e).

10 d-Gövde parçası (M28 T2/4). Kiremit renginde hamurlu, hamuru kum, mika, kuvars ve taşıyıcı içerikli, orta derecede pişirilmiş, el yapımı (Res.7e).

11a-Düzleştirilmiş ağızlı geniş küresel gövdeli çömlek (M28 T5/1). Gri hamurlu, hamuru kum, mika ve kuvars içerikli, orta derecede pişirilmiş, el yapımıdır (Res.9a).

11b-İçe yuvarlatılarak kalınlaştırılmış ağızlı çanak (rolled rim) (L28 T1/1). Gri hamurlu, grimsi-siyah renkte astarlı, iyi derecede pişirilmiş, çark yapımı (Res. 6a).

11c- Keskin bir şekilde içe çekik ağızlı çanak (carinated) (M28T1/1). Gri hamurlu, hamuru kum ve taşıyıcı içerikli, grimsi-siyah renkte astarlı, el yapımı (Res. 7b).

¹⁰⁵ Günel 1999b; Abb 20/47,48,49.

¹⁰⁶ Aykurt 2010; 28, Tip C3, Resim 4.

¹⁰⁷ Blegen ve diğerleri 1953; Fig.427:18-23; 427:6-7.

¹⁰⁸ Erkanal-Günel 1995; 270.

¹⁰⁹ Lloyd-Mellaart 1965; 97, 127, Fig.P8:13,14,15,16, daha büyük boyutlu 30:1,3.

¹¹⁰ Verdiği bilgilerden ötürü Dr.Mahmut Ziya Görücü'ye teşekkür ederim.

¹¹¹ Aynı zamanda çizim no'yu ifade eder. Cümle sonundaki Res. ise ait olduğu fotoğrafı göstermektedir. Çizimleri gerçekleştiren Esin Biberöglü'na teşekkür ederim.

11d-Keskin bir şekilde içe çekik ağızlı çanak (carinated) (M28 T2/6). Gri hamurlu, hamuru kum ve taşçık içerikli, grimsi-siyah renkte astarlı, el yapımı (Res. 7e).

11e-İçe çekik ağızlı yumuşak profilli çanak (M28 T1/2). Gri hamurlu, hamuru kum ve taşçık içerikli, grimsi-siyah renkte astarlı, el yapımı (Res. 7b).

11f-İçe çekik ağızlı yumuşak profilli çanak (M28 T2/7). Grimsi-siyah renkte hamurlu, hamuru mika içerikli, grimsi-siyah renkte astarlı ve perdahlı, orta-iyi derecede pişirilmiş, el yapımı (Res. 7e).

11g- Yuvarlatılmış dip (L28 T1/10-11). Gri hamurlu, hamuru arındırılmamış oldukça kaba içerikli, siyah renkte astarlı ve perdahlı, el yapımı (Res. 6a).

11h-Kulplu gövde parçası (M28 T5/4). Kırmızı hamurlu, hamuru kum, mika, kuvars ve taşçık içerikli, iyi derecede pişirilmiş, kırmızı astarlı, çark yapımı (Res. 9a).

12a-İçe çekik ağızlı, yuvarlatılmış gövdeli çanak, (L28 T1/31). Kiremit kırmızısı renğinde hamurlu, hamuru kum, mika ve taşçık içermekte, dışta kahverengimsi-devetüyü renkte astarlı ve perdahlı, çark yapımı (Res.6b).

12b-İçe çekik ağızlı, yuvarlatılmış gövdeli çanak, (M28 T1/14). Gri hamurlu, hamuru kum içerikli, hamur renginde astarlı, orta-iyi derecede pişirilmiş, çark yapımı (Res.7b).

12c-Kalınlaştırılmış ağızlı çanak (M28 T1/12). Gri hamurlu, hamuru kum içerikli, grimsi-siyah renkte astarlı, orta-iyi derecede pişirilmiş, çark yapımı (Res.7b).

12d- S profilli çanak (M28 T1/28). Gri hamurlu, hamuru kireç taşı içerikli, hamur renginde astarlı ve perdahlı, çark yapımı (Res. 7c).

12e-S profilli çanak (M28 T2/45). Kiremit kırmızısı renkte hamurlu, hamuru kum, mika ve taşçık içerikli, mikalı sarı astarlı, çark yapımı (Res. 7g).

12f-S profilli çanak (M28 T4/21). Gri hamurlu, hamuru kireç taşı içerikli, hamur renginde astarlı ve perdahlı, çark yapımı (Res. 8b).

13a-S profilli çanak (M28 T1/28). Kiremit kırmızı renkte hamurlu, hamuru kum, mika ve taşçık içerikli, çark yapımı. Mikalı sarı astarlı seramik grubundan (Res. 7c).

13b- S profilli çanak (M28 T2/45). Kiremit kırmızı renkte hamurlu, hamuru kum, mika ve taşçık içerik-

li, çark yapımı. Mikalı sarı astarlı seramik grubundan (Res. 7g).

13c- S profilli çanak (M28T1/13). Gri hamurlu, hamuru kum, mika ve taşçık içerikli, dışı kahverengi-gri renkte astarlı, orta-iyi derecede pişirilmiş, çark yapımı. Mikalı sarı astarlı seramik grubundan (Res. 7b).

13d- S profilli çanak (M28 T4/19). Kırmızı hamurlu kum, mika ve kuvars içerikli, iyi derecede pişirilmiş, çark yapımı. Mikalı sarı astarlı seramik grubundan (Res. 8b).

13e- S profilli çanak (L28 T1/24). Gri renkte hamurlu, hamuru iyi arındırılmış, az miktarda kum ve mika içerikli, hamur renginde astarlı, iyi derecede pişirilmiş, çark yapımı. Anadolu gri seramik grubu örneklerinden (Res. 6b).

14a- S profilli çanak (L28 T2/42). Kırmızı hamurlu kum, mika ve kuvars içerikli, iyi derecede pişirilmiş, çark yapımı. Mikalı sarı astarlı seramik grubundan (Res. 6i).

14b-S profilli çanak (M28 T4/28). Kırmızı hamurlu kum, mika ve kuvars içerikli, iyi derecede pişirilmiş, çark yapımı. Mikalı sarı astarlı seramik grubundan (Res. 8b).

14c-S profilli çanak (M28 T4/38). Kırmızı hamurlu kum, mika ve kuvars içerikli, iyi derecede pişirilmiş, çark yapımı. Mikalı sarı astarlı seramik grubundan (Res. 8c).

14d-S profilli çanak (M28T4/23). Kırmızı hamurlu kum, mika ve kuvars içerikli, iyi derecede pişirilmiş, çark yapımı. Mikalı sarı astarlı seramik grubundan (Res. 8b).

14e-S profilli çanak (M28 T4/36). Kırmızı hamurlu kum, mika ve kuvars içerikli, iyi derecede pişirilmiş, çark yapımı. Mikalı sarı astarlı seramik grubundan (Res. 8c).

15a-Dışa sarkıtılmış ağızlı çanak (M28 T2/44). Kiremit kırmızı-kahverengi renkte hamurlu, hamuru kum ve mika içerikli, hamur renginde astarlı, çark yapımı. Mikalı sarı astarlı seramik grubundan (Res. 7g).

15b-Dışa sarkıtılmış ağızlı çanak (M28 T1/32). Kırmızı hamurlu kum, mika ve kuvars içerikli, iyi derecede pişirilmiş, hızlı dönen çark yapımıdır. Mikalı sarı astarlı seramik grubundan (Res. 7d).

15c-Dışa eğik duruşlu çanak (M28 T2/47). Gri hamurlu, hamuru kum ve taşçık içerikli, devetüyü renkte astarlı, iyi derecede pişirilmiş, çark yapımı (Res. 7g).

15d-Yarım küresel gövdeli çanak (M28 T2/50). Gri hamurlu, hamuru kum ve taşçık içerikli, devetüyü renkte astarlı, iyi derecede pişirilmiş, çark yapımı (Res. 7g).

15e-Dışa çekik ağızlı, yuvarlatılmış gövdeli çanak (M28 T4/20). Kırmızı hamurlu kum, mika ve kuvars içerikli, iyi derecede pişirilmiş, çark yapımı. Mikalı sarı astarlı seramik grubundan (Res. 8b).

15f- Dışa çekik ağızlı, yuvarlatılmış gövdeli çanak (M28 T4/22). Kırmızı hamurlu kum, mika ve kuvars içerikli, iyi derecede pişirilmiş, çark yapımı. Mikalı sarı astarlı seramik grubundan (Res. 8b).

15g- Dışa çekik ağızlı, yuvarlatılmış gövdeli çanak (L28 T2/32). Kırmızı hamurlu kum, mika ve kuvars içerikli, iyi derecede pişirilmiş, çark yapımı. Mikalı sarı astarlı seramik grubundan (Res. 7f).

16a- Yuvarlatılmış ağızlı, keskin karınlı çanak (L28 T1/42). Kırmızı hamurlu kum, mika ve kuvars içerikli, iyi derecede pişirilmiş, çark yapımı. Mikalı sarı astarlı seramik grubundan (Res. 6c).

16b- Yuvarlatılmış ağızlı, keskin karınlı çanak (M28 T4/24). Kırmızı hamurlu kum, mika ve kuvars içerikli, iyi derecede pişirilmiş, çark yapımı. Mikalı sarı astarlı seramik grubundan (Res. 8c).

16c- Dışa eğik duruşlu çanak (M28 T2/26). Gri hamurlu, hamuru kum, mika, taşçık ve az sayıda kuvars içerikli, gri renkte astarlı ve hafif perdahlı, orta-iyi derecede pişirilmiş, el yapımı (Res. 7f).

16d- Yuvarlatılmış ağızlı çömlek (L28 T1/25). Gri renkte hamurlu, hamuru iyi arındırılmış, az miktarda kum ve mika içerikli, hamur renginde astarlı, iyi derecede pişirilmiş, çark yapımı. Anadolu gri seramik örneklerinden (Res. 6a).

16e- Yuvarlatılmış ağızlı, yuvarlatılmış gövdeli boyunsuz çömlek (M28 T1/15). Gri hamurlu, hamuru kum ve mika içerikli, devetüyü-kahverengi astarlı ve kaliteli perdahlı, iyi derecede pişirilmiş (Res. 7c).

16f- Yuvarlatılmış ağızlı basık çömlek (L28 T1/40). Kırmızı hamurlu kum, mika ve kuvars içerikli, iyi derecede pişirilmiş, çark yapımı. Mikalı sarı astarlı seramik grubundan (Res. 6c).

17a- Dışa kalınlaştırılmış ağızlı çömlek (M28 T5/11). Devetüyü renkte hamurlu, hamuru kum, kuvars ve taşçık içerikli, hamur renginde astarlı ve çark yapımı (Res. 9a).

17b- Dışa kalınlaştırılmış ağızlı çömlek (L28 T2/24). Kırmızı renkte hamurlu, hamuru kum, mika, kuvars

ve taşçık içerikli, kırmızı renkte astarlı, iyi derecede pişirilmiş, çark yapımı (Res. 6g).

17c- Dışa çekik ağızlı, dar ağızlı çömlek (L28 T1/26). Gri hamurlu, hamuru kum ve nadiren mika içerikli, devetüyü renkte astarlı, iyi derecede pişirilmiş, çark yapımı (Res. 6b).

17d- Dışa çekik ağızlı, dar ağızlı çömlek (L28 T1/32). Kiremit kırmızısı renginde hamurlu, hamuru kum, mika ve taşçık içermekte, dışta kahverengimsi-devetüyü renkte astarlı ve perdahlı, çark yapımı (Res. 6b).

17e- Dışa çekik ağızlı, içe kalınlaştırılmış ağız kenarlı boyunlu çömlek (M28 T1/22). Gri hamurlu, hamur renginde astarlı ve perdahlı, iyi derecede pişirilmiş, Anadolu gri seramik grubu örneklerinden (Res. 7c).

17f-Hafif dışa çekik ağızlı, boyunlu çömlek (M28 T2/49). Gri hamurlu, hamuru kum ve taşçık içerikli, devetüyü renkte astarlı, iyi derecede pişirilmiştir, el yapımı (Res. 7g).

18a- Dışa çekik ağızlı, boyunlu çömlek (M28 T4/25). Kırmızı hamurlu kum, mika ve kuvars içerikli, iyi derecede pişirilmiş, çark yapımı. Mikalı sarı astarlı seramik grubundan (Res. 8b).

18b- Dışa çekik ağızlı, boyunlu çömlek (M28 T4/28). Kırmızı hamurlu kum, mika ve kuvars içerikli, iyi derecede pişirilmiş, çark yapımı. Mikalı sarı astarlı seramik grubundan (Res. 8b).

18c- Dışa çekik ağızlı, yuvarlatılmış gövdeli çömlek (M28 T4/29). Kırmızı hamurlu kum, mika ve kuvars içerikli, iyi derecede pişirilmiş, çark yapımı. Mikalı sarı astarlı seramik grubundan (Res. 8b).

18d- Dışa çekik ağızlı, yuvarlatılmış gövdeli çömlek (L28 T1/39). Kırmızı hamurlu kum, mika ve kuvars içerikli, iyi derecede pişirilmiş, çark yapımı. Mikalı sarı astarlı seramik grubundan (Res. 6c).

18e- Dışa çekik ağızlı, yuvarlatılmış gövdeli çömlek (L28 T2/25). Gri hamurlu, gri astarlı, iyi derecede pişirilmiş, çark yapımı (Res. 6g).

18f- Dışa çekik ağızlı, yuvarlatılmış gövdeli çömlek (M28 T4/30). Kırmızı hamurlu kum, mika ve kuvars içerikli, iyi derecede pişirilmiş, çark yapımı. Mikalı sarı astarlı seramik grubundan (Res. 8b).

19a- Dışa çekik ağızlı, yuvarlatılmış gövdeli basık çömlek (L28 T1/33). Kırmızı hamurlu kum, mika ve kuvars içerikli, iyi derecede pişirilmiş, çark yapımı. Mikalı sarı astarlı seramik grubundan (Res.6b).

19b- Dışa çekik dar ağızlı, yuvarlatılmış gövdeli basık çömlek (M28 T4/31). Kırmızı hamurlu kum, mika ve kuvars içerikli, iyi derecede pişirilmiş, çark yapımı. Mikalı sarı astarlı seramik grubundan (Res. 8b).

19c- Dışa çekik dar ağızlı, yuvarlatılmış gövdeli basık çömlek (M28 T4/40). Kırmızı hamurlu kum, mika ve kuvars içerikli, iyi derecede pişirilmiş, çark yapımı. Mikalı sarı astarlı seramik grubundan (Res. 8c).

19d- Uzun boyunlu, geniş gövdeli çömlek (M28 T4/43). Kırmızı hamurlu, kum, mika ve kuvars içerikli, iyi derecede pişirilmiş, çark yapımı. Mikalı sarı astarlı seramik grubundan (Res. 8c).

19e- Yonca ağızlı çömlek parçası (M28 T4/42). Kırmızı hamurlu, kum, mika ve kuvars içerikli, iyi derecede pişirilmiş, çark yapımı. Mikalı sarı astarlı seramik grubundan (Res. 8c).

19f- Testi gövde parçası (L28 T2/31). Kırmızı hamurlu, kum, mika ve kuvars içerikli, iyi derecede pişirilmiş, çark yapımı. Mikalı sarı astarlı seramik grubundan (Res. 6h).

19g- Halka dipli çömlek (M28 T1/16). Gri hamurlu, hamuru kum ve taşçık içerikli, kahverengimsi-gri renkte astarlı ve perdahlı, çark yapımı (Res. 7c).

20a- S profil çanak (M28 T5/14). Kırmızı hamurlu, kum, mika ve kuvars içerikli, iyi derecede pişirilmiş, çark yapımı. Mikalı sarı astarlı seramik grubundan (Res. 9b).

20b- S profil çanak (L28 T1/37). Kırmızı hamurlu, kum, mika ve kuvars içerikli, iyi derecede pişirilmiş, çark yapımı. Mikalı sarı astarlı seramik grubundan (Res. 6b).

20c- S profil çanak (L28 T1/38). Kırmızı hamurlu, kum, mika ve kuvars içerikli, iyi derecede pişirilmiş, çark yapımı. Mikalı sarı astarlı seramik grubundan (Res. 6b).

20d- S profil çanak (M28 T4/37). Kırmızı hamurlu, kum, mika ve kuvars içerikli, iyi derecede pişirilmiş, çark yapımı. Mikalı sarı astarlı seramik grubundan (Res. 8c).

20e- S profil çanak (M28 T4/39). Kırmızı hamurlu, kum, mika ve kuvars içerikli, iyi derecede pişirilmiş, çark yapımı. Mikalı sarı astarlı seramik grubundan (Res. 8c).

20f- S profil çanak (M28 T4/33). Kırmızı hamurlu, kum, mika ve kuvars içerikli, iyi derecede pişirilmiş, çark yapımı. Mikalı sarı astarlı seramik grubundan (Res. 8b).

20g- S profil çanak (L28 T1/41). Kırmızı hamurlu, kum, mika ve kuvars içerikli, iyi derecede pişirilmiş, çark yapımı. Mikalı sarı astarlı seramik grubundan (Res. 6c).

21a- Yuvarlatılmış ağızlı, geniş küresel gövdeli, boyunsuz çömlek (L28 T1/34). Arındırılmamış kırmızı hamurlu, kum, mika ve kuvars içerikli, iyi derecede pişirilmiş, çark yapımı. Mikalı sarı astarlı seramik grubundan olmasına karşın oldukça kalın cidarlı (Res. 6b).

21b--Dışa sarkıtılmış ağızlı çömlek (L28 T1/35). Gri hamurlu, hamuru kum ve çok ender mika içerikli, iyi derecede pişirilmiş, çark yapımı (Res. 6b).

21c- Dışa kalınlaştırılmış ağızlı çömlek (L28 T1/36). Kırmızı hamurlu, kum, mika ve kuvars içerikli, iyi derecede pişirilmiş, çark yapımı. Mikalı sarı astarlı seramik grubundan (Res. 6b).

21d- Dışa kalınlaştırılmış ağızlı çömlek (L28 T2/29). Kırmızı hamurlu, kum, mika ve kuvars içerikli, iyi derecede pişirilmiş, çark yapımı. Mikalı sarı astarlı seramik grubundan (Res. 6h).

21e- Dışa kalınlaştırılmış ağızlı çömlek (L28 T2/28). Kırmızı hamurlu, kum, mika ve kuvars içerikli, iyi derecede pişirilmiş, çark yapımı. Mikalı sarı astarlı seramik grubundan (Res. 6h).

21f- Dışa çekik ağızlı, içe kalınlaştırılmış ağız kenarlı kısa boyunlu çömlek (M28 T4/32). Kırmızı hamurlu kum, mika ve kuvars içerikli, iyi derecede pişirilmiş, çark yapımı. Mikalı sarı astarlı seramik grubundan (Res. 8b).

21g- Dışa çekik ağızlı-yuvarlatılmış gövdeli çömlek (M28 T4/34). Kırmızı hamurlu, kum, mika ve kuvars içerikli, iyi derecede pişirilmiş, çark yapımı. Mikalı sarı astarlı seramik grubundan (Res. 8b).

21h- Uzun boyunlu, dışa çekik ağızlı, içe kalınlaştırılmış ağız kenarlı çömlek M28 T4/35. Kırmızı hamurlu, kum, mika ve kuvars içerikli, iyi derecede pişirilmiş, çark yapımı. Mikalı sarı astarlı seramik grubundan (Res. 8c).

22a-Halka dip (M28 T4/56). Kırmızı hamurlu, kum, mika ve kuvars içerikli, iyi derecede pişirilmiş, çark yapımı. Mikalı sarı astarlı seramik grubundan (Res. 8d).

22b-Halka dip (M28 T4/60). Kırmızı hamurlu, kum, mika ve kuvars içerikli, orta derecede pişirilmiş, çark yapımı. Mikalı sarı astarlı seramik grubundan (Res. 8e).

22c-Halka dip (M28 T4/58). Kırmızı hamurlu, kum, mika ve kuvars içerikli, orta derecede pişirilmiş, çark yapımı. Mikalı sarı astarlı seramik grubundan (Res. 8e).

22d-Halka dip (M28 T4/62). Kırmızı hamurlu, kum, mika ve kuvars içerikli, orta derecede pişirilmiş, çark yapımı. Mikalı sarı astarlı seramik grubundan (Res. 8e).

22e-Halka dip (M28 T4/59). Kırmızı hamurlu, kum, mika ve kuvars içerikli, orta derecede pişirilmiş, çark yapımı. Mikalı sarı astarlı seramik grubundan (Res. 8e).

22f-Kaide (M28 T4/57). Kırmızı hamurlu, kum, mika ve kuvars içerikli, orta derecede pişirilmiş, çark yapımı. Mikalı sarı astarlı seramik grubundan (Res.8d).

22g-Halka dip (M28 T5/16). Kırmızı hamurlu, kum, mika ve kuvars içerikli, orta derecede pişirilmiş, çark yapımı. Mikalı sarı astarlı seramik grubundan (Res. 9b).

22h-Düzleştirilmiş dip (M28 T4/61). Kırmızı hamurlu, kum, mika ve kuvars içerikli, orta derecede pişirilmiş, çark yapımı. Mikalı sarı astarlı seramik grubundan (Res. 8d).

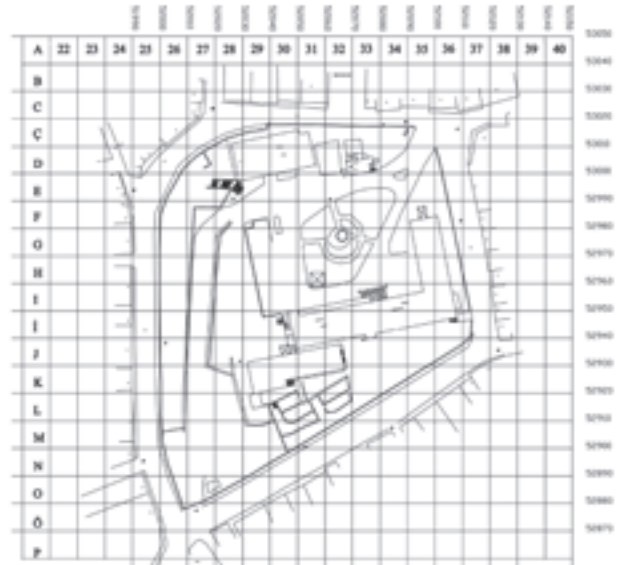
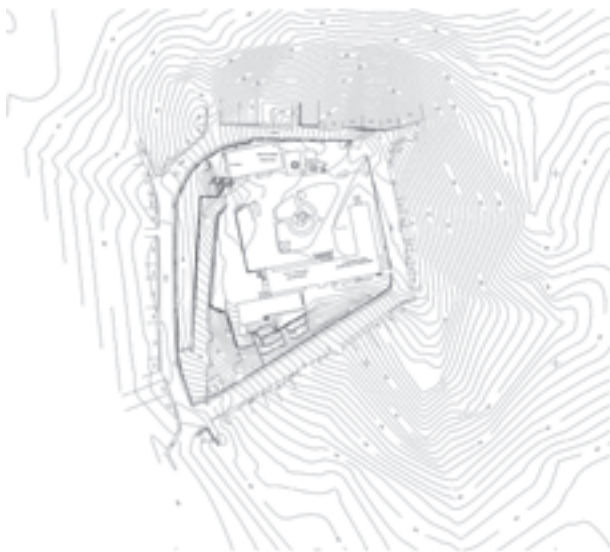
Res. 1 - Akhisar Hastane Höyüğü'nün hava fotoğrafı (Kaynak; Türk Hava Kurumu).

Tepe Mezarlığı

Hastane Höyüğü

Res. 2 - Hastane Höyüğü'nü Tepe Mezarlığı ile birlikte gösteren hava fotoğrafı (Kaynak; Akhisar Belediyesi).

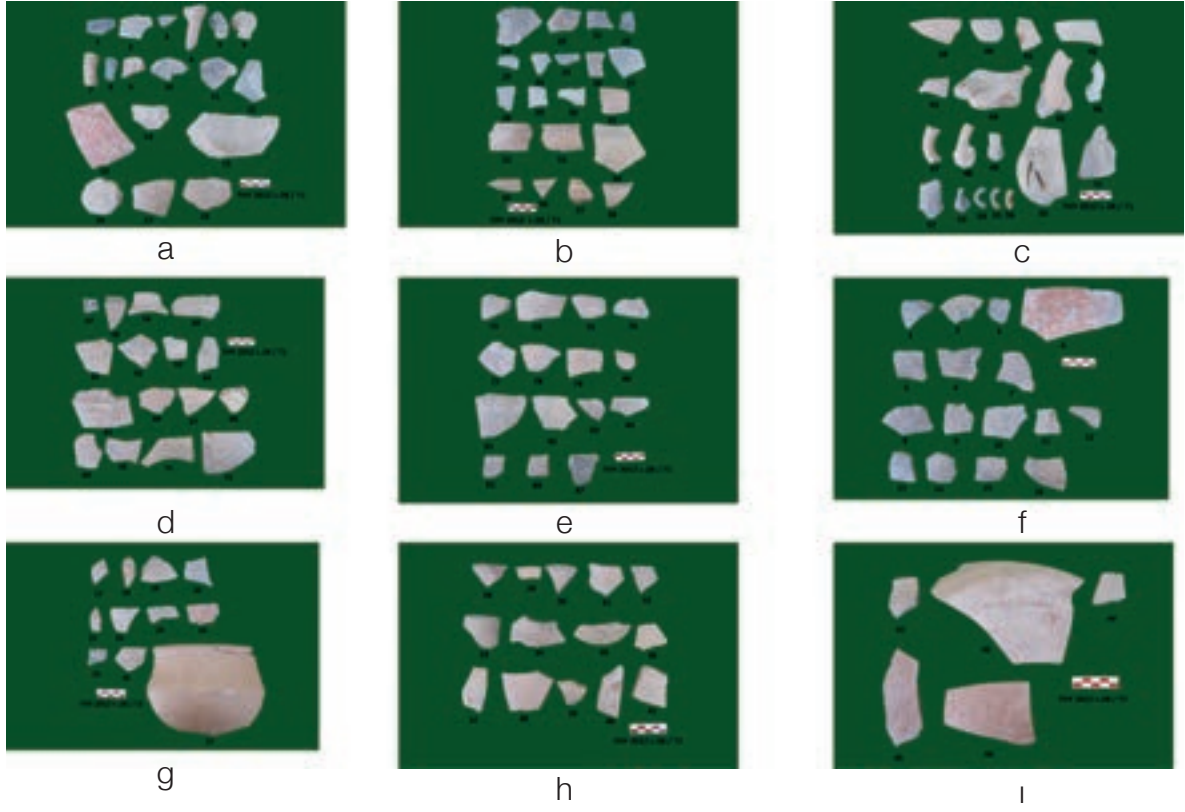
Res. 3-a: Hastane Höyüğü'nün gerçek yayılım sahasını gösterir topoğrafik plan ve (b) karelej.

Res. 4 - Hastane Höyüğü M28 açmasında İlk Tunç Çağı tabakası, genel görünüm.

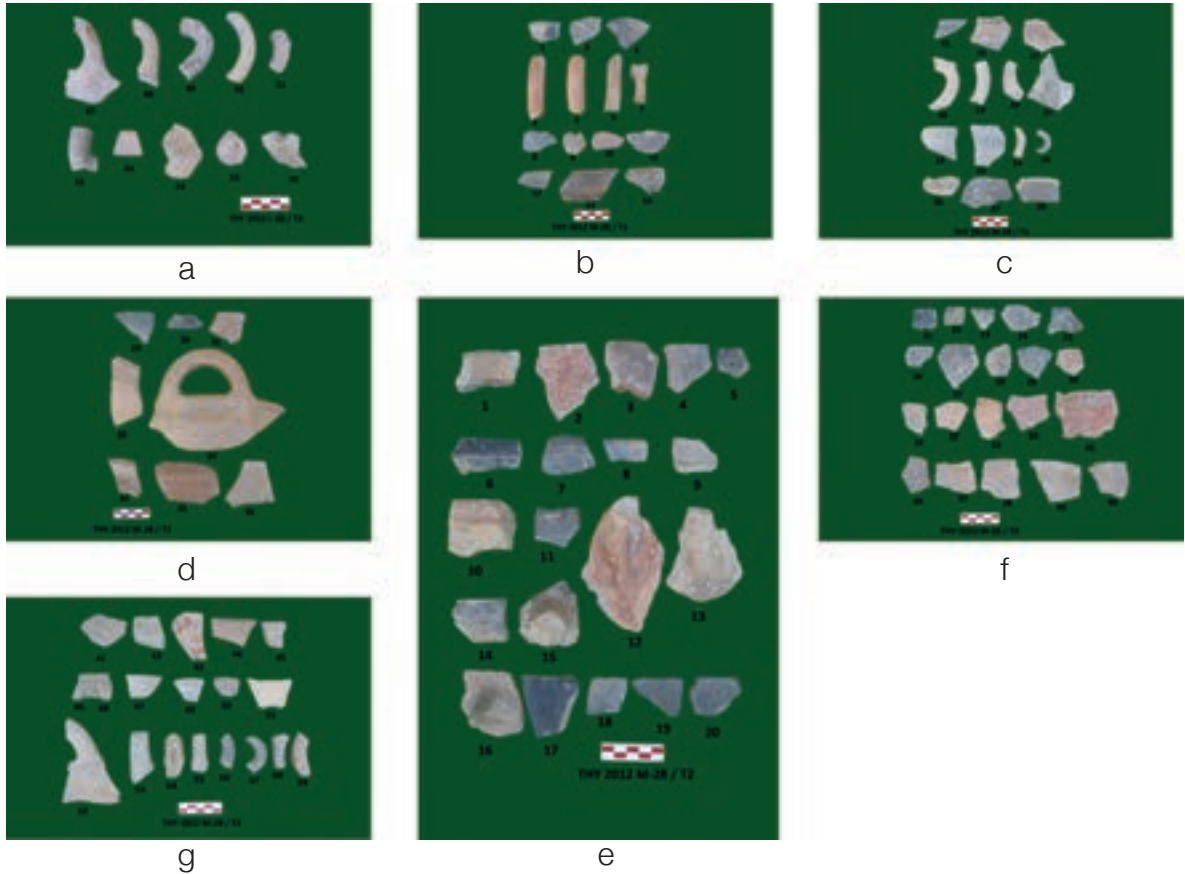

Res. 5 - Hastane Höyüğü L28 açmasında İlk Tunç Çağı tabakası, genel görünüm.

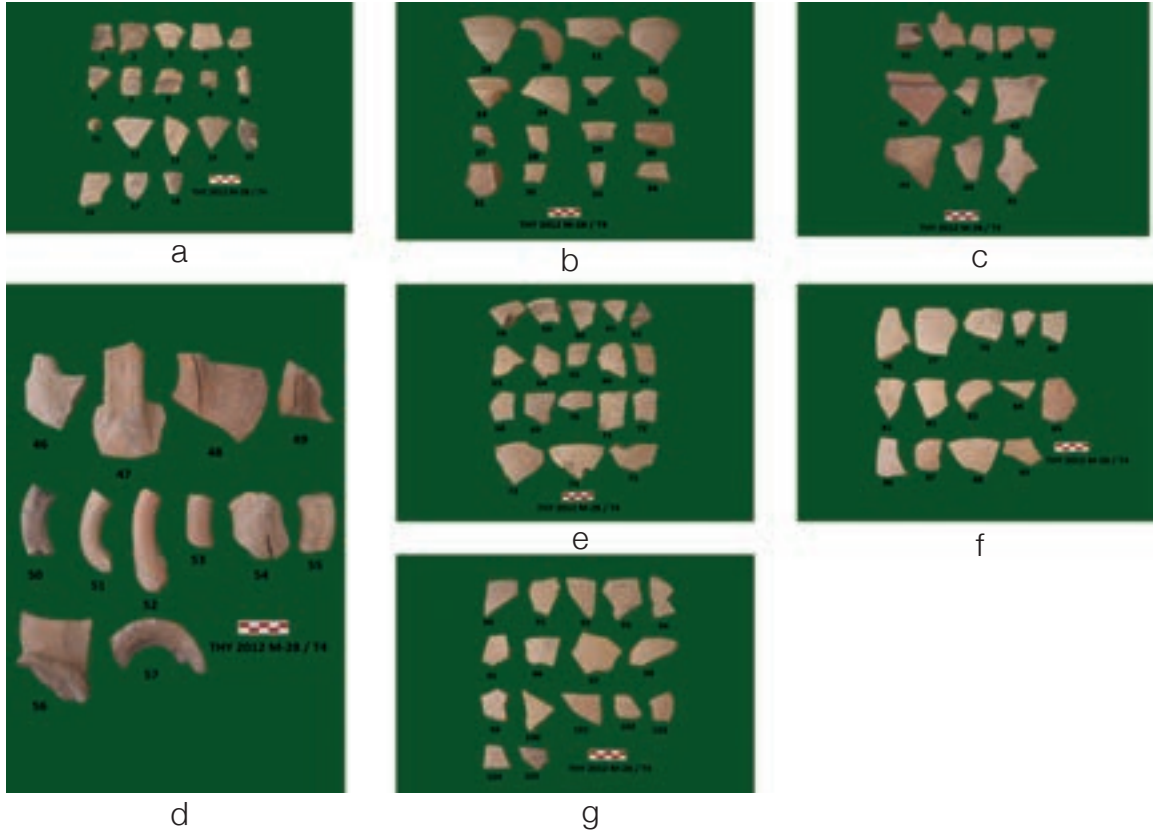
Res. 6 - Hastane Höyüğü Prehistorik seramiklerinin açma ve torba bilgileri.

a-L28 T1 (1-18), b-L28 T1- (19-38), c- L28 T1-(39-51), d-L28 T1 (57-72), e-L28 T1 (73-87), f-L28 T2 (1-16), g-L28 T2 (17-27), h-L28 T2 (28-41), i-L28 T2 (42-26)

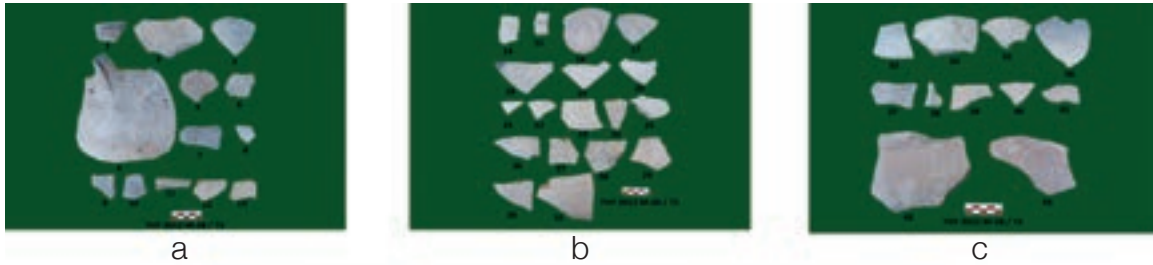
Res. 7 - Hastane Höyüğü Prehistorik seramiklerinin açma ve torba bilgileri.

a-L28 T2 (47-56), b-M28 T1 (1-14), c- M28 T1 (15-28), d-M28 T1 (29-36), e-M28 T2 (1-20), f-M28 T2 (21-40), g-M28 T2 (41-59).

Res. 8 - Hastane Höyüğü Prehistorik seramiklerinin açma ve torba bilgileri.

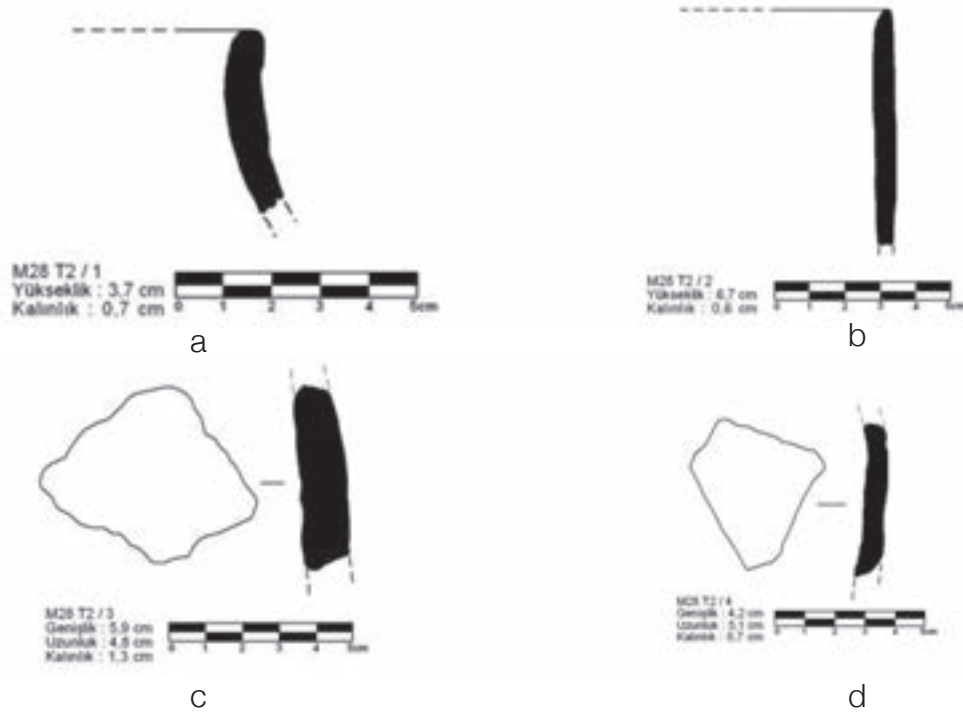
a-M28 T4 (1-18), b-M28 T4 (19-34), c-M28 T4 (35-45), d-M28 T4 (46-57), e-M28 T4 (58-75), f-M28 T4 (76-89), g-M28 T4 (90-105).

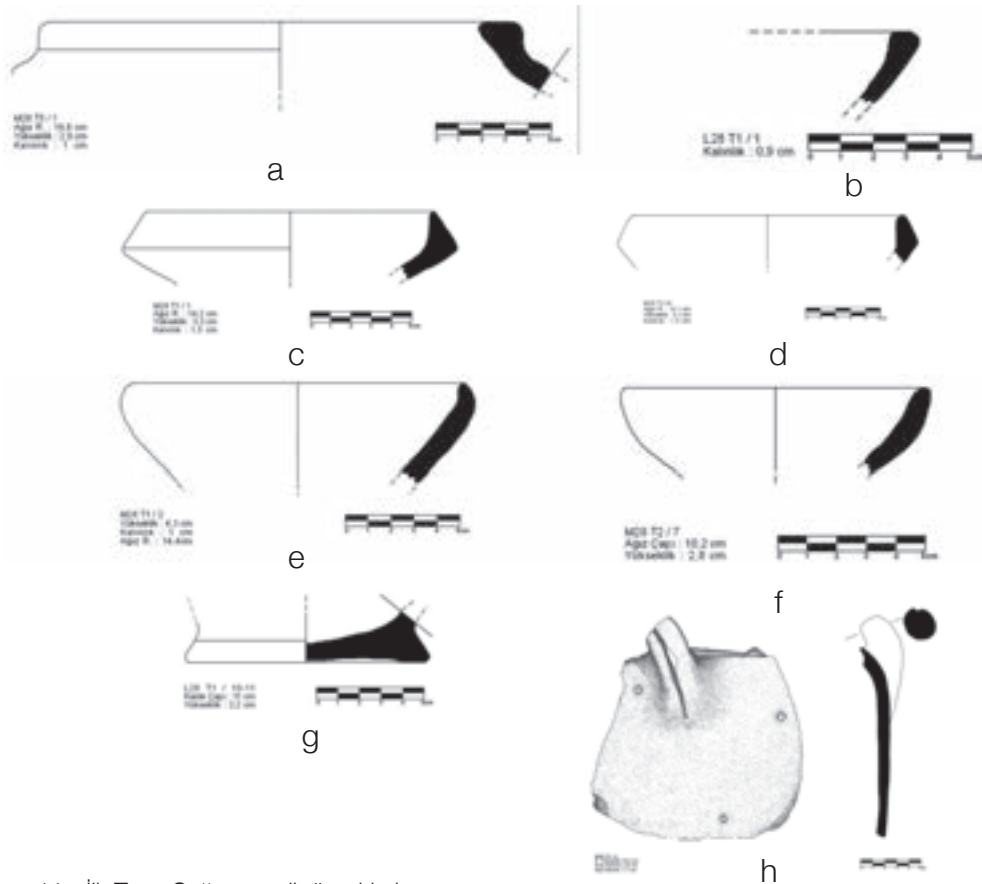
d

Res. 9 - Hastane Höyüğü Prehistorik seramiklerinin açma ve torba bilgileri.

a-M28 T5 (1-13), b-M28 T5 (14-31), c-M28 T5 (33-43), d-Hastane Höyük Prehistorik seramiklerinin Dönemsel dağılım grafiği (2012 buluntularına göre).

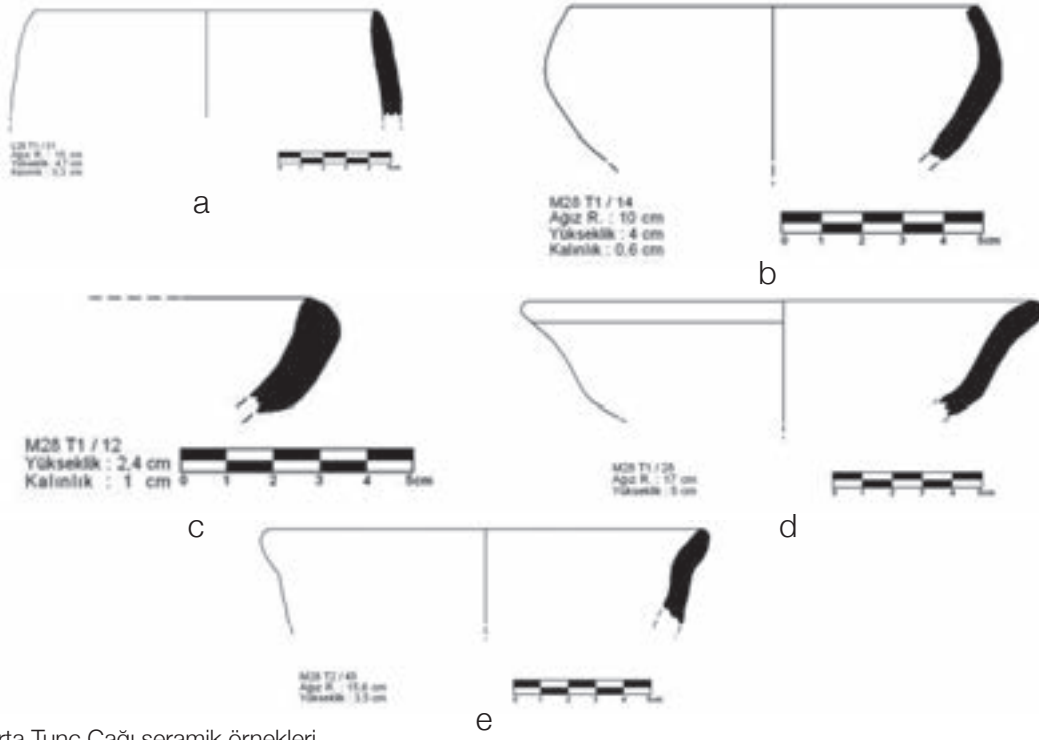

Res. 10 - Son Kalkolitik Çağ, çömlek ve çanak örnekleri a-Hafif dışa çekik ağızlı, boyunlu çömlek (M28 T2/1); b-Düzleştirilmiş ağız kenarlı derin çanak (M28 T2/2), c ve d gövde parçaları (c-M28 T2/3; d-M28 T2/4).

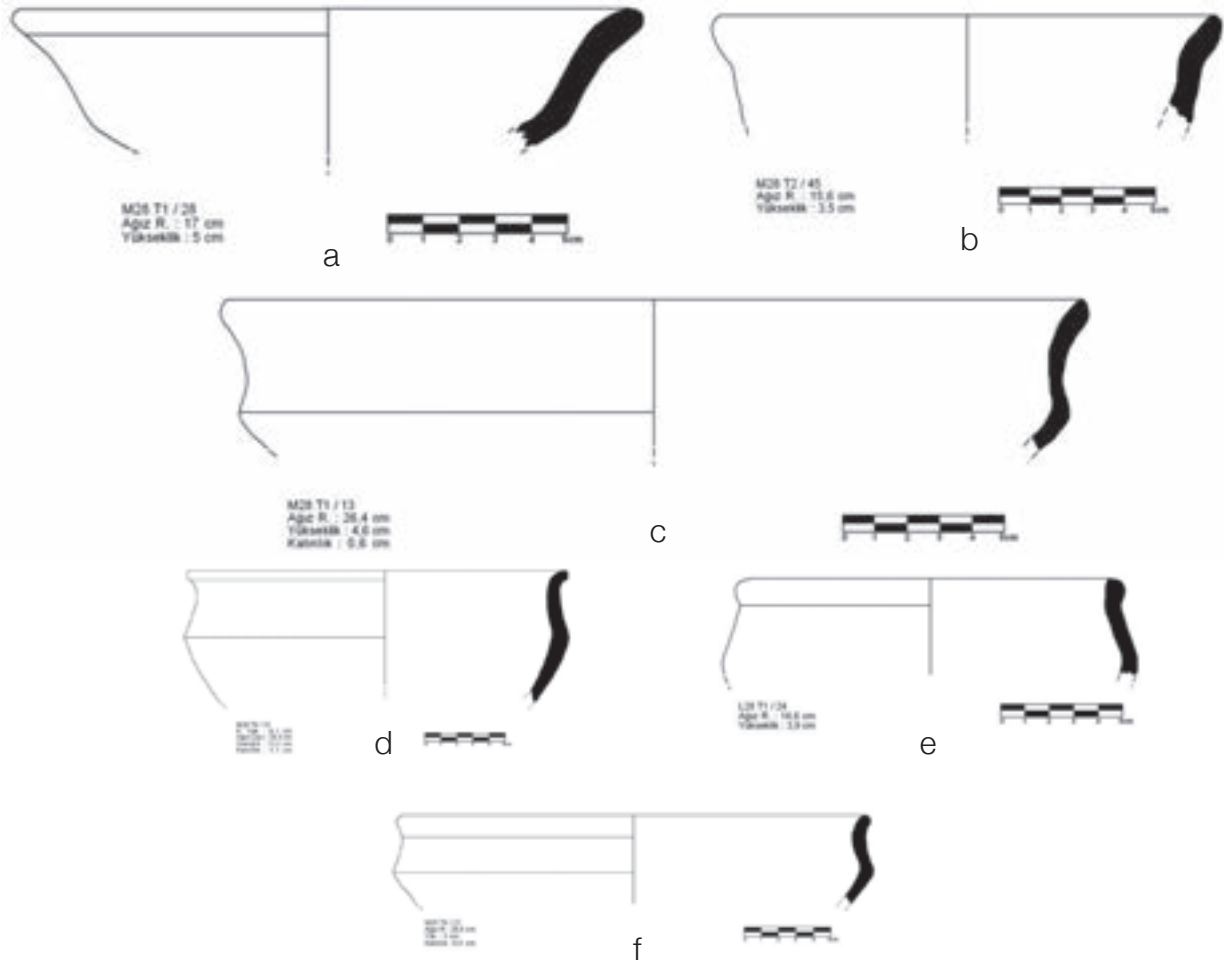
Res. 11 - İlk Tunç Çağı seramik örnekleri

a-Düzleştirilmiş ağızlı geniş küresel gövdeli çömlek (M28 T5/1); b-İçe yuvarlatılarak kalınlaştırılmış ağızlı çanak (rolled rim) (L28 T1/1)., c-d-Keskin bir şekilde içe çekik ağızlı/omurgalı çanaklar (antisplash) (c-M28T1/1; d-M28 T2/6), e-f-İçe çekik ağızlı yumuşak profilili çanaklar (e-M28 T1/2; f-M28 T2/7). g-Yuvarlatılmış dip (L28 T1/10-11), h-Kulplu gövde parçası (M28 T5/4).

Res. 12 - Orta Tunç Çağı seramik örnekleri

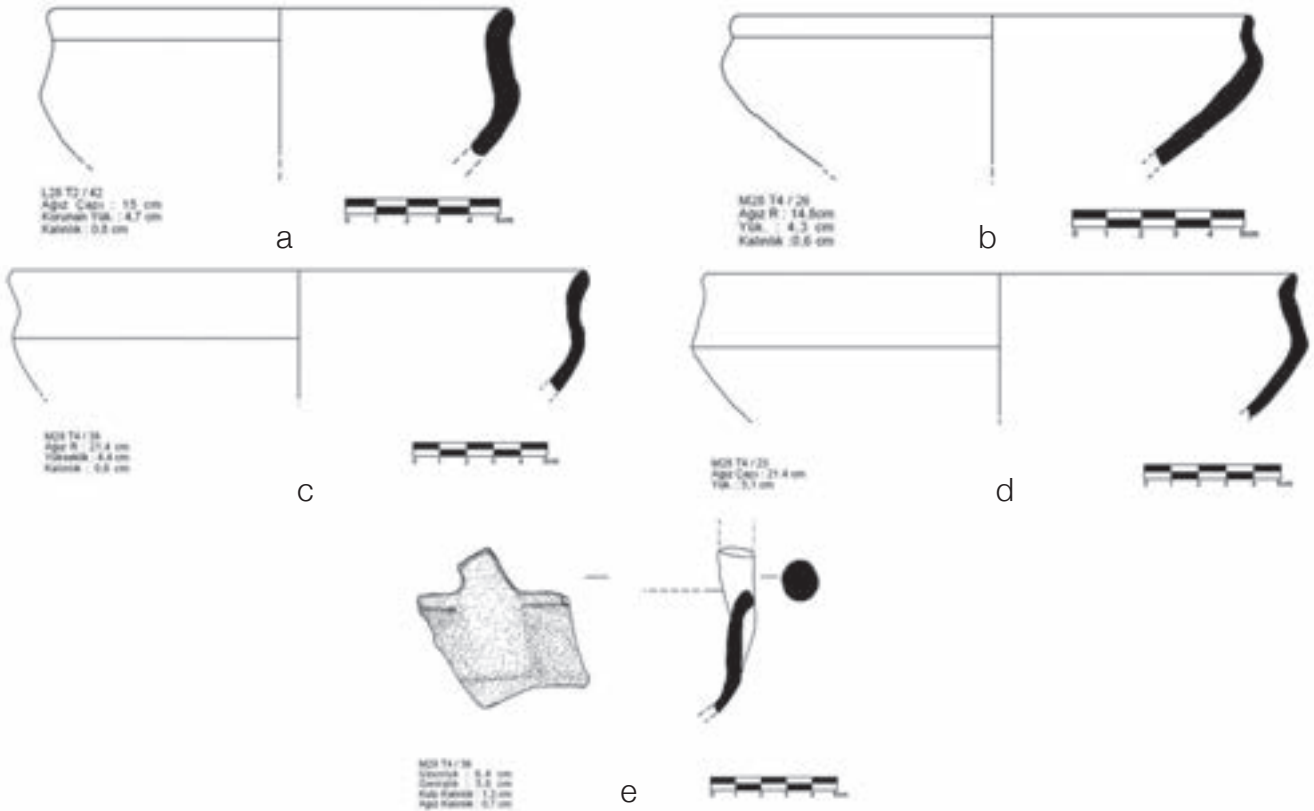
a-b-İçe çekik ağızlı, yuvarlatılmış gövdeli çanak, (a-L28 T1/31) b-(M28 T1/14). c-Kalınlaştırılmış ağızlı çanak (M28 T1/12) d-e-S profilli çanaklar (kalın ve ince cidarlı örnekler) (d-M28 T1/28; (e-M28 T2/45).

Res. 13 - Orta Tunç Çağı seramik örnekleri;

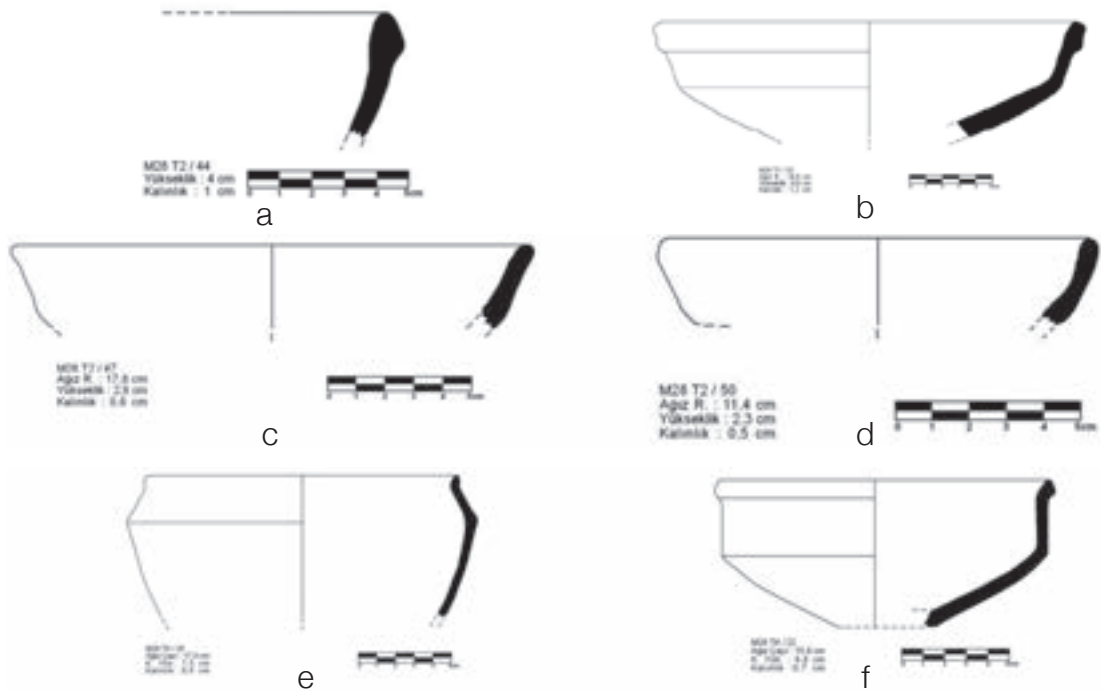
a-f; S profilli çanaklar; (a-M28 T1/28; b-M28 T2/45; c-M28T1/13; d-M28 T4/19; e-L28 T1/24; f-M28 T4/21).

KUZEY LYDIA'DAKİ THYATEIRA'NIN ERKEN DÖNEM YERLEŞİMİ: 'HASTANE HÖYÜĞÜ' KAZISI

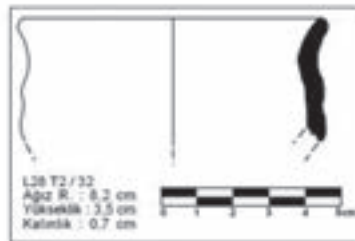
Res. 14 - Orta Tunç Çağı seramik örnekleri;

a-e; S profilili çanaklar; (a-L28 T2/42; b-M28 T4/28; M28 T4/38; d-M28T4/23;e-M28 T4/36).

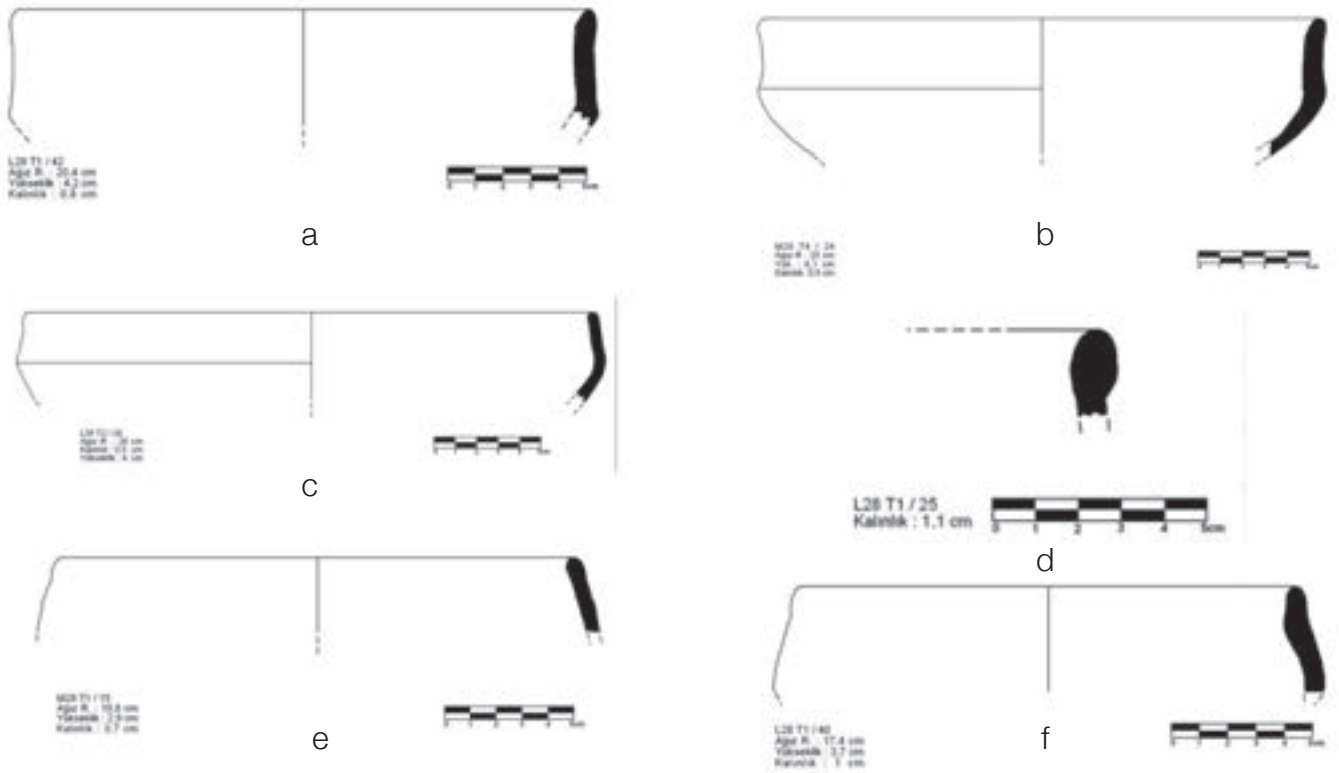

Res. 15 - Orta Tunç Çağı seramik örnekleri;

a-b;Dışa sarkıtılmış ağızlı çanaklar (a-M28 T2/44; b-M28 T1/32); c-Dışa eğik duruşlu çanaklar, B4 (M28 T2/47); d- Yarım küresel gövdeli çanaklar (M28 T2/50);e-f-g; Dışa çekik ağızlı, yuvarlatılmış gövdeli çanaklar (e-M28 T4/20, f-M28 T4/22, g-L28 T2/32).

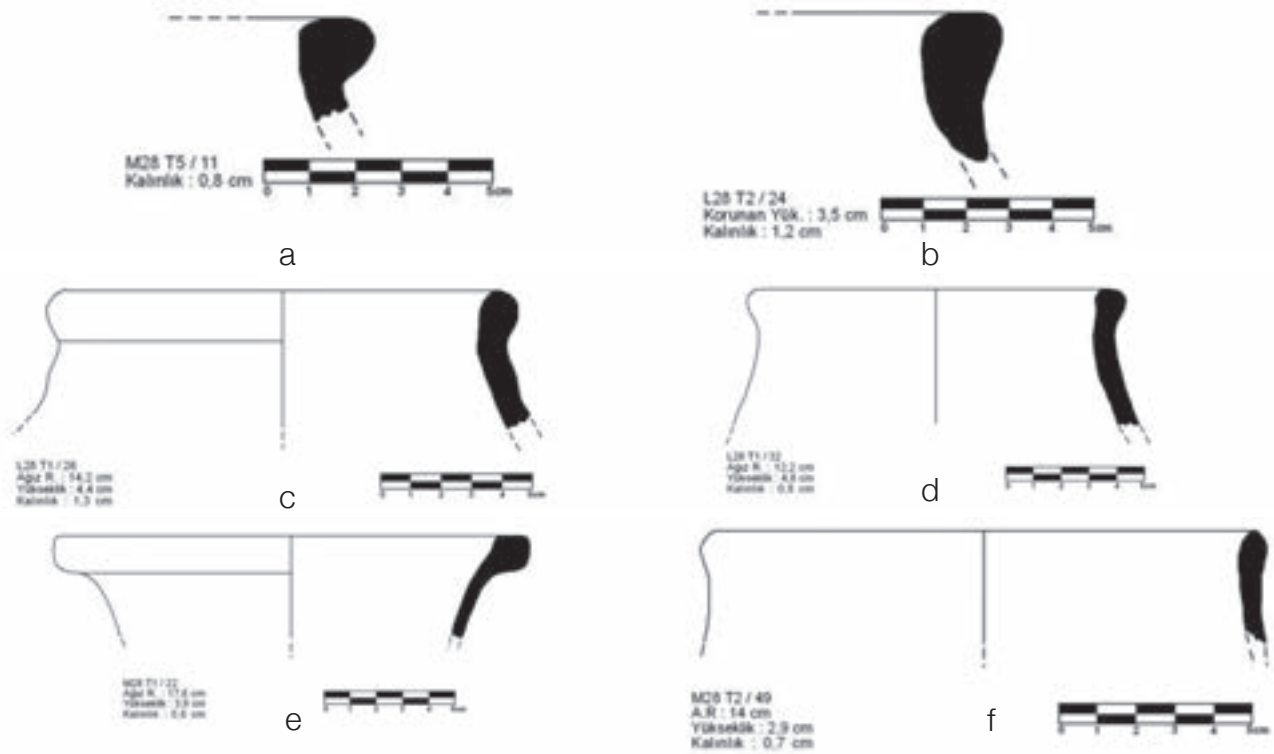

g

Res. 16 - Orta Tunç Çağı seramik örnekleri;

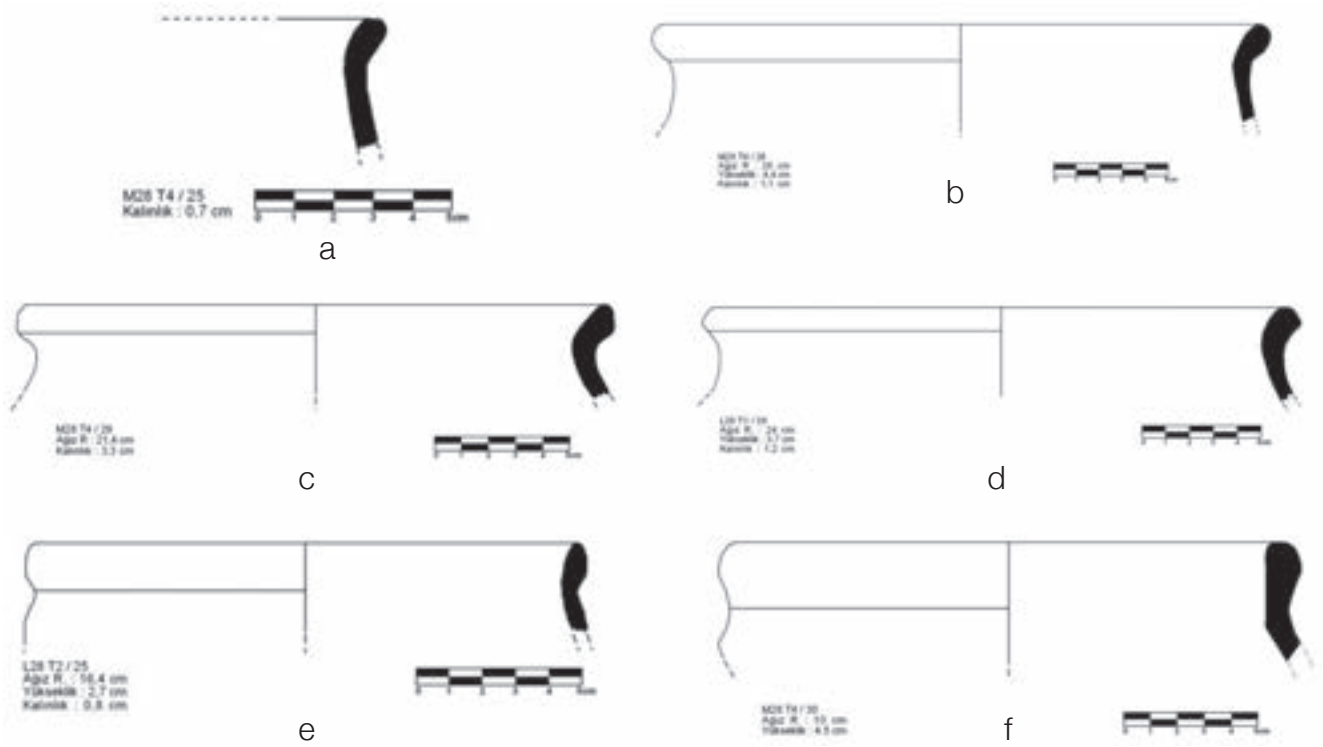
a-c; Yuvarlatılmış ağızlı, keskin karınlı çanaklar (a-L28 T1/42; b-M28 T4/24); c-Dışa eğik duruşlu çanak (M28 T2/26); d-Yuvarlatılmış ağızlı çömlek (L28 T1/25); e-Yuvarlatılmış ağızlı, yuvarlatılmış gövdeli boyunsuz çömlek, bir kısmı hilal şeklinde tutamaktır (M28 T1/15); f-Yuvarlatılmış ağızlı basık çömlek (L28 T1/40).

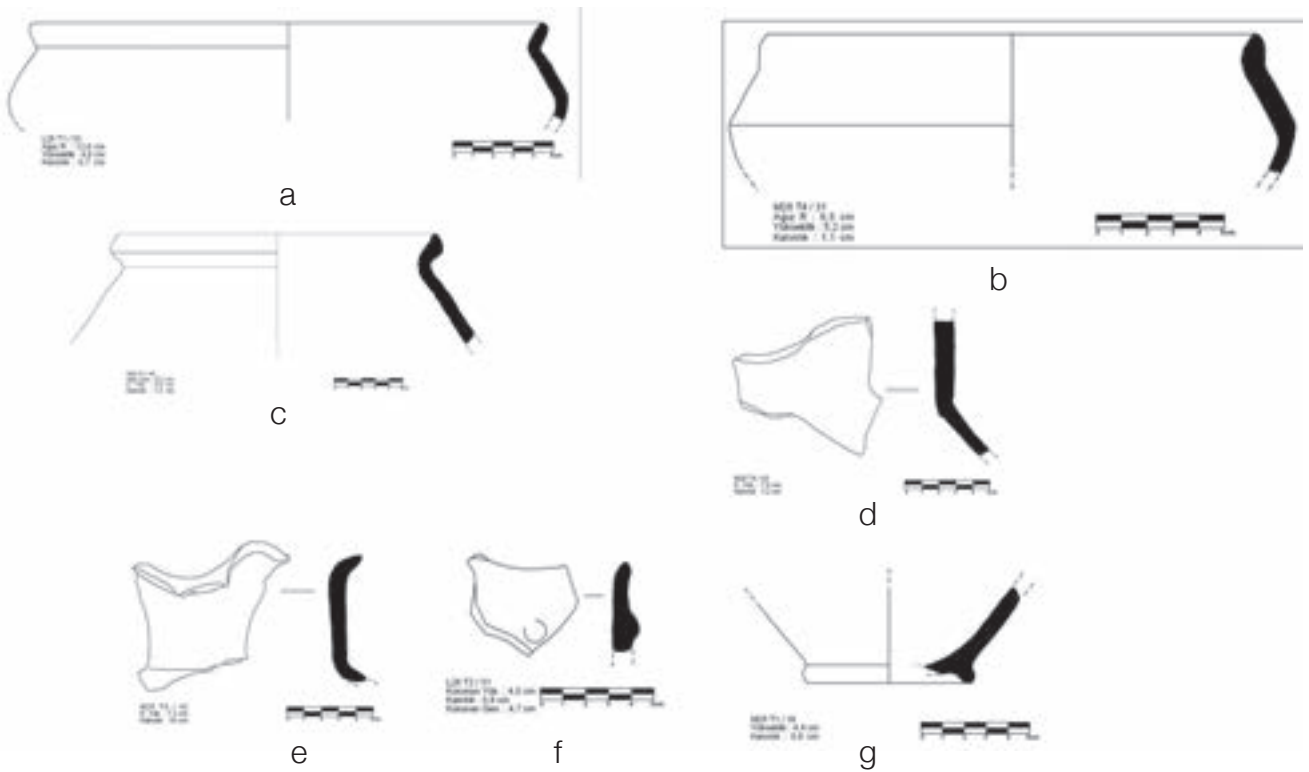
Res. 17 - Orta Tunç Çağı seramik örnekleri; a-b; Dışa kalınlaştırılmış ağızlı çömlek

(a-M28 T5/11, b-L28 T2/24); c-d; Dışa çekik ağızlı, dar ağızlı çömlek, (c-L28 T1/26; d-L28 T1/32); e-Dışa çekik ağızlı, içe kalınlaştırılmış ağız kenarlı boyunlu çömlek (M28 T1/22); f-Hafif dışa çekik ağızlı, boyunlu çömlek, (M28 T2/49).

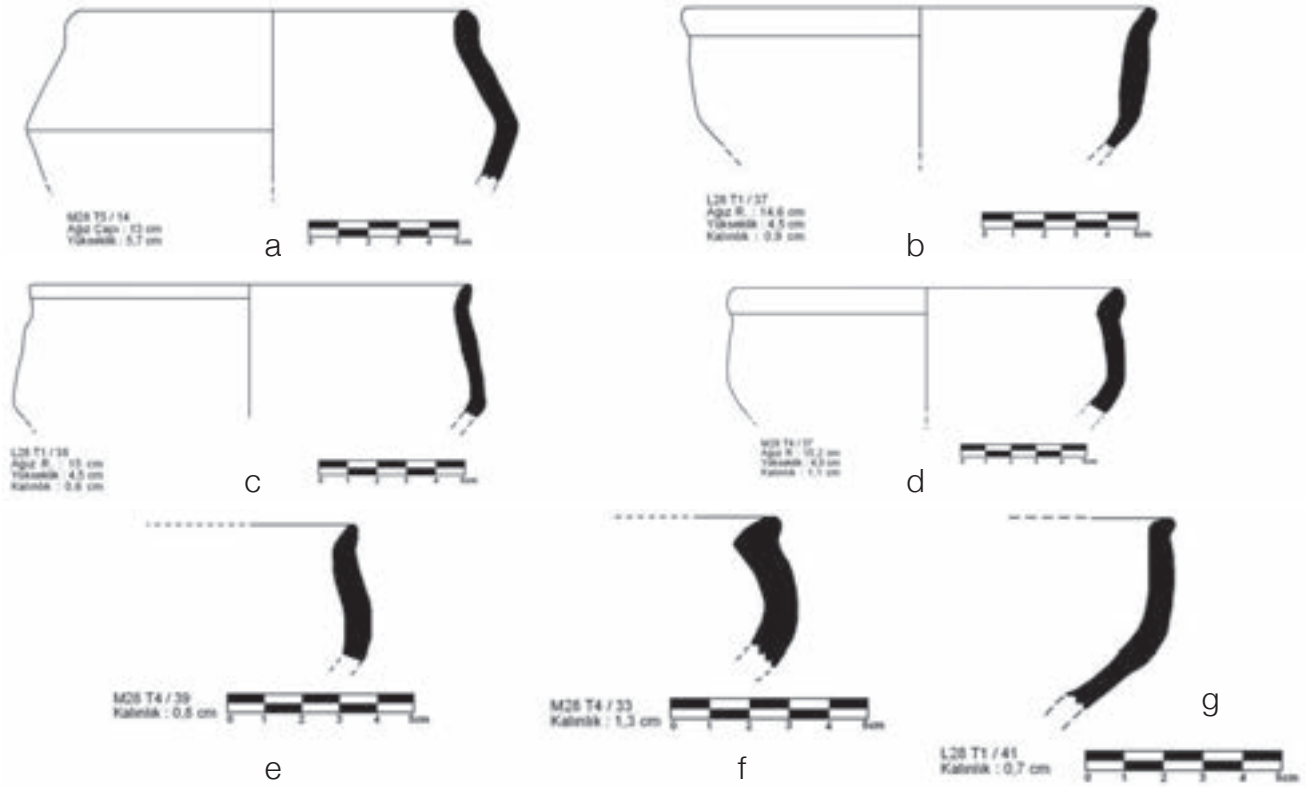
KUZEY LYDIA'DAKİ THYATEIRA'NIN ERKEN DÖNEM YERLEŞİMİ: 'HASTANE HÖYÜĞÜ' KAZISI

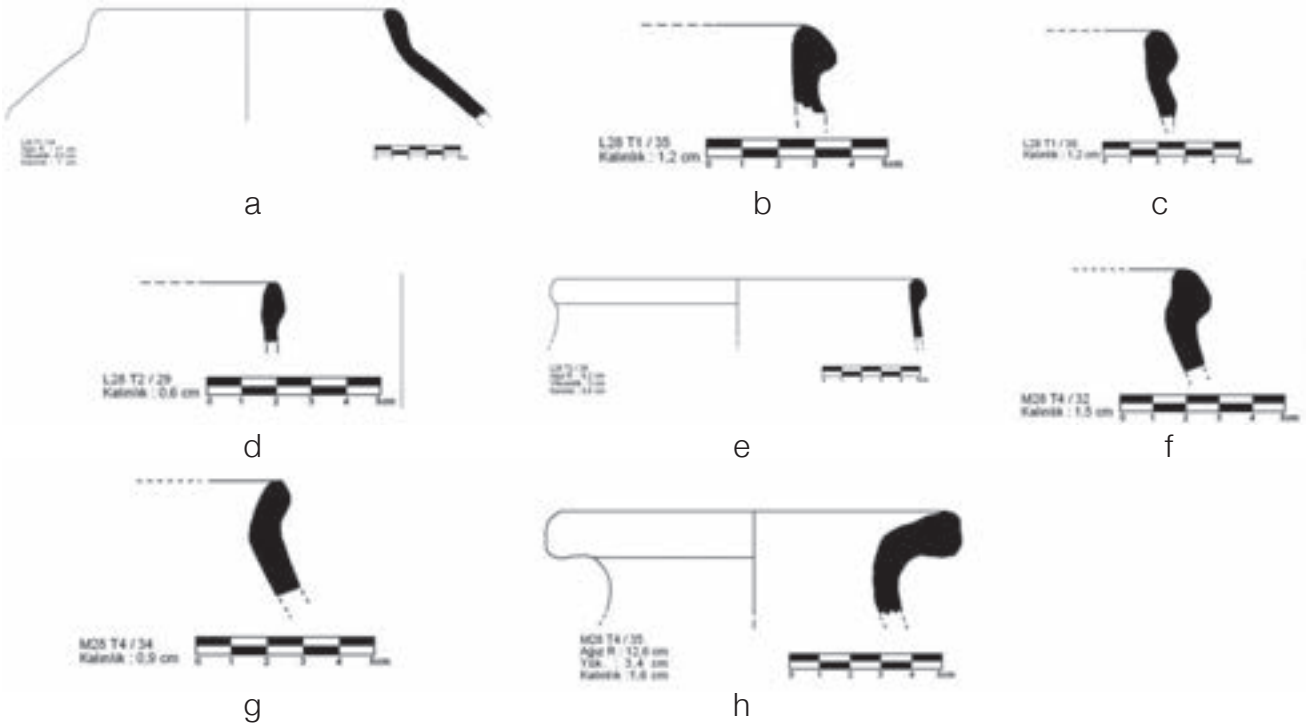
Res. 18 - Orta Tunç Çağı seramik örnekleri; a-b, Dışa çekik ağızlı, boyunlu çömlekler (a-M28 T4/25, b-M28 T4/28), c-f, Dışa çekik ağızlı, yuvarlatılmış gövdeli çömlekler, (c-M28 T4/29, d-L28 T1/39, e-L28 T2/25, f-M28 T4/30).

Res. 19 - Orta Tunç Çağı seramik örnekleri; a-b, Dışa çekik ağızlı, yuvarlatılmış gövdeli basık çömlekler, (a-L28 T1/33 b-M28 T4/31), c; Dışa çekik dar ağızlı, yuvarlatılmış gövdeli basık çömlekler, (c-M28 T4/40), d-Uzun boyunlu, geniş gövdeli çömlekler (M28 T4/43), e-Yonca ağızlı çömlek parçası (M28 T4/42), f-Testi gövde parçası (L28 T2/31), g- Halka dipli çömlek (M28 T1/16).

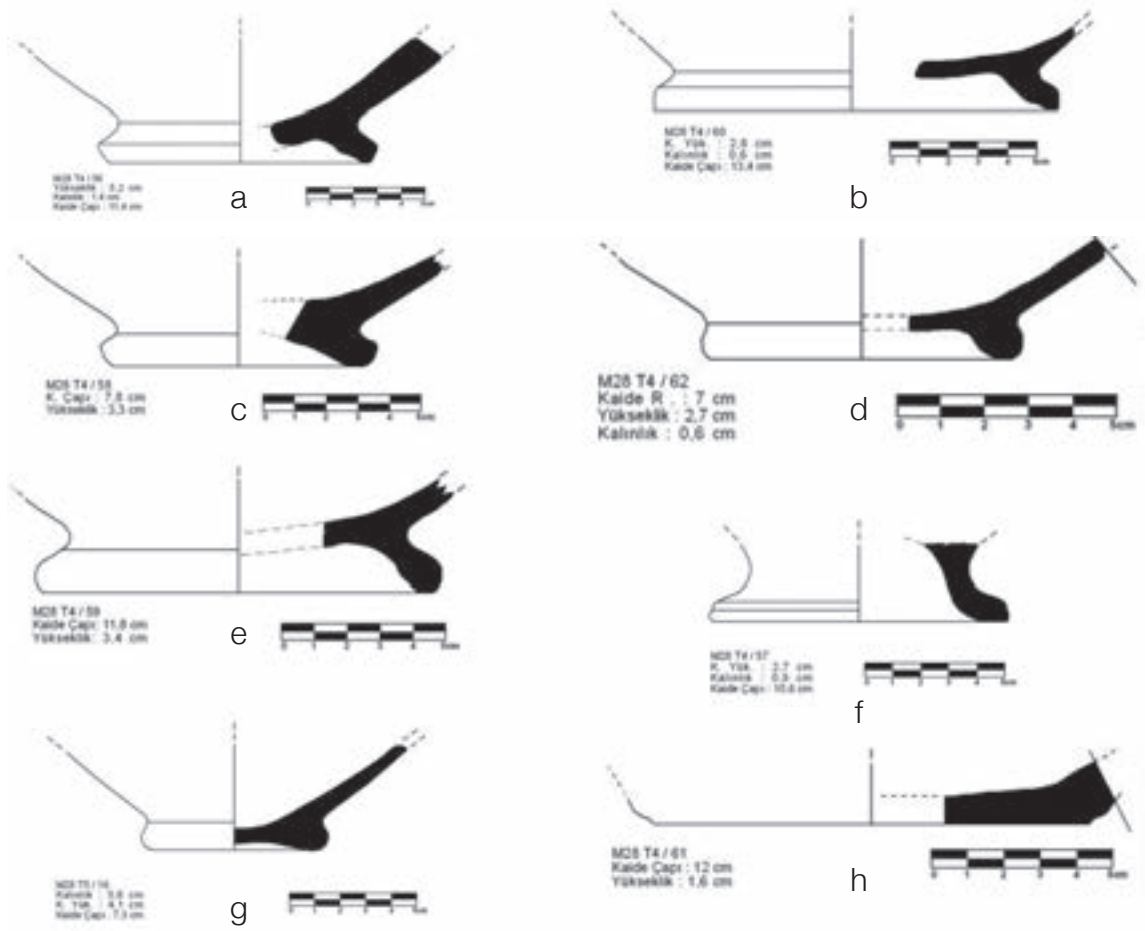

Res. 20 - Son Tunç Çağı seramik örnekleri; a-g; S profilili çanaklar form (a-M28 T5/14, b-L28 T1/37, c-L28 T1/38, d-M28 T4/37, e-M28 T4/39, f-M28 T4/33, g-L28 T1/41).

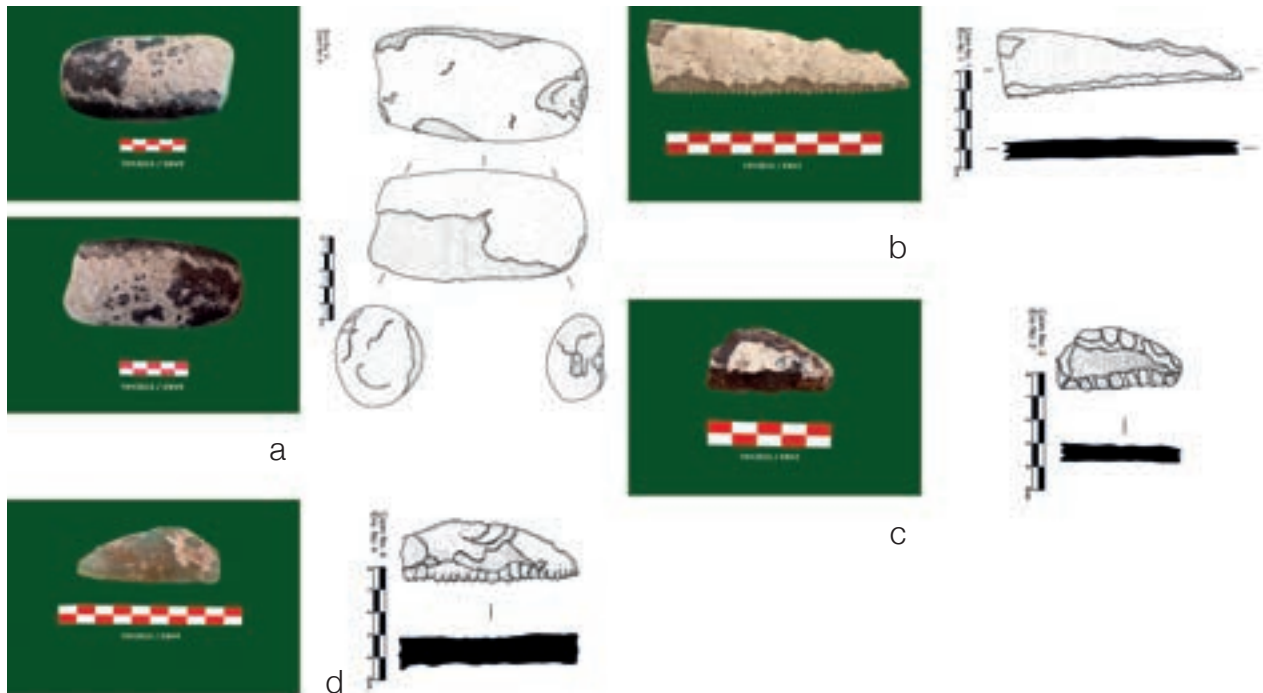

Res. 21 - Son Tunç Çağı seramik örnekleri; a-Yuvarlatılmış ağızlı, geniş küresel gövdeli, boyunsuz çömlek (L28 T1/34), b-Dışa sarkıtılmış ağızlı çömlek (L28 T1/35), c-e Dışa kalınlaştırılmış ağızlı çömlek (c-L28 T1/36, d-L28 T2/29, e L28 T2/28), f-Dışa çekik ağızlı, içe kalınlaştırılmış ağız kenarlı kısa boyunlu çömlek (M28 T4/32), g-Dışa çekik ağızlı-yuvarlatılmış gövdeli çömlek (M28 T4/34), h-Uzun boyunlu, dışa çekik ağızlı, içe kalınlaştırılmış ağız kenarlı çömlek (M28 T4/35).

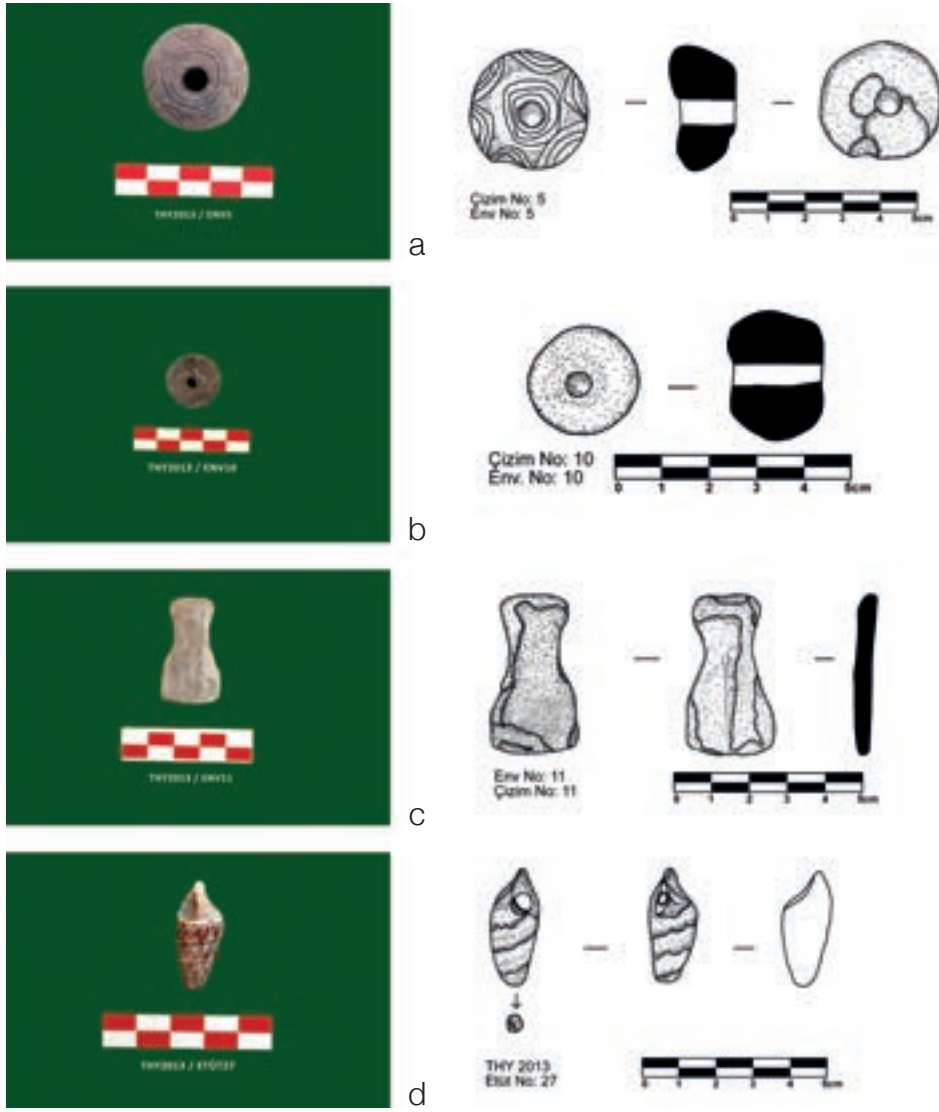
KUZEY LYDIA'DAKİ THYATEIRA'NIN ERKEN DÖNEM YERLEŞİMİ: 'HASTANE HÖYÜĞÜ' KAZISI

Res. 22 - Son Tunç Çağı seramik örnekleri, çömleklere ait kaide, halka dip ve düzleştirilmiş dipler (a-f kaide, a-M28 T4/56, b-M28 T4/60, c-M28 T4/58, d-M28 T4/62, e-M28 T4/59, f-M28 T4/57), halka dip g-M28 T5/16), (düzleştirilmiş dip h-M28 T4/61).

Res. 23-a: Bazalt el baltası (M28a). Res -b-Bıçak, üst örtü kireçtaşı (beyaz) altı mikritik kireçtaşı (bej), (L28a) c-Kesici alet parçası, mikritik kireçtaşı (L28a). d-Kesici alet, çakmaktaşı, opal, (L28a).

Res. 24-a: Pişmiş toprak ağırşak, (L28a). b-Pişmiş toprak ağırşak, c-Stilize idol, (M28a). d-Deniz kabuğundan yapılmış kolye ucu,

KAYNAKÇA

- Akdeniz, E. 2009
"Yortan Mezarlığı Hakkında Yeni Gözlemler", TÜ-BA-AR 12 (2009), 49-64.
- Akurgal, E. 1958
"Yortankultur-siedlung in Ovabayındır bei Balıkesir", ANADOLU / ANATOLIA III, 156 – 164.
- Aykurt, A. 2010
"İzmir Bölgesi Orta Tunç Çağı Seramiği", Belleten LXXIX/269 (Nisan 2010), 1-82.
- Aykurt, A. 2008
"Batı Anadolu'da Gri Seramiğin Kökeni ve Gelişimi", Batı Anadolu ve Doğu Akdeniz Geç Tunç Çağı Kùltürleri Üzerine Yeni Araştırmalar (Ed. A. Erkanal, E. Özgen, S. Günel, H. Hürüylmaz, vd.), Ankara, 9-22.
- Bittel, K. 1941
"Ein graberfeld der Yortankultur bei Babaköy", Archiv für Orientforschung 13: 1-28.
- Blegen, C.W. – J.L.Caskey-M.Rawson-J.Sperling 1950
Troy I: The First and Second Settlements, Princeton.
- Blegen, C.W. – J.L.Caskey ve M.Rawson 1951
Troy II: The Third, Fourth and Fifth Settlements, Princeton.
- Blegen, C.W. – J.L. Caskey ve M. Rawson 1953
Troy III: The Sixth Settlements, Princeton.
- Blegen, C.W. 1966
Troy and The Trojans, Lancashire.

- Charloux, G. 2001
"Paul Gaudin et les premieres campagnes de fouilles a Yortan et a Aphrodisias", *Orient Express* 2001/1: 24-26.
- Cohen G.M. 1995
The Hellenistic Settlements in Europe, the Islands and Asia Minor, Oxford.
- Driehaus, J. 1957
"Prähistorische Siedlungsfunde in der unteren Kaikosebene und am Golf von Çandarlı", *Istanbuler Mitteilungen* 7, 76-101.
- Erkanal, H. ve S.Günel 1995
"1993 Liman Tepe Kazıları", 16. Kazı Sonuçları Toplantısı I. cilt, Ankara, 263-279.
- Erkanal, H. ve S.Günel
"1995 Liman Tepe Kazıları", 18. Kazı Sonuçları Toplantısı I. cilt, Ankara, 231-260.
- French, D. 1965
"Early Pottery Sites from Western Anatolia", *Bulletin of the Institute of Archaeology* 5 (1965), 15-24.
- French, D. 1969
"Prehistoric Sites in Northwest Anatolia, II, The Balıkesir and Akhisar/Manisa Areas", *Anatolian Studies* XIX (1969), 41-98.
- Günel, S. 1999a
M.Ö. 2. Bine Tarihlendirilen Panaztepe Seramiğinin Batı Anadolu Arkeolojisiindeki Yeri ve Önemi, Ankara.
- Günel, S. 1999b
"Vorbericht über die Mittel-und Spätbronzezeitliche Keramik vom Liman Tepe", *Istanbuler Mitteilungen* 49, 41-82.
- Kamil, T. 1982
Yortan Cemetery in the Early Bronze Age of Western Anatolia, BAR International Series 145, Oxford.
- Kökten, K. 1949
"1949 Yılı Tarih Öncesi Araştırmalar Hakkında Kısa Rapor," *Belleten* XIII: 811-829.
- Lloyd, S. ve J. Mellaart 1962
Beycesultan I: The Chalcolithic and Early Bronze Age Levels, Londra.
- Lloyd, S. ve J. Mellaart 1965
Beycesultan Vol. II, Middle Bronze Age Architecture and Pottery, Londra.
- Meinardus, O.F.A. 1974
The Greeks of Thyatira, Atina.
- Mitten, D.G. ve G. Yüğrüm 1968
"Excavation at Ahlatlı Tepecik The Gygean Lake, 1968", *Türk Arkeoloji Dergisi* XVII-1: 125-131.
- Mitten, D.G. ve G. Yüğrüm 1971
"The Gygean Lake, 1969: Eski Balıkhane, Preliminary Report", *Harvard Studies in Classical Philology* 75: 191-195.
- Mitten, D.G. ve G. Yüğrüm 1974
"Ahlatlı Tepecik, Beside the Gygean Lake", *Archaeology* 27/1: 22-29.
- Pirson, F.
"Pergamon-2011 Yılında Kent Çevresinde Gerçekleştirilen Yüzey Araştırmaları", 30. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Cilt I, Ankara, 131-150.
- Podzuweit, C. 1979
Trojanische Gefäßformen der Frühbronzezeit in Anatolien, der Ägäis und angrenzenden Gebieten: Ein Beitrag zur vergleichenden Stratigraphie, Mainz am Rhein.
- Renfrew, C. 1972
The Emergence of Civilization, The cyclades and the Aegean in the Third Millennium B.C., Londra.
- Schachner, A. 1994/1995
"Untersuchungen zur chronologischen Stellung der grau-minysyhen Keramik in Westanatolien unter Berücksichtigung der Schliemann-Sammlung im Berliner Museum für Vor-und Frühgeschichte", *Acta Praehistorica et Archaeologica* 26/27, 90-115.
- Sperling, J. 1976
"Kumtepe in the Troad: Trial Excavation, 1934", *Hesperia* 45/4, 305-364.
- Şahoğlu, V. 2004
"Interregional Contacts Around the Aegean During The Early Bronze Age: New Evidence from the Izmir Region" *ANADOLU / ANATOLIA* 27, 97-120.
- TAM V.
Tituli Asiae Minoris V. Tituli Lydiae, linguis Graeca et Latina conscripti, 2 vols, (ed. P. Herrmann), Vienna, 1981-1989.
- Wheeler, T. S. 1974
"Early Bronze Age Burial Customs in Western Anatolia", *AJA* 78/ 4, 415-425.

SALAT TEPE ORTA TUNÇ ÇAĞI MEZARLARI

MIDDLE BRONZE AGE BURIALS AT SALAT TEPE

A. Tuba Ökse*

Anahtar Sözcükler: Salat Tepe, Yukarı Dicle, Orta Tunç Çağı, Mezar.

Keywords: Salat Tepe, Upper Tigris, Middle Bronze Age, Burial.

ÖZET

Yukarı Dicle havzasında, Ilısu Barajı kurtarma projesi kapsamında kazılan yerleşimlerden biri olan Salat Tepe’de Geç Akkad döneminden Erken Mitanni dönemi sonuna kadar kullanılan altı yapı katından oluşan kesintisiz bir stratigrafik dizilim elde edilmiştir. Mezarlar MÖ 19.-18. yüzyıllara tarihlenen IIB Dönemine aittir. Üç çömlek mezar ile bir kuyu mezar 4. tabaka yıkıntılarına kazılmış, bir çömlek mezar ile üzeri tekne ile kapatılmış bir birey de mezar eve dönüştürülen bir konuta gömülmüştür. Mezarlarda dört erişkin ile beş bebek/çocuk açığa çıkmış, bir erişkin birey yaşamını bir yangında yitirmiş, bir diğer erişkin birey de bir Demir Çağı çukur evi tarafından tahrip edilmiştir. Erişkin üç birey geniş ve derin bir kuyu mezara yatırılmış, dördüncü erişkin bir tekne ile örtülmüş, bebek ve çocuklar çömlekler içerisine gömülmüştür. Bireylerin hiç birisi yakma gömme değildir, sadece kuyu mezara ölümler yatırılmadan önce ateş yakılarak tinsel temizlik yapılmıştır. Bireylerin tümü hoker tarzda, yaklaşık Kuzey-Güney doğrultusunda yatırılmıştır. Mezarlara yaşa ve mezar tipine bakılmaksızın sadece az sayıda minyatür kap, birkaç tunç/bakır takı parçası ve boncuklar bırakılmıştır. Bu dönem yerleşiminin basit bir ya da iki odalı küçük konutlardan oluşan zayıf mimarisi ve bunlarda ele geçen buluntularla birlikte değerlendirildiğinde, yerleşimcilerin refah düzeyinin yüksek olmadığı anlaşılmaktadır. Salat Tepe’de açığa çıkan mezar tipleri ile gömme gelenekleri Kuzey Mezopotamya Orta Tunç Çağı mezar gelenekleri ile yakın benzerlik göstermektedir. Bu çağdaş mezarların da zengin buluntulara sahip olmaması, yaygın bir tutum olarak değerlendirilmektedir.

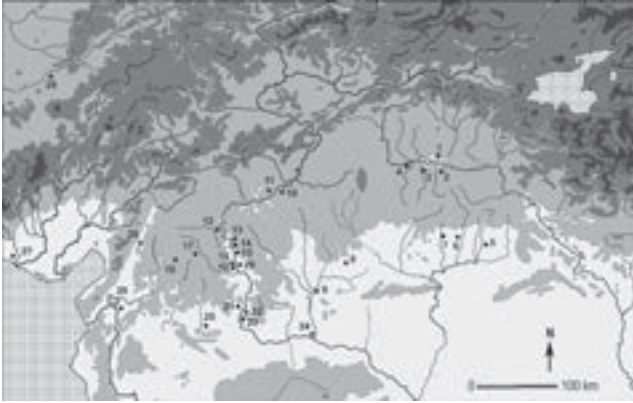
ABSTRACT

Salat Tepe is one of the settlements located in the Upper Tigris region, excavated within the salvage project of the Ilısu Dam, revealing a stratigraphic sequence of six architectural levels covers a long period from the Late Akkad to the end of the Early Mitanni Period. The burials belong to Period IIB dating to the 19th-18th centuries BC. Three pot-burials and one shaft-grave buried into the ruins of level 4, and one pot-burial and one covered with a larnax buried into a domestic house converted to a grave-house reveals four adults and five infants. One adult had lost his life during a fire catastrophe, and another adult has been destroyed by an Iron Age pit house. Three adults were buried into a large and deep shaft grave, and another adult was covered by a larnax. Pot-burials were used only for infants. None of the deceased are cremated; the shaft grave seems to have been ritually cleaned by fire, before the individuals have been laid. All individuals are laid in hocked position and roughly in North-South directions. The burials contain only a small number of miniature vessels and a few copper/bronze ornaments and beads, without any difference between ages or grave types. Analysed with the relative poor architecture composed by small simple domestic units with one or two rooms and the house inventory of these levels, the inhabitants don't seem to have been prosperous. The burial types and customs at Salat Tepe show strong similarities with other Middle Bronze Age burials in Northern Mesopotamia; similarly, all contemporary burials were poorly equipped, pointing to a prevalent behaviour.

* Prof. Dr. A. Tuba ÖKSE, Kocaeli Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, e-posta: tubaokse@yahoo.com

GİRİŞ

Ilısu Barajı ve HES Projesi kurtarma kazıları kapsamında kazılan höyüklerden birisi olan Salat Tepe, Salat Çayının Dicle Nehrine döküldüğü noktanın yaklaşık 5 km kuzeyinde, Salat Çayının kuzey terası üzerine kurulmuştur (Resim 1). Tepede 2000-2013 yılları arasında Diyarbakır Müze Müdürlüğü başkanlığında ve yazarın bilimsel sorumluluğunda yürütülen arkeolojik kazılar, Yakınçağa kadar izlenen stratigrafiyi ortaya çıkarmıştır (Ökse 2012; 2014: 162-164).

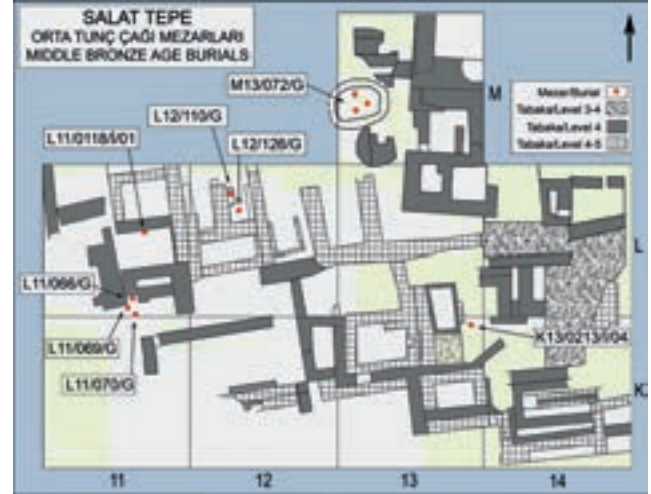
Res. 1 - Buluntu Yerleri Haritası

1. Salat Tepe, 2. Müslümantepe, 3. Hakemi Use, 4. Üçtepe, 5. Tell Leilan, 6. Tell Mozan, 7. Chagar Bazar, 8. Tell Chuēra, 9. Tell Hammam et-Turkman, 10. Lidar Höyük, 11. Samsat Höyük, 12. Horum Höyük, 13. Zeytinlibahçe, 14. Mezraa Höyük, 15. GreVirike, 16. Karkamış, 17. Tilbeshar, 18. Oylum Höyük, 19. Jerablus-Tahtani, 20. Shiyukh Tahtani, 21. Tell Hadidi, 22. Tall Munbāqa, 23. Tawi, 24. Tall Bi'a, 25. Umm el-Marra, 26. Tell Açıana, 27. Gözlükule, 28. Gedikli, 29. Kültepe.

Salat Tepe’de tespit edilen beş ana dönem, yerleşim boşlukları ve kullanım amaçlarının farklılaşmasına göre tanımlanmıştır. Dönem I Geç Halaf-Erken Ubeyd geçiş dönemi ile başlayan ve Erken Tunç Çağı II sonlarına kadar süren kesintisiz yerleşimi içermektedir. Dönem II, ortalama 500 yıllık bir aradan sonra tepe üzerine kurulan, Geç Akkad döneminden Erken Mitanni dönemi sonuna kadar süreklilik gösteren altı yapı katından oluşmuştur. Salat Tepe Mitanni dönemi sonrasında tekrar terk edilmiştir. Dönem III-IV, tepenin MÖ 11. yüzyılın ikinci yarısından itibaren göçer topluluklar tarafından geçici yerleşim alanı ve tahıl depolama alanı olarak, Dönem V Yakınçağa da mezarlık alanı olarak kullanıldığı evreleri içermektedir.

Bu çalışmada ele alınan mezarlar, IIB Dönemine rastlamaktadır (Resim 2). Dördüncü tabakanın geç evresi (4b tabakası) içerisinde terk edilen yapılara mezarlar bırakılmış, bunun üzerine kurulan üçüncü tabakada yapılar arasında kalan boşluklarda dördüncü tabaka mimarisi içine açılan çukurlara mezarlar bırakılmıştır (Tablo 1-3). Me-

zarların bulunduğu tabakaların tarihi, beşinci ve ikinci tabakalardan alınan radyokarbon tarihlerine göre belirlenmiştir (Tablo 4) (Ökse ve Görmüş 2006: 142; Ökse 2012: 12-13). Beşinci tabaka MÖ 2150-2050 yıllarında (ETÇ IVB), ikinci tabaka MÖ 1700-1550 yıllarında (OTÇ III) kullanılmıştır. Buna göre 4. tabakanın iskanı MÖ 2050 tarihinden sonra başlamış, 3. tabakanın iskanı da MÖ 1700 yılından önce sona ermiştir.

Res. 2 - Salat Tepe Mezarlarının Konum Planı

Bu iki tarih arasında kalan 350 yıllık süre, iki yapı evresi bulunan 4. tabaka ile 3. tabakayı ve mezarları içermektedir. Her tabakanın ortalama 100-120 yıl kullanılmış olabileceğinden yola çıkılarak, 4b ve 3. tabakaların yaklaşık MÖ 19.-18. yüzyıllara tarihlenmeleri mümkün görünmektedir. Bu tarihler Orta Fırat havzasında ve Suriye kronolojisinde OTÇ I ikinci yarısı ve OTÇ II ilk yarısı ile (Kaschau 1999: 152; Schwartz 2007: 61, Tab. 1) Yukarı Habur havzasında Eski Cezire I ikinci yarısı ve Eski Cezire II ilk yarısı (Schmidt 2012: 164, Tab. 1) ile çağdaştır.

SALAT TEPE MEZARLARI

Salat Tepe’de MÖ 2. binin ilk yüzyıllarına tarihlenen 4. tabakanın geç evresine ve 3. tabakaya ait altı mezarda dokuz birey açığa çıkartılmıştır (Tablo 2) (Başoğlu bas-kıda). Kuyu mezar (M13/072/G) ile üç çömlek mezar (L11/066/G, L11/069/G, L11/070/G) 4. tabaka mimarisini bozarak yerleştirilmiş, kerpiç çevrili çömlek mezar (L12/126/G) ile pişmiş toprak tekne (larnax) ile kapatılan mezar (L12/110/G) 4b tabakasında terk edilmiş bir konuta gömülmüştür. Bu tabakaya ait yanmış bir mekanda bulunan bir birey (L11/0118/İ/01) ile bir Demir Çağ çukurunun bozduğu iskelet (K13/0213/İ/04), herhangi bir mezar ile ilişkilendirilememiştir.

SALAT TEPE ORTA TUNÇ ÇAĞI MEZARLARI

Kazı Sezonu / Field season	Mezar No. / Burial Nr.	Mezar Tipi / Burial Type	Tabaka / Level	Dönem / Period
ST 2009	M13/072/G	Kuyu Mezar / Shaft Grave	3	OTÇ II / MBA II
ST 2011	L11/066/G	Çömlek Mezar / Jar-Burial	3	OTÇ II / MBA II
ST 2011	L11/069/G	Çömlek Mezar / Jar-Burial	3	OTÇ II / MBA II
ST 2011	L11/070/G	Çömlek Mezar / Jar-Burial	3	OTÇ II / MBA II
ST 2011	L12/110/G	Larnax Mezar / Larnax	4b	OTÇ I / MBA I
ST 2012	L12/126/G	Kerpiç Çevrili Çömlek Mezar / Mud Brick Bordered Jar-Burial	4b	OTÇ I / MBA I
ST 2011	L11/039/E kodlu enkazda yanmış birey / Burned Individual at L11/039/E		4	OTÇ I / MBA I
ST 2011	K13/037/Ç kodlu çukurun bozduğu birey / Disturbed individual by pit K13/037/Ç		4	OTÇ I / MBA I

Tablo 1 - Salat Tepe Mezarları / Salat Tepe Burials

Mezar no. / Burial Nr.	Birey No. / Skeleton Nr.	Cins / Gender	Yaş / Age	Yatış Biçimi / Position	Yatış Yönü / Direction
M13/072/G	M13/0268/İ/07	Erkek?	18-20	Yarı Hocker	Kuzey-Güney
	M13/0268/İ/08	Erkek	28-30	Yarı Hocker	Kuzey-Güney
	M13/0268/İ/09	Erkek	22-24	Yarı Hocker	Kuzeydoğu-Güneybatı
L11/066/G	L11/0132/İ/05	Belirsiz	Fetus	Belirsiz	Belirsiz
L11/069/G	L11/0139/İ/03	Belirsiz	4	Belirsiz	Belirsiz
L11/070/G	L11/0140/İ/01	Belirsiz	6-7	Kapalı Hocker	Kuzeydoğu-Güneybatı
	L11/0140/İ/02	Belirsiz	4	Kapalı Hocker	Kuzeydoğu-Güneybatı
L12/110/G	L12/0275/İ/04	Kadın	Erişkin	Kapalı Hocker	Kuzey-Güney
L12/126/G	L12/0312/İ/05	Belirsiz	6±3 ay	Kapalı Hocker	Kuzey-Güney
	L11/0118/İ/01	Erkek	30-35	Sırt üstü	Kuzeydoğu-Güneybatı
	K13/0213/İ/04	Erkek	Erişkin	Belirsiz	Belirsiz

Tablo 2 - Gömme Biçimleri (Cins ve Yaş verileri: Başoğlu BASKIDA) / Burial Types (Gender and Age after Başoğlu IN PRINT)
 Ay: month, Belirsiz: undefined, Erkek: Male, Güney: South, Güneybatı: Southwest, Kadın: Female, Kapalı Hocker: Hocker,
 Kuzey: North, Kuzeydoğu: Northeast, Sırt üstü: supine, Yarı Hocker: Semi-Hocker.

Mezar no. / Burial Nr.	Mezar Kabı Grave Jar	Buluntu no. / Find nr.	Mezar Eşyası Grave Good	Buluntu no. / Find nr.
M13/072/G			Tunç yaprak Zincir halkası Tunç sap dili	M13/0268/V/01 M13/0268/V/02 M13/0268/S/04
			Çömlek Çömlek	M13/0268/S/05 M13/0268/S/06
			Kemik alet parçası	M13/0268/Q/03
L11/066/G	Pişirme kabı Pişirme kabı	L11/0132/S/01 L11/0132/S/02	Boyali minyatür kap Kireçtaşı boncuk Tunç Spiral Delinmiş deniz minareleri	L11/0132/S/03 L11/0132/R/04 L11/0132/V/06 L11/0132/J/07-11
L11/069/G	Çömlek Çömlek	L11/0139/S/01 L11/0139/S/02	Minyatür kap	L11/0139/S/04
L11/070/G	Pişirme kabı	L11/0140/S/00	Frit boncuk Minyatür kap Minyatür kap Minyatür kap Tunç Halka Tunç süsleme	L11/0140/U/06 L11/0140/S/04 L11/0140/S/03 L11/0140/S/08 L11/0140/V/05 L11/0140/V/07
L12/110/G	Tekne	L12/0275/S/01	Boyali minyatür kap Ezgi Taşı	L12/0275/S/02 L12/0275/R/03
L12/126/G	Pişirme kabı Küp Parçası	L12/0312/S/01 L12/0312/S/00		

Tablo 3 - Mezar Eşyasının Dağılımı / Distribution of Grave Goods

Boncuk: bead, Boyali: painted, Çömlek: pot, Delinmiş deniz minareleri: pierced shell, Ezgi Taşı: grinding Stone, Frit: fritte, Halka: ring, Kemik alet parçası: bone implement, Kireçtaşı: Limestone, Küp Parçası: Pithos shard, Minyatür çömlek: miniature pot, Pişirme kabı: cooking pot, sap dili: socket, Spiral: spiral, Süsleme: ornament, Tekne: Larnax, Tunç: Bronze, Yaprak: leaf, Zincir halkası: chain.

	Radyokarbon Tarihleri / Radiocarbon Dates	Salat Tepe Tabakaları / Levels	Mezarlar / Burials	
MÖ 1500		Salat Tepe IIC: 1		GTÇ I / LBA I
MÖ 1600		Salat Tepe IIC: 2		OTÇ III / MBA III
MÖ 1700		Salat Tepe IIB: 3		OTÇ II / MBA II
MÖ 1800		Salat Tepe IIB: 4b		OTÇ I / MBA I
MÖ 1900		Salat Tepe IIB: 4a		
MÖ 2000		Salat Tepe IIA: 5		ETÇ IVB / EBA IVB
MÖ 2100		Salat Tepe IIA: 6		ETÇ IVA / EBA IVA
MÖ 2200				

Tablo 4 - Kronoloji Tablosu / Chronological Table

SALAT TEPE ORTA TUNÇ ÇAĞI MEZARLARI

Res. 3 - Kuyu Mezarın (M13/072/G) kuzeyden görünümü

Res. 4 - Kuyu Mezarın (M13/072/G) batıdan görünümü

Kuyu Mezar / Shaft Grave M13/072/G
M13/0268/II/07

Res. 5 - Kuyu Mezar (M13/072/G) İskeletleri Üzerindeki Hasır İzleri

KUYU MEZAR

Bir Erken Demir Çağı çukuru ile bir Ortaçağ çukurunun tahrip ettiği oval kuyu mezar (M13/072/G) (Resim 3-4), 4. tabaka mimarisini bozarak açılmıştır. Çukurun üst seviyesinde daha geç çukurların bozduğu 2. tabaka yapılarına ait duvar kalıntıları saptandığından, kuyu mezar 3. tabakaya ait olmalıdır.

Oval biçimli çukur doğu-batı doğrultusunda 2.32 m, kuzey-güney doğrultusunda 1.56 m boyutlarda ve 2,20 m derinliktedir. Mezarın çevresi, çamur harcı bulunan 36-40 x 15-29 x 5-10 cm arasında değişen boyutlarda taşlarla örülmüştür. Duvara oval biçim vermek için köşelere rastlayan taşların dar yüzü içe gelecek şekilde yerleştirilerek kavis verilmiştir. Duvarın güneydoğu köşesinde 62 x 70 cm boyutlarında büyük bir taş blok ile bu taşın kuzeydoğusunda iri taşlar kullanılmıştır.

Mezarın batı yarısının üst kısmını bozan Erken Demir Çağı çukurunun tabanı altında görülen yoğun hasır izleri, çukura atılmış ya da içine çökmüş saz ve hasır kalıntıları görünümünü vermektedir. Mezarın sert balçık tabanına yatırılmış olan üç erişkin bireye ait iskeletlerin üzerinde tespit edilen yoğun beyaz renkli karbonlaşmış bir maddenin izleri (M13/0268/A), iskeletlerin olasılıkla saz, hasır benzeri organik bir madde ile örtüldüğünü göstermektedir (Resim 5). İskeletlerin altında belirlenen küllü tabaka (M13/0269/A), olasılıkla ölülerin yatırılmaları öncesinde çukurda ateş yakılarak mezarın tinsel anlamda temizlendiğine işaret etmektedir.

Mezar tabanının doğu kenarına yatırılan iskelet (M13/0268/İ/07), başı taş duvara yakın olmak üzere yüz üstü yatırılmış, mezar tabanının batı yarısında bulunan iskelet (M13/0268/İ/08) ise ayakları mezarın kuzey duvarına yakın konumda sol tarafına yatırılmıştır. Her iki bireyin de başı güney-güneybatıya, ayakları kuzey-kuzeydoğuya yöneliktir ve yüzleri batıya dönüktür. Kolları göğüs hizasında dirsekten bükülmüş, bacakları da yarı hocker tarzda dizden bükülmüştür.

Batıdaki iskeletin bacaklarının kuzeyine yerleştirilmiş üçüncü birey (M13/0268/İ/09) sağa kapalı hocker tarzda yatırılmış olup, bacakları mezarın batı duvarına yakın, kafatası batıdaki bireyin dizleri üzerine gelecek şekilde yerleştirilmiştir. Bu birey, diğerlerinden çok az bir eksen farkı ile başı güneybatı, ayakları kuzeydoğu yönüne gelecek şekilde yatırılmıştır ve yüzü doğuya dönüktür. Elleri dirseklerden itibaren yüz hizasına yakın konumda, kolun altına gelecek şekilde kıvrılmış, kafası dirsekleri üzerine konmuştur. Üçüncü birey yerleştirilirken diğer iki bireyin kemiklerinin dağılmamış olması, üçüncü bireyin mezara diğerleri ile aynı zamanda yerleştirildiği izlenimini bırakmıştır.

Üçüncü bireyin karnı üzerine (M13/0268/S/06) ve ayaklarının doğusuna (M13/0268/S/05) ağız kısımları korunmamış birer çömlek yerleştirilmiştir (Resim 6). İskeletlerin üzerindeki dolguda tunç ya da bakırdan üretilmiş bir sap dili parçası (M13/0268/V/04), yaprak biçimli süsleme parçası (M13/0269/V/01) ve bir zincir halkası (M13/0268/V/02) ele geçmiştir, üçüncü bireyin üzerinde işlenmiş kemik parçası (M13/0268/Q/03) bulunmuştur. Bu buluntuların mezara bırakılan bazı alet ya da süs eşyalarına ait olduğu, ancak bunların korunmadığı düşünülmektedir. Bu denli ciddi bir mimarisi olan bir mezarda üst kısmı tahrip olmuş iki kap ve bazı küçük parçalar dışında buluntu ele geçmesi, mezarın soyulmuş olabileceği izlenimini bırakmakla birlikte, iskeletlerin duruşlarında herhangi bir dağılma tespit edilmemiştir.

Res. 6 - Kuyu Mezar (M13/072/G) Buluntuları

MEZAR EV

Beşinci tabakaya ait bir yapı, ocaklı bir mekan ile kuzeyindeki ikinci bir mekandan oluşmaktadır. Bu mekanlar 4. tabakanın a evresinde ara duvara açılan bir kapı ile birbirine bağlanmıştır. Kapı açıklığı 4b evresinde kerpiç ile kapatılırken kapı dolgusu altına geyik bacakları yerleştirilmiştir. Yapının kuzey duvarı yenilenirken de temelne çift toynaklı bir hayvanın bacakları yerleştirilmiştir. Yapının kuzey mekanı bir duvar ile ikiye bölünmüş, doğu yarısına (L12/093/M) kerpiç çevrili bir çömlek mezar (L12/126/G) ile pişmiş toprak bir tekne ile kapatılan erişkin birey yatırılmıştır (L12/110/G) (Resim 7). Yapının doğusuna bitişik ince uzun bir mekanın güney, doğu ve batı duvarlarına yapıştırılan kerpiç sekilerin batıdaki bölümü üzerinde pişmiş topraktan üçayaklı düz tepsi (L12/0286/P/01) ele geçmiştir.

Kerpiç Çevrili Çömlek Mezar (L12/126/G)

Mekan (L12/093/M) tabanı altında açığa çıkan, ağız kısmı kuzeye yönelik orta boy bir pişirme kabı (L12/0312/S/01) içine 6 aylık bir bebek (L11/0312/İ/05) başı kuzeye gelecek biçimde hocker tarzda gömülmüştür (Resim 8).

SALAT TEPE ORTA TUNÇ ÇAĞI MEZARLARI

Res. 7 - Mezar Evin Kuzeyden Görünümü

Res. 8 - Kerpiç Çevrili Çömlek Mezar (L12/126/G)

Res. 9 - Tekne ile Örtülen Mezar (L12/110/G) ve Buluntusu

Res. 10 - Çömlek Mezarların (L11/066/G, L11/069/G, L11/070/G) kuzeyden görünümü

Res. 11 - Çift Çömlekli Mezar (L11/066/G)

Res. 12 - Çift Çömlekli Mezar (L11/066/G) Buluntuları

SALAT TEPE ORTA TUNÇ ÇAĞI MEZARLARI

Res. 13 - Çift Çömlekli Mezar (L11/069/G)

Res. 14 - Çömlek Mezar (L11/069/G) Buluntuları

Res. 15 - Tek Çömlekli Mezar (L11/070/G)

Res. 16 - Tek Çömlekli Mezar (L11/070/G) Buluntuları

Kabın ağzı kızıl kahverengi boya astarlı bir küp parçası (L12/0312/S/01) ile kapatılmış, kuzey ve güneyden tek sıra kerpiç ile sınırlandırılmıştır. Bu mezara herhangi bir eşya bırakılmamıştır.

Tekne (Larnax) ile Örtülen Mezar (L12/110/G)

Kerpiç çevrili çömlek mezarın üzerine başı kuzeye gelecek şekilde kapalı hocker biçimde yatırılan erişkin kadın bireyin (L12/0275/İ/04) yüzü doğuya dönüktür (Resim 9). Kafatası altına bir ezgi taşı (L12/0275/R/03) yerleştirilmiş, yanına bir çömlekçik (L12/0275/S/02) bırakılmıştır. Mezarın üzerine kapak olarak ağzı aşağı gelecek şekilde pışmış toprak bir tekne (L12/0275/S/01) yerleştirilmiştir. Mezarın üzerini örten toprak dolguda yoğun hasır parçaları ve küllü toprak döküntü tespit edilmiştir. Mezarın üzeri sıkıştırılmış toprak döşenerek kapatılmıştır.

ÇÖMLEK MEZARLAR

Tepe üzerinin batı kenarında L 11 açmasının güneybatı kesiminde 4. tabakanın b evresi duvarların güney kenarına taş temeli bozarak yerleştirilmiş üç çömlek mezar (Resim 10), stratigrafik olarak 3. tabakaya aittir.

Çift Çömlekli Mezar (L11/066/G)

Mezarlardan birisi, ağız ağıza yerleştirilmiş iki pişirme kabından oluşmaktadır (Resim 11). Çömleklerden birisinin içinde bir bebeğe ait iskelet (L11/0132/İ/05) ile bir minyatür çömlek bırakılmıştır (Resim 12). Mezarda ayrıca beyaz kireçtaşından boncuk (L11/0132/R/04) ile delinmiş beş deniz minaresi kabuğundan oluşan kolye (L11/132/J/07-11) taneleri bulunmuştur. Mezarda bulunan tunç ya da bakırdan üretilmiş çift spiralli süsleme parçasının (L11/0132/V/06) da bu kolyenin tanelerinden birisi olduğu düşünülmektedir.

Çift Çömlekli Mezar (L11/069/G)

İç içe yerleştirilmiş iki pişirme kabından tüm olanın (L11/0139/S/01) içerisinde bebeğe ait kemik parçaları (L11/0139/İ/03) açığa çıkmıştır (Resim 13). Parça halindeki diğer pişirme kabının (L11/0139/S/02) içine minyatür bir kap (L11/0139/S/04) bırakılmıştır (Resim 14).

Tek Çömlekli Mezar (L11/070/G)

Bir çömlek (L11/0140/S/00) içerisine kapalı hocker tarzda, kuzeydoğu-güneybatı yönünde yatırılmış iki bireyden biri (L11/0140/İ/01) 6-7 yaşlarında olup başının altına 20 x 18 cm boyutlarda bir taş yerleştirilmiştir (Resim 15). Diğer birey (L11/0140/İ/02) yaklaşık dört yaşındadır. Mezara üç minyatür kap (L11/0140/S/04) (L11/0140/S/03) (L11/0140/S/08), bir frit boncuk (L11/0140/U/06), tunç ya da bakırdan üretilmiş bir halka (L11/0140/V/05) ile bir süsleme parçası (L11/0140/V/07) bırakılmıştır (Resim 16).

MEZAR OLARAK NİTELENMEYEN İSKELETLER

Salat Tepe'nin Orta Tunç Çağı tabakalarında açığa çıkan iki bireye ait iskeletlerin herhangi bir mezar ya da mezar yapısı ile bağı bulunamamıştır. Bunlardan birisi bir yangın sırasında yaşamını yitiren bir bireye aittir (L11/0118/İ/01) (Resim 17). Dördüncü tabakaya ait yapıların duvarları arasındaki dolguda açığa çıkartılan yanmış ahşap kalıntıları ve korunan duvarlardaki islenme, yapıların şiddetli yangın geçirdiğine işaret etmektedir. Bu yapılara ait bir mekanın (L11/039/E) kuzey yarısında sırt üstü yatan bir erişkin bireye ait iskeletin bacaklarının iki yana açılmış olması, ellerinin bükülmüş olması ve kafatasının sol tarafının çökmüş olup yanmış ahşap parçaları kafatası içine kadar girmesi, bireyin yapının yanması sırasında hayatını kaybettiğini göstermektedir. Bireyin gövdesinin üst kısmına daha geç evrede taş temelli kerpiç duvar inşa edilmiştir.

Res. 17 - Çukurun Bozduğu İskelet

Diğer iskelet (K13/0213/İ/04) bir Demir Çağ çukuru (K13/037/Ç) tarafından tahrip edilen erişkin kadın iskeletin bacak kısmına ait parçalardan oluşmaktadır (Resim 18). Çukurun dibinin 4. tabaka dolgusunu bozmuş olması nedeniyle, iskeletin de bu tabakada yerleştirilmiş bir mezara ait olabileceği düşünülmektedir.

Res. 18 - Yanmış Birey

MEZAR EŞYASI

Salat Tepe’de mezar kabı olarak kullanılan beş pişmiş toprak kap bulunmuştur. Mezarların içerisine bırakılan eşya ise çömlekler, minyatür kaplar ve az sayıda küçük buluntudan oluşmaktadır (Tablo 3).

MEZAR KAPLARI

Tekne (Larnax)

Mezar Evin bir mekanına gömülen erişkin bireyin (L12/110/G) üzerine kapatılan tekne (L12/0275/S/01) açık kahverengi (Munsell 5 YR 6/4) hamurludur, dış yüzeyine düzensiz biçimde kahverengi (Munsell 2.5 YR 5/6) boya astar sürülmüştür (Resim 9). Kenarları yuvarlatılmış dikdörtgen biçimli (1.02x56.00 cm) olan tekne, düz dibinden yukarı doğru hafifçe dışa doğru genişleyerek 63.00 cm yüksekliğe ulaşmaktadır. Basit ağız kenarının dışına yapıştırılan, birbirine paralel iki kabartma şeridin arasında zikzak şeritten oluşan bezeme, üzerine verev oluklar açılarak zenginleştirilmiştir.

Tekne biçimli mezar kapları MÖ 3. binin sonlarına tarihlenen Ur Kral mezarlarında (Woolley 1934: Pl. 11a, 17a/b, 61a), Gre Virike IIB kuyu mezarında (Ökse 2006: 15) ele geçmiştir. Lidar Höyük Orta Tunç Çağı mezarlarından dördünde pişmiş toprak tekneler mezar kabı olarak kullanılmıştır (Hauptmann 1983b: 255, 1984: 227, 1985: 204; Kaschau 1999: 168-182; Taf. 281:2, 179-180: no 167, 176, 188, 202). Yukarı Dicle havzasından benzeri bir mezar örneği bulunmamasına karşın, farklı bezemelere sahip bir tekne Üçtepe 11. yapı katında ele geçmiştir (Özfarat 2006: Lev. LXXVIII:4). Bu kabın uzak bir benzeri Nuzi’de bir Orta Tunç Çağı evinde banyo teknesi olarak kullanılmıştır (Starr 1939: Pl. 82 E1). Teknenin dış yüzeyine uygulanan bezemeler Güneydoğu Anadolu Orta Tunç Çağı küpleri üzerinde yaygındır (Kaschau 1999: Taf. 262:3, 356).

Pişirme Kapları

Mezar Evin bir mekanının tabanı altına gömülen (L12/126/G) mezarının kabı (L12/0312/S/01) koyu gri hamurlu (Munsell: 7.5 YR 6/2), şişkin küresel gövdeli (23 x 23 cm), kısa içbükey boyunlu, dışa çekik ağızlıdır ve yüzeyinde perdah izleri görülmektedir (Resim 8).

Çift Çömlekli Mezarın (L11/066/G) kuzeydeki kabı (L11/0132/S/01) yuvarlatılmış sivri dipli, geniş oval gövdeli (yükseklik 46.00 cm, ağız çapı 39.00 cm), hafif dışa çekik basit ağızlıdır. İri taşçık, kum ve kireç katkılı kırmızımsı kahverengi hamurlu (Munsell: 5 YR 5/6) kap düşük ısıda pişirilmiştir, dış yüzeyinde gri dalgalanmalar oluşmuştur. Diğer çömlek (L11/0132/S/02) yuvarlak dipli, oval gövdeli (yük. 32.00 cm, ağız çapı 28.50 cm), düz basit ağızlıdır. Kaba katkılı ve iri taşçıklı hamuru kırmızımsı kahverengi (Munsell: 5 YR 5/6) olup, dış yüz-

zeyde kahverengi boya astarlıdır. Yüzeyinde açık ateşte düşük ısıda pişirilmesinden kaynaklanan koyu gri renk farklılıkları oluşmuştur. Her iki kabın da ağız kısmında birbirine karşılıklı konumlandırılmış birer üçgen tutamak mevcuttur (Resim 11).

Mezar kabı olarak kullanılan pişirme kapları el yapımı kahverengi ve siyah çömleklerden oluşmaktadır. Ağız kenarlarında bulunan üçgen biçimli tutamaklar ve boyunsuz oluşları ile yemek pişirmede kullanılması uygun biçimlerde üretilmişlerdir. Elde ve çarkta biçimlendirilen bu tipte kaplar Doğu Anadolu’dan (Sagona 1994, fig. 142-145) Kuzey Mezopotamya’ya (Kühne 1976, 100 ff., Taf. 38, Abb. 383-399) kadar uzanan geniş bölgede MÖ 3. binden itibaren kullanılmıştır. Salat Tepe’de de bu tip kaplar Erken ve Orta Tunç Çağ tabakalarında yoğundur (Ökse ve Görmüş 2006: 187-188). Çömleklerin (L11/0132/S/02) yakın benzerleri Lidar Höyük Orta Tunç Çağı mezarlığından da bilinmektedir (Kaschau 1999: 107-108, Taf. G:3).

Kırmızı-Kahverengi Boya Astarlı Çömlekler

Çift Çömlekli Mezarın (L11/069/G) parça halindeki çömleği (L11/0139/S/02) kırmızı-kahverengi boya astarlı seramik grubuna aittir (Resim 14) (Ökse 2014: 157, 159). L12/126/G mezarının kabının ağızının kapatıldığı kızıl kahverengi boya astarlı bir küp parçası (Resim 8) (L12/0312/S/01) çömlektan daha kalın cidarlıdır ve üzerinde kabartma yivler bulunmaktadır.

Çift Çömlekli Mezarın (L11/069/G) tümlenebilen kabı (L11/0139/S/01) taşçık, kum ve mika katkılı hamurdan üretilmiş, düşük ısıda pişirilmiştir (Resim 14). Dış yüzeyi grimsi kahverengi (Munsell: 7.5 YR 4/4), içi açık kahverengi (Munsell: 10 YR 4/2) ve koyu gri alacalı kabın dış yüzeyinde düzeltme izleri ve kısmen perdah izleri bulunmaktadır. Kap yuvarlak dipli uzun konik gövdeli (yükseklik 49 cm, ağız çapı 35 cm), basit ağız kenarlıdır ve ağız kenarının üzerinde birbirine karşılıklı konumlandırılmış birer üçgen tutamak bulunmaktadır.

Yalın Yüzeyli Açık Kahverengi Çömlekler

Kuyu mezarda (M13/072/G) ele geçen küresel gövdeli, boynun gövdeye birleştiği bölümün bir kısmı korunmuş bir çömlek (M13/0268/S/06) ile küresel gövdesinin yarısı korunmuş bir diğer çömlek (M13/0268/S/05) orta nitelikte kireç katkılı açık kahverengi (Munsell 7.5 YR 7/4) hamurdan çarkta üretilmiştir ve yüzeyine herhangi bir düzeltme işlemi uygulanmamıştır (Resim 6). Kaplar orta sertlikte pişirilmiştir, birisinde pişme sırasında koyu kahverengi is lekesi oluşmuştur. Çömleklerden birisinin (M13/0268/S/05) karın çapı 15 cm olup, gövdenin 17 cm yükseklikteki bölümü korunmuş, diğerinin (M13/0268/S/06) karın çapı 12 cm olup, gövdenin 11 cm yükseklikteki bölümü korunmuştur. Bu özelliklere sahip çömlekler Salat Tepe Orta Tunç Çağı tabakalarında

kullanılan günlük kaplar arasında yer almaktadır (Ökse 2012: 8; Ökse ve Görmüş 2006: 140, 187). Çömleklerin yakın benzerleri Lidar Höyük Orta Tunç Çağı mezarlarında ele geçmiştir (Kaschau 1999: Taf. 272:2; XX: 115, XVIII: 156).

MİNYATÜR KAPLAR

El Yapımı Boyasız Kaplar

Tek Çömlekli Mezara (L11/070/G) bırakılan üç minyatür kap organik katkılı sütlü kahverengi (Munsell 10YR 8/4-6/3) hamurdan elde üretilmiş, yüzeyinde düzeltme izleri görülen, düşük ısıda ve yetersiz pişirilmiş bırakılmıştır (Resim 16). Kaplardan birisi (L11/0140/S/04) düz dipli, oval gövdeli (yük. 6.80 cm, çap 7.10 cm), kısa boyunlu (çap 5.00 cm) ve basit ağız kenarlıdır. İkinci çömlekçik (L11/0140/S/03) düz dipli, konik gövdelidir (yük. 7.60, çap 8.20 cm). Basit ağız kenarı üzerinde birbirine paralel, dikey açılmış iki delik bulunmaktadır. Üçüncü çömlekçik (L11/0140/S/08) yuvarlak dipli, oval gövdeli (yük. 7.30, çap 6.80 cm), yukarı doğru daralan basit ağızlıdır.

Bu kapların benzerleri Erken Tunç Çağının geç evresine tarihlenen Tall Bi'a (Strommenger ve Kohlmeyer 1998: Taf. 213: Miniaturgefäße Typ I) ve Tell Chuëra mezarlarında (Moortgat 1960: 39), Orta Tunç Çağında da Lidar Höyük (Kaschau 1999: Taf. 132:2, 280:2, 325:1, 326:3, II: 28, XIV: 182/5) ve Oylum Höyük (Engin 2001: Abb. 17a) mezarlarında bulunmuştur.

Çark Yapımı Kırmızı-Kahverengi Boya Astarlı Kap

Çift Çömlekli Mezarın (L11/069/G) parça halindeki kabının içine bulunan minyatür kap (yük. 9.10, çap 8.70, ağız çapı 4.9 cm) (L11/0139/S/04) çark yapımı, yuvarlak dipli, küresel gövdeli (yük. 9.10, çap 8.70 cm), ince boyunlu (çap 4.90 cm), hafif dışa çekik basit ağız kenarlıdır (Resim 14). Kireç, taşçık ve kum katkılı hamuru portakal kırmızı renklidir (Munsell: iç 7.5 YR 7.6, dış 7.5 YR 7/6 ile 5YR 4/3 arası) ve gövdenin alt yarısı, dibi de kaplayacak şekilde grimsi kahverengi boyalıdır (Munsell: 10 YR 4/0). Bu uygulamalar ile kap, Orta Tunç Çağı boyunca bölgede yaygın olarak kullanılan kırmızı-kahverengi standart kaplar ile benzeri bir görünüm almıştır.

Minyatür çömleğin biçimsel benzerleri, Lidar Höyük (Kaschau 1999: Taf. 309:2), Oylum Höyük (Engin 2001: 78, Abb. 17:j) ve Chagar Bazar'da (McMahon ve diğ. 2009: Pl. 64, no. 9) açığa çıkan Orta Tunç Çağı mezarlarında ele geçmiştir. Orta Habur havzasında yer alan Tell Mozan'ın MÖ 2. binin son yüzyılına (Erken Cezire 5) tarihlenen (Lebeau 2011: 379, Tab. 1) C7 tabakasında ele geçen benzerinin üst yarısı kırmızı astarla kaplanmış (Rova 2011: Pl. 23, fig. 8, type 123).

Boyalı Kaplar

Mezar Evin bir mekanına gömülerek bir tekne ile üzeri kapatılan erişkin bireyin (L12/110/G) yanına bırakılan çömlekçik (L12/0275/S/02) orta nitelikte ot ve kireç kat-

kılı açık kızıl kahve rengi hamurdan (Munsell: 5 YR 5/8-7/8) çarkta üretilmiş kap çift konik gövdeli (yük. 9.90, karın çapı 11 cm), silindirik boyunludur (Resim 9). Karın keskinliğinden itibaren dibe doğru inen kırmızı (Munsell: 10 R 4/6) boya hatlarla bezelidir.

Çift Çömlekli Mezar (L11/066/G) içerisine bırakılmış minyatür kap (L11/0132/S/03) el yapımıdır (Resim 12). Çift konik gövdeli (yükseklik 8.70 cm, gövde çapı 9.40 cm), pürüzlü düz dipli, boyunlu ve dışa çekik ağızlıdır (ağız çapı 6.60cm). Hamuru kaba taşçık ve kireç katkılı, açık bej renktedir (Munsell: iç 10 YR 8/2, dış 10 YR 5/4 10 YR 8/2). Ağız kısmının dışı ve boynu siyah (Munsell: 7.5 YR 4/0) boya ile kaplanmış, boyun ile karın keskinliği arasında kalan üst gövde iç içe üçgen dizileri ile bezenmiştir.

Orta Fırat ve Yukarı Habur havzalarında bazı mezarlarda boya bezemeli minyatür çömlekler ele geçmiştir. Erken Habur tipi içerisinde değerlendirilen benzeri boyalı kaplar Orta Fırat havzasında Erken Tunç Çağı III-IV evrelerine tarihlenen Tawi mezarlığında ele geçmiştir (Carter ve Parker 1995: 110; Kampschulte ve Orthmann 1984, Pl. 26: 211-220). Oylum Höyük'te bir basit toprak mezarda ele geçen, çark üretimi bir minyatür çömlek üzerine kızıl kahverengi boya ile çizilmiş dikey hat ve çarpı metoplarından oluşan friz (Engin 2001: 80, Abb. 19f; Çatalbaş 2008: 62, 64, 66, Plate 17a), Salat örneklerinin değişik desenli bir benzerini oluşturmaktadır. Chagar Bazar'da bir mezarda ele geçen, bir minyatür kap üzerinde içi taralı üçgen dizisi (Stein, 1984: Pl. 3:12; McMahon ve diğ. 2009: Pl. 45, no. 12), Kilikya ve Habur boyalıları ile karşılaştırılarak MÖ 2. binin ilk çeyreğine (OTÇ I/IIA) tarihlenmiştir (Çatalbaş 2008: 72-74). Orta Fırat havzasında yer alan Tall Bi'a'da Eski Assur Kralı Şamşı Adad dönemine tarihlenen 6. (Einwag 1998: 90, Abb. 51:8) ve Yasmah Adad dönemine tarihlenen 7. (Einwag 1998: 98, Abb. 58:4) kontekstlerinde (OTÇ erken evre) bulunan, farklı desenlerde boyanmış benzeri biçimde minyatür çömlekler ile Tell Leilan I son evresine ait mezarda bulunan üç minyatür boyalı kap (Weiss ve diğ. 1990: 555, fig. 27:1-2) Habur seramiği kapsamında değerlendirilmiştir. Kabın biçimsel benzeri Tall Bi'a'da Orta Tunç Çağının erken evresine tarihlenen bir mezarda ele geçmiştir (Einwag 1998: 101, Abb. 61:2). Umm el-Marra'nın Orta Tunç Çağı I (MÖ 2000-1800) evresine tarihlenen III'd tabakasında bir bebek mezarına bırakılan boyalı testicik (Schwartz ve Miller 2007: 199), boya bezemeli minyatür kapların mezara bırakılması geleneğinin Kuzey Suriye'deki varlığını yansıtmaktadır.

KÜÇÜK BULUNTULAR

Tunç/Bakır Buluntular

Çift Çömlekli Mezar (L11/066/G) içerisine bırakılmış süsleme parçası (L11/0132/V/06) yaklaşık 0.30 cm kalınlıkta bir telin ortadan büküldükten sonra iki yana doğ-

ru çift spiral biçimli sarılması ile üretilmiştir (1.80 x 1.70 cm) (Resim 12). Eserin benzerleri Tall Munbāqa Erken Tunç Çağı tabakalarında (Czichon ve Werner 1998: 128; 1897) ele geçmiştir.

Tek Çömlekli Mezara (L11/070/G) bırakılan yaklaşık 0.40 cm kalınlıkta bir çubuğun bükülerek biçim verildiği 4.60 cm çapındaki halkanın (L11/0140/V/05) iki ucu birbirine bitleştirilmemiştir (Resim 16). Halkanın bir ucu yuvarlatılmış, diğer ucu sivriltilmiştir. Benzeri buluntular Lidar Höyük Orta Tunç Çağı mezarlarına da bırakılmıştır (Kaschau 1999: Taf. XXIII: 38; XXIV: 117, 169, 102). Bu mezarda ele geçen 1.80 x 1.40 cm boyutlarda boğumlu bir süsleme parçasının (L11/0140/V/07) (Resim 16) benzerleri de Lidar Höyük mezarlarından bilinmektedir (Kaschau 1999: Taf. XXIII: 38; XXIV: 117, 169, 102).

Kuyu mezar (M13/072/G) dolgusunda ele geçen bir sap dili parçası (M13/0268/V/04), bir ucu bir yere takılmak üzere inceltilerek kıvrılmış yaprak biçimli süsleme parçası (M13/0269/V/01) ve bir zincir halkası (M13/0268/V/02) da çeşitli alet ve takılara ait kalıntılar olarak değerlendirilmektedir (Resim 6).

Kemik Buluntular

Kuyu mezarda (M13/072/G) üçüncü bireyin üzerinde bulunan işlenmiş kemik parçası (M13/0268/Q/03) Tall Munbāqa'da Erken Tunç Çağı buluntuları arasında ele geçen aletlerin parçalarına benzemektedir (Czichon ve Werner 1998: 204: 943-945).

Boncuklar

Çift Çömlekli Mezar (L11/066/G) içerisine bırakılmış beyaz kireçtaşından yapılmış küçük boncuğun (1.10 x 0.80 x 0.50, delik çapı 0.30 cm) (L11/0132/R/04) (Resim 12) benzerleri Lidar Höyük Orta Tunç Çağı mezarlarında (Kaschau 1999: Taf. XXIV: 24, 57) ele geçmiştir. Aynı mezarda bulunan delinmiş beş deniz minaresi (L11/132/J/07-11) 1.00-1.30 cm uzunlukla ve 1.10-0.60 cm arasında değişen kalınlıklardadır. Deniz minarelerinin kabuklarının delinmesiyle üretilen takı öğeleri (L11/132/J/07-11) Lidar Höyük Orta Tunç Çağı mezarlığında (Kaschau 1999: Taf. XXIV: 124, 162, 158), Samsat Höyük XIV tabakasında (Özgüç 2009: Res. 307), Tall Munbāqa'da (Czichon ve Werner 1998: Taf. 119, 126), Tall Bi'a Erken Tunç Çağı mezarlığında (Strommenger ve Kohlmeyer 1998: Taf. 35, 120:6, 146:8) bulunmuştur.

Tek Çömlekli Mezara (L11/070/G) bırakılan frit boncuk (L11/0140/U/06) açık yeşilimsi bej renkli (Munsell 2.5 Y 8.2), yuvarlak gövdeli (1.00 x 0.80 x 0.90 cm) olup, etrafı sekiz kollu yıldız gibi üçgen çıkıntılarla biçimlendirilmiştir (Resim 16). Benzeri şekillerde biçimlendirilmiş boncuklar Lidar Höyük Orta Tunç Çağı mezarlarında (Kaschau 1999: Taf. XXIV: 131, 41), Tall Munbāqa Orta Tunç Çağı kontekstlerinde (Czichon ve Werner 1998:

Taf. 121: 1624, 122: 1639-1643, 127: 1887) ve Tall Bi'a Erken Tunç Çağı mezarlığından (Strommenger ve Kohlmeyer 1998: Taf. 54:1, 98:8) bilinen biçimde üretilmiştir.

ÖLÜ GÖMME GELENEĞİ

KONUM

Salat Tepe'de bulunan mezarlara göre bu dönemde ölümler yerleşim içerisine kullanılmayan konutların içerisine ya da bunların yıkıntılarına gömülmüştür. Bu mezarlar arasında görülen en belirgin farklılık erişkinlerden üçünün kuyu mezara ve birisinin larnax mezara gömülmesine karşın bebek ve çocukların pişirme kapları içerisinde gömülmeleridir.

Ölümlerin yerleşim içine gömülmesi geleneği Anadolu'da Neolitik Çağ'dan beri ortaya çıkmış ve Orta Anadolu'da Erken ve Orta Tunç Çağı boyunca uygulanmıştır (Akyurt 1998: 95-96). Toros Dağlarının güneyinde kalan bölgelerde ise Erken Tunç Çağında çok sayıda ekstramural mezarlık bulunmasına karşın (Carter ve Parker 1995; Akkermans ve Schwartz 2003: 246-253, 256; Anastasio ve diğ. 2004; Orthmann 1975: 97; Ökse 2005; Goldman 1956, 6-7; Alkım 1966, 12) Orta Tunç Çağında ölümler yerleşim içine gömülmüştür. Bu uygulama Orta Fırat havzasında Karkamış (Woolley 1955: 201), Lidar Höyük (Mellink 1987, 10), Samsat (N. Özgüç 1987, 303), Tell Hadidi B (Dornemann 1980: 228, fig. 18), Oylum Höyük (Özgen ve Helwing 2001: 67, Abb. 4b), Yukarı Dicle havzasında Mezraa Höyük'te (Yalcıklı ve Tekinalp 2004: 115; 2011: 124) belgelenmiştir. Habur havzası (Valentini 2011: 271) ile Doğu Akdeniz ve Jabbul Gölü havzasında Umm el-Marra III'd tabakasında (Schwartz ve Miller 2007: 179, 186, Fig. 4:10) da benzeri uygulamalar tespit edilmiştir.

GÖMME BİÇİMİ

Salat Tepe'de dört erişkin erkek, dört küçük çocuk (4-7 yaş arası) ve iki bebek mezarı açığa çıkartılmıştır (Tablo 2). Bir yangında yaşamını yitiren ve sırt üstü yatar şekilde korunmuş birey dışındaki hiçbir iskelette yanma izine rastlanmamıştır. Kuyu mezarda açığa çıkan üç erişkin erkek yarı hocker tarzda yan yatırılmasına karşın, üzerine pişmiş toprak tekne kapatılan erişkin erkek ile çömleklerle gömülen bebek ve çocuklar, büyük olasılıkla mezar kabının içerisine sığmasını sağlamak amacıyla kapalı hocker tarzda yatırılmıştır.

Kuyu mezara üç erişkin yatırılmış olmasına karşın, iki çocuğun gömüldüğü çömlek mezar dışında diğer mezarlarda birer birey bulunmaktadır. Mezarların bireylerin boyutlarına göre farklı tipler oluşturduğu görülmektedir. Bebek ve çocukların pişirme kapları ve çömleklerle gömülmelerine karşın erişkin bireylerden üçü kuyu mezara gömülmüş, dördüncüsü de pişmiş toprak bir tekne ile ör-

tülmüştür. Bu birey ile çömlek mezarlardan birisindeki çocuğun kafatasının altına yerleştirilen birer ezgi taşı, Tilbeshar'da açığa çıkan bir çömlek içerisine hocker tarzda yerleştirilen bir erişkin bireyin kafatasının yanında da bulunmaktadır (Kepinski 2007: 335; 2010: 307, Fig. 6). Bu taşların ölülerin başının altına bir yastık olarak yerleştirilmiş olabileceği düşünülmektedir.

Salat Tepe'de bireylerden dördü kuzey-güney yönünde, dördü de kuzeydoğu-güneybatı yönünde yatırılmışlardır. Buna göre Salat Tepe'de ölülerin yatırılışlarında yön birliği gözetilmiştir. Orta Fırat havzasında da belirgin bir yön birliği olmamakla birlikte, çömleklerin çoğunluğu kuzeybatı-güneydoğu, güneybatı-kuzeydoğu ve kuzey-güney yönlerinde yerleştirilmiştir (Cooper 1997: 55-56, 272, Tab. 29).

MEZAR TIPLERİ

Kuyu Mezar

Toprağa açılan derin bir çukurun çevresinin duvar örülmesinden sonra içerisine ölünün yerleştirilmesi geleneği Mezopotamya'da Erken Sumer (Erhanedanlar) dönemi sonlarına doğru ortaya çıkmıştır (Strommenger 1957-71: 581-582); Ur kentinde II.-III. Ur dönemlerine tarihlenen kral mezarları, özel mezarlar bu tip içerisinde yer almakla birlikte, iç donanımları farklılıklar gösterir. Benzeri taş duvarlı oval oda mezarlar Kuzey Suriye'de Erken Tunç Çağından bilinmektedir. Orta Fırat havzasında MÖ 3. binin ikinci yarısına tarihlenen benzeri mezarlar Karkamış'da bulunan dairesel taş sandık mezar (Woolley ve Barnett 1952: Pl. 56a) ile Jerablus-Tahtani oval mezarı (Peltenburg ve diğ. 1997: 7, fig. 7) ve Gre Virike IIB evresinde açığa çıkan dairesel kuyu mezarıdır (Ökse 2006: 14-15). Salat Tepe kuyu mezarının yanı sıra Oylum Höyük'te Orta Tunç Çağına ait bir mekana açılan büyük oval çukura hocker pozisyonunda yatırılan ve küp parçaları ile örtülen erişkin iskeleti (Özgen ve Helwing 2001: 67, Abb. 7) de bölgede bu tipte mezar geleneğinin MÖ 2. binin ilk yüzyıllarında devam ettiğini göstermektedir.

Mezar Ev

Mezar evin kapısı doldurulurken ve duvarı yenilenirken temeline yerleştirilen hayvan bacakları, konut olarak kullanılan bir yapının mezar eve dönüştürülmesi sırasında temele kurbanlar yerleştirildiği şeklinde yorumlanmış, yapının doğusundaki kil seki üzerine bırakılmış üçayaklı düz tepsi de sunak olarak nitelenmiştir (Ökse baskıda). Bu evrede yapının ön mekanı kil ve kerpiç moloz ile doldurulmuş, dolguya çok sayıda pişmiş toprak insan ve hayvan figürlerine ait parçaların yanı sıra hayvan kemikleri bırakılmıştır (Ökse ve diğ. baskıda: fig. 1b-c). Bu bulgular, eve gömülen bireyleri anma törenlerinde uygulanan ritüelleri yansıtmaktadır.

Konutların sonradan genellikle bebek ve çocuk mezarlarının bırakıldığı yapılara dönüştürülmesi, Anadolu'da

MÖ 2. bin başlarından itibaren görülmektedir. Orta Anadolu'da Kültepe (Özgüç 1950: 55; 1959: 11-12, 39), Alişar (Schmidt 1932: 88) ve Boğazköy'de, Amik ovasında Tell Açana'da (Woolley 1955: fig. 62, 65, 68-69), Orta Fırat havzasında Lidar Höyük'te (Akyurt 1998: 91-92, dn. 725), Suriye'de (Akkermans ve Schwartz 2003: 322) ve Yukarı Habur havzasında (Valentini 2011: 271, 277) ölülerin genellikle ev tabanları altına gömüldükleri saptanmıştır. Balih havzasında yer alan Tell Hammam et-Turkman'da Orta Tunç Çağı I evresine ait ev tabanı altına çömlek içerisinde bir çocuk (Meijer 1996: 184, fig. 8), MBA II evresine tarihlenmiş bir yapının bir bölümüne bir erişkin kadın, yakınına da çömlek içerisinde bir çocuk gömülmüştür (Meijer 1996: 183, fig. 5, 7).

Tekne ile Örtülen Mezar

Tekne biçimli oval, kenarları dışa doğru eğimli biçimlendirilmiş pişmiş toprak kaplar (Larnax) Mezopotamya'da Erken Sumer (Erhanedanlar) dönemi sonlarına doğru ortaya çıkmış, MÖ 2. bin sonlarına kadar kullanılmıştır (Strommenger 1957-71: 584); ölü bu kapların içerisine yerleştirilmiş ya da kap ölünün üzerine kapatılmıştır.

Çömlek Mezarlar

Çömlek mezarlar Eski Önasya'da Geç Neolitik dönemden itibaren kullanılan en yaygın mezar tipidir (Strommenger 1957-71: 582; Akyurt 1998: 103, Hrt. 4). Bebek ve küçük çocukların pişirme kapları içerisinde yerleşim alanına ve ev tabanları altına gömülmesi de MÖ 3. binin ikinci yarısında yaygın bir uygulamadır (Carter ve Parker 1995: 106). Bu uygulama Doğu Akdeniz'de (Hrouda 1957-71: 600; Braidwood ve Braidwood 1960: 343, fig. 228:4, 11), Orta Fırat havzasında (Hauptmann 1983a: 96; Dornemann 1979: 138), Yukarı Habur havzasında (Erkanal 1991: 282-285; Valentini 2011: 268-269) ve Yukarı Dicle havzasında (Parker ve diğ. 2004: 553) Erken Tunç Çağı III-IV kontekstlerinde tespit edilmiştir.

Bu gelenek Orta Tunç Çağında da devam etmiş görülmektedir (Marro 2007: 387, 392; Wygnanska 2012: 234). Yukarı Habur havzasında Tell Arbid'de (Wygnanska 2012: 230-235) ve Chagar Bazar'da (McMahon ve diğ. 2009: Pl. 2-9), Yukarı Dicle havzasında Hakemi Use (Tekin 2011: 573) ve Müslümantepe'de (Ay ve diğ. 2013: 280) benzeri mezarlar kazılmıştır.

Orta Fırat havzasında bir önceki tabaka yapılarının yıkıntılarına ve Orta Tunç Çağı yapıları arasına bebek ve erişkinlere ait mezar çömleklerinin yerleştirilmesi yaygın bir uygulamadır. Samsat Höyük XIV. tabakasında bir duvara açılmış basit toprak mezarda (Özgüç 2009: 64, Res. 306), Lidar Höyük (Hauptmann 1983: 255, 1984: 227, 1985: 204; Kaschau 1999: 168-182), Horum Höyük (Marro ve diğ. 1998: 289-291; 2007: 387, 391; Tibet ve diğ. 1998: 223), Zeytinlibahçe (Frangipane ve diğ. 2011: 6, Şek. 12), Mezraa Höyük (Yalçıklı ve Tekinalp 2011: 24, şek.

8b-c) ve Karkamış'ta (Woolley 1914: 88-90, 1921: 133; R.W.1; Woolley ve Barnett 1952: 215-224) benzeri uygulamalar saptanmıştır. Oylum Höyük Orta Tunç Çağı yapılarının tabanları altına gömülen bireylerin de çoğu bebek ve çocukların gömüldüğü basit toprak ve çömlek mezarlardan oluşmuştur (Özgen ve Helwing 2001: 71, Abb. 9; Erdem Dağ 2004; Çatalbaş 2008: 60; Engin ve Helwing 2012: 97). Benzeri uygulama Tilbeshar IVA1 tabakasında da tespit edilmiştir (Kepinski 2007: 335; 2010: 307, fig. 6). Shiyukh Tahtani IX/9-8 tabakalarında ki Orta Tunç Çağı I mezarlarının çoğu basit çukurlara ya da pişirme kapları içerisine hocker tarzda yatırılmış bebek ve çocukların ev tabanları altına, terk edilmiş evlerin tabanlarına ya da evler arasındaki boşluklara gömülmüştür (Sconzo 2007: 270, 287, 298; 2014: 13). Tell Hadidi Erken Tunç Çağı IV ve Orta Tunç Çağı I-II tabakalarında da benzeri konumda çömlek ve basit toprak mezarlar açığa çıkmış (Dornemann 1980: 218, 227-228, fig. 18-19), B alanı D evresine ait yapının tabanı altında açığa çıkan 3 basit çukur ve pişirme kabı içerisinde bir küçük çocuğa ait mezarlar birbiri üzerine yerleştirilmiştir (Dornemann 1979: 132, 138 fig. 27). Tall Bi'a C (Cooper 1997: 272, Tab. 29) ve Terqa'da (Cooper 1997: 55-56; Buccellati ve Kelly-Buccellati 1977: 111-113, 126; Kelly-Buccellati ve Shelby 1977: 172) da benzeri konumda ve tipte mezarlar açığa çıkartılmıştır.

MEZAR EŞYASI

Salat Tepe mezarları buluntu bakımından fakirdir (Tablo 3). Kuyu mezarda üç erişkin birey bulunmasına karşın kırık iki çömlek ile küçük tunç süsleme parçalarından başka malzeme bulunmayışı, mezarın soyulmuş olabileceğini düşündürmekle birlikte, mezarda yatan iskeletlerin bozulmamış olması, bu olasılığı zayıflatmaktadır. Üzeri pişmiş toprak tekne ile örtülen erişkin bireye bir boyalı minyatür çömlek bırakılmıştır. Bebek ve çocukların gömüldüğü çömleklerden birinde tek, diğerinde üç minyatür çömlek ele geçmiş ve bunlardan bazıları elde kabaca biçimlendirilip pişirilmeden mezara bırakılmıştır. Mezarlara bırakılan minyatür kapların genellikle sembolik bir anlamı olduğu görüşü yaygındır (Moortgat 1960: 39). Salat Tepe'de ve bölgedeki diğer Orta Tunç Çağı mezarlarında ele geçen bazı minyatür kapların boyutlarının yanı sıra bazılarının elde basitçe biçimlendirilip pişirilmeden mezara bırakılması da ölümlere kap bırakma geleneğinin taklit edildiğini düşündürmektedir.

Bebek ve çocukların gömüldüğü çömleklerde basit birkaç boncuk ile küçük tunç süsleme parçalarından başka kişisel süs eşyasına rastlanmamıştır. Bu bulgular, Salat Tepe'de mezarlara asgari eşya bırakıldığını ve mezar eşyasının niteliği ve sayısında ölünün erişkin ya da bebek/çocuk olmasına göre farklılık gözetilmediğini ortaya koymaktadır.

Kuzey Mezopotamya ve çevresinde MÖ 3. binde mezarlara çok sayıda mezar eşyası bırakılmasına karşın Orta Tunç Çağı mezarlarına az sayıda eşya bırakılması yaygın olarak tespit edilmiştir (Akkermans ve Schwartz 2003: 322; Ökse 2007: 144-151, fig. 7-8, Graph 5). Yukarı Dicle havzasında Erken Tunç Çağında mezar eşyasının yoğunluğuna (Ay 2004: 376; Şenyurt 2002: 694-695; 2004: 645-650) karşın Salat Tepe ve Hakemi Use mezarlarına (Tekin 2011: 573) bir ya da iki kap bırakılmıştır. Benzeri durum Yukarı Habur havzasında da gözlemlenmiştir. Tell Arbid'de (Wyganska 2012: 234) bebek mezarlarında minyatür Habur çömlekleri, erişkinlerde az miktarda tunç iğne, bilezik ya da boncuklar ele geçmiş, Chagar Bazar'da mezarlara ortalama bir ya da iki kap bırakılmıştır (McMahon ve diğ. 2009: Pl. 2-9).

Orta Fırat havzasındaki Orta Tunç Çağı mezarlıklarında da mezarlara oldukça az sayıda eşya bırakılmıştır. Lidar Höyük'te mezarlardan bazılarında hiç mezar eşyası bulunmazken (Kaschau 1999: 179-180: Grab no 167, 176, 188, 202), diğerlerinde birer kap ya da tunç iğneden oluşan sınırlı sayıda eşya bulunmuş (Hauptmann 1985: 204; Kaschau 1999: 169-182: Grab no 22, 94, 136, 162, 163, 165, 195, 201, 166), Samsat Orta Tunç Çağı mezarına iki kap, kolye ve iki yüzük bırakılmış (Özgüç 2009: Res. 307), Horum Höyük'te mezarlara az sayıda minyatür kap (Marro 2007: 387, 391), Zeytinlibahçe (Frangipane ve diğ. 2011: 6, Şek. 12) ve Mezraa Höyük'te (Yalcıklı ve Tekinalp 2011: 124, şek. 8b-c) birer kap bırakılmıştır. Oylum Höyük (Özgen ve Helwing 2001: 80; Özgen ve diğ., 2011; 2012; 2013; Açıkkol Yıldırım 2013: 36) ve Tilbeshar IVA1, MBA I (2100-1800 BC) mezarlarında (Kepinski 2007: 335) sayıları bir ile üç arasında değişen küçük kap ya da bakır iğne, boncuk gibi basit mezar eşyası bulunmuştur. Orta Fırat havzasının Suriye kesiminde yer alan Shiyukh Tahtani IX/9-8 tabakalarında da mezar eşyası bir ile üç arasında değişen sayıda minyatür kap ve az sayıda kişisel eşyadan oluşmuştur (Sconzo 2007: 270, 298). Tell Hammam et-Turkman'da MBA II evresine tarihlenen bir erişkin mezarına iki kap bırakılmıştır (Meijer 1996: 183, fig. 6).

TOPLUM YAPISI

Mezarların bırakıldığı dönemlere ilişkin mimari de Salat Tepe'de yaşayan topluluğun niteliğine ışık tutmaktadır. Dördüncü tabakada tepe üzerine inşa edilen 2-3 odalı yapılar birbirinden balçık ve ince çakıl döşeli dar yollarla ayrılmaktadır. Yapılar batı ve kuzeye doğru eğimli yamaçlara, 5. tabaka duvarlarının üzerindeki ince balçık tabakası üzerine ya da 5. tabaka yapılarının içi kerpiç molozu ve küllü toprak dolgu ya da balçık ile doldurulduktan sonra oluşturulan düzlem üzerine basit dere taşlarından yapılan zayıf temellerle üzerine inşa edilmiştir. Beşinci tabaka yapılarına ait bazı duvarlar balçıkla takviye edilerek ve kapı boşlukları balçıkla doldurularak ya

da mekanları molozla doldurulup üzerine taban sıvası çekilerek onarılmış ve tekrar kullanılmıştır. Kullanılan kerpiçler az samanlı, farklı boyutlarda, kırmızı, bej ya da gri renklerde olup, kurutulmadan döşenmiştir.

Yapılar genellikle bir ocak ve pişirme kapları bulunan mutfak dışında bir oda ya da depolama amaçlı kullanılabilecek küçük bir birimin eklenmesinden oluşmuştur. Yamaca yaslanan mekanların bir duvarı tek taraflı örüldüğünden, yapıların bir yüzünün toprağa gömük, diğer yüzünün toprak üzerinde olduğu izlenimi edinilmiştir. Duvarlarda görülen deformasyon ve şiddetli yangın izleri yapıların olasılıkla bir deprem ve ardından gelen yangın ile yapı tahrip edilmiş olduğunu göstermektedir.

Bu tabakanın üzerine kurulan üçüncü tabaka, ikinci tabakanın inşaatı öncesine tefsiye edilmiş olduğundan, yerleşimin plan özellikleri belirlenememiştir. Bu tabakada tek odalı ince kerpiç duvarlı küçük yapılar ile balık dolguda belirlenen ve olasılıkla çardak ya da çadır iskeletlerinin yerleştirilmiş olabileceği düşünülen sıvalı ve seramik parçaları ile döşenmiş sığ çukurlar, basit ve geçici bir yerleşim alanını yansıtmaktadır.

Yapılarda ele geçen kapların büyük bölümü küp, kaba standart seramik (Plain Simple Ware) ve pişirme kaplarından oluşmuştur. Radyokarbon tarihlerine göre MÖ 22-21. yüzyıllarda kullanılan beşinci tabakadan itibaren MÖ 18. yüzyıl sonlarına kadar kullanılan mimari basit, yüz ölçümleri birbirine yakın, küçük boyutlu ve 1-2 mekanlı konutlardan oluşan kırsal bir yerleşimi yansıtmaktadır. Konutlarda kullanılan malzeme de günlük kullanıma yönelik olup, herhangi bir zengin buluntu gözlemlenmemiştir. Mezar eşyası da az sayıda, basit ve hatta taklit ürünlerden oluşmuştur. Bu durum, ekonomik bakımdan toplumun refah düzeyinin yüksek olmadığına bir göstergesidir.

Bu yerleşim şeması, Yukarı Habur havzasında Erken Sumner döneminde “parsel evleri” olarak adlandırılan (Pfälzner 2011: 152), ailelerin eşit düzeyde yaşam koşullarına sahip olduğu bir toplum yapısının Salat Tepe’nin erken Orta Tunç Çağı yerleşimleri için de söz konusu olduğu izlenimini bırakmaktadır. Akkad dönemi sonrasında Yukarı Habur havzasında Erken Cezire 5 evresinde yerleşim sayısında ve boyutlarında hızlı bir düşüş meydana gelmiştir (Ristvet ve Weiss 2005: 9; Akkermans ve Schwartz 2003: 296-297, 309; Schwartz 2007: 62). Bu değişim bu dönemde ortaya çıkan kuraklık (Riehl ve diğ. 2008: 1018, fig. 6; Riehl ve Bryson 2007) ile ilişkilendirilmektedir. Bölgenin yağmura dayalı tarım yapılabilen alan sınırında yer alması, kuraklık dönemlerinde tarım ürünlerinden verim alınamamasına yol açmış olmalıdır. Buna karşın Yukarı Dicle havzasında çok sayıda yeni tarımcı yerleşimin ortaya çıkması, tarım faaliyetlerinin Yukarı Habur havzasına göre iki katı yıllık yağış alan

Yukarı Dicle havzasına kaydırıldığını düşündürmektedir. MÖ 17. yüzyılda Salat Tepe’de (Dönem IIC: Tabaka 2) olduğu gibi, pek çok höyüğün üzerine kurulan anıtsal nitelikteki yapı, Hurri-Mitanni dönemindeki dimtu çiftlikleri olabileceğinden (Ökse ve Görmüş 2012; Ökse ve diğ. 2012) yola çıkılarak, tarımcı toplulukların kurulduğu bu küçük yerleşimin zamanla tarım çiftlik sistemine dönüştürüldüğü düşünülmektedir.

SONUÇ

Mezar ve mezarlıklar, bir toplumdaki sosyal yapıyı, ekonomik düzeyi, öteki dünya inançlarını ve buna bağlı olarak uygulanan ritüelleri yansıtır. Salat Tepe’de olduğu gibi, Yukarı Dicle havzasındaki diğer kazılarda da MÖ 19-18. yüzyıllara tarihlenen mezarların az sayıda oluşu bunun için yeterli veri sağlamamakla birlikte, uygulanan ölü gömme gelenekleri, çağdaşı Kuzey Mezopotamya ve Kuzey Suriye mezarları ile yakın benzerlik içerisinde.

Salat Tepe’de mezarların tümü intramural olup, bireyler yakılmadan, yaklaşık kuzey-güney doğrultusunda hocker tarzda gömülmüşlerdir. Üç erişkin erkek kuyu mezarı gömülmüş, bir erişkin kadında pişmiş toprak bir tekne ile kapatılmıştır. Erişkin kadının ayak ucuna bırakılmış bir bebek mezarı, bunların büyük olasılıkla bir ailenin bireyleri oldukları ve belki de doğuma ilişkin bir travmadan dolayı yaşamlarını yitirerek aynı mekana gömülmüş olabilecekleri izlenimini bırakmıştır. Diğer dört bebek ve çocuk ise pişirme kapları içerisine yatırılmıştır. Mezarlarda az sayıda ve basit nitelikli eşya bulunması da bir ortak özellik olarak ortaya çıkmaktadır. Orta Tunç Çağının başlarında birkaç odalı küçük konutlardan oluşan mütevazı yerleşim, burada ekonomik açıdan büyümemiş bir topluluğun yaşadığı izlenimini bırakmıştır. MÖ 19.-18. yüzyıllara tarihlenen mezarların basit ve mezar eşyası bakımından sade görünmesi de bu genel resme uymaktadır.

KAYNAKÇA

- Açıkkol Yıldırım, A. 2013
 “Oylum Höyük Toplumunun (Orta Tunç Çağı, Kilis) Paleodemografik Yapısı,” *Zeitschrift für die Welt der Türken* 5/3: 35-48.
- Akkermans, P. M. M. G. ve G. M. Schwartz 2003
The Archaeology of Syria From Complex Hunter-Gatherers to Early Urban Societies (ca. 16,000-300 BC). Cambridge.
- Akyurt, İ. M. 1998
 M.Ö. 2. Binde Anadolu’da Ölü Gömme Adetleri. *Türk Tarih Kurumu Yayınları* VI/49. Ankara.

- Algaze, G. 1997
“Excavations at Titriş Höyük: The 1995 Season,” 18. Kazı Sonuçları Toplantısı 1: 121-135.
- Algaze, G., A. Mısır ve T. Wilkinson 1992
“Şanlıurfa Museum / University of California Excavations and Surveys at Titriş Höyük, 1991: A Preliminary Report,” *Anatolica* 18: 33-60.
- Alkım, U. B. 1966
“İslahiye Bölgesi Araştırmaları ve Gedikli Karahöyük Kazısı,” *Belleten* 30/119: 495-449.
- Anastasio, S., M. Lebeau ve M. Sauvage 2004
Atlas of Preclassical Upper Mesopotamia. Subartu XIII. Turnhout.
- Ay, E. 2004
“2001 Yılı Müslümantepe Kazısı,” *Ilısu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2001 Yılı Çalışmaları* (Ed. N. Tuna, J. Greenhalgh ve J. Velibeyoğlu). Ankara: 375-386.
- Ay, E., A. Ay ve Ç. M. Tarhan 2013
“Müslümantepe Kazıları 2005-2998,” *Ilısu Barajı ve HES Projesi Arkeolojik Kazıları 2004-2008 Çalışmaları. Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü*. Diyarbakır: 273-302.
- Başoğlu, O. (BASKIDA)
“The Skeletons of Salat Tepe,” *Olba*.
- Braidwood, R. J. ve L. S. Braidwood 1960
Excavations on the Plain of Antioch I. The Earlier Assemblages. Phases A-J. Oriental Institute Publications 61. Chicago.
- Buccellati, G. ve M. Kelly-Buccellati 1977
“Terqa Preliminary Reports, No. 1: General Introduction and the Stratigraphic Record of the First Two Seasons,” *Syro-Mesopotamian Studies* 1: 714-733.
- Carter, E. ve A. Parker 1995
“Pots, People and The Archaeology of Death in Northern Syria and Southern Anatolia in the Latter Half of the Third Millennium BC,” *The Archaeology of Death in the Ancient Near East*, Oxbow Monograph 51 (Ed. S. Campbell ve A. Green). Oxford: 96-116.
- Cooper, E. N. 1997
The Middle Bronze Age of the Euphrates Valley, Syria: Chronology, Regional Interaction and Cultural Exchange. Ph.D, University Microfilms, University of Toronto. Toronto.
- Czichon, R. ve P. Werner 1998
Tall Munbāqa-Ekalte I: Die Bronzezeitlichen Kleinfunde. Saarbrücken.
- Çatalbaş, M. 2008
Evaluating the Oylum Höyük MBA Painted Ware within the Frameworks of the Syro-Cilician, Levantine and Khabur Painted Ceramic Cultures. Unpublished Master’s Thesis, Bilkent University. Ankara.
- Dornemann, R. H. 1979
“Tell Hadidi: A Millennium of Bronze Age City Occupation,” *Archaeological Reports from the Tabqa Dam Project. Euphrates Valley, Syria. Annual of the American Schools of Oriental Research* 44 (Ed. D. N. Freedman). Cambridge: 113-151.
- Dornemann, R. H. 1980
“Tell Hadidi: An Important Center of the Mitannian Period and Earlier,” *Le Moyen Euphrate: Zone de contacts et d’échanges. Actes du colloque de Strasbourg, 10-12 mars 1977*. Université des Sciences Humaines de Strasbourg. Travaux du Centre de Recherche sur le Proche-Orient et la Grèce Antiques 5 (Ed. J. Cl. Margueron). Leiden: 218-234.
- Dornemann, R. H. 1992
“Early Second Millennium Ceramic Parallels between Tell Hadidi-Azu and Mari,” *Mari in Retrospect* (Ed. G. D. Young). Winona Lake: 77-1 12.
- Einwag, B. 1998
Die Keramik aus dem Bereich des Palastes A in Tall Bi’a/ Tuttul und das Problem der frühen Mittleren Bronzezeit. Münchener Vorderasiatische Studien 19. München - Wien.
- Engin, A. 2001
“Keramik der Mittelbronzezeit,” içinde: E. Özgen ve B. Helwing “Ausgrabungen auf dem Oylum Höyük, 1997-2000: Zweiter vorläufiger Bericht,” *Istanbuler Mitteilungen* 51: 76-81.
- Engin, A. 2011
“Oylum Höyük Kazılarında Ele Geçen Bir Grup Orta Tunç Çağı Yapı Adak Eşyası,” *Belleten* LXXV/272: 19-49.
- Engin, A. ve B. Helwing 2012
“The EBA-MBA Transition in the Kilis Plain,” *Looking North: The Socioeconomic Dynamics of the Northern Mesopotamian and Anatolian Regions during the Late Third and Early Second Millennium BC. Studien zur Urbanisierung Nordmesopotamiens Serie D: Supplementa* (Ed. N. Laneri, P. Pfälzner ve S. Valentini). Wiesbaden: 93-104.

- Ensert, H. K. 1995
Erken Tunç Çağı Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye Bölgesi Ölü Gömme Gelenekleri Işığında Oylum Höyük Mezarları. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi. Ankara.
- Erdem Dağ, Ö. 2004
Orta Tunç Çağı Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye Ölü Gömme Gelenekleri Işığında Oylum Höyük Mezarları. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi. Ankara.
- Erkanal, H. 1991
"1989 Gırnava Kazıları," XII. Kazı Sonuçları Toplantısı I: 277-292.
- Frangipane, M., G. M. Di Nocera ve G. Siracusano 2011
"Zeytinlibahçe (Urfa) Höyük'teki Araştırmalar: 2002 Kazı Sezonu," Ilısu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2002 Yılı Çalışmaları I (Ed. N. Tuna ve O. Doonan). Ankara: 1-34.
- Fuensanta, J. G. 1997
"Excavationes en Tilbes Höyük (Urfa, Turquia), 1996," Orient Express 1997/2: 42-44.
- Gates, M.-H. 1981
"Alalakh Levels VI and V: A Chronological Reassessment," Syro-Mesopotamian Studies 4: 1-40.
- Goldman, H. 1956
Excavations at Gözlükule, Tarsus II: From the Neolithic Through the Bronze Age. Princeton.
- Hameeuw, H. ve G. Jans 2008
"Burial Customs at Tell Tweini – Field A," In Search of Gibala, An Archaeological and Historical Study Based on Eight Seasons of Excavations at Tel Tweini (Syria) in the A and C fields (1999-2007). Aula Orientalis- Supplementa 24 (Ed. J. Bretschneider ve K. Van Lerberghe). Barcelona: 75-86.
- H. Hameeuw, K. Vansteenhuyse, G. Jans, J. Bretschneider ve K. Van Lerberghe 2008.
"Living with the Dead. Tell Tweini: Middle Bronze Age Tombs in Urban Context," Proceedings of the 5th International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East II (Ed. J. M. Córdoba Zoilo, M. Molist Montaña, M. del Carmen Pérez Aparicio, I. L. Rubio, S. Martínez). Madrid: 143-152.
- Hauptmann, H. 1982
"Lidar Höyük 1981," Türk Arkeoloji Dergisi 26-1: 93-110.
- Hauptmann, H. 1983a
"Lidar Höyük, 1982," Anatolian Studies 33: 254-256.
- Hauptmann, H. 1983b
"Lidar Höyük 1981," Türk Arkeoloji Dergisi 26-1: 93-110.
- Hauptmann, H. 1984
"Lidar Höyük 1983," Anatolian Studies 34: 226-228.
- Hauptmann, H. 1985
"Lidar Höyük 1984," Anatolian Studies 35: 203-205.
- Hauptmann, H. 1987
"Lidar Höyük and Nevila Çori, 1986," Anatolian Studies 37: 203-206.
- Hrouda, B. 1957-71
"Grab (II. Syrien und Palästina)," Reallexikon der Assyriologie 3: 593-603.
- Kampschulte, I. ve W. Orthmann 1984
Gräber des 3. Jahrtausends im syrischen Euphrattal I: Ausgrabungen bei Tawi 1975 und 1978. Saarbrücker Beiträge zur Altertumskunde 38. Bonn.
- Kaschau, G. 1999
Lidar Höyük, Die Keramik der Mittleren Bronzezeit, Archaeologica Euphratica 3. Mainz am Rhein.
- Kelly-Buccellati, M. ve W. R. Shelby 1977
"Terqa Preliminary Report No. 4: A Typology of Ceramic Vessels of the Third and Second Millennia from the First Two Seasons," Syro-Mesopotamian Studies 1: 171-236.
- Kepinski, C. 2007
"Continuity and Break at the End of the Third Millennium BC: The Data from Tilbeşar, Sajur Valley (South-Eastern Turkey)," Sociétés humaines et changement climatique à la fin du troisième millénaire: une crise a-t-elle eu lieu en Haute-Mésopotamie? Varia Anatolica XIX (Ed. C. Kuzucuoğlu and C. Marro). Paris: 330-340.
- Kepinski, C. 2010
"Tilbeşar, A Major City of the Early and Middle Bronze Ages, West to the Big Bend of the Euphrates (South-Eastern Turkey): Results from 2005 and 2006 Seasons," Proceedings of the 6th International Congress of the Archaeology of the Ancient Near East (Ed. P. Matthiae, F. Pinnock, L. Nigro and N. Marchetti). Wiesbaden: 303-315.
- Kepinski-Lecomte, C. ve R. Ergeç 2001
"Researches at Tilbeşar," 22. Kazı Sonuçları Toplantısı I: 133-136.

- Kühne, H., 1976
Die Keramik vom Tell Chuera und Ihre Beziehungen zu Funden aus Syrien-Palaestina, der Türkei und dem Iraq, Berlin.
- Laneri, N. 1999
“Intramural Tombs. A Funerary Tradition of the Middle Euphrates Valley During the IIIrd Millennium BC,” *Anatolica* 25: 221-241.
- Lebeau, M. 2011
“Conclusion,” *Associated Regional Chronologies fort he Ancient Near East and the Eastern Mediterranean I: Jezirah* (Ed. M. Lebeau). Turnhout: 343-380.
- McMahon, A. M., C. Colantoni, J. Frane ve A. Soltysiak 2009
Once There Was a Palace: Settlement Archaeology at Chagar Bazar, 1999-2002, British Institute fort he Study of Iraq, London.
- Marro, C., A. Tibet ve R. Ergeç 1998
“Fouilles de Sauvetage de Horum Höyük (Province de Gaziantep). Troisieme Rapport Preliminaire,” *Anatolia Antiqua* 7: 285-307.
- Marro, C. 2007
“Continuity and Change in the Birecik Valley at the End of the Third Millennium BC: The Archaeological Evidence from Horum Höyük,” *Sociétés humaines et changement climatique à la fin du troisième millénaire: une crise a-t-elle eu lieu en Haute-Mésopotamie? Varia Anatolica XIX* (Ed. C. Kuzucuoğlu ve C. Marro). Paris: 383-401.
- Meijer, D. J. W. 1996
“Tell Hammam al-Turkman: Preliminary Report on the Seventh Campaign, May-July 1995,” *Anatolica XXII*: 182-193.
- Mellink, M. J. 1987
“Archaeology in Asia Minor,” *American Journal of Archaeology* 91: 1-30.
- Moortgat, A. 1960
Tell Chuēra in Nordost-Syrien: Vorläufiger Bericht über die Grabung 1958. Wissenschaftgtliche Abhandlungen der Arbeitsgemeinschaft für Forschung des Landes Nordrhein-Westfalen 14. Westdeutscher Verlag, Köln – Opladen.
- Orthmann, W. 1975
“Burial Customs of the 3rd Millennium BC in the Euphrates Valley,” *Le Moyen Euphrate. Zone de Contacts et d’échanges* (Ed. J. C. Margueron). Leiden: 97-105.
- Ökse, A. T. 2001
“Gre Virike 1999 Kazısı,” *Ilısu ve Karkamış Baraj Göl-leri Altında Kalacak Arkeolojik Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 1999 Yılı Çalışmaları* (Ed. N. Tuna, J. Öztürk ve J. Velibeyoğlu). Ankara: 263-397.
- Ökse, A. T. 2002
“Gre Virike 2000 Kazısı,” *Ilısu ve Karkamış Baraj Göl-leri Altında Kalacak Arkeolojik Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2000 Yılı Çalışmaları* (Ed. N. Tuna ve J. Velibeyoğlu). Ankara: 241-285.
- Ökse, A. T. 2004
“Gre Virike 2001 Kazısı,” *Ilısu ve Karkamış Baraj Göl-leri Altında Kalacak Arkeolojik Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2001 Yılı Çalışmaları* (Ed. N. Tuna, J. Greenhalgh, ve J. Velibeyoğlu). Ankara: 179-226.
- Ökse, A. T. 2005
“Early Bronze Age Chamber Tomb Complexes at Gre Virike (Period II A) on the Middle Euphrates River,” *Bulletin of American Schools of Oriental Research* 339: 21-46.
- Ökse, A. T. 2006
“Early Bronze Age Graves at Gre Virike (Period II B): An Extraordinary Cemetery on the Middle Euphrates River,” *Journal of Near Eastern Studies* 65: 1-37.
- Ökse, A. T. 2007
“Continuity and Change in Mortuary Practices of the Early and Middle Bronze Ages in the Middle Euphrates Region,” *Sociétés humaines et changement climatique à la fin du troisième millénaire: une crise a-t-elle eu lieu en Haute-Mésopotamie? Varia Anatolica XIX* (Ed. C. Kuzucuoğlu ve C. Marro). Paris: 139-156.
- Ökse, A. T. 2008
“An Archaeological View of the Upper Tigris Region to be Flooded by the Ilısu-Dam, Focusing on the Early Bronze Age,” *Fundstellen. Gesammelte Schriften zur Archäologie und Geschichte Alt Vorderasiens ad honorem Hartmut Kühne* (Ed. D. Bonatz, R. Czichon ve J. Kreppner). Wiesbaden: 17-23.
- Ökse, A. T. 2012
“Salat Tepe Stratigrafisi Işığında Yukarı Dicle Havzası Kronolojisi,” *Ege Üniversitesi Arkeoloji Dergisi* 17: 1-29.
- Ökse, A. T. 2014
“Salat Tepe and its Vicinity in the Middle Bronze Age: Stratigraphical Sequence and Ceramic,” *The Archaeology of Political Space: The Upper Mesopotamian Piedmont in the Second Millennium BCE, Topoi series. Berlin Studies of the Ancient World* (Ed. Dominik Bonatz). Berlin: 151-166.

Ökse, A. T. BASKIDA

"Building Rituals Attested at the Bronze Age Settlement of Salat Tepe, demonstrating Luvian, Hurrian and Hittite Rituals in the Upper Tigris Region," Sacred landscapes of the Hittites and Luwians (Ed. S. Mazzoni ve F. Peccchioli Daddi).

Ökse, A. T. ve A. Görmüş 2006

"Excavations at Salat Tepe in the Upper Tigris Region: Stratigraphical Sequence and Preliminary Results of the 2005-2006 Seasons," Akkadica 127: 119-149.

Ökse, A. T. ve A. Görmüş 2012

"Analysing an Administrative System based on the Case of Salat Tepe in the Upper Tigris Region during the Middle Bronze Age", Looking North: The Socioeconomic Dynamics of the Northern Mesopotamian and Anatolian Regions During the Late Third and Early Second Millennium BC. (Ed., P. Pfalzner, N. Laneri ve S. Valentini). Wiesbaden: 129-136.

Ökse, A. T., E. Oybak Dönmez, A. Görmüş, M. Gürbüz ve M. Özdeğer 2012

"The Middle Bronze Age Farming Economy of the Upper Tigris Region: A Reconstruction Basing on Archaeological, Archaeobotanical and Ethnoarchaeological Analysis" Akkadica 133/1: 67-106.

Ökse, A. T., A. Görmüş ve T. Bozkurt BASKIDA

"Rituals practiced in the Middle Bronze Age settlement at Salat Tepe: a tentative interpretation," Proceedings of the 15th Symposium on Mediterranean Archaeology. (Eds. P. M. Militello ve H. Oniz), British Archaeological Reports International Series. Oxford.

Özfırat, A. 2006

Üçtepe II: Tunç Çağları. Kazı ve Yüzey Araştırmaları Işığında. İstanbul.

Özgen, E. 1989

"Oylum Höyük-1987," 10. Kazı Sonuçları Toplantısı: 95-102.

Özgen, E. 1993

"An Early Bronze Age Burial at Oylum Höyük Near Kilis," Studies in Honor of Nimet Özgüç. Aspects of Art and Iconography: Anatolia and its Neighbors (Ed. M. J. Mellink, E. Porada ve T. Özgüç). Ankara: 467-472.

Özgen, E. ve E. Carter 1991

"Oylum Höyük, 1989," 12. Kazı Sonuçları Toplantısı I: 259-268.

Özgen, E. ve B. Helwing 2001

"Ausgrabungen auf dem Oylum Höyük, 1997-2000. Zweiter vorläufiger Bericht" Istanbuler Mitteilungen 51: 61-135.

Özgen, E. ve B. Helwing 2003

"On the Shifting Border Between Mesopotamia and the West: Seven Seasons of Joint Turkish-German Excavations at Oylum Höyük," Anatolica 29: 61-85.

Özgen, E., B. Helwing ve H. Tekin 1997

"Vorläufiger Bericht über die Ausgrabungen auf dem Oylum Höyük," Istanbuler Mitteilungen 47: 39-90.

Özgen, E., A. Engin, B. Uysal ve F. Ay Şafak 2011

"Oylum Höyük, 2009," 32. Kazı Sonuçları Toplantısı II: 56-69.

Özgen, E., A. Engin, B. Uysal, H. K. Ensert ve F. Ay Şafak 2012

"Oylum Höyük, 2010," 33. Kazı Sonuçları Toplantısı I: 498-518.

Özgen, E., A. Engin, B. Uysal, H. K. Ensert, F. Ay Şafak ve A. Bozkurt 2013

"Oylum Höyük, 2011," 34. Kazı Sonuçları Toplantısı I: 323-334.

Özgüç, N. 1987

"1985 Yılında Yapılmış Olan Samsat kazılarının Sonuçları," 8. Kazı Sonuçları Toplantısı: 297-304.

Özgüç, N. 2009

Samsat, Sümeysat, Samosata, Kumaha, Hahha, Hahhum: Bir Başkent ve Kalenin Uzun Yaşamının 6000 Yıllık Döneminden Kesitler. Türk Tarih Kurumu V/1. Ankara.

Özgüç, T. 1950

Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Kültepe Kazısı Raporu 1948 / Ausgrabungen in Kültepe 1948. Türk Tarih Kurumu Yayınları V/10. Ankara.

Özgüç, T. 1959

Kültepe Kaniş. Assur Ticaret kolonilerinin Merkezinde Yapılan Yeni Araştırmalar / New Researches at the Center of the Assyrian Trade Colonies. Türk Tarih Kurumu Yayınları V/19. Ankara.

Parker, B. J., A. Creekmore ve L. Swartz Dodd 2004

"Yukarı Dicle Arkeolojik Araştırma Projesi (UTARP): Kenan Tepe'nin Kültürel Tarihinin Ön Sentezi," Ilısu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2001 Yılı Çalışmaları (Ed. N. Tuna, J. Greenhalgh ve J. Velibeyoğlu). Ankara: 547-602.

Peltenburg, E. J. 1994

"Rescue Excavations at Jerablus-Tahtani, Syria, 1994," Orient Express 1994/3: 73-76.

Peltenburg, E. J. 1999

"The Living and the Ancestors: Early Bronze Age Mortuary Practices at Jerablus Tahtani," *Archaeology of the Upper Syrian Euphrates. The Tishrin Dam Area, Aula Orientalis-Supplementa 15* (Ed. G. del Olmo Lete ve J.-L. Montero Fenollós). Barcelona: 427-442.

Peltenburg, E., S. Campbell, P. Croft, D. Lunt, M. A. Murray ve M. E. Watt 1995

"Jerablus-Tahtani, Syria, 1992-4: Preliminary Report," *Levant 27*: 1-28.

Peltenburg, E., S. Campbell, S. Carter, F. M. K. Stephen ve R. Tipping 1997

"Jerablus-Tahtani, Syria, 1996: Preliminary Report," *Levant 29*: 1-18.

Pfälzner, P. 2011

"Architecture," *Jezirah. Associated Regional Chronologies for the Ancient Near East and the Eastern Mediterranean I* (Ed. M. Lebeau). Turnhout: 137-200.

Riehl, S. ve R. A. Bryson 2007

"Variability in human adaptation to changing environmental conditions in Upper Mesopotamia during the Early to Middle Bronze Age transition," *Varia Anatolica XIX. Sociétés humaines et changement climatique à la fin du troisième millénaire: une crise a-t-elle eu lieu en Haute Mésopotamie?* (Ed. C. Kuzucuoğlu ve C. Marro). Paris: 523-548.

Riehl, S., R. Bryson ve K. Pustovoytov 2008

"Changing growing conditions for crops during the Near Eastern Bronze Age (3000-1200 BC): the stable carbon isotope evidence," *Journal of Archaeological Science 35*: 1011-1022.

Ristvet, L. ve H. Weiss 2005

"The Habur Region in the Late Third and Early Second Millennium B.C.," *The History and Archaeology of Syria I* (Ed. W. Orthmann). Saabücken: 257-272.

Rova, E. 2011

"Ceramic," *Associated Regional Chronologies for the Ancient Near East and the Eastern Mediterranean I: Jezirah* (Ed. M. Lebeau). Turnhout: 49-127.

Sagona, A. G. 1994

The Aşvan Sites 3, The Early Bronze Age, Ankara.

Schaeffer C. F. A. 1962

Ugaritica IV. Découvertes des XVIIIe et XIXe Campagnes, 1954-1955. Mission de Ras Shamra 15. Paris.

Schmidt, C. 2012

"The Late Third and Early Second Millennium BC Pot-

tery Tradition in the Syrian Jazirah and Beyond," *Looking North: The Socioeconomic Dynamics of the Northern Mesopotamian and Anatolian Regions during the Late Third and Early Second Millennium BC. Studien zur Urbanisierung Nordmesopotamiens Serie D: Supplementa* (Ed. N. Laneri, P. Pfälzner ve S. Valentini). Wiesbaden: 163-174.

Schmidt, E. F. 1932

The Alishar Höyük I: Seasons of 1928-29. Oriental Institute Publications 19. Chicago.

Schwartz, G. M. 2007

"Taking the Long View on Collapse: A Syrian Perspective," *Sociétés humaines et changement climatique à la fin du troisième millénaire: une crise a-t-elle eu lieu en Haute-Mésopotamie? Varia Anatolica XIX* (Ed. C. Kuzucuoğlu ve C. Marro). Paris: 45-67.

Schwartz, G. M. ve N. F. Miller 2007

"The "Crisis" of the Late Third Millennium BC: Ecofactual and Artifactual Evidence from Umm El-Marra and the Jabbul Plain", *Sociétés humaines et changement climatique à la fin du troisième millénaire: une crise a-t-elle eu lieu en Haute-Mésopotamie? Varia Anatolica XIX* (Ed. C. Kuzucuoğlu ve C. Marro). Paris: 179-203.

Schwartz, G. S., H. Curvers ve B. Stuart 2000

"A Third Millennium BC Elite Tomb From Tell Umm el-Marra, Syria," *Antiquity 74*: 771-772.

Schwartz, G. M., H. H. Curvers, S. Dunham ve B. Stuart 2003

"A Third-Millennium B.C. Elite Tomb and Other New Evidence From Tell Umm el-Marra, Syria," *American Journal of Archaeology 107*: 325-361.

Sconzo, P. 2007

"Collapse or Continuity? The Case of the EB-MB Transition at Tell Shiyukh Tahtani," *Sociétés humaines et changement climatique à la fin du troisième millénaire: une crise a-t-elle eu lieu en Haute-Mésopotamie? Varia Anatolica XIX* (Ed. C. Kuzucuoğlu ve C. Marro). Paris: 267-310.

Sconzo, P. 2014

"The Grave of the Court Pit: A Rediscovered Bronze Age Tomb From Carchemish", *Palestine Exploration Quarterly 146/1*: 3-16.

Sertok, K. ve F. Kulakoğlu 2001

"Results of the 1999 Season Excavations at Şaraga Höyük," *Ilısu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 1999 Yılı Çalışmaları* (Ed. N. Tuna, J. Öztürk ve J. Velibeyoğlu). Ankara: 453-486.

- Sertok, K. ve F. Kulakoğlu 2002
“Şaraga Höyük 2000,” Ilısu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2000 Yılı Çalışmaları (Ed. N. Tunave J. Velibeyoğlu). Ankara: 351-381.
- Starr, R. F. S. 1939
Nuzi I. Report on the Excavations at Yorgan Tapa Near Kirkuk, Iraq. Harvard University Press, Cambridge.
- Stein, D.L. 1984
“Khabur Ware and Nuzi Ware: Their Origin, Relationship and Significance,” *Assur* 4: 1-65.
- Strommenger, E. 1957-71
“Grab (I. Irak und Iran),” *Reallexicon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie* 3. New York: 581-593.
- Strommenger, E. ve K. Kohlmeyer 1998
Tall Bi’a / Tuttul I: Die Altorientalische Bestattungen. Wissenschaftliche Veröffentlichung der Deutschen Orientgesellschaft 96. Saarbrückener Druckerei und Verlag, Saarbrücken.
- Şenyurt, S. Y. 2002
“Aşağı Salat 2000 Yılı Kazısı,” Ilısu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2000 Yılı Çalışmaları (Ed. N. Tuna ve J. Velibeyoğlu). Ankara: 671-697.
- Şenyurt, S. Y. 2004
“Aşağı Salat 2001 Yılı Kazısı,” Ilısu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2001 Yılı Çalışmaları (Ed. N. Tuna, J. Greenhalgh ve J. Velibeyoğlu). Ankara: 641-668.
- Tekin, H. 2011
“Hakemi Use 2002 Yılı Kazısı İlk Sonuçları,” Ilısu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2002 Yılı Çalışmaları (Ed. N. Tuna ve O. Doonan). Ankara: 571-621.
- Thalman J.-P. 2006
Tell Arqa – I Les niveaux de l’âge du Bronze Volume I: Texte. Bibliothèque Archéologique et Historique 177. Beyrouth.
- Tibet, A., C. Marro ve R. Ergeç 1998
“Horum Höyük 1997 Çalışmaları,” 20. Kazı Sonuçları Toplantısı 1: 219-240.
- Valentini, S. 2011
“Burials and Funerary Practices,” *Associated Regional Chronologies for the Ancient Near East and the Eastern Mediterranean I: Jezirah* (Ed. M. Lebeau). Turnhout: 267-268.
- Weiss, H., P. Akkermans, G. J. Stein, D. Parayre ve R. Whiting 1990
“1985 Excavations at Tell Leilan, Syria,” *American Journal of Archaeology* 94/4: 529-581.
- Woolley, C. L. 1914
“Hittite Burial Customs,” *Liverpool Annals of Archaeology and Anthropology* 6: 87-98.
- Woolley, C. L. 1921
Carchemish. Report on the Excavations at Jerablus on Behalf of the British Museum. Part II. The Town Defences. London.
- Woolley, C. L. 1934
Ur Excavations II. The Royal Cemetery. A Report on the Predynastic and Sargonid Graves Excavated Between 1926 and 1931. London.
- Woolley, C. L. 1955
Alalakh: An Account of the Excavations at Tell Atchana in the Hatay, 1937-49. Oxford.
- Woolley, C. L. ve R. D. Barnett. 1952
Carchemish III. Report on the Excavations at Jerablus on Behalf of the British Museum: The Excavations in the Inner Town. London.
- Wyganska, Z. 2012
“Mortuary Practices of the End of the Third and of the Early Second Millennium BC on Tell Arbid (Northeastern Syria): Continuity and Changes,” *Looking North: The Socioeconomic Dynamics of the Northern Mesopotamian and Anatolian Regions during the Late Third and Early Second Millennium BC. Studien zur Urbanisierung Nordmesopotamiens Serie D: Supplementa* (Ed. N. Laneri, P. Pfälzner ve S. Valentini). Wiesbaden: 229-236.
- Yalcıklı, D. ve V. M. Tekinalp 2004
“Mezraa Höyük 2001 Yılı Kazısı,” Ilısu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2001 Yılı Çalışmaları (Ed. N. Tuna, J. Greenhalgh ve J. Velibeyoğlu). Ankara: 107-160.
- Yalcıklı, D. ve V. M. Tekinalp 2011
“Mezraa Höyük 2002 Yılı Kazısı,” Ilısu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2002 Yılı Çalışmaları I (Ed. N. Tuna ve O. Doonan). Ankara: 119-155.

CONTRIBUTIONS TO THE EARLY IRON AGE PROBLEM IN THE CENTRAL BLACK SEA REGION IN LIGHT OF VEZİRKÖPRÜ / OYMAAĞAÇ HÖYÜK CERAMICS

VEZİRKÖPRÜ / OYMAAĞAÇ HÖYÜK SERAMİKLERİ IŞIĞINDA ORTA KARADENİZ BÖLGESİ ERKEN DEMİR ÇAĞ PROBLEMİNE KATKILAR

Mehmet Ali Yılmaz*

Keywords: Oymaağaç, Early Iron Age, Dark Age, Ceramic, Central Black Sea Region.

Anahtar Sözcükler: Oymaağaç, Erken Demir Çağ, Karanlık Çağ, Seramik, Orta Karadeniz Bölgesi.

ABSTRACT

After the Bronze Age and ending with the collapse of the Hittite Empire, the changes in material culture seen in settlements signal the beginning of a new period. This new period, called the Iron Age, is separated into chronological subdivisions which have been established through absolute dating (radio-carbon and dendrochronological analysis), historical events, and artifactual finds (ceramics etc.).

After the Hittite Empire collapsed around 1190 BC, there was a period recorded in literature as the "Dark Ages," with a general lack of written documents found in the archaeological record. Excavations carried out in recent years have revealed important findings enlightening these Dark Ages in centers such as Çorum/Boğazköy-Büyükaya, Yozgat/Çadırhöyük, Ankara/Yassıhöyük-Gordion, and Kırşehir/Kaman-Kalehöyük. Ceramics and C14 data, especially, have confirmed the existence of the EIA in these key settlements. While these settlements in Central Anatolia have shed light on the EIA, there still remains a problematic situation in the Central Black Sea Region.

Limited information is known related to Early Iron Age architecture in Oymaağaç Höyük and that information is inadequate as a context has not yet been revealed. It has been considered that single-room houses found in the mound belong to the Early Iron Age. As no evidence which enables dating has been obtained with this architecture, it is doubted whether they belong to the Early Iron Age. Iron Age ceramic finds in Oymaağaç Höyük are generally obtained in pits. In this study, Oymaağaç Höyük ceramic finds which will contribute to the pattern of Early Iron Age in the Central Black Sea Region will be evaluated comparatively, under the light of key sites with reliable stratigraphy. Obtained material will be examined in terms of form as well as paste, production technique and ornament style.

ÖZET

Hitit İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla sona eren Tunç Çağlarının ardından yerleşimlerde görülen materyal kültürdeki değişimler yeni bir çağın başlangıcının da habercisi olur. Demir Çağ adı verilen bu yeni dönem kendi içinde kısmen kesin (Radyo-karbon ve dendrokronolojik analizler) kısmen tarihsel olayların ve kısmen de buluntuların (Seramik vb.) şekillendirdiği kronolojiye bağlı alt bölümlere ayrılır.

Hitit İmparatorluğunun yaklaşık MÖ 1190 yıllarında yıkılışından sonra yazılı ve arkeolojik belgelerin susmasıyla "Karanlık Çağ" olarak literatüre geçen bir dönemin yaşandığı varsayılmaktaydı. Çorum/Boğazköy-Büyükaya, Yoz-

* Arş. Gör. Mehmet Ali YILMAZ Atatürk University, Faculty of Letters, Department of Archaeology 25240-Erzurum, e-posta: mehmetaliylmaz@gmail.com

gat/Çadır Höyük, Ankara/Yassıhöyük-Gordion, Kırşehir/Kaman-Kalehöyük gibi merkezlerde son yıllardaki yapılan kazılar Karanlık çağı aydınlatan önemli bulgular ortaya koymuştur. Özellikle bu anahtar yerleşimlerin C14 verileri ve ele geçen seramikler Erken Demir Çağ kurgusunun oluşturulmasında oldukça önemlidir. Erken Demir Çağ ile ilgili veriler Orta Anadolu'da daha güvenilirken Orta Karadeniz Bölgesinde tartışmalı bir durum söz konusudur.

Oymaağaç Höyük Erken Demir Çağ mimarisi ile ilgili bilinenler kısıtlı ve henüz bir kontekst açığa çıkarılamadığından dolayı yetersizdir. Höyükte belirlenen tek odalı evlerin Demir Çağına ait olduğu düşünülmektedir. Bu mimariyle birlikte tarihlemeye yardımcı olacak buluntular gelmediğinden dolayı Erken Demir Çağına ait olup olmadıkları şüphelidir. Oymaağaç Höyük Demir Çağ seramik buluntuları genellikle çukurlardan gelmektedir. Bu makalede, Orta Karadeniz Bölgesi Erken Demir Çağı'nın kurgusuna katkı sağlayacak Oymaağaç Höyük seramik buluntuları, güvenilir stratigrafilere sahip anahtar yerleşimler ışığında, karşılaştırılarak değerlendirilecektir. Eldeki malzeme sadece form değil aynı zamanda hamur, üretim tekniği ve bezeme üslubu açısından ele alınacaktır.

CHRONOLOGY

After the Bronze Age and ending with the collapse of the Hittite Empire, the changes in material culture seen in settlements signal the beginning of a new period. This new period, called the Iron Age, is separated into chronological subdivisions which have been established through absolute dating (radio-carbon and dendrochronological analysis), historical events, and artifactual finds (ceramics etc.). At Boğazköy- Büyükkaya, the Early Iron Age (EIA), in light of radiocarbon dates and building levels, has been divided into three phases; the early phase dates to 1180-1125 BC, the middle phase to 1125-1065 BC, and the late phase to 1070-990 BC¹. Radiocarbon dates from samples, taken *in situ* from an oven (1190-840 BC) and pit (1270-910 BC) found on the citadel and the southern slopes of Çadır Höyük, indicate a Late Bronze Age transition period to the Iron Age². Ceramic parallels and stratigraphy in Gordion place the EIA's early phase between 1100-900 BC (YHHS 7B)³. The IId layer in Kaman Kalehöyük is characterized as an EIA layer according to its architectural character. Additionally, C¹⁴ results and ceramic studies suggest dates between 1190 and 810 BC for the IId layer⁴. The late phase (IId1-3), specifically, has been dated between 900-884 BC with C¹⁴ and dendrochronological data⁵.

Although the EIA dates are well-studied and established through architectural, artifactual, and bioarchaeological evidence, there has been no exact dating for the end of the Middle Iron Age (MIA) and beginning of the Late Iron Age (LIA). The advent of the Middle Iron Age is dated

roughly to the 9th century BC. However, it is arguably accepted that the transition from the Middle Iron Age to the Late Iron Age begins with a historical event such as the arrival of the Persians into Anatolia around 547 BC. The end of the Iron Age is delineated by another historical event, Alexander the Great's conquest of Anatolia in 330 BC⁶.

DISCUSSIONS

After the Hittite Empire collapsed around 1190 BC, there was a period recorded in literature as the "Dark Ages," with a general lack of written documents found in the archaeological record. Excavations carried out in recent years have revealed important findings enlightening these Dark Ages in centers such as Çorum/Boğazköy-Büyükkaya⁷, Yozgat/ÇadırHöyük⁸, Ankara/Yassıhöyük-Gordion⁹, and Kırşehir/Kaman-Kalehöyük¹⁰. Ceramics and C¹⁴ data, especially, have confirmed the existence of the EIA in these key settlements. While these settlements in Central Anatolia have shed light on the EIA, there still remains a problematic situation in the Central Black Sea Region¹¹.

The Iron Age period in the Central Black Sea Region has been a preferred subject of research since the beginning of the 20th century by multidisciplinary teams of scientists¹². But in recent years, discussions focused on the EIA issue have revealed new opinions based on new data. Having been supported by more reliably dated findings,

¹ Seeher 2000a: 373-374, Abb.21, Abb.22; Genz 2004: 15

² Gorny et al 2002: 119

³ Voigt, M.M. 1994.

'Excavations at Gordion 1988-89: The Yassıhöyük Stratigraphic Sequence' *Anatolian Iron Ages 3*, The proceedings of the Third Anatolian Iron Ages Colloquium held at Van, 6-12 August 1990, (Ed. A.Çilingiroğlu and D.H. French) 265-293

⁴ Even though Omori dated this layer as 1410-990 BC (Omori/Nakamura 2006: 267), the new evaluation carried out with Matsumura has been dated between 1190 and 910 BC (Matsumura/Omori 2010: Table 2).

⁵ Kealhofer/Grave 2011: 418

⁶ Genz 2011: 335

⁷ Seeher 2000b: 19,20; Genz 2000a: 35-54; Genz 2001a: 1; Genz 2003a: 179 vd.; Genz 2004: 24-28; Kealhofer et al 2009: 275 et al.

⁸ Genz 2001b: 159

⁹ Sams 1994: 194; Grave et al 2009: 2162 et al.

¹⁰ Matsumura 2005: 503 et al. (Taf.50-106); Matsumura 2008: 41 et al.

¹¹ See Dönmez 2003a: 213-228; Dönmez 2003b: 1-17 for discussions.

¹² See Dönmez 2010: 139-141 for research history.

Fig. 4 - Early Iron Age Sites

discussions of the Central Anatolia EIA have continued on ceramics rather than single roomed houses in Boğazköy/Büyükaya¹³, Çadır Höyük¹⁴, Kaman-Kalehöyük¹⁵ and modest simple architecture in Gordion¹⁶.

In his surveys of the Central Black Sea Region between 1997 and 2005, Ş. Dönmez noted that he did not encounter ceramics with EIA characteristics during this research period, nor on earlier surveys¹⁷. Nevertheless, M. Özşait and N. Özşait, who have researched survey data in the Central Black Sea since 1986, have suggested that some ceramic pieces found in Amasya and Samsun are similar to EIA ceramics obtained from Boğazköy-Büyükaya¹⁸. Dönmez confirmed these results, stating that MIA and LIA ceramics from the Central Black Sea do not differ from Central Anatolian ceramics; with regard to technical structure, form and ornamentation, though parallels can be seen in Boğazköy, Alişar Höyük, Kaman-Kale Höyük, Kültepe, Maşat Höyük, and Konya-Karapınar ve İkiztepe¹⁹. Moreover, Dönmez states that M. Özşait's suggestion is not new, and ceramics from Çorum-Eski-

yapar,²⁰ which have been dated to the EIA's late phase or to beginning of the Middle Iron Age, are well-known and accepted. In his recent publication, Dönmez evaluates Central Black Sea Iron Age cultures in light of the latest archaeological finds and suggests that ceramics collected by M. Özşait on survey can, in fact, be dated to the Early Iron Age²¹.

NEW DATA

All these views have been suggested in light of recent survey data in the region. Scientists engaged in this research have maintained the opinion that archaeological excavations will provide a solution to the EIA problem. The first data from a scientific excavation to address the Central Black Sea Region EIA problem comes from Oymaağaç Höyük²².

Oymaağaç Höyük, in the district of Vezirköprü of Samsun Province at the northern edge of the Vezirköprü Plain, is arguably recognized as the Hittite holy city, 'Nerik' (Fig.4). Finds obtained by survey²³ between 2005 and 2007, and excavation work since 2007, have reinforced this hypothesis²⁴. After the destruction of Hittite settlements in Anatolia, Nerik was also destroyed and turned

¹³ Seeher 2000b: 19

¹⁴ Ross 2010: 69

¹⁵ Early phases of Iron Age in particular IId 4-6 Omura 1995: 195

¹⁶ Voigt 1994: 267; Henrickson/Voigt 1998: 85-87

¹⁷ Dönmez 2003a: 214; Dönmez 2003b: 4; Dönmez 2010: 141

¹⁸ Özşait/Özşait 2002a: 79-95; Özşait 2003a: 200; Özşait/Özşait 2002b: 536; Özşait 2003b: 128,129

¹⁹ See Dönmez 2003a: 216-219 for detailed information, Table; Dönmez 2003b: 4-7, Tablo-1

²⁰ Restart of Eskişehir excavations will provide new information about the subject. Bayburtluoğlu 1979: 173-174

²¹ Dönmez 2010: 146

²² Czichon 2010: 21, Res.10

²³ Czichon 2008: 188,189; Czichon 2009: 25-30

²⁴ Czichon/Klinger 2010: 40; Czichon 2013a: 305

into a settlement similar in character to a village in the EIA. While destroyed Hittite walls were reclaimed and reused as structural foundations during the EIA, single-roomed houses, a fabric workshop, and pits characterize architectural data exclusive to the EIA period²⁵. Currently, Iron Age ceramics from Oymaağaç Höyük have been evaluated in settlements with well-established, reliable stratigraphy, such as Boğazköy/Büyükaya²⁶ and Çadır Höyük²⁷ in Kızılırmak bend. Ceramics, unearthened just above of Late Bronze Age layer, are close parallels²⁸ of EIA ceramics clearly seen in Boğazköy/Büyükaya and Çadır Höyük.

OYMAAĞAÇ HÖYÜK EARLY IRON AGE CERAMICS

Currently, no pottery exists from an EIA context. EIA ceramics are usually found inside discrete Iron Age pits²⁹. These ceramics³⁰, made from the same material as the pits in which they were found and located just above the Late Bronze Age (Great Kingdom Period) layer, are easily separated from both wheel-made, matt coloured Late Bronze Age ceramics and polished Middle and Late Iron Age ceramics. Oymaağaç Höyük EIA material can be examined in several sub-groups according to manufacturing technology, ware characteristics, form characteristics, and ornamentation³¹.

The ceramics as described above can be separated into coarse handmade and middle handmade according to the size of the material within. Among these ceramics, oxidized, reduced, and subsequently oxidized wares are observed according to firing technology. Burnished and self-slipped wares, generally fired in a reduced or subsequently oxidized kiln, are common. Prominent forms are bowls and pots. These form types can also be further subdivided according to differences in base, body, and mouth structures.

The EIA's most common forms are flat bottomed, carinated, open-mouthed bowls (Fig.1/2-3). Many sub-types have been categorized by rim morphology: vertical, inverted, thickened triangle, and thickened-rounded outward. Even though few examples exist, there are also funnel-bodied and simple rimmed bowls (Fig.1/1; Fig.3/1). Open-mouthed pots, with rough paste and stone-tem-

pered qualities durable for cooking, represent another group with sharp carinated rims (Fig.1/4; Fig. 3/3). Another common form of this period is the handmade, neckless pot. Pots can also be separated into several sub-types, according to the following rim characteristics: simple, straight-cut, simple-rounded, and angled outward thickened (Fig.1/5). In addition, there are knobs on some pots (Fig.1/6; Fig.3/2). Lastly, hatched rim pots, shoulder-handled pots, one-handled mugs, jugs, and sieves are associated with the EIA (Fig.2/1-4; Fig.3/4,5,6).

Painted, incised, and notched ornamentations on a relief strip are commonly seen on Oymaağaç Höyük EIA ceramics. Painted decorations were mostly red or reddish brown in colour. Chevrons between two stripes, intersecting lines, concentric circles, and dotted triangles (Fig.3/8) predominate as well as plant ornaments such as the stylized tree (Fig.2/5; Fig.3/7). Zig-zag designs, located between two horizontal incised lines on a mug, have also been observed on a cylindrical handle (Fig.2/6; Fig.3/9).

Parallels for Oymaağaç Höyük ceramics have been identified on surveys and at excavations in centers around Kızılırmak bend. Close similarities in the most common carinated bowls and pots are also seen in Boğazköy/Büyükaya³². Moreover, it is possible to see close parallels of other EIA forms jugs³³ and sieves³⁴ in Boğazköy/Büyükaya and Çadır Höyük.

Similar ceramics of those found in Oymaağaç Höyük with red or reddish brown paint on light coloured ground, attributed to the EIA culture, have been observed in Boğazköy/Büyükaya³⁵, Boğazköy/Büyükale³⁶, Çadır Höyük³⁷ and Eskiyaşar³⁸. Among the painted ceramics found on survey and in excavations, hand-made ceramics with EIA dotted triangle ornamentation have been recorded at Boğazköy/Büyükaya³⁹, Çadır Höyük⁴⁰ and Eskiyaşar⁴¹, in addition to those ceramics found on survey carried out by M. Özşait⁴².

²⁵ Czichon 2013a: 309

²⁶ Genz 2001a: 2

²⁷ Genz 2001b: 167, Fig.1/7-8

²⁸ There are similar samples in Çorum/Eskiyaşar, Bayburtluoğlu 1979: 174, Res. 6b-7

²⁹ 155 pits from the Iron Age, unearthened between 2007 and 2011 in Oymaağaç Höyük, have been studied in detail by M.A. Silvio Reichmuth with their typological, functional and comparative datings. Reichmuth 2013

³⁰ Czichon 2013b: 198, Abb. 6

³¹ Typological characteristics for Oymaağaç Höyük Iron Age ceramics will be given in detail throughout the PhD Dissertation which is currently in progress.

³² Genz 2004: Tafel 8/19, Tafel 20/14, Tafel 21/2; Shoulder handled pot Genz 2004: Tafel 10/10; knobbed pot with a simple rim Genz 2004: Tafel 10/14; neckless pot with a vertical rim Genz 2004: Tafel 11/13; Pot with a lip slot in the mouth Genz 2004, Tafel 24/12

³³ Genz 2004: Tafel 15/7, Tafel 16/6, Tafel 24/13

³⁴ Genz 2001b: Fig.1/2; Genz 2004, Tafel 17/6-7-8-9

³⁵ Genz 2004: Tafel 19/7,9, Tafel 27/10, Tafel 34/9, Tafel 35/6

³⁶ Genz has dated some painted ones to the Early Iron Age which have been dated to the Hittite period by F. Fischer at first. Genz 2003b: 117, Abb. 2/1,4,5,7, Abb.3/3,4,6,

³⁷ Genz 2001b: 167, Fig. 1: 7-8

³⁸ Bayburtluoğlu 1979: 301, Res. 2

³⁹ Genz 2004: Tafel 27/2, Tafel 34/9

⁴⁰ Ross 2010: Fig. 5b.

⁴¹ Bayburtluoğlu 1979: 174, Res. 6 b-7

⁴² Özşait/Özşait 2002a: Fig.2/8; Pl.II/4; Pl. III/3,4,6; Özşait/Özşait

CONCLUSION

The name “Suppiluliuma” is mentioned in tablets obtained in Oymaağaç Höyük⁴³. According to paleographic examination of the text and associated ceramic finds, this person has been identified as Suppiluliuma II, last king of the Hittite Great Kingdom period⁴⁴. Archaeological data indicate that after the collapse of the Hittite Empire in the Central Black Sea Region, where traces of settlements were seen in the final years of the Great Kingdom, no organization dependent on central authority existed. Throughout the EIA, it was believed that people lived in characteristically isolated village settlements. However, similarities found in ceramics in nearly all settlements along the route that goes from the Central Black Sea Region to Southern Anatolia Region strongly suggest an indicator of small-scale interactions during the EIA⁴⁵.

Genz determines that there are three ceramic regions in Central Anatolia for the EIA. First of these is the western region which includes Gordion. The second region includes Boğazköy and Central Black Sea Region where red painted ceramics are prevalent. The last region encompasses the area from Kaman Kalehöyük towards the southeast via Porsuk to Cilicia. Nevertheless, Genz acknowledges that there might be another unknown ceramic group⁴⁶. Oymaağaç EIA ceramics are categorized within the second group. In light of ceramic comparisons, Oymaağaç Höyük's EIA settlement can be dated to the middle and late phases (1125-990 BC) according to the chronology of Boğazköy/Büyükaya.

Based on inscriptions, it appears that the political organization of the previous period continued in the south and southeast regions of Anatolia during the EIA⁴⁷. Presently, it is difficult to comment about the socio-political condition and ethnic structure of both the Central Black Sea and Central Anatolia Region EIA village settlements. However, further excavations at Oymaağaç Höyük and Amasya/Oluz Höyük will provide new, illuminating archaeological contributions to the Central Black Sea research question.

ACKNOWLEDGEMENTS:

I would like to thank Prof. Dr. Rainer M. Czichon, director of the excavations at Oymaağaç Höyük, for allowing me to study the Iron Age material and I would also like to thank Kathryn Marklein and Brian Cannon for proof-reading my article.

2002b: Resim1/6,7, Levha 1/1,2,3,4,7

⁴³ Czichon 2013b: 198

⁴⁴ Czichon 2010: 21

⁴⁵ See Wittke 2007: 340, Map 1 for the itinerary in Anatolia in the Early Iron Age.

⁴⁶ Genz 2003a: 185

⁴⁷ Matsumura 2008: 44-45

CATALOGUE

Fig. 1/1: (Fig.3/1) Carinated, bowl sherd with vertical rim (7383:076:005). Handmade, medium grit-tempered (0.2-0.63 mm), porous, medium fired (mohs 3-5), reducing with an oxidized surface, burnished. Ext: Light reddish Brown (5 YR-6/4), Int: Reddish Brown (5YR-5/4), Core: Very dark gray (10 YR-3/1).

Fig. 1/2: Carinated, bowl sherd with inverted rim (7383:007:001:003). Handmade, medium grit-tempered (0.2-0.63 mm), porous, medium fired (mohs 3-5), oxidized, burnished. Ext: Dark gray-brown (10 YR-4/2), Int: Brown (10 YR-4/3), Core: Yellow-brown (10 YR- 5/4).

Fig. 1/3: Funnel-shaped, bowl sherd with flat rim (7383:004:001:010). Handmade, medium grit-tempered (0.2-0.63 mm), porous, medium fired (mohs 3-5), reduced, burnished. Ext: Brown (7.5 YR-4/2), Int: Brown (7.5 YR-4/2), Core: Dark gray-brown (10YR- 3/2).

Fig.1/4: (Fig.3/4) Carinated, pot with inverted rim (7383:004:001:011). Handmade, coarse grit-tempered (0.63-2mm), porous, reducing with an oxidized surface, fine slip. Ext: Brown (7.5 YR-5/2), Int: Grayish brown (10 YR-5/2), Core: Dark gray (2.5Y- 4/1).

Fig.1/5: Neckless, jar with vertical rim (7383:004:001:017). Handmade, medium grit-tempered (0.2-0.63 mm), porous, medium fired (mohs 3-5), reduced, burnished. Ext: Dark gray (10 YR-4/1), Int: Dark gray (10 YR-4/1), Core: Dark gray-brown (10YR- 3/2).

Fig. 1/6: (Fig.3/2) Knobbed, neckless, jar with inverted rim (7383:007:001:005). Handmade, medium grit-tempered (0.2-0.63 mm), porous, medium fired (mohs 3-5), reduced, burnished. Ext: Dark gray (10 YR-4/1), Int: Very dark gray (10 YR-3/1), Core: Very dark gray (10 YR-3/1).

Fig. 2/1: Shoulder-handled jar (7383:059:008). Handmade, medium grit-tempered (0.2-0.63 mm), silt and lime temper, porous, medium fired (mohs 3-5), oxidized, burnished. Ext: Light red (2.5 YR-6/8), Int: Light red (2.5 YR-6/8), Core: Light red (2.5 YR-6/8).

Fig. 2/2: (Fig.3/4) Vertical handled on shoulder jar with hatched rim (7383:020:001:002). Handmade, medium grit-tempered (0.2-0.63 mm), porous, medium fired (mohs 3-5), oxidized, burnished. Ext: Yellowish red (5 YR-5/6), Int: Reddish yellow (5 YR-6/6), Core: Yellowish red (5 YR-5/8).

Fig. 2/3: (Fig.3/5) Jug (One handled) (7383:059:009). Handmade, medium grit-tempered (0.2-0.63 mm), porous, medium fired (mohs 3-5), oxidized, burnished. Ext:

Light reddish brown (2.5 YR-7/4), Int: - Core: Light reddish brown (2.5 YR-7/4).

Fig. 2/4: Jug (Spout) (7483:041:001:002). Handmade, medium grit-tempered (0.2-0.63 mm), nonporous, medium fired (mohs 3-5), oxidized, burnished, cream slipped. Ext: Pale yellow (2.5 Y-7/3), Int: Pale yellow (2.5 Y-7/3) Core: Pink (7.5 YR-7/4)

Fig. 2/5: (Fig.3/7) Red painted shoulder-neck sherd (7483:054:001:017). Handmade, fine grit-tempered (0.2 mm), porous, medium fired (mohs 3-5), reduced. Ext: Pale brown (10 YR-7/2) Int: Pink (7.5 YR-7/4) Core: Brown (7.5 YR-5/4)

Fig. 2/6: (Fig.3/9) Mug with incised zigzag design (7383:059:019). Handmade, medium grit-tempered (0.2-0.63 mm), porous, medium fired (mohs 3-5), oxidized. Ext: Brown (7.5 YR-5/3) Int: Reddish Brown (5 YR-5/4) Core: Reddish Brown (5 YR-5/4)

BIBLIOGRAPHY

Bayburtluoğlu, İ. 1979.

"Eskiyapar Phryg Çağı" VIII. Türk Tarih Kongresi. Cilt 1, Ankara, 293-378

Czichon, R.M. 2008.

"Oymaağaç- Vezirköprü Yüzey Araştırması 2006" 25. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 1. Cilt, Ankara, 187-196

Czichon, R.M. 2009.

"Archäologische Forschungen am Oymaağaç Höyük in den Jahren 2005 und 2006" Central-North Anatolia in The Hittite Period, New Perspectives in Light of Recent Research, Acts of The International Conference Held at The University of Florence (7-9 February 2007), (Ed. F.P. Daddi, G.Torri, C. Corti), Roma, 25-31

Czichon, R.M. 2010.

"Nerik'in İzinde / Nerik auf der Spur - Erste Forschungsergebnisse vom Oymaağaç Höyük" Arkeoloji ve Sanat, 134, 17-30

Czichon, R.M.- Klinger, J. 2010.

"Karadeniz'deki Hititler:Nerik-Zalpa", Aktüel Arkeoloji Dergisi, Kasım, 58-65

Czichon, R.M. 2013a.

"Oymaağaç Höyük/Nerik (?) " Hititler/Hittites- Bir Anadolu İmparatorluğu/An Anatolian Empire, (Ed. M. Doğan-Alparslan – M. Alparslan), İstanbul, 298-314

Czichon, R.M. 2013b.

"Das Oymaağaç Höyük /Nerik (?) Prjekt 2005-2012" Der Anschnitt, Beiheft 25, Anatolian Metal VI, (ed. Ün-

sal Yalçın), 195-202

Dönmez, Ş. 2003a.

"The Early Iron Age Problem in the Central Black Sea Region" Identifying Changes: The Transition from Bronze to Iron Ages in Anatolia and its Neighbouring Regions Proceedings of the International Workshop,(Ed. B.Fischer, H. Genz, E. Jean, K.Köroğlu), İstanbul, 213-228

Dönmez, Ş. 2003b.

"Yeni Bulgular Işığında Orta Karadeniz Bölgesi Çanak-Çömleğine Bir Bakış" Anadolu/Anatolia 24, 1-17

Dönmez, Ş. 2010.

"Yeni Arkeolojik Gelişmeler Işığında Orta Karadeniz Bölgesi Demir Çağı Kültürüne Genel Bir Bakış" Anadolu Araştırmaları, XIX-2006, İstanbul, 137-196

Genz, H. 2000a.

"Die Eisenzeit in Zentralanatolien im Lichte der keramischen Funde vom Büyükkaya in Bogazköy/Hattusa", TÜBA-AR 3, 35-54

Genz, H. 2001a.

"Boğazköy'ün Erken Demir Çağı" Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Haberler 12, İstanbul, 1-2

Genz, H. 2001b.

"Iron Age Pottery from Çadır-Höyük", Anatolica XXVII, 159-170

Genz, H. 2003a.

"The Early Iron Age In Central Anatolia", Identifying Changes: The Transition from Bronze Age to Iron Ages in Anatolia an its Neighbouring Regions, Proceedings of the International Workshop, (Ed. B.Fischer, H. Genz, E. Jean, K.Köroğlu) İstanbul, 179-192

Genz, H. 2003b.

"Früheisenzeitliche Keramik von Büyükkale in Boğazköy/Hattuša" Istanbul Mitteilungen, Band 53, 113-196

Genz, H. 2004.

Büyükkaya, I. Die Keramik Der Eisenzeit, Funde Aus den Grabungs Kampagnen 1993 bis 1998.

Genz, H. 2011.

"The Iron Age in Central Anatolia" The Black sea, Greece, Anatolia and Europe in The First Millennium BC, Colloquia Antiqua 1 (Ed. G. Tsetschladze), 331-368

Gorny et al. 2002.

Gorny, R.L./ McMahon, G./ Paley, S./ Steadman, S./ Verhaaren, B. "The 2000 and 2001 seasons at Çadır Höyük in Central Turkey: A Preliminary Report" Anatolica XXVII, 109-136

- Grave et al. 2009.
Grave, P./Kealhofer, L./Marsh, B. /Sams, G.K./Voigt, M./DeVries, K. "Ceramic production and provenience at Gordion, Central Anatolia" *Journal of Archaeological Science* 36, 2162-2176
- Henrickson, R.C./Voigt, M. 1998.
"The Early Iron Age at Gordion: The Evidence From The Yassihöyük Stratigraphic Sequence" *Thracians and Phrygians: Problems of Paralelism*, (ed. N.Tuna-Z. Aktüre-M.Lynch, Ankara, 79-106
- Kealhofer et al. 2009.
Kealhofer, L./Grave, P./Genz, H./Marsh, B. "Post-Collapse: The Re-emergence of Polity in Iron Age Boğazköy, Central Anatolia", *Oxford Journal of Archaeology* 28 (3), 275-300
- Kealhofer, L./Grave, P. 2011.
"The Iron Age on The Central Anatolian Plateau" *The Oxford Handbook of Ancient Anatolia, 10.000-323 B.C.E.*, (Ed. Sharon R. Steadman and G. McMahon), Oxford University Press. 415-442
- Matsumura, K. 2005.
Die Eisenzeitliche Keramik in Zentralanatolien aufgrund der Keramik in Kaman-Kalehöyük, (Unpublished PhD Thesis), Berlin
- Matsumura, K. 2008.
"The Iron Age in Kaman-Kalehöyük: The Search for its Roots" *Fundstellen Gesammelte Schriften zur Archäologie und Geschichte Altvorderasiens ad honorem Hartmut Kühne*, (Ed. D. Bonatz, R.M.Czichon and F. J. Krepner), Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 42-51
- Matsumura, K./Omori, T. 2010.
"The Iron Age Chronology In Anatolia Reconsidered: The Results of The Excavations at Kaman-Kalehöyük" *Proceedings of the 6th International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East*, May, 5th-10th 2008, Sapienza Universita di Roma, 443-455
- Omori, T./Nakamura, T. 2006.
"Radiocarbon Dating of Archaeological Materials Excavated at Kaman-Kalehöyük: Initial Report" *Anatolian Archaeological Studies XV*, 263-268
- Omura, S. 1995.
"1994 yılı Kaman Kalehöyük Kazıları" *XVII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, I. Cilt, 189-208
- Özsait, M. 2003a.
"Les Céramiques du Fer Ancien dans les Régions d'Amasya et de Samsun" *Identifying Changes: The Transition from Bronze to Iron Ages in Anatolia and its Neighbouring Regions* *Proceedings of the International Workshop*, (Ed. B.Fischer, H. Genz, E. Jean, K.Köroğlu), İstanbul, 199-212
- Özsait, M. 2003b.
"2001 Yılı Samsun ve Amasya Yüzey Araştırmaları" *20. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 2. Cilt, Ankara, 127 – 140
- Özsait, M./Özsait, N. 2002a.
"Les Ceramiques du fer Ancien ("L'age Obscur") Dans La Region D'Amasya" *Anatolia Antiqua-Eski Anadolu X*, 79-95
- Özsait, M./Özsait, N. 2002b.
"Amasya'da Erken Demir Çağ Keramikleri", *Arkeoloji ve Sanat Dergisi* 107, İstanbul, 17-24
- Ross, J. 2010.
"Çadır Höyük: The Upper South Slope 2006-2009" *Anatolica XXXVI*, 67-87
- Sams, K. 1994 .
The Early Phrygian Pottery, The Gordion Excavations, 1950-1973, Final Reports, Volume IV, Text and Illustrations, The University Museum University of Pennsylvania.
- Seeher, J. 2000a.
"Die Ausgrabungen in Boğazköy-Hattuša 1999" *Archäologischer Anzeiger*, Heft 3, 355-376
- Seeher, J. 2000b.
"Hattuša/Boğazköy'ün Yerleşim Tarihine Yeni Katkılar: Büyükkaya Kazılarına Toplu Bir Bakış", *TÜBA-AR 3*, 15-34
- Reichmuth, S. 2013.
"Die eisenzeitlichen Gruben am Oymağaç Höyük" *Hochschule für Technik und Wirtschaft*, (Unpublished Master Thesis), Berlin
- Voigt, M.M. 1994.
"Excavations at Gordion 1988-89: The Yassihöyük Stratigraphic Sequence" *Anatolian Iron Ages 3*, The proceedings of the Third Anatolian Iron Ages Colloquium held at Van, 6-12 August 1990, (Ed. A.Çilingiroğlu and D.H. French) 265-293.
- Wittke, A.-M. 2007.
"Remarks on the Early History of Phrygia (Twelfth to Eighth Century BC) Anatolian Iron Ages 6, The proceedings of Sixth Anatolian Iron Ages Colloquium held at Eskişehir, (Ed. A. Çilingiroğlu-A. Sagona), 335-347

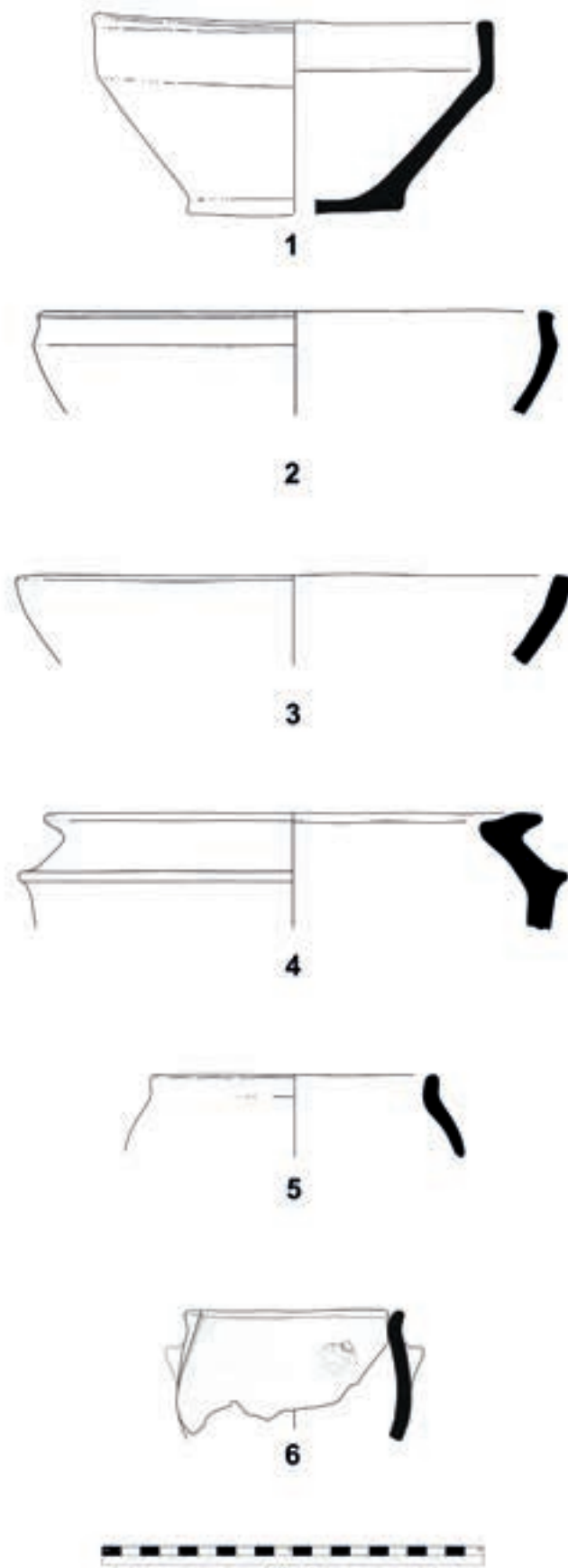

Fig. 1 - Early Iron Age Ceramics from Oymaağaç Höyük

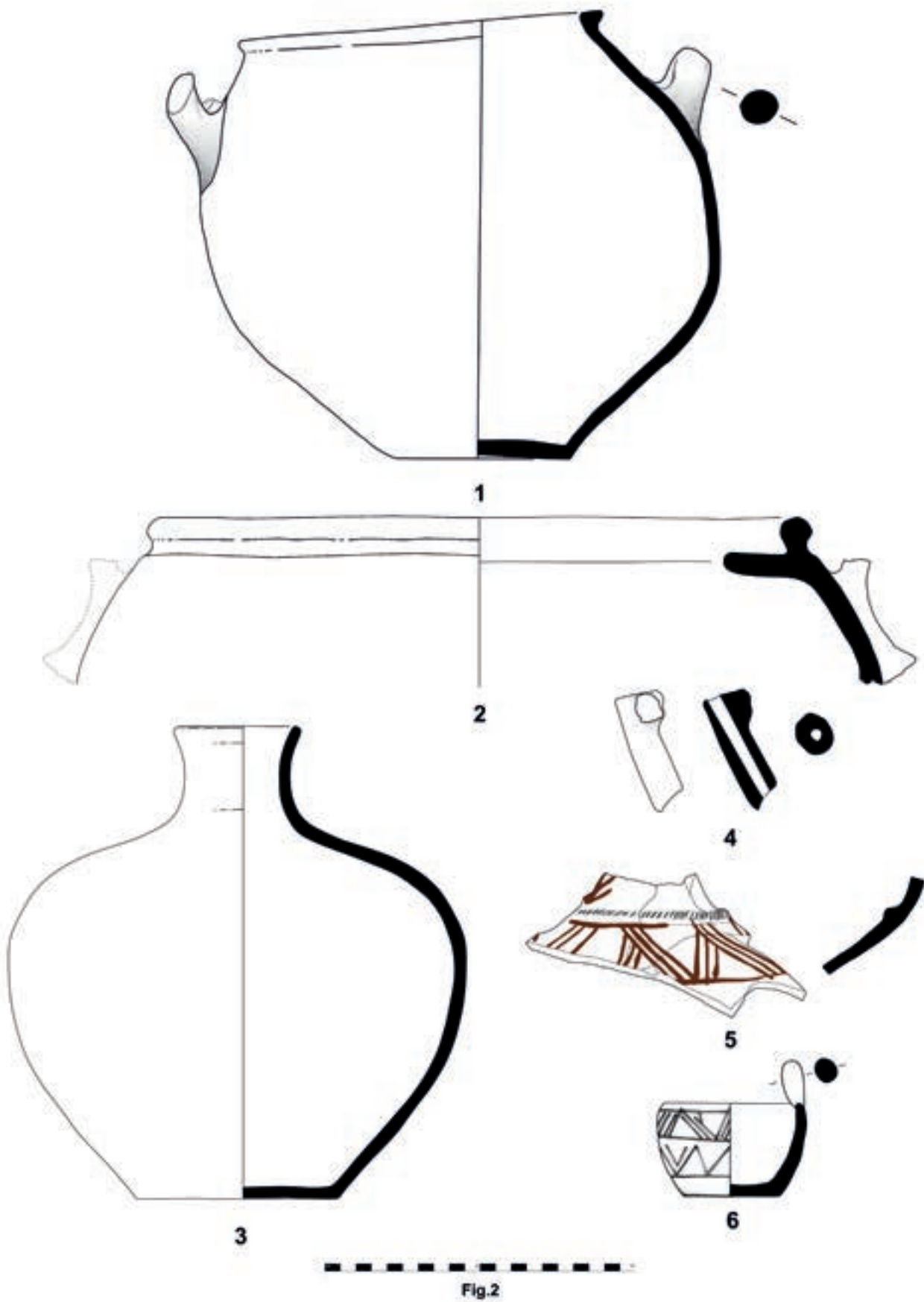

Fig. 2 - Early Iron Age Ceramics from Oymaağaç Höyük

Fig. 3 - Early Iron Age Ceramics from Oymaağaç Höyük (Photos: H. Marquardt)

ANTİKÇAĞ'DA KELKİT VADİSİ'NDEKİ İNANÇ VE TAPINIMLAR - KÜLTLER

BELIEF AND WORSHIPING - CULTS IN KELKİT VALLEY IN ANCIENT HISTORY

Salih Kaymakçı*

Anahtar Sözcükler: Kelkit Vadisi, Pontos, Tanrı Kültleri, Din ve İnanç.

Keywords: Kelkit Valley, Pontos, Cults of the gods, Religion and Faith.

ÖZET

İlkel toplumlar dünyanın hem iyi hem de kötü sayısız ruhsal varlıkla dolu olduğunu düşünmüşler ve bu düşüncenin var oluşu ile birlikte dünyadaki tüm canlı ve cansız nesnelerin ruhlar tarafından canlandırıldığına inanmışlardır. Tarihi süreç içerisinde bu inanç sanatsal estetik taşıyan ve insan suretinde olan Tanrı heykellerinin oluşmasına (Tanrı kültleri) yol açmıştır. Artık Tanrılar insan özellikleri taşıyan (yiyen, içen, savaşan, kıskanan vs.) bir inanç sistemi içinde tapınım görmüşlerdir. İnsana özgü sınırsız ihtiyaçlar beraberinde sayısız tanrı inancını da ortaya çıkarmıştır. Tanrı kültleri doğanın olağanüstülüğü karşısında kendini çaresiz hisseden insanın sığınabileceği bir güç arayışı ile ortaya çıkmıştır diyebiliriz. Kelkit Vadisi'nde görülen tanrı kültleri ile ilgili yapılan bu çalışma müzelerdeki buluntuların değerlendirilmesi ile tamamlanmıştır.

ABSTRACT

Primitive societies thought that the earth was full of numerous both good and bad beings and together with this idea they believed that all the living or non-living objects on the earth were animated by the spirits. In a historical process, this belief led to the forming of man-faced god sculptures (Cults of the Gods) which carry artistic aesthetic. From that day forward, people worshipped them in a different belief system according to which the gods possess man features (eating, drinking, fighting, and envying). Limitless needs which are peculiar to man caused the emergence of numerous god beliefs. In other words, it can be stated that cults of the gods occurred as a kind of power under which man could shelter when felt helpless against the hugeness of nature. This paper, which is about the cults of the god in Kelkit Valley, has been completed by evaluating the findings in museums.

Key Words: Kelkit Valley, Pontos, Cults of the gods, Religion and Faith.

* Yrd. Doç. Dr Salih KAYMAKÇI, Erzincan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, Erzincan, e-posta: skaymakci@erzincan.edu.tr

GİRİŞ

Yüce ve kutsal olarak bilinen varlıklara karşı gösterilen saygı ve onlara tapınma anlamına gelen kült inancı, saygıyı, duayı, kurbanı ve dinsel tören olan belli ritüelleri de içinde barındırmaktadır. Antikçağ'da tapınaklar, kutsal alanlar, mağaralar, nehirler ve inancı sembolize eden küçük Tanrı heykelleri kült olarak kullanılmış ve tapınım görmüşlerdir.

Doğa olaylarının, açlığın, olumsuz iklim koşullarının ve çeşitli tehlikelerin çaresiz bıraktığı insan, kendisini bu tehlikelere karşı koruyabileceği ve sürekli olarak sığınabileceği bir güç arayışı içinde olmuş ve bu arayış onu bir tanrı inancına yöneltmiştir. İşte bu inanç dış dünyaya karşı savunmasız ve çaresiz olmayan insana güven duygusu vermiş ve onu doğa olaylarından koruyan bir kült sistemine dönmüştür.¹

Tanrı kültlerini araştırdığımız bölge, coğrafi sınır olarak Kelkit Irmağı'nın doğduğu Gümüşhane'nin Kelkit ilçesinden başlayarak sırasıyla; Erzincan, Giresun, Sivas ve Tokat olmak üzere beş il sınırlarını içine alan bir vadidir.² (Pontos) Ayrıca doğu-batı uzantılı doğal bir yol güzergâhı olması ile de çevresindeki kültürler arasında bir geçit olma özelliğini taşımaktadır. Vadi coğrafi olarak Karadeniz Bölgesi'nin iç kesimindedir. Karadeniz'e (Pontos Euxeinos) paralel uzanan dağlar bölgenin kendi içinde kültür ve inanış bakımından kıyı şeridi ile farklılıklar göstermesini sağlamıştır.

Kelkit Vadisi tanrı kültleri ile ilgili bu çalışmada konu ile ilgili zengin çeşitliliğe ve içeriğe sahip olan antik kaynaklar başta olmak üzere sikkeler ve arkeolojik eserler de incelenmiştir.

Bölgenin inanç sistemi ile ilgili yaptığımız çalışmada on beş tanrı kültü tespit edilmiştir. Bölgede devam eden araştırmalar ile bu sayının daha da artacağı kanaatindeyiz.

1. Aphrodite / Ἀφροδίτη

Aphrodite, aşk ve güzellik tanrıçasıdır.³ Pontos Komana'sı (Tokat) için önemli bir tanrıça idi. (Resim 1-2-3) Burası tanrıçanın bölgedeki en önemli kentiydi. Bölgedeki kült inancı ile ilgili olarak antik kaynaklarda şu bilgiler verilmektedir:

“Phanaroia'nın üst tarafında, Büyük Kappadokia'daki kentle aynı ismi taşıyan ve o kentteki aynı tanrıçaya vakfedilmiş bulunan, Pontos Komana'sı bulunur ve di

yebilirim ki burada oturanların, özellikle bundan evvelki krallar zamanında, kurban törelerinin uygulanması kutsal inanışları ve rahiplerine karşı olan saygıları hemen hemen aynı idi. O zamanlarda tanrıçanın yılda iki defa yapılan Eksodos'unda⁴ rahip bir taç giyer ve onur sırasında kraldan sonra gelirdi.”⁵

Başka bir metinde ise Komana şu şekilde geçmektedir:

“Şimdi Komana kalabalık bir kenttir ve Armenia'dan gelen halk için önemli bir ticaret merkezidir; ve tanrıçanın “eksodos'u zamanında festivale katılmak için kentlerden, kasabalardan, her yerden gelen kadınlar ve erkekler hep birlikte burada toplanırlar. Belirli bazı kişiler daha vardır ki bir yemine uyararak daima orada yaşarlar, tanrıça onuruna kurban keserler. Yerli halk lüks içinde yaşar ve toprakları bağlarla doludur ve çoğu, kendini tanrıçaya vakfetmiş olan vücutlarından kazanç sağlayan kadınlardır. Bu nedenle bir bakıma kent küçük Korinthos gibidir. Çünkü orada da Aphrodite için kutsal olan kurt insanlar çok olduğundan pek çok yabancı buraya gelerek tatil yapar. Buraya giden tüccarlar ve askerler bütün paralarını harcadıklarından, bunlar için şu atasözü söylenir: “Korinthos'a seyahat etmek her adamın harcı değildir” İşte benim Komana hakkında söyleyeceklerim.”⁶

Res. 1 - Aphrodite (Tokat Müzesi Arşivi)

¹ Animizm, Ayrıntılı bilgi için bkz, Freud 2002: 127.

² Karaer 1999: 319.

³ Furtwangler 1884: 400; Delivourias 1984: 2; Grimal 1997: 76.

⁴ Antik Yunan tragedyasının ve komedyasının bitiş bölümüdür.

⁵ Strabon, XII, 3, 32; Işık 2004: 223.

⁶ Strabon, XII, 3, 36; Aphrodite'nin Komana Pontika kentindeki durumu hakkında daha geniş bilgi için bkz. Marek 2003: 108.

Res. 2 - Aphrodite (Sivas Müzesi Arşivi)

Res. 3 - Aphrodite Büstü-Satala-Kelkit (Çiğdem 2012)

Tokat müzesindeki çalışmalarımızda Roma dönemine ait kiremit renginde ve ince kilden yapılmış Aphrodite kabartması tespit edilmiştir. Kalıp kullanılarak yapılan bu kabartmanın ön yüzünde üst kısmı ayakta duran çıplak bir Aphrodite figürü bulunmaktadır. Bir dizi ileri doğru bükülmüş ve elleri de baş hizasında olacak şekilde betimlenen figürün yanında bir Eros bulunmaktadır.⁷

Yine Tokat müzesinden elde edilen bir sikkenin ön yüzünde üzerinde tahta oturmuş Aphrodite ve elinde küçük Eros betimlenmiştir.⁸

Sivas müzesi çalışmalarımızda ise Aphrodite heykelciği tespit edilmiştir. Plastik bir şekilde işlenmiş, ayakta ve çıplak betimlenmiştir. Sol ayak yere düz basmış şekilde, sağ ayak dizden kırılmış, göbeği ise bir oyuk ile belirtilmiştir. Saçları ortadan ayrılmış ve başında bir taç bulunan Aphrodite, elleri ile saçlarını tutarken betimlenmiştir.⁹

Yine ayrıca çalışma sahamız içinde yer alan Kelkit ilçesi sınırlarında bulunan Satala Antik kentinde de (Sadak Köyü) 1873 yılında bir Aphrodite büstü ele geçirilmiştir. Bu büst bölgedeki Aphrodite kült inancını destekler niteliktedir.¹⁰ (Resim 3)

2. Apis

Özellikle Mısır'da yaygın olan ve kutsal sayılan bir boğa kültü olarak bilinmektedir. Verimlilik ve güç tanrısı olarak nitelendirilen bu kültü ilk defa M.Ö. III. Binyılın başlarında Menes'in başlattığı sanılmaktadır.

Tokat müzesinde Roma dönemine ait Apis kültüne ait gri mermerden yapılmış bir lahit parçası bulunmaktadır. Bu lahit parçası üzerinde gırlantlar arasında boğa başı bulunmaktadır.¹¹

Apis kültü Tokat'ta tespit edilen kabartmalarla ortaya çıkmaktadır. Bu belgelere dayanarak Kelkit Vadisi'nde Apis kültü vardır demek oldukça zordur. İlerleyen zamanlarda ortaya konacak yeni belgelerin durumun netleşmesini sağlayacağı kanaatindeyiz.¹²

⁷ Tokat Müzesi, Env. No: 76.50.43. Yükseklik 13. 5 cm, Taban genişliği 8.5cm.Bkz. Resim 1.

⁸ Tokat Müzesi, Env. No: 86.44.4. Çapı 19 mm. Kalınlık 3.5 mm. Satın alma yolu ile Erbaa ilçesinden gelmiştir.

⁹ Sivas Müzesi, Env. No: 2002/51 Yükseklik 8,4 cm,. Genişlik 3.5 mm. Satın alma yolu ile gelmiştir.

¹⁰ Çiğdem 2012: 119, Satala Aphrodite büstü şimdi British Museum'da sergilenmektedir. Env. No: 1873, 0820.1

¹¹ Tokat Müzesi, Env. No: 6.2.27. Uzunluk 68 cm. Genişlik 43 Kalınlık 10 cm.

¹² Işık 2004: 226-227.

3. Apollon / Απόλλων

Apollon¹³ kelimesinin Yunan etimolojisinde belirgin bir açıklaması yoktur. Apollon, cezalandırmak ya da apello yani defetmek, kötülüğü önleyip korumak anlamına gelen fiillerden ya da başka kökenlerden türemiş olduğu ileri sürülmektedir. (Resim 4) Yunanlılar'da tanrının özünü belirtmek için Phoibos ek adını takmışlardır. Phoibos, "belli, parlak" demektir. Bu isimle tanrının ışık saçan aydınlık varlığını dile getirmektedirler.¹⁴

Res. 4 - Apollon (Tokat Müzesi Arşivi)

Doğayı görme, varlığı akılla algılama ve akıl yetisine dayanan yöntemlerle biçimlendirme gücünü veren tanrıdır.¹⁵ Apollon bölgede M.Ö. IV. yüzyıllarda tapınım görmeye başlamıştır.

¹³ Erhat 1989: 47 vd.; Grimal 1997: 79 vd.; Akşit 2003: 65 vd.

¹⁴ Erhat 1989: 46.

¹⁵ Erhat 1989: 48.

Plutarkhos Apollon kültü için şöyle demektedir;

*"Pontos'da Apollon'dan gebe kaldığını söyleyen bir kadın vardı. Tahmin edileceği gibi birçokları buna inanmadılar, fakat inananlarda oldu. Öyle ki kadın bir erkek çocuk doğurunca birçok kimseler, hatta tanınmış kişiler de ilgilendiler; yavruyu besleyip büyütmeyi üzerlerine aldılar. Bazı sebeplerden dolayı çocuğa Silenos ismi kondu. Lysandros bu başlangıcı ele alarak, geri kalanını kendi uydurup döndü ve bu iş için birçok kimseyi yardıma seçti. Bunlar çocuğun doğuşu hakkındaki meseleye şüphe uyandırmadan, herkesi inandırmaya çalışıyorlardı. Ayrıca Delphoi'den başka bir efsane getirip, bunu Sparta'nın her yanına yaydılar. Güya gizli kitaplar içinde rahipler tarafından gayet eski kehanetler saklanıyormuş. Bunları ne almak ne de okumak müsaadesi vardı. Ayrıca Apollon soyundan beri, uzun zaman sonra gelip bekçilere soyunu belli edecek kehanetlerin bulunduğu tabletleri alıp götürebilecekti. Bunlar önceden hazırlandıktan sonra Silenos'un gelip Apollon'un oğlu sıfatı ile kehanetleri istemesi gerekiyordu. İşin içinde olan rahiplerde her şeyi inceden tetkik edip doğuşu hakkında tahkikat yaptıktan sonra, neticede güya inanmış gibi Apollon'un oğluna yazıları göstereceklerdi. O da birçok kimsenin önüne, uydurma kehanetleri okuyacak ve bilhassa bütün bunların uydurulmasına sebep olan, krallığı alakadar eden: 'Spartalılar için kralların en faziletli vatandaşlar arasından seçilmesinin daha doğru, daha faydalı olacağı' kehanetini okuyacaktı. Silenos gençlik çağına gelip de işin başına geçince, Lysandros'un oyunu aktörlerin cesaretsizliği ve iş sırası kendisine gelince korkup çekilen bir yardımcı yüzünden suya düştü. Bu mesele gene de Lysandros'un sağlığında meydana çıkmadı ancak ölümünden sonra duyuldu."*¹⁶

Kelkit Vadisi sınırları içerisinde kalan Niksar (Tokat) ilçesine bağlı Tahtalı köyünde bulunan Tahtalı Kilisesi'nde Tokat Ermeni Katolik piskoposu S.V. Sahakian 1912 yılında Statius Neon'un, Apollon'a adadığı bir yazıt bulmuştur.¹⁷ Yazıt daha sonraki bir tarihte bölgede yaşayan Hristiyanların kutsal saydıkları bir alandan kiliseye taşınmıştır. Burada bir Apollon tapınağının olması kuvvetle muhtemeldir.¹⁸ Yine ayrıca müze teşhirinde sergilenen Apollon heykelciği de bölgede bu kült inancının varlığını destekler niteliktedir.

4. Athena / Αθήνα

Zeus'un kızı ve on iki Olympos tanrısından biridir. Genellikle uzun bir elbise giymiş ve elinde de bir mızrak ile betimlenen Athena şehir ve kasabaların güvenliğinden sorumluydu. Athena, Pallas Athena adı ile de anıl-

¹⁶ Plutarkhos, 26.

¹⁷ Sahakian 1913: 42, Fig. 1.

¹⁸ Işık 2004: 231.

maktadır. Athena adının kökeni bilinmediği gibi Pallas adı da bir tartışma konusudur. Bu konu efsanelerden yola çıkılarak açıklanmaya çalışılmışsa da, pek aydınlatılamamıştır.¹⁹

*“....Dionysos, Libyalılar ve Amazonlar hakkında bilgi vermektedir. Amazonlar ki daha önceki konumuz gereği incelemiştik, kendi ülkesine de saldıran ve bilinen toprakların çoğunu işgal etmiş bir kabile olarak anlatmaktadır. Ona göre bu kadınlar özellikle Athena ile anlaşma içerisindeyler. Çünkü yaşam düşünceleri onun ki” gibidir. Onlarda erkeksi cesarete ve bakırlığa sıkıca sarılmışlardır.....”*²⁰

Anadolu’da Priene, Smyrna, Side, Assos, Miletos, Phokaia, Erythrai gibi birçok yerde tapınım gören tanrıça, Neokaesareia (Niksar) kent sikkelerinde Athena Parthenos betimi içeren betimlemeler ile karşımıza çıkmaktadır. Tokat müzesinde Neokaesareia’ya ait ve M.Ö. 85-65 yıllarına tarihlenen bir sikkede ön yüz betimi olarak Athena Parthenos²¹ ve arka yüzde ise Perseus elinde Medusa başı ve harpa tutar biçimde; yerde Medusa’nın başı kesik cesedi betimlenmiştir.

Yine aynı şekilde Kerasus’ta (Giresun) Marcus Aurelius²² dönemine ait bir sikkede Athena Pallas betimlenmiştir. Komana Pontika’da ise (Tokat) M.Ö. 85-65 yıllarına tarihlenen sikkede Neokaesareia sikkelerine benzer şekilde ön yüz betimi olarak Athena Parthenos ve arka yüzde ise Perseus, elinde Medusa başı ve harpa tutuyor; yerde Medusa’nın başı kesik cesedi ve KOMA-NWN yazısı bulunmaktadır.²³

Tokat müzesinde sergilenen ve Roma dönemine ait bir yüzük üzerinde tanrıça Athena tespit edilmiştir. Figür siyah renkli elips biçiminde bir cam üzerinde oyulmuştur. Burada genç bir kız suretinde betimlenen Athena korint miğferli ve tek elinde mızrak ve yanında kalkanı ile ayakta durmaktadır.²⁴

Pontos bölgesinde Athena önemli bir yer tutmaktadır. Karadeniz bölgesinde Athena ile ilgili özellikler Amaseia, (Amasya) Neokaesareia (Niksar) ve Zela (Zile) sikkelerinde de görüldüğü gibi Roma imparatorluk döneminden kaynaklanmaktadır.²⁵

5. Nike

Nike, zaferi simgeleyen bir tanrıça olup Pontoslular soyundan gelen Titan Pallas ile Okeanos kızı Styks’ten doğmuştur.²⁶ İlk tanrılar kuşağındandır. Nike adı yunanca Niki / Zafer kelimesinden türetilmiştir. Roma’da Nike, Palans tarafından büyütülmüş ve Palans ona adını verdiği kendi tepesi olan Palatinus üzerinde Clivus Victoriae’nin / Zafer yokuşu kenarında bir tapınak inşa ettirmiştir. Bu efsane Atina’da Athena ile Nike’yi birleştiren ilişkilerden doğmuş olup Nike, Atina’da Athena’nın sıfatından başka bir şey değildir. (Resim 5) Önceleri tanrıların hizmetçisi olarak kabul edilen Nike daha sonra Zeus ile Athena’nın habercisi olmuştur.²⁷

Res. 5 - Nike (Tokat Müzesi Arşivi)

¹⁹ Erhat 1989: 71; Grimal 1997: 107; Akşit 2003: 59 vd.

²⁰ Diodoros Sicilus, III, 71, 3.

²¹ Reinach vd 1908: 117 vd. (Erken krallık sikkesi).

²² Reinach vd 1908:102,6a

²³ Işık 2004: 246.

²⁴ Tokat Müzesi, Env. No: 75.5.7. Ölçüleri: Uzun çap 1.8 cm.; Kısa çap 1.3; Kalınlık 0.4 cm.

²⁵ Olshausen 1990: 1876 vd; Ayrıntılı bilgi için bkz, Işık 2004: 245-249.

²⁶ Grimal 1997: 542; Hesiodos, Theogonia, 384.

²⁷ Grimal 1997: 542.

Komana ve Neokaesareia'da Mithradates Eupator²⁸ ve Septimius Severus²⁹ dönemine ait sikkelerde, arka yüzde Nike ayakta, elinde palmiye dalı ile betimlenmiştir. Ayrıca imparator Traianus dönemine ait sikkede Nike dört sütunlu tapınak içinde betimlenmiştir.

Tokat müzesinden elde edilen bir sikkenin ön yüzünde Ageis Gorgo başı, arka yüzünde üzerinde Nike sağa yürürken ve omuzunda palmiye dalı betimlemiştir.³⁰ Müzeye Niksar ilçesinden gelen bir başka sikkenin ön yüzünde yine aynı şekilde Gorgo başı, arka yüzünde ise Nike ayakta ve sağa doğru yürürken, omuzunda palmiye dalı ile betimlenmiştir.³¹ Aynı zamanda farklı bir sikkenin ön yüzünde Aphrodite tahta oturur biçimde ve elinde küçük Eros, arka yüzünde ise Nike, sağa yürür durumda ve sol omzunda palmiye dalı ile betimlidir.³² (Resim 6-7)

Res. 6 - Nike Betimli Sikke (Giresun Müzesi Arşivi)

Res. 7 - Nike Betimli Sikke (Giresun Müzesi Arşivi)

Giresun müzesinden elde edilen M.Ö. 85-65 yıllarına tarihli bakır bir sikkenin ön yüzünde cepheden betimlenmiş Gorgo başı, arka yüzünde ise profilden Nike yürür tarzda ve elinde bir palmiye dalı tutarken betimlenmiştir.³³ Müzede Nike'ye ait iki adet bronz sikkenin ön yüzünde Gorgo başı, arka yüzünde ise Nike'nin yürür durumda ve sol omzunda palmiyeli betimlemesi yapılmıştır.³⁴

²⁸ Reinach vd 1908: 107,3,Pl. XI, f.25.

²⁹ Reinach vd 1908: 110,13,Pl. suppl.K, f.12.

³⁰ Tokat Müzesi, Env. No: 86.44.4. Çapı 19 mm. Kalınlık 3,5 mm. Satın alma yolu ile Erbaa ilçesinden gelmiştir.

³¹ Tokat Müzesi, Env. No: 86.8.8. Çapı 20,4 mm. Kalınlık 3,2 mm. Satın alma yolu ile Niksar ilçesinden gelmiştir.

³² Tokat Müzesi, Env. No: 86.44.4. 26599, Çapı 19 mm. Kalınlık 3,5 mm. Satın alma yolu ile Niksar ilçesinden gelmiştir.

³³ Giresun Müzesi, Env. No: 4224/26.556.2008, Ağırlık 7.74 gr. Satın alma yolu ile Alucra ilçesinden gelmiştir.

³⁴ Giresun Müzesi, Env. No: 1138/14.995.95, Çapı 24 mm, Kalınlık 2 mm. Env. No: 1142/14.999.95, Çapı 21 mm, Kalınlık 3

Giresun müzesinde Pontos Krallığı'na ait sikkeler de tespit edilmiştir. Bunlardan, Mithradates VI. Eupator (M.Ö. 120-63) dönemine ait bir sikkenin ön yüzünde Gorgo başı, arka yüzünde Nike sağa yürür, sol omzunda palmiye dalı ile betimlenmiştir.³⁵

6. Ares

Ares, Anaires (yok edici), Mainomenos (deli) ve Polydakrys (gözyaşı döktüren) gibi olumsuz sıfatlarla anılmaktadır. Ares, insanın yapısında var olan ve zaman zaman ortaya çıkan kan dökücülüğün ve savaşın tanrısıdır. Kan dökmekten hoşlanan bir tanrı olduğu için Olympus tanrıları ve insanlar arasında itibar görmemiştir.³⁶ (Resim 8-9-10-11)

Res. 8 - Ares Betimli Sikke (Giresun Müzesi Arşivi)

Res. 9 - Ares Betimli Sikke (Giresun Müzesi Arşivi)

Res. 10 - Ares Betimli Sikke (Tokat Müzesi Arşivi)

mm Tokat müzesinden devir yolu ile gelmiştir.

³⁵ Giresun Müzesi, Env. No: 1150/14.1007.95, Çapı 22,5 mm, Kalınlık 2,5 mm. Tokat müzesinden devir yolu ile gelmiştir.

³⁶ Akşit 2003: 80.

Res. 11 - Ares Betimli Sikke (Tokat Müzesi Arşivi)

Homeros'un İliada'sında kaleleri yıkan, kan dökmekten hoşlanan ve akıldan çok kaba kuvvet ile ünlü bir tanrı olarak tanımlanmaktadır. Deimos (dehset), Phobos (korku), Eris (kavga, arabazucu) ve Enyo'nun (öldürme) her zaman Ares'in yanında yer aldığı da görülmektedir.³⁷

Giresun müzesindeki çalışmalarımızda incelenen beş adet Hellenistik Dönem'e ait sikkelerin ön yüzünde profilden betimlenmiş Ares yer almaktadır. Sikkelerin arkasındaki yüzlerinde ise kılıfın içerisinde bir kılıç, sol üst tarafında bir ay motifi, ayın içerisinde de güneş simgelenmiştir.³⁸ Diğer üçünün arkasındaki yüzünde ise sadece bir kılıf ve içinde kılıç yer almaktadır. (Resim 8-9) Müzeye satın alma yolu ile Alucra ilçesinden gelen ve bu yolla, aynı bölgeden daha birçok Ares betimli sikkelerin müzeye geldiğini dikkate alırsak, Ares kültürünün bölgede var olduğunu söylememiz yanlış olmayacaktır.

Tokat müzesindeki çalışmalarımızda incelenen altı adet Hellenistik Dönem'e ait (M.Ö. 2-1 y.y) sikkelerin ön yüzlerinde, sorguclu miğfer giymiş genç Ares başı yer almaktadır. Sikkelerin arkasındaki yüzlerinde ise kılıf içinde kılıç betimlenmiştir. Müzeye satın alma yolu ile Almus ilçesinden gelen ve bu yolla, aynı bölgeden daha birçok Ares betimli sikkelerin müzeye geldiğini dikkate alırsak, Ares kültürünün bölgede var olduğunu söyleyebiliriz.³⁹

7. Bes

Erkeklerde cinsel iktidarı ve aktiviteyi onun düzenlendiğine inanılmıştır. Kaba ve çirkin olarak betimlenen tanrı Bes'in oldukça büyük cinsel organı ile kimliği hemen teşhis edilebilmiştir.⁴⁰

Tokat müzesindeki Roma dönemine ait Bes heykeli, kırmızı rengindeki ince bir hamurdan yapılmıştır. Kalıp yapımı olan ve arkasında yuvarlak bir delik bulunan bu figürin, bir kaide üzerine oturtulmuştur. İri burunlu, kaba hatlı göbekli ve çirkin bir surette yapılmıştır. Sırtında bir pelerin, elinde lir ve dizlerine inen fallos, onun Bes olduğunu kanıtlamaktadır.⁴¹

Tanrı Bes Pontos bölgesinde Roma dönemine tarihlenen iki heykeltcik ile Samsun ve Tokat müzelerinde tespit edilmiştir. Satın alınma yolu ile müzeye getirilen bu eserlerin tam olarak nereden geldiği kesinlik kazanmamıştır. Heykeller bize Kelkit Vadisi'nin batısını oluşturan bölgede Bes kültürünün tanındığını göstermektedir.⁴²

8. Dioskurlar / Διόσκουροι

Zeus ile Leda'nın aşkından doğan Kastor ve Polydeukes adlı ikiz kardeşlerdir. Bunlar Dorlu kahramanlardır ve Lakonialıdır. Dioskurlar, zor anlarda ortaya çıkan "koruyucu / kurtarıcı" kardeşler olarak düşünülmüştür.

Giresun müzesinde pişmiş topraktan yapılmış olan, ellerini birbirlerinin omuzlarına atmış ve ayakta betimlenmiş iki çıplak erkek çocuğu figürlerinden meydana gelen Dioskur kardeş heykeli tespit edilmiştir. Roma dönemine ait olan bu heykel, bölgede tanrının tapınımının göstergesidir. Yüz kısımları biraz aşınmış olan heykelin arka kısmı düz olarak işlenmiş olup burada bir delik bulunmaktadır. Baş çevreleyen saçlar ise omuzlara dökülmüştür.⁴³

Neokaesareia'da (Niksar) Septimius Severus⁴⁴ dönemine ait sikkede Dioskur kardeşler dört sütunlu tapınağın içinde betimlenmişlerdir. Lucius Verus⁴⁵ dönemine ait sikkede ise arka yüzde Dioskur kardeşler karşılıklı olarak ayakta betimlenmişlerdir. Yüzleri birbirlerine dönük vaziyettedir.

Bu kült, Kelkit Vadisi'nin batı bölümünde sıkça rastlanılan bir kült değildir. Neokaesareia kentinin imparatorluk dönemi sikkelerinde Dioskurlar'ın bir tapınak içinde betimlenmesi burada kültürün varlığını kuvvetlendirmiştir. Sikkelere dayanarak bölgede, Dioskurlar'ın Neokaesareia'da tapınım gördüğünü söyleyebiliriz.⁴⁶

³⁷ Homeros, İliada V, 805 vd.

³⁸ Giresun Müzesi, Env. No: 4214/26.546.2008; Env. No: 4215/26.547.2008, Ağırlık 9,10 gr.; Env. No: 4218/26.550.2008; Ağırlık 7,34 gr.; Env. No: 4219/26.551.2008, Ağırlık 7, 32 gr.; Env. No: 4221/26.553.2008, Ağırlık 7,86 gr.

³⁹ Tokat Müzesi, Env. No: 96.6.3. Çapı 20 mm. Kalınlık 3,4 mm; Env. No: 96.6.4. Çapı 19,4 mm. Kalınlık 3,5 mm; Env. No: 96.6.5. Çapı 20,8 mm. Kalınlık 3,4 mm; Env. No: 96.6.6. Çapı 20,9 mm. Kalınlık 3,4 mm; Env. No: 96.6.7. Çapı 20,2 mm. Kalınlık 3 mm; Env. No: 96.6.8. Çapı 21,4 mm. Kalınlık 3 mm.

⁴⁰ Işık 2004: 252.

⁴¹ Tokat Müzesi, Env. No: 74.30.2. Boy 13 cm.

⁴² Işık 2004: 252-253.

⁴³ Giresun Müzesi, Env. No:51.1.71. Tokat müzesinden Giresun müzesine devir edilmiştir. Heykelin Yüksekliği 13 cm'dir.

⁴⁴ Reinach vd 1908:120,11,Pl. XII,f.25 ve 12a,Pl.suppl.K,f.19.

⁴⁵ Reinach vd 1908:119, 8, Pl. XII, f. 24.

⁴⁶ Işık 2004: 262-264.

9. Eros / Ερως

Romalılar tarafından Cupid olarak adlandırılan Eros,⁴⁷ aşk tanrısı olarak bilinmektedir. Theogoniası hakkında değişik rivayetler vardır. Hesiodos'a göre o Khaos'tan sonraki Gaia'dan sonra var olmuştur. Eros'un doğumu ile ilgili olarak bundan başka anlatımlar da vardır. Bunlara göre Eros, Hermes ile Aphrodite'nin, Eilithyia ile İris'in, Aphrodite ile Ares'in oğlu olarak verilmiştir. (Resim 12)

Res. 12 - Eros (Tokat Müzesi Arşivi)

Eros, genellikle kanatlı olarak ama bazen de kanatsız olarak betimlenmiştir. Kalplere endişe ve heyecan veren bir çocuk olarak betimlenen Eros bu özelliğiyle şairlere ilham vermiştir. Eros, sosyal hayatın bir parçası olarak ibadetten ziyade gündelik hayatta karşılaşıldığından dolayı Hellas'ta kültü önemli bir yer tutmamış olup genellikle spor alanlarında heykellerine rastlanmıştır. Evrenin iç birliğini ve türlerin devamını sağlamaktan sorumluydu.⁴⁸

Giresun müzesinde, yuvarlak bir mask üzerinde kabartma olarak işlenmiş ve küçük noktalarla çerçevelenmiş yuvarlak bir kadın veya çocuk Eros başı tespit edilmiştir. Hellenistik veya Roma dönemine ait bir parçadır. Bu bir tahta eşya üzerine aplike etmek için yapılmış olup bazı kısımları kırılarak tahrip olmuştur.⁴⁹ (Resim 12)

Tokat müzesinde üzerinde Eros figürü olan ve Hellenistik döneme tarihlenen bir lahit parçası ile Roma dönemine ait, kiremit rengi ince kilden kalıpla pişmiş topraktan yapılmış çıplak bir Eros başlıklı figürin tespit edilmiştir. Başında omuzların tamamını örten bir başlığı bulunmaktadır. Kolları iki yana doğru açık olan figürinin arka kısmı ise tahrip olmuştur.⁵⁰

Ayrıca müzede pembe ince kilden hazırlanmış başka bir Eros figürünü de bulunmaktadır. Arka kısmı düz, ön yüzü detaysız yapılan bu eserde Eros sol ayağını ileri atarak ayakta durmakta, sol eli ile karnı hizasında bir çubuk tutmaktadır. Başın iki yanında kanatlar açık vaziyettedir. Roma dönemine ait bu eserin arka kısmı ve ayak kısmı kırılmıştır.

Yine Tokat müzesindeki çalışmalarımızda, satın alma yolu ile Niksar ilçesinden gelen ve Roma Dönemi'ne ait bir kolyede Eros betimlemesi yer almaktadır. Çevresi helozonik bezeli ince tel ile çevrili altın kolye kabartma tekniği ile yapılmıştır. Üzerinde bir kadın portresi ve sol tarafında Eros olması muhtemel bir çocuk kabartması ile betimlenmiştir.⁵¹

Tokat müzesinde bulunmuş olan kabartma ve heykeltıraşlık eserler Eros'un bölgedeki kültürünü ortaya koymaktadır.⁵²

10. Hermes

Zeus ve Maia'nın oğludur. Kyllene dağında bir mağarada doğdu.⁵³ Ticaretin, tüccarların ve aynı zamanda hırsızların koruyucu tanrısıdır. Hermes'in agoralarda bir sunağı vardır ve o insanlara toplum kurallarını, aile içindeki görevlerini öğreten bir tanrıdır. Dans etmeyi, güreşmeyi ve beden eğitimini de öğreten tanrı için, palestralar ve gymnasion'larda, kurbanlar sunulmuştur.⁵⁴

Hermes kaplumbağadan ilk liri ve panflüt adı da verilen syrinks adlı müzik aletlerini yaptı.⁵⁵ Hermes ticaret ve hırsızlığın yanı sıra aynı zamanda çobanların da hamisiydi. Tüccarların da koruyucu tanrısı olup yolunu şayanlara yol göstermekle kalmamış, aynı zamanda yolların güvenliğini de sağlamıştır. Yollara dikilen Hermes heykelleri, ilk çağlarda kutsal olarak atfedilen yollardaki kilometre taşlarını teşkil ediyordu. Bunlar bir büst ve phallos simgesi taşıyan yuvarlak kaidelerden⁵⁶ oluşmaktaydı.⁵⁷ Omuzunda taşıdığı koyun ile çobanların da bekçisi olarak tanınmıştır.⁵⁸ Hermes'in ölüler ülkesi ile olan yakınlığı, onun en büyük özelliklerinden birisidir. Tanrı bu özelliği ile birçok yerde ölüler ülkesiyle ve ölülerin sorunlarıyla ilgilendiğinden dolayı "Psikopompos" yani ruh taşıyıcı sıfatıyla da anılmaktadır.⁵⁹

⁴⁷ Tokat Müzesi, Env. No: 83.15.1. Sıra No: 5937.

⁴⁸ Işık 2004: 267-270.

⁴⁹ Eitrem 1912: 763 vd, Roller 2004: 46 vd.

⁵⁰ Erhat 1989: 151 vd; Can 1994: 74 vd; Grimal 1997: 285 vd.

⁵¹ Comte 2000: 103.

⁵² Grimal 1997: 287; Karaosmanoğlu 2005: 124.

⁵³ Bonnefoy 2000: 402.

⁵⁴ Homeros, Odysseia, I,85; V, 28.

⁵⁵ Grimal 1997: 287.

⁴⁷ Hesiodos, Theogonia, 120 vd.; Grimal 1997: 182; Comte 2000: 82.

⁴⁸ Işık 2004: 267-270.

⁴⁹ Giresun Müzesi, Env. No: 317/27.58.1995, Çapı 4 cm. Tokat müzesinde devir olarak gelen eser Erbaa'dan gelmiştir.

⁵⁰ Tokat Müzesi, Env. No: 76.50.48. Sıra No: 3066.

Tokat müzesinde Roma dönemine tarihlenen pişmiş topraktan yapılmış Hermes başı, bölgede Hermes inancının göstergesidir. Kahverengi ince kilden yapılan Hermes başının arka kısmı işlenmeden bırakılmıştır. Başındaki başlığın iki yanı kanatlı olarak betimlenmiştir. Gözleri birer yarıkla betimlenen Hermes'in saçları ise alında basit bir şekilde işlenmiştir.⁶⁰

11. Kybele / Κυβέλη

Kybele, Anadolu'nun en önemli tanrıçasıdır. Doğanın doğurucu ve besleyici niteliği onunla eşleştirilmiş, zamanla doğurganlıktan bolluk, verimlilik ve ürün kaynağı olma niteliği kazanmış ve daha sonraları karşılaşılan tanrıçaların da öncüsü olmuştur. (Resim 13-14) Mitolojide Kybele'yi farklı isimlerle görmekteyiz. Kültepe tabletlerinde adı Kubaba, Lydia'da Kybebe, Phrygia'da Kybele olarak geçmektedir. Hitit kaynaklarında ise Hepat olarak adlandırılmıştır.⁶¹

Res. 13 - Kybele (Tokat Müzesi arşivi)

Res. 14 - Kybele (Tokat Müzesi Arşivi)

Ana tanrıçanın Anadolu'daki merkezi Phrygia'dır. Çalışma sahamızın içinde bulunan Komana Pontika ve Komana Kappadokia şehirleri tapınım merkezleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Kybele'ye ait en eski tasvirler Hacılar ve Çatalhöyük'ten çıkarılmıştır. Bunlarda Kybele, genç ve yaşlı olarak, doğum yapmakta olan bir anne ve bir av kuşu ile beraber şekilde betimlenmiştir. Ayrıca yanında oğlu veya sevgilisi olarak nitelendirilen bir delikanlı da vardır. Ayrıca tanrıçanın bir veya iki leoparın üzerinde otururken, ayakta bir leopar yavrusu tutarken veya iki leoparın arasında tahtta otururken betimlenmiş heykelleri de vardır.

Neolitik heykellerde Kybele bu şekilde betimlenirken Hitit, Lydia ve Phryglere ait kabartmalarda aslanlar arasında tahtta otururken görülür. Tahtta oturan tanrıça biçimi hiç değişmeden yıllarca betimlenmiş olup ayrıca tanrıça ayakta, otururken, bir naiskos içinde, aslanlı, ayakta genç tanrı ile veya flüt ve lir çalan biriyle de betimlenmiştir. Hellenistik ve Roma çağlarında ise sur taçlı manto, kemer, kolye ve çarık ile beraber tasvir edilmiştir.

Tokat müzesinde tespit edilen bir Kybele heykeli bölgede Roma döneminde Kybele tapınımını göstermektedir. Pişmiş topraktan yapılmış bu heykel Zile'den satın alınma yoluyla müzeye getirilmiştir. Arkalıklı bir taht üzerine oturtulmuş olan Kybele'nin önden ayrılmış dalgali

⁶⁰ Tokat Müzesi, Env. No: 76. 50. 51. Eser 5 cm. yüksekliğindedir.

⁶¹ Çapar 1979: 192 vd.; Erhat 1989: 200; Akurgal 2000: 121; Uçankuş 2002: 30.

saçları arkada toplanmıştır. Boyunda tasma biçiminde bir kolye bulunmaktadır. Göğsün altından bağlı bir peplos⁶² ile omuz ve dizleri örten bir toga⁶³ giydirilmiştir. Bir eli ile dizine dayadığı bir tefi tutan Kybele'nin diğer eli ise kırılmıştır. Kulak uçları açık olarak betimlenmiştir. Aşağı sarkan iki saç demeti omuzlara inmiştir. Saçların üzerinde ışınlarla süslü bir taç vardır.⁶⁴ (Resim 14)

Tokat müzesinde Kybele'ye ait başka bir eserde pişmiş topraktan yapılmış bir Kybele başıdır. Bu Roma dönemine ait bir parçadır. Bu eser kiremit rengi ince kilden yapılmış bir figürinin parçasıdır. Yüzü detaysız olarak yapılmış olup arka kısmı ise düz bir şekilde yapılmıştır. Başın etrafı ışın şeklinde çevrelenmiş ve üst kısmından da bir çıkıntı bırakılmıştır.⁶⁵

Yine Tokat müzesinde tespit edilen Roma dönemine ait bir figürin daha vardır ki bu koyu gri renk kaba kilden yapılmıştır. Ayak kısmı kırık olan bu figür oturur olarak betimlenmiştir. Başında da bir polos vardır. Elinde bir tef bulunmaktadır. Yüz detayları aşınmıştır. Yangın geçirmesinden dolayı kararmıştır. Bir örtü omuzları ve sırtı örtmüştür.⁶⁶

Kybele'ye ait başka bir eser ise akroterli bir taht üzerinde yüksek bir taç (polos) giymiş olarak betimlenmiştir. Saçları önden ikiye ayrılmış ve omuzlara kadar dalgalı olarak inmektedir. Sol kolu bir aslanın başı üzerindedir ve eli ile saçlarını tutmaktadır. Sağ eli ise bir tef tutarak dizi üzerinde durmaktadır. Tahtın alt tarafı kırılmış ve içerisi boş olarak yapılmış olup arka tarafında yuvarlak bir delik bulunmaktadır. Pişmiş topraktan yapılmış bu eserin Roma dönemine ait olduğunu⁶⁷ söyleyebiliriz.⁶⁸ (Resim 13)

12. Medusa / Μεδουσα

Bunlar deniz tanrısı Phorkys ile Keto'dan⁶⁹ doğmuş olan üç kızkardeş olup Medusa, Stheno ve Euryale'dir. Bunlara bakan taş olurdu. Medusa önceleri çok güzel bir genç kız idi. Saçlarının güzelliği ile övünürken Athena'ya hakaret ettiğinden dolayı, Athena tarafından saçları yılanla çevrilmiştir. Athena'nın öğüdü ile Perseus, Medusa'nın kafasını kesmiştir. Bu kız kardeşler arasında sadece Medusa ölümlüydü ve kanı sihirli idi. Sol tarafından akan öl-

dürücü özellikleri olan bir zehir iken sağ damardan akan kan ise ölüleri bile diriltecek kadar kuvvetli bir iksirdi. Saçının perçemleri bir orduyu bozguna uğratacak kadar korkunç olup bu yüzden Athena tarafından Medusa'nın başı Aegis kalkanının ortasına yerleştirilmişti.⁷⁰

Diodoros Medusa için şöyle söylemektedir;

*"...Amazonlar kazandıkları zaferle gece dinlenirken esir kadınlar ve geri kalan güçler saldırdılar ama Amazonlar bunların hepsini katlettiler. Myrina bu sırada ölen üç arkadaşları için üç tane mezar inşa ettirdi ve bunlar "Amazon Mezar Tümseği" olarak bilinmektedir. Ama Gorgonlar güçlendikten sonra bu sefer Zeus oğlu Perseus tarafından bozguna uğratıldı. Bu sırada kraliçeleri Medusa idi. Ama tam olarak Gorgonlar ve Amazonlar, Herakles tarafından yok edilmiştir..."*⁷¹

Neokaesareia'da Mithradates Eupator⁷² dönemine ait sikkede Aegis ortasında Medusa başı bulunmaktadır. M.Ö. 85-65 yıllarına tarihlenen başka bir sikkede ise arka yüzde Perseus ayakta cepheden, sağ elinde harpa ve Medusa'nın kesik başı, yerde bulunmaktadır.

Mithradates Eupator dönemine ait bir sikkede, arka yüzde, Perseus elinde harpa ve Medusa'nın kesik başı, yerde Medusa'nın başı kesik cesedi ve KOMA-NWN yazısı bulunmaktadır. Başka bir sikkede⁷³ ise ön yüzde Aegis ortasında Medusa başı bulunmaktadır.

Giresun müzesinde dönemi tam olarak tespit edilememiş olan ancak Hellenistik veya Roma olduğu düşünülen bir bronz mask belgelenmiş olup bu ince bir plakadan kabartma olarak yapılmış bir Medusa başıdır. Saçlar kabarık dalgalar halinde geniş şekilde başı çevrelemiştir. Saçın üst kısmında ve maskın çevresinde kırıklar vardır. Muhtemelen tahta bir eşya üzerine aplike edilerek yapılmıştır.⁷⁴

Yine Giresun müzesinde bronz bir mask üzerinde, saçları kabarık dalgalar halinde gösterilmiş bir Medusa başı tespit edilmiştir. Saçlarının yarısı, alını ve çevresi kırılmıştır.⁷⁵

Pontos bölgesinde Medusa kültüne kanıt olacak başka bir belge de Tokat müzesinde tespit edilmiştir. Üzerinde

⁶² Eski Yunanlılarda kadınların omuzlarına bir kopça ile tutturdukları kumaş elbisedir.

⁶³ Eski Roma'da hür erkek vatandaşların özellikle resmi yerlere giderken sarındıkları uzun ve dikişsiz, beyaz giysidir.

⁶⁴ Tokat Müzesi, Env. No: 15.1.35.

⁶⁵ Tokat Müzesi, Env. No: 76.50.50.

⁶⁶ Tokat Müzesi, Env. No: 75.14.9. Yükseklik 14 cm.

⁶⁷ Işık 2004: 290-292.

⁶⁸ Tokat Müzesi, Env.No: 83.23.1. Yükseklik 28.2 cm. Eni 19.2 cm. Kalınlık 0.5 cm.

⁶⁹ Hesiodos, Theogonia, 274.

⁷⁰ Grimal 1997: 217 vd.; Ayrıntılı bilgi için bkz, Işık 2004: 297-302.

⁷¹ Diodoros Sicilus, III,55,14.

⁷² Reinach vd 1908:117 vd.

⁷³ Reinach vd 1908:107, 1, Pl. XI, f.24.

⁷⁴ Giresun Müzesi, Env. No: 316/ 27.57. 1995, Çapı 4,5 cm., Tokat Müzesi'nden devir olarak gelmiştir. Buluntu yeri Erbaa ilçesidir.

⁷⁵ Giresun Müzesi, Env. No: 318/ 27.59. 1995, Çapı 3,7 cm., Tokat Müzesi'nden devir olarak gelmiştir. Buluntu yeri Erbaa ilçesidir.

Medusa kabartması bulunan kireç taşından yapılmış bir lahit parçasıdır. Dikdörtgen formu olan blokun alt kısmı bir kaideye oturmaktadır. (Resim 15) Lahitin ön yüzünde ortada bir Medusa başı ile bunu bir yarım ay şeklinde çeviren girbantlar kabartma olarak işlenmiştir. Birkaç yerinden kırılmış olan parçanın arka kısmında herhangi bir işlem yapılmamıştır.⁷⁶

Res. 15 - Medusa Betimli Lahit Parçası (Tokat Müzesi Arşivi)

Ayrıca, yine müzede Hellenistik döneme tarihlenen, gri beyaz dalgalı kaba mermerden yapılmış bir lahit parçası üzerinde girlandlı çelenklerle süslenmiş iki Medusa başı bulunmaktadır. Medusa başlarının arasında da Eros betimi yer alır. Eros ortaya yakın bir yerdedir. İki eli ile yanında bulunan girlandların ucunu tutmaktadır.⁷⁷

Tokat müzesinde, Medusa betimli bir mask tespit edilmiştir. Yuvarlak bir plaka üzerine kabartma olarak işlenmiş saçlar kabarık dalgalar halinde gösterilmiştir. Başın etrafı iki sıra inci dizisi arasında kalan yuvarlak kabartmalarla süslü bir bantla çevrilmiştir.⁷⁸

Yine müzede başka bir mask daha vardır ki bu da, Hellenistik veya Roma dönemine ait olup saçlar kabarık dalgalar halinde gösterilmiş bir Medusa kabartmasıdır. Saçların yarısı, alını ve çevresi kırılmıştır.⁷⁹

Tokat müzesinde bulunan bir başka mezar steli üzerinde Medusa başı tespit edilmiştir. Roma dönemine ait olduğu tahmin edilmektedir.⁸⁰ Medusa, Anadolu'da oldukça yaygın bir kùltür. Sikkelerde de bolca betimlenmiştir. Tokat müzesinde tespit edilen kabartmalar ve masklar Tokat ve çevresinde bu kùltürün yaygın olduğunu göstermektedir.

Sivas müzesinde bulunan bir lahit parçasında, çıplak bir tanrı yana hamle yapmış vaziyette kabartma olarak yapılmış, sol elinde bir çelenk, ortasında çerçeve içerisine alınmış bir kitabe tutmaktadır. Kitabe Roma harfleri ile 4 satır yazılmıştır. Sağ tarafta ise yine çelenk içinde bir Medusa başı vardır. Roma Dönemine aittir.⁸¹ (Resim 16)

Res. 16 - Medusa (Sivas Müzesi Arşivi)

13. Pylon / Πύλων

Pylon, isim olarak bir evin ya da tapınağın girişi veya bir spor alanının girişi anlamında kullanılmaktadır. Genel olarak evin veya bir kalenin girişi olarak ayrılmıştır.

Tanrı Pylon Pontos bölgesinde Zara, Tokat, Ilıcak, Sulusaray dolaylarında tespit edilen yazıt buluntuları ile belgelenmektedir.⁸²

Pylon ve Zeus Pylaios Sebastopolis ve Komana'da şehir kapısı civarında küçük tapınaklara sahiptiler. Pontos kentlerinde askeri polis güçlerinin başlıca sorumlulukları arasında olan, kapılardaki ve anayollardaki halk güvenliğinin devamı görevi bu şekilde ilahi seviyede devam ettirilmiştir.⁸³

14. Satyr / Σατυροι

Çeşitli şekillerde betimlenmekteydiler. Alt kısmı at ve üstü insan görünümü yanında altı teke üstü insan olarak da gösterilmiştir. İnsanüstü boyutlarda olarak sürekli dik cinsel organları çok tüylü ve uzun kuyrukları vardı. Yüzlerindeki bu hayvani karakter zamanla azalarak daha insanileşti. Toynakların yerini ayaklar almış ve eski görünümelerini çağrıştıran sadece kuyrukları kalmıştır.⁸⁴ Bunlar oynayarak şarkı söyleyerek ve gürültüler çıkarak sürekli kırlarda, ormanlarda ve dağlarda dolaşırlar sürülere saldırırlar, yolcuları korkuturlar ve insanlara da hiç iyi davranmazlardı.⁸⁵

⁷⁶ Tokat müzesi, Env. No: 84-16.5. Yükseklik 73cm., Uzunluk 98 cm, Kalınlık 22cm.Bkz. Resim 15.

⁷⁷ Tokat Müzesi, Env. No: 21.1.72.Uzunluk 97 cm. Genişlik 60cm.

⁷⁸ Tokat Müzesi, Env. No: 16.44.73.

⁷⁹ Tokat Müzesi, Env. No: 16.46.73. Ölçü, 3,7 cm. (Giresun Müzesi'ne devir edilmiştir.)

⁸⁰ Tokat Müzesi, Env. No: 83.2.1. Uzunluk 62 cm. Kalınlık 75cm. En 37 cm.

⁸¹ Sivas Müzesi, Env. No: 877, Uzunluk 120 cm., Genişlik 57 cm. Suşehri ilçesinden gelmiştir.

⁸² Mitford 1966: 471-490.

⁸³ Mitford 1966: 475 vd.; Olshausen 1990: 1884.

⁸⁴ Grimal 1997: 725 vd.

⁸⁵ Erhat: 1989: 292.

Tokat müzesinde yaptığımız çalışmalarda devetüyü renkli kilden yapılmış bir Satyr maskı tespit edilmiştir. Yüz kısmı gözlerinden itibaren kırık olan bu maskta alnın ortasından itibaren ayrılan dalgalı saçlar başı çevrelemiştir. Başın iki yanında boynuzlu betimlenmiş olup boynuzun birinin yanında çam kozağı bulunmaktadır.⁸⁶ (Resim 17)

Res. 17 - Satyr (Tokat Müzesi Arşivi)

Bölgede Satyr'e ait iki belge Amisos ve Tokat müzesinde tespit edilmiş olan masklardır. Bunlara dayanarak bölgede Satyr'e ait bir kült vardır demek zordur. Ancak yine de bunlara dayanarak Satyr'in bölgede tanındığını ifade edebiliriz.⁸⁷

15. Zeus / Ζεύς

Hellen Pantheonu'nun en büyük tanrısı olan Zeus özellikle ışık, aydınlık, gök ve yıldırımlar tanrısıdır.⁸⁸ İliada'da birçok sıfatla anılan Zeus, en çok Kronos oğlu, insanların ve tanrıların babası, tanrılar tanrısı olarak adlandırılmaktadır.⁸⁹

Zeus destanlarda tanrıların ve insanların babası olarak kabul görmüştür.⁹⁰ Ayrıca yağmuru yağdırdığı düşünüldüğü için bir "bereket tanrısı", "kefaret tanrısı", "ahlakın, ulusal düzenin ve devlet düzeninin koruyucusu", "Zeus Pater" epitheti ile "ev tanrısı" yani "evin babası" olarak da tapınılmıştır. (Resim 18-19)

Res. 18 - Zeus Betimli Sikke (Işık 2004)

Res. 19 - Zeus Betimli Sikke (Işık 2004)

Zeus'un sembolleri arasında ön Hellenistik Çağ'da öncelikle kartal olmak üzere, asa, yıldırım demeti, çift balta, mızrak, kılıç ve yıldırım demeti sayılabilir. Yıldırım düşen yerler bu nedenle kutsal olarak kabul edilmiştir.

Çalışma sahamızın daha çok doğusu ve kuzeyinde bu kültün etkilerine rastlanmaktadır. Kerasus'ta, Hadrianus⁹¹ dönemine ait bir sikkede betimlenmiştir. Komana Pontika'da, Mithradates Eupator⁹² dönemine ait bir sikkede Zeus başı betimlenmiştir. Neokaesareia'da (Niksar) Mithradates Eupator⁹³ ve Gordianus III dönemine ait bir sikkede betimlenmiştir. Pharnakia'da Mithradatesler⁹⁴ dönemine ait sikkelerde betimlenmiştir. Mithradates IV⁹⁵ dönemine ait sikkede Zeus ve Hera beraber betimlenmiştir. Mithradates Eupator dönemine ait sikkede ise Zeus'un başı defne çelenkli, sağa doğru ve arka yüzde ise şimşek demeti üstünde kartal, sola doğru, başı geriye dönük olarak betimlenmiştir.

⁸⁶ Tokat Müzesi, Env. No: 76.50.49. Bkz. Resim 17; Işık 2004: 330-332.

⁸⁷ Işık 2004: Işık 2004: 343-344.

⁸⁸ Erhat 1989: 321; Grimal 1997: 821; Akşit 2003: 23.

⁸⁹ Homeros, İliada, I, 488-611.

⁹⁰ Işık 2004: 356 vd.

⁹¹ Reinach vd 1908: 101, 1, Pl. XI, f.11.

⁹² Reinach vd 1908: 108, 4.

⁹³ Reinach vd 1908: 117, 1, Pl. XII, f.18.

⁹⁴ Reinach vd 1908: 138, 2, Pl. XIV, f.16 ve s.138,4 ve s.139.

⁹⁵ Reinach vd 1908: 13, 7, Pl. I, f.13

SONUÇ

Her şeyde olduğu gibi, zamanla inançta da bazı gelişmeler yaşanmış olup başlangıçtaki çok yalın tapınmalar, yerini zaman içinde dualarla süslenmiş ibadetlere ve insan suretinde şekillenmiş sanatsal estetik taşıyan tanrı heykellerinin yer aldığı büyük tapınaklara bırakmıştır. Tapınılan tanrılar, insan suretinde karakterize edilmiş⁹⁶ ve böylece tanrılar suretlerine kavuştukları insanlara ait özellikleri taşımaya başlamışlardır. Böylelikle onlar gibi yiyen, içen, savaşıyor, üreyen, kıskanan, yarışan ve hatta ölebilen bir tanrı anlayışı ortaya çıkmıştır. Bu sınırsız insani ihtiyaçlar beraberinde her unsurun, duygunun, içgüdü'nün, faziletin, mesleğin ayrı tanrısını ortaya çıkarmış, hatta somut nesnelerle beraber soyut kavramlara da tanrılık ithaf edilmiştir.⁹⁷ İnsanoğlu bununla da yetinmeyerek, yarattığı bu tanrısal güçler için mitolojik hikâyeler çerçevesinde tapınaklar veya kült mekânları inşa etmiş ve böylece dinsel hayatının temelini meydana getirmiştir.

Saygıyı, duayı, kurbanı ve dinsel tören olan belli ritüelleri de içinde barındıran kült inancı Antikçağ'da tapınaklar, kutsal alanlar, mağaralar, nehirler ve inancı sembolize eden küçük Tanrı heykellerinde kullanılmış ve tapınım görmüşlerdir.

Tanrı kültlerini araştırdığımız bölge, coğrafi sınır olarak Karadeniz Bölgesi'nin iç kesimindedir. Karadeniz'e (Pontos Euxinos) paralel uzanan dağlar bölgenin kendi içinde kültür ve inanış bakımından kıyı şeridi ile farklılıklar göstermesini sağlamıştır.

Çalışma alanımızda ve Karadeniz'de ilk dinsel inanış biçimi; yerel kavimlerin, Hititler ve Phrygler'in etkisinde şekillenmiştir diyebiliriz. Bu inanış Anadolu'nun diğer bölgelerinde de sıkça rastladığımız doğanın verimliliğinin bir ifadesi olan Bereket Tanrılarına; doğanın gazabından, kötü güçlerden, hastalık ve savaşlardan koruyan Koruyucu Tanrılara ve tabiat olaylarının kişiselleştirilmesi olan doğa Tanrı ve Tanrıçalarına tapınım şeklinde olmuştur.

Anadolu'nun birçok bölgesinde tapınım gören tanrıça ve tanrıların ortaya çıkışı M.Ö.7000-6500 yıllarına kadar uzanmaktadır. Bu inanç sistemi, zamanla ana tanrıça figüründen tanrı düşüncesine, kült inancına dönüşmüştür. Çatalhöyük, Hacılar, Horoztepe, Düdartepe, Etiyokuşu, Canhasan ve Beycesultan'da ve Anadolu'nun birçok bölgesinde yapılan kazılarda çıkan eserler kült inancının başlangıcını oluşturan Kybele'nin (Bereket Tanrıçası) Anadolu'nun yerlisi olduğunu kanıtlamaktadır. Ana

tanrıçanın Anadolu'daki merkezi Phrygia'dır. Çalışma sahamızın içinde bulunan Komana Pontika ve Komana Kappadokia şehirleri tapınım merkezleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Kybele ile ilgili değerlendirmelerimiz daha çok Tokat müzesinden elde edilen buluntular ile yapılmıştır.

Bölgede Aphrodite kültürünün ise daha çok Sivas, Tokat ve Gümüşhane illerinde etkili olduğunu görmekteyiz. Yunanistan ve Roma'da Aşk tanrıçası olarak kabul edilen Aphrodite Anadolu'da bereketi de simgeleyen bir tanrıca olmuştur. Anadolu'nun bereket tanrıçası Kybele ile bütünleştirilmiştir. Apis kültürünün ise varlığı sadece Tokat müzesindeki birkaç buluntu ile tespit edilmiştir. Apis kültürünün Kelkit Vadisi'ne etkisinin olduğunu tam olarak söyleyemeyiz. Yine Tokat ilinin Niksar ilçesine bağlı Tahtalı köyündeki kilisede 1912 yılında Apollon'a ait bir yazıt Tokat Ermeni Katolik Piskoposu S.V. Sahakian tarafından tespit edilmiştir. Yazıt Statius Neon tarafından Apollon'a adanmıştır.⁹⁸ Öncesinde burada bir Apollon Tapınağı'nın bulunması kuvvetle muhtemeldir diyebiliriz. Ayrıca müze teşhirinde sergilenen Apollon heykelciği de bölgede bu kült inancının varlığını destekler niteliktedir.

Athena kültü bölgede daha çok sikkelerden elde edilen bilgiler doğrultusunda Tokat (Neokaesareia), Komana Pontika ve Giresun'da tespit edilmiştir. Anadolu'da Priene, Smyrna, Side, Assos, Miletos, Phokaia, Erythrai gibi birçok yerde tapınım gören tanrıça Kelkit Vadisi'nde daha çok M.Ö. 85-65 yıllarına tarihlenen sikkelerin ön yüz betimi olarak Athena Parthenos ve arka yüzde ise Medusa başına yer verilmiştir. Pontos bölgesinde Athena önemli bir yer tutmaktadır. Karadeniz bölgesinde Athena ile ilgili özellikler Amaseia, (Amasya) Neokaesareia (Niksar) ve Zela (Zile) sikkelerinde de görüldüğü gibi Roma imparatorluk döneminden kaynaklanmaktadır.

Nike kültü bölgede Neokaesareia ve Komana'da Mithradates Eupator, Commodus, Valerianus dönemine ait sikkelerde betimlenmiştir. Giresun müzesinde Pontos Krallığı'na ait sikkeler Mithradates VI. Eupator (M.Ö.120-63) dönemine tarihlenmektedir. Ares kültü ile ilgili değerlendirmelerimiz de ise daha çok Giresun ve Tokat müzesindeki Hellenistik dönem sikkeleri incelenmiştir. Sikkelerin ön yüzlerinde çoğunlukla Ares bulunmaktadır. Arka yüzlerinde ise kılıfın içerisinde bir kılıç, sol üst tarafında bir ay motifi, ayın içerisinde de güneş simgelenmiştir. Giresun ve Tokat Müzesine satın alma yolu ile Alucra (Giresun) ve Almus (Tokat) ilçelerinden gelen ve bu yolla, aynı bölgelerden daha birçok Ares betimli sikkenin müzelere geldiğini dikkate alırsak, Ares kültürünün bölgede var olduğunu söylememiz yanlış olmayacaktır.

⁹⁶ Andropomorfizm/İnsan biçimcilik (antropomorfizm, Yun. ανθρωπος/anthrōpos=insan; μορφή/morphē = şekil, biçim), insan niteliklerinin başka bir varlığa atfedilmesi.

⁹⁷ Sinanoğlu 1999: 14 vd.; Işık 2004: 35-36.

⁹⁸ Sahakian 1913: 42, Fig. 1.

Çalışma alanımızda Bes kültünün varlığı Pontos bölgesinde sadece Samsun ve Tokat müzelerindeki iki heykelcik ile tespit edilmiştir. Bes kültünün Kelkit Vadisi'nde tanındığını söyleyebiliriz fakat buradaki varlığını iddia etmemiz şimdilik doğru olmayacaktır.

Dioskurlar kültü Kelkit Vadisi'nin batı bölümünde sıkça rastlanılan bir kült değildir. Neokaesareia kentinin imparatorluk dönemi sikkelerinde Dioskurlar'ın bir tapınak içinde betimlenmesi burada kültün varlığını kuvvetlendirmiştir. Sikkelere dayanarak bölgede, Dioskurlar'ın Neokaesareia'da tapınım gördüğünü söyleyebiliriz. Vadinin orta ve doğusu içinde müzelerde tespit edilen Dioskur heykelleri bölge için önemlidir. Tokat ve Giresun'da pışmış topraktan yapılmış olan Dioskur kardeşler heykeli, bölgede tanrının tapınımının göstergesidir diyebiliriz.

Eros kültünün vadi içerisinde etkin olduğu iller Tokat ve Giresun'dur. Müzelere getirilen birçok eser de (figürinler, sikkeler, lahit parçaları, kolye) Kelkit Vadisi'nde Eros kültünün tapınım gördüğünü desteklemektedir. Hermes kültünün etkisi ise bölgede zayıf hissedilmektedir. Sadece Tokat müzesindeki çalışmalarımızda ele geçen tek buluntu Hermes ile ilgili bilgi vermektedir.

Vadide Medusa kültünün tapınımı oldukça fazladır diyebiliriz. Tanınmışlık ve tapınım Tokat, Sivas ve Giresun illerinin Kelkit Vadisi'ne bakan illerinde oldukça yaygındır. (Niksar- Erbaa, Suşehri, Alucra)

Bölgede Pylon ve Satyr kültleri çok yaygın değildir. Pylon Pontos bölgesinde Zara, Tokat, Ilıcak, Sulusaray dolaylarında rastlanılan yazıt buluntuları ile belgelenmektedir. Satyr ise bölgede Amisos ve Tokat müzesinde tespit edilmiş olan masklar ile temsil edilmektedir. Bunlara dayanarak bölgede Satyr'e ait bir kült vardır demek zordur. Ancak yine de bunlara dayanarak Satyr'in bölgede tanındığını ifade edebiliriz.

Çalışma sahamızın daha çok doğusu ve kuzeyinde Zeus kültünün etkilerine rastlanmaktadır. Kerasus'ta, (Giresun) Hadrianus dönemine ait sikkelerde betimlenen Zeus, Komana Pontika, Neokaesareia'da (Niksar) Mithradates Eupator ve Gordianus III dönemine ait sikkelerde, Mithradates Eupator dönemine ait bir sikkede ise Zeus başı olarak betimlenmiştir. Ayrıca Pharnakia'da Mithradatesler dönemine ait sikkelerde betimlenen Zeus, Mithradates IV dönemine ait sikkelerde Zeus ve Hera beraber betimlenmiştir. Mithradates Eupator dönemine ait sikkede ise Zeus'un başı defne çelenkli, sağa doğru ve arka yüzde ise şimşek demeti üstünde kartal, sola doğru, başı geriye dönük olarak betimlenmiştir.

Pontos Bölgesi içinde yer alan Kelkit Vadisi'nde Tanrı kültlerinin bölgeye olan etkisinin fazla olduğu ve diğer bölge kültleri ile de etkileşim içinde olduğunu söyleye-

biliriz. Bölgedeki Tanrı kültlerinin etkisini yapılan kazı, yüzey araştırması ve müzelerden elde edilen buluntular destekler niteliktedir. Çalışma sahamızda daha çok Giresun, Tokat ve Sivas illerinde tanrı kültleri ile ilgili bulgular elde edilmiştir. Bunun sebebi bu illerde yapılan arkeolojik kazı ve yüzey araştırmalarının fazla oluşu ve müzelerde bulunan materyallerin bölgenin inanç sistemi hakkında fazla bilgi vermesidir. Gümüşhane ilinde de daha önce yapılan kapsamlı çalışmalar mevcuttur fakat ilde müzenin bulunmayışı araştırmamızın kaynağını burada yapılan yüzey araştırma sonuçlarına çevirmiştir.

Vadide Yunan dünyasının inanç yapısını oluşturan ve genel olarak bilinen tanrıların büyük bir çoğunluğu tapınım görmüştür. Bunlardan Zeus, Kybele ve Aphrodite en yaygın görülen kült inançlarıdır. Çalışma alanımızın hemen her bölgesinde bu kültleri belgeleyecek birçok buluntu ve eser tespit edilmiştir. Ayrıca bölgeye ait özellikler gösteren ve sadece bu coğrafyada bilinen tanrıların da olduğunu söyleyebiliriz. Bu yerel Tanrı kültlerine örnek Lykos Irmak Tanrısı'nı verebiliriz. Bu kült bölgede Roma İmparatorluğu'nun hakim olduğu dönemde tapınım görmüştür. (Septimus Severus dönemi, M.S. 193-208).

Biz burada Kelkit Vadisi sınırları içinde bulunan bölgenin M.Ö. I. Binyıldan Hristiyanlığın yükselişe geçtiği zamana kadar olan inanç sistemini, arkeolojik veriler ışığında bir özetini çıkarmaya çalıştık. Kelkit Vadisi'ni oluşturan bölgede yaptığımız bu çalışma, kültlerin idari ve ekonomik yapılanmasını, sosyal ve siyasal hayata etkilerini ve birbirleriyle olan etkileşimini; antik kaynaklar, arkeolojik kazı-yüzey araştırmalarından ve müzelere getirilen buluntulardan elde edilen sonuçlar, vadinin inanç sistemindeki eksikliklerini giderecek niteliktedir. Bölgenin inanç sistemi ile ilgili yaptığımız çalışmada on beş tanrı kültü tespit edilmiştir. Bölgede devam eden araştırmalar ile bu sayının daha da artacağı kanaatindeyiz.

Şek. 1 - Kelkit Vadisi

KAYNAKÇA

Antik Kaynaklar

Diodoros Sicilus 1939

Bibliothèque Historique, C.H. Oldfather (Loeb), London.

Hesiodos 1991

Theogonia, Çev.S.Eyüboğlu-A.Erhat, Ankara.

Homeros 1989

İliada, Çev.A.Erhat-A.Kadir,İstanbul.

Plutarkhos 1959

Bioi Paralleloi, B. Perrin (Loeb), London.

Strabon 1993

Geographika, Antik Anadolu Coğrafyası, (Kitap XII, XIII, XIV) Çev. Adnan Pekman, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Modern Kaynaklar

Akurgal, E. 2000

Anadolu Kültür Tarihi, Ankara.

Akşit, O. 2003

Mitoloji, Ege'nin İki Yakasının Öyküsü, İstanbul.

Bonnefoy, Y. 2000

Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü, I-II, Çev. L. Yılmaz.

Comte, F. 2000

Mitoloji Sözlüğü, İstanbul, 2000.

Çapar, Ö. 1979

"Anadolu'da Kybele Tapınımı", A.Ü.D.T.C.F. Dergisi, XXIX, 1-4, 167.

Çiğdem, S. 2012

Eskiçağ'dan Ortaçağ'a Gümüşhane, Gümüşhane Valiliği, İl Kültür Müdürlüğü, Gümüşhane.

Delivornias, A. 1984

"Aphrodite", LIMC, II-I, 2-151, 1984.

- Erhat, A. 1989
Mitoloji Sözlüğü, İstanbul.
- Eitrem, S. 1912
“Hermes”, RE VIII-1, 738-792, Stuttgart.
- Furtwangler, A. 1884
“Aphrodite”, Roscher, ML I, 390-419.
- Freud, S. 2002
Dinin Kökenleri, Çev. Ayşen Tekşen Kapkın, İstanbul.
- Grimal, P. 1997
Mitoloji Sözlüğü, Yunan ve Roma, İstanbul.
- Işık, A. 2001
Antik Kaynaklarda Karadeniz Bölgesi, TTK, Ankara.
- Işık, A. 2004
Pers, Hellenistik ve Roma İmparatorluk Dönemlerinde Paphlagonia ve Pontos Bölgesi Kültleri, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.
- Karaosmanoğlu, M. 2005
Mitoloji ve Ege’nin Tanrıları.
- Karaer, F. 1999
“The Woody Vegetation of the Kelkit Valley, Journals of Botany, Sayı: 23, Tübitak, 319-344.
- Marek. C. 2003
Pontos et Bithynia, Die Romischen Provinzen im Norden Kleinasien, Mainz am Rhein.
- Mitford, T. 1966
“The God Pylon in Eastern Pontos”, Byzantion 36, 471-490.
- Olshausen, E. 1990
“Götter, Heroen und ihre Kulte in Pontos- ein erster Bericht”, ANRW II, 18.3, s.1865-1906.
- Reinach, TH.- VD, 1908
Reinach, Th.- Waddington, W.H.- Babelon, E., Recueil général des monnaies grecques d’Asie Mineure, 12.
- Sahakian, S.V. 1913
Une Inscription Grecque du Pont, Revue Archeologique Quatrieme Serie, T. 21, 41-44.
- Sinanoğlu, N. H. 1999
Grek ve Romen Mitolojisi, İstanbul.
- Roller, L.E. 2004
Ana Tanrıça’nın İzinde. Anadolu Kybele Kültü, Çev. B. Avunç.
- Uçankuş, H.T. 2002
Ana Tanrıça Kybele’nin ve Kral Midas’ın Ülkesi Phrygia (Kültür Rehberi), Ankara.

SMYRNA / İZMİR KAZILARI KEMİK BULUNTULARI

BONE FINDINGS FROM SMYRNA / İZMİR EXCAVATIONS

Akın Ersoy* - Gülten Çelik Ersoy**

Anahtar Sözcükler: Smyrna, Agora Kazıları, kemik buluntular, arkeoloji.

Keywords: Smyrna, Agora Excavations, bone findings, archaeology.

ÖZET

Smyrna İzmir Kazıları, 2007 yılından itibaren Smyrna Agora, Kadifekale ve Basmane mevkilerinde sürdürülmektedir. Bu mevkilerdeki çalışmalar sonucu ele geçen kemik eserlerin büyük bir çoğunluğu, bu çalışma içerisinde değerlendirilmiştir. Seçilmiş parçalardan oluşan bu eserlere bakıldığında, MS.1. yüzyıldan- Osmanlı Dönemine kadar uzanan kronoloji içerisinde temsili örnekleri görmek mümkündür. Roma Dönemine ait saç ve dikiş iğneleri, oyun taşları ve markaları, Bizans Dönemine ait tipik kemik ağırsaklar ve Osmanlı Dönemine ait çok sayıdaki kemik eser, bu buluntu grubunu oluşturan ağırlıklı eserlerdir. Çoğu antik kentte benzerlerine sıklıkla rastlanılan bu eserlerin yanı sıra, çok sayıda ve düzgün bir şekilde kesilmiş kemikler, yarı işlenmiş halde bulunan kemik buluntular, Smyrna Agorası'nda olası bir kemik işliğin varlığı ile ilgili araştırmaları da beraberinde getirmiştir.

ABSTRACT

Smyrna Excavations has been conducted since 2007 in the Agora of Smyrna, Kadifekale and Basmane. Most of the bone findings found in these excavations have been examined in this study. Findings from a wide range, 1.century B.C. to Ottoman Period, are represented in this study of selected findings. Majority of the findings consists of bone pins and needles, gaming pieces and counters from Roman Period, typical bone spindle whorls from Byzantium Period and many bone findings from the Ottoman Period. Apart from these common findings found in every settlement other finds such as purposefully cut bones and semi-worked bone findings has brought further study into a possible bone workshop in the Agora of Smyrna.

* Yrd. Doç. Dr. Akın ERSOY, Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, İzmir, e-posta: akin.ersoy@deu.edu.tr.

** Arkeolog Gülten ÇELİK ERSOY, İzmir, e-posta: gultencilik75@gmail.com.

GİRİŞ

SMYRNA/ İZMİR KAZILARI KEMİK BULUNTULARI

Smyrna/İzmir'deki kazı çalışmaları 2007 yılından itibaren Smyrna Agorası, Kadifekale ve Basmene mevkilerinde sürdürülmektedir. Kadifekale'de çalışmalar güney sur kazısı ve Kale Mescidi kapsamında sınırlı olarak sürdürülmüştür. Basmene'deki çalışmalar ise hem Şifa Parseli'nde hem de Altınpark Arkeolojik Alanı'nda konut merkezli olarak gerçekleştirilmiştir. Arkeolojik çalışmaların en kapsamlı yürütüldüğü mevki Smyrna Agorası ve çevresidir. Smyrna Agorasını çevreleyen yapılardan, batısında yer alan Mozaikli Yapı ile Bouleuterion'un aynı proje çerçevesinde MS 2. yüzyıldaki deprem sonrasında inşa edildiği düşünülmektedir. Bouleuterion kentin idari ve siyasi merkezi iken, Mozaikli Yapı'nın da hem Bouleuterion'a dönük bir hizmet yapısı, hem de sosyal ve kültürel etkinlikler için kullanılan çok amaçlı bir yapı olduğu kabul edilmektedir. Bazilika'da özellikle 3. Galeride yürütülen araştırma kazıları dört galerili yapının MS 1 yüzyılda son halini aldığını göstermiştir.

Yapılara yönelik çalışmalarla sınırlı kalmamış aynı zamanda agorayı çevreleyen ve antik kentin kent planına anlamaya dönük olarak cadde ve sokakların da ortaya çıkarılmasına halen devam edilmektedir. Bu caddelerden Bouleuterion Caddesi ile Kuzey Cadde'nin kesiştiği noktada yer alan Roma Hamamı bugün için antik kentin ortaya çıkarılan tek hamam yapısı durumundadır.

Bu çalışma içerisinde 2007 ve 2014 yılları arasında Smyrna Antik Kenti Kazılarında ele geçen çok sayıda kemik buluntudan, 116 adet seçilmiş ve sınıflandırılabilir nitelikteki örnekler genel olarak değerlendirilmiştir. Öncelikle Agora olmak üzere, Kadifekale ve Basmene mevkilerinde (Altınpark ve Şifa sektörü) yürütülen ve tamamlanmış kazılarda bulunan tüm kemik buluntular, 7 grupta toplanarak incelenmiştir. Seçilmiş 116 adet örnek içinde 41 adet Roma Dönemi, 47 adet Bizans Dönemi ve 13 adet Osmanlı Dönemi buluntusu yer almaktadır. Bu eserlerin büyük bir çoğunluğu (101 adet) katalog içerisinde yer almıştır. Bu grupların dışında Osmanlı dönemine ait çok sayıda kemik nargile ağızlıkları ve bunlara ait çeşitli parçalar çalışmanın dışında tutulmuştur.

1 - Takı ve Tuvalet Aksesuarları (Saç iğneleri, yüzükler, boncuklar ve taraklar)

Bu grup, gerek çeşitlilik gerekse sayısal anlamda en yoğun olan eserlerden oluşmaktadır. Özellikle Roma ve Bizans dönemine tarihlenen saç iğneleri grup içerisinde

öne çıkan buluntulardır. Saç iğnelerinin baş kısmı genellikle dekoratif bir şekilde işlenmiştir. Bu iğnelerin, kadın giysilerini ve saçlarını süslemek amaçlı kullanıldıkları bilinmektedir.² Saç iğnelerinin altın, gümüş, bronz ve ahşaptan yapılmış örnekleri olmasına karşın, büyük bir çoğunluğun kemikten üretildiği görülmektedir. Smyrna Agorası ve Altınpark kazılarından ele geçen iki iğne başı örneği, bu grup içerisinde figürlü dekorasyona sahip nadir örnekleri temsil etmektedir. Bu parçaların, baş kısmında sağ elin işlendiği görülmektedir. Ancak, her iki eserinde sadece baş kısmı korunmuş olup tamamı elimize geçmemiştir. Res.1³- 22 numaralı örnek, sağ elin işlendiği bir iğnenin baş kısmından oluşmaktadır ve baş parmak ile işaret parmağı arasında bir obje tutmaktadır. Benzer örneklerle⁴ karşılaştırılan parça, MS 2. ve 3. yüzyıla tarihlenmektedir. Res.1- 23 numaralı örnekte ise yine sağ ele ait bir parçanın tüm parmakları açık bir şekilde tasvir edildiği ve bir önceki örnek ile karşılaştırıldığında daha geniş ölçülerde yapıldığı açıkça görülmektedir. İnsan elinin işlendiği formdaki bu saç iğneleri, figürlü dekorasyona sahip Roma saç iğneleri içerisinde hem coğrafi hem kronolojik olarak en yaygın dağılım gösteren gruptur.⁵

Res. 1 - Saç iğneleri

Res.1- 1,2,3,4'de yer alan iğneler tam eser olarak ele geçmiş olup, baş kısımları konik bir şekilde gövde uç kısmına doğru sivrilmiştir. Bu örneklerin benzerleri Laodikeia Nekropolü⁶ kazılarında ele geçmiş ve MS 1. yüzyılın son çeyreği- 2. yüzyılın başına tarihlendirilmiştir. Juliopolis Antik Kenti kazı çalışmalarında da pek çok kemik saç

¹ Basmene-Şifa sektörü kazıları için bkz., Ersoy 2014:1-33.

² Davidson 1952: 276.

³ Bu çalışma içerisinde kullanılan tüm görseller (Fotoğraf, çizim, tablo) Smyrna Kazı Arşivine aittir.

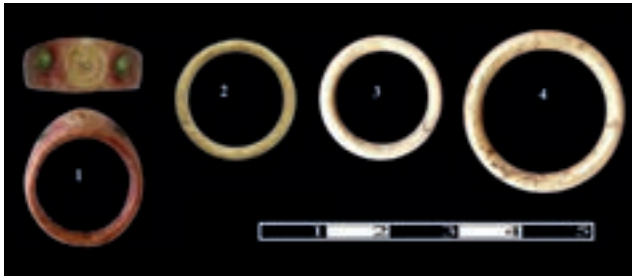
⁴ Bartus 2012: Fig.3 Typology 1-B /6-F, P.230., Robinson 1959: 52, Plate.56, J8.

⁵ Bartus 2012: 205.

⁶ Şimşek 2011: 533, Kat.No.413.

iğnesi ele geçmiştir⁷ ve Antik Smyrna örnekleri ile çok benzemektedir. MacGregor⁸ ise, aynı saç iğnelerinin MS 2. - 3. yüzyıla tarihlenebileceğini söylemektedir. Res.1-10-11 numaralı iğneler, baş kısmı oval, yuvarlak kesitli gövdelerinin orta kısmı daha şişkince ve uca doğru daralmakta olan bir profile sahiptirler. Bu tip örnekler MS 2. -3. yüzyıla tarihlendirilmiştir. Res.1- 6 (Res.14,Çiz.1), 7, 8, (Res.14, Çiz.2) 9, 12 numaralı iğneler topuz başlı, yuvarlak gövdeli ve sivri uçlu bir kesit sunmaktadırlar ki, bunlar daha geç döneme MS 4.-5. yüzyıla tarihlendirilmektedir.⁹ Bu iğnelerin tamamına yakınının yüzeyi perdahlanmış olup el yapımı oldukları düşünülmektedir.

Yüzükler, sayıca çok fazla ele geçen eserlerden değildir. Ancak, mevcut örnekler de son derece iyi korunmuş durumdadır. Bu örnekler arasında Res.2- 1 numaralı örnek diğerlerine göre dikkat çekicidir. Eserin üzerinde iç içe geçmiş şekilde dairesel bezemeler ve ortasında boş bir nokta, aynı şekilde her iki yanında da olasılıkla o kısımları süsleyen taş veya boncukların yer izi bulunmaktadır. Bu formda ve bu bezemeye sahip olan bronz ve kemik yüzük örnekleri¹⁰, okçu yüzükleri (Farsça: zihgir) olarak tanımlanmış ve MS 12 yy. ve sonrasına tarihlendirilmiştir. Diğer örnekler (Res.2- 2,3,4), bezemesiz ve halka formudur. Yüzeyleri perdahlanmış ve el yapımı olan yüzükler daha erken döneme tarihlenebilirler. Nitekim Laodikeia'da bulunan benzer örnekler MS 4. - 5. yüzyıla tarihlendirilmiştir.¹¹

Res. 2 - Yüzükler

Antik Çağ'ın en eski ve en yaygın kadın süsü olan boncuklar az sayıda ele geçmiştir. Bunlar arasında Res.3- 1 numaralı örnek (Res.14,Çiz.3), gövde üzerinde bronz kakma ile yapılmış bezemeye sahiptir. Korinth'te¹² benzer örnekler Roma dönemine tarihlendirilmiştir. Res.3- 2 ve 4 numaralı örnekler bezemesizken, Res.3- 3 numaralı örnek üzerinde, tek halka içerisinde nokta motifli bezemenin çiçek şeklinde bir araya getirildiği görülmektedir. Geç Roma ve Bizans döneminde sıkça rastlanan bu beze-

me biçimi gövde üzerinde üç ayrı noktada işlenmiştir. Bu boncukların sadece kemikten değil, cam, terracotta, taş ve fildişi gibi malzemeden olan örnekleri de mevcuttur.¹³ Smyrna Antik Kenti Kazılarında kemik ve cam dışında bir malzemeden yapılmış örneğe henüz rastlanılmamıştır.

Res. 3 - Boncuklar

Agora kazılarında bugüne kadar ele geçen tarak sayısı 8 adettir. 7 adedi çift taraflı, 1 adedi tek taraflı olan taraklar arasında diğerlerine göre daha erken olabilecek nitelikteki tarak Res.4- 1 numaralı örnektir. Hamam Yapısı kazılarında ele geçen eserin orta kısmında karşılıklı iki yiv bulunmakta olup, yüzey perdahlıdır. Ayrıca sağ tarafında 3, sol tarafında 7 dişi eksiktir. Oldukça küçük ölçülerde yapılmış olan bu eser, diğer taraklardan ebat olarak da net bir şekilde ayrılmaktadır. Bu ölçülerde bir minyatür tarak örneği Karamattepe'de¹⁴ ele geçmiş olup, erken döneme tarihlendirilmiştir. Bu tip bezeme dekorunun uzun bir zaman dilimi boyunca kullanılmış olduğunu, kemik, fildişi, ahşap ve pişmiş toprak gibi buluntular üzerinde sıklıkla görüldüğünü¹⁵ göz önüne alacak olursak, Smyrna örneğinin daha geç bir döneme olasılıkla Bizans Dönemine ait olabileceği söylenebilir. Zira eserin gelmiş olduğu seviye ve genel kasa dökümü, baskın bir biçimde Bizans ve sonrası dönemi buluntularını işaret etmektedir. Res.4- 2,3,4 ve 5 numaralı taraklar, tipolojik olarak birbirlerine çok yakın örnekler olup, bunlara benzer küçük bir tarak parçası Urfa- Zeytinli Bahçe kazılarında ele geçmiş ve MS 11.-13. yüzyıla tarihlendirilmiştir.¹⁶ Ancak elimizde ki örneklerin Osmanlı tabakalaşmasının yoğun olduğu alanlardan ele geçmiş olması, bu eserlerin Osmanlı Dönemine ait olduğu sonucunu ortaya koymaktadır. Res.4- 6,7,8 numaralı tarakların 20 yüzyıla ait olabileceği kanaatindeyiz.

⁷ Arslan-Metin 2013: 49.

⁸ MacGregor 1976: 25, Fig. 9-115/116.

⁹ Benzer örnekler için bkz, Şimşek 2011: Kat. No.1084-1085.

¹⁰ Davidson 1952: Pl.107, 1987-1988 (Bronz örnekler), Antonaras 2012: 123, Fig.11.(Kemik örnekler)

¹¹ Şimşek 2011: 916, Kat.No.112,1113.

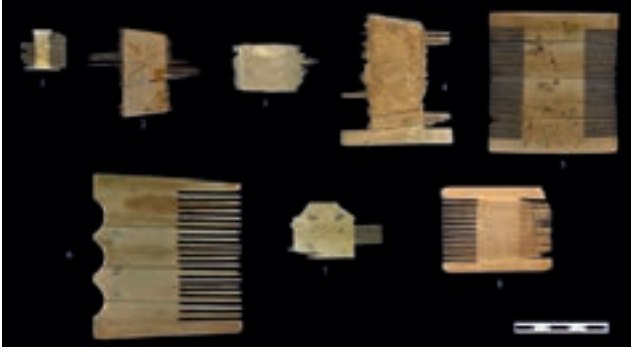
¹² Davidson 1952: Pl.122- 2509.

¹³ Davidson 1952: 287.

¹⁴ Peker 2013: 149, Figüres 3 and 4.

¹⁵ Peker 2013: 154.

¹⁶ Dell'Era 2012: 403-404, Fig.11-b.

Res. 4 - Taraklar

2- Oyun taşı ve markaları

Oyun taşları ve markaları sıklıkla kemik ve fildişinden yapılmıştır. Ancak, kil, taş, cam ve bronz gibi malzemelerden yapılmış örneklerde bulunmaktadır.¹⁷ Bunların dışında, aışık kemiği, balık omuru gibi çeşitli şekillerdeki natürel parçaların da oyun taşı olarak kullanıldığı görülmektedir.¹⁸ Res.5- 9,10,11,12,13,14,15,16,17 numaralı örnekler, balık omuruna ait parçalardır. Kefalos Erken Bizans Yerleşimi kazılarında daha küçük örnekleri ele geçmiş, aynı şekilde balık omurundan yapılmış parçalar kemik marka olarak adlandırılmıştır.¹⁹ Korinth'te bulunmuş aynı örnek, somon ya da benzer bir balığın omuru olarak tanımlanmış, oyun markası olarak nitelendirilmiş, ancak daha farklı bir amaç içinde kullanılmış olabileceği de ifade edilmiştir.²⁰ Smyrna kazılarında irili ufaklı çeşitleriyle ele geçmiş olan bu buluntular, referanslar doğrultusunda "şimdilik" oyun markası olarak değerlendirilmiştir.

Ele geçen eserler arasında dama taşı, zarlar, satranç taşları, çeşitli şekillerde oyun markaları ve domino taşları bulunmaktadır. Res.5 - 4 (Res.14, Çiz.4) ve 5 numaralı eserler, alt kısmı düz, üstü kubbe biçiminde olan oyun taşlarıdır. Bu taşlar iki parçadan oluşmakta, dışta bulunan esas parçanın içi oyularak ikinci parça yerleştirilmektedir. Süsleme amaçlı olarak da baş kısmına ufak bir top yerleştirilmektedir.²¹ Ephesos Agorası'nda²² ve Saraçhane'de²³ bulunan benzer örnekler Bizans dönemine tarihlendirilmiştir.²⁴ Yenikapı Kazılarında tam olarak ele geçen bir örnek, satranç taşı olarak adlandırılmış ve MS

6./7. yüzyıla tarihlendirilmiştir.²⁵ Agora Kuzey Cadde ve Bouleuterion Kazılarında ele geçen bu iki taşın, benzerlerinden yola çıkarak MS 6./7. yüzyıla tarihlendirilmesi mümkündür.²⁶

Agora ve Altınpark sektörlerinden ele geçen 7 adet kübik oyun zarı, altı yüzü de işlenmiş ve birden altıya kadar bir sayıyı gösterir biçimdedir. Roma dönemi oyun zarları genellikle kemik veya fildişinden yapılmakta, form üzerinde ince bir şekilde insize olarak konsantrik daireler işlenmektedir.²⁷ Res.5 -18, 19 ve 21 numaralı zarlar tek halka içinde nokta motifli dekorasyonları ile dikkat çekkerler. Bu zarlar Atina Agorası'nda MS Erken 5. yüzyıla tarihlendirilirken²⁸ Elaiussa Sebaste'de benzer bir zar MS 6./7. yüzyıla tarihlendirilmiştir.²⁹ Res.5- 20 numaralı zar, çift halka içinde nokta motifli tek zar örneğidir ve MS 2. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenmektedir.³⁰ Bir başka deyişle, Smyrna Antik Kenti Kazılarında ele geçen en erken döneme ait zar, 20 numaralı zardır. Agora – Mozaikli Yapı da bulunan ve Mozaikli Yapının birinci evresi (MS 2. yüzyılın ikinci yarısı) ile çağdaş olması açısından da tarihi net olarak saptanmaktadır.

Res.5- 22 ve 23 numaralı zarlar, oyuk delikli zarlardır. Bu tip zarların oyuklarının estetik amaçla bazen renkli boya ile bazen de daha ağır olması için kurşunla doldurulduğu bilinmektedir.³¹

Res.5- 24 numaralı zar, diğerlerine göre daha geç döneme tarihleniyor olmalıdır. Zira bu örnek, Mozaikli Yapı'da ele geçen ve 18.yüzyıla tarihlenen domino taşları ile yaklaşık olarak aynı seviyeden ve aynı plankareden ele geçmiştir. Bunun sonucu olarak parçanın, Osmanlı dönemine ait olduğunu söylemek daha doğru olacaktır. Res.5- 2, 3, 8 ve 7 numaralı örnekler yassı ve bezemeli oyun markalarıdır. Merkezde bir nokta ve etrafında iç içe geçmiş halkalarla, bazen de markanın kenarlarına yakın yerde bu halkalar görülmektedir. Özellikle Res.5- 2 ve 3 numaralı örnekler Metropolis Roma Hamamı'nın ana mekanında yapılan kazı çalışmalarında ele geçen oyun pulu³² ile büyük benzerlik göstermektedir. Bu tipteki yassı oyun pullarının, MS 1. yüzyıldan itibaren çeşitli varyasyonlarıyla yüzyıllar boyu kullanıldığı görülmektedir. Nitekim Res.5- 8 numaralı oyun pulunun benzer örnekleri Korinth'te³³ MS 1. ya da 2. yüzyıla, Atina Ago-

¹⁷ Davidson 1952: 217.

¹⁸ Harrison 1986: 258.

¹⁹ Dell'Era 2012: 403-404, Fig.11-b.

²⁰ Davidson 1952: Pl.99-1707.

²¹ Selvi-Bener 2013: 79, Res.107.

²² Gassner 1997: 228, Taf.70-946.

²³ Harrison 1986: 260, Fig.No.506.

²⁴ Daim-Ladstätter 2011:207-209,Res.23-24. Ephesos'da Bizans Sarayı olarak anılan yapıda ele geçen ve MS 6./7. yüzyıla tarihlenen oyun taşı, bir bitimi konik kesilmiş, diğer bitimi ise düz bir diskle kapatılmış bir tür yuvarlak kutucuk, silindirik parça olarak tanımlanmış, benze bir oyun taşındır.

²⁵ Asal 2007: 269, Cat.No. Y 21.

²⁶ Konu ile ilgili daha detaylı bilgi için bkz., Selvi-Bener 2013, diğer benzer örnekler için, bkz., Ferrazzoli 2012: 303, Pl.4- 38., Militsi 2012:271- Fig.12.

²⁷ Davidson 1952: 218.

²⁸ Robinson 1959: PL.56, L68, L69, L71.

²⁹ Ferrazzoli 2012: 303, Pl.4-38.

³⁰ Benzer örnek için bkz., Robinson 1959: PL.56, M 109., Feugère-Prévot 2008:261. Fig.16-4.

³¹ Selvi-Bener 2013: 87.

³² Meriç 2007: 252, Res.6.

³³ Davidson 1952: 219, PL.99-1679.

rası'nda³⁴ MS 1. yüzyıl ortalarına, Saraçhane'de³⁵ MS 4.-5. yüzyıla, Yenikapı Metro Kazılarında³⁶ MS 9. yüzyıla tarihlendirilmiştir.

Agora kazılarında ele geçen 6 adet domino taşı, (Res.5-25, 26, 27, 28, 29 ve 30 numaralı) grup içerisinde en geç döneme tarihlenen oyun taşlarıdır. Bunların üzerinde (27 numaralı örnek dışında) merkezde biraz daha büyük olmak üzere, toplamda üç adet rapt deliği yer almaktadır. İki parça halinde olduğu düşünülen ve olasılıkla taşları tutmayı kolaylaştırmak amaçlı başka bir ahşap parçaya monte edilen domino taşları, benzer örneklerle³⁷ karşılaştırılarak 18.yy. ve sonrasına tarihlenmektedir

Res. 5 - Oyun taşı ve markaları

3- Tekstil aksesuarları (Dikiş iğneleri, ağırşaklar)

Dikiş iğneleri, bu grup içerisinde en yoğun şekilde bulunan eserlerdir. MS 1. ve 2. yüzyıllarda bu iğnelerin baş ve deliklerinin biçimi çeşitlidir. Üst ve alt kısmı düzleştirilmiş, oval, dikdörtgen veya dairesel bir deliğe sahip örneklerin yanında, bazen iki veya üç delikli iğnelere de rastlanmaktadır.³⁸ MS 3. ve 4. yüzyıllara tarihlenen örneklerin sıklıkla, bu şekilde çoklu deliklere sahip olduğu bilinmektedir. Agora kazılarında ele geçen iğneler genellikle tek deliğe sahiptir ve bu delikler çoğunlukla oval biçimlidir. Res.6- 1 ve 2 numaralı iğneler, tam ve en iyi durumda olan iğne örnekleridir. Bunların baş kısmı düzleştirilmiş olup, oval şekilde delikleri bulunmaktadır. Her ikisi de perdelanmış olan örnekler, MS 1. yüzyıl sonu- 2. yüzyıl başlarına tarihlenmektedir. Res.6- 3,5,6,7,8,9 numaralı iğneler de aynı şekilde oval deliğe sahiptir ancak kiminin baş, kiminin gövde kısmı eksiktir. Bunlarla birlikte ele geçen çok sayıdaki iğne parçalarının baş kısmı

korunmadığından delik biçimleri hakkında herhangi bir fikrimiz yoktur. Res.6- 4 numaralı iğnenin deliği ise dikdörtgen biçimlidir. Ele geçen kemik iğneler arasında dikdörtgen biçimde deliğe sahip tek iğne bu örnektir. Ancak eserin yarısı eksik olarak ele geçmiştir. (Res.14, Çiz.5)

Res. 6 - Dikiş iğneleri

Antik Çağdan günümüze kadar devam eden ve ip eğirmek için kullanılan ağırşaklar, pişmiş toprak, taş, kemik, ahşap, fildişi gibi malzemeden üretilmişlerdir. Agora ve Altınpark Kazılarında ele geçen kemik ağırşakların tamamı MS 11. yüzyıl ve sonrasına aittir. (Res.7) Bezeme dekoru olarak, genellikle gövde üzerinde insize olarak işlenmiş kısa çizgiler, çoğunlukla tekli bazen de çift halka içinde nokta bezemeler yaygın biçimde karşımıza çıkmaktadır.

Korinth'te ele geçen benzer buluntular için Davidson, ağırşakların taş veya pişmiş topraktan yapıldıklarını ve daha ağır olduklarını ifade etmiş, kemik veya fildişinden yapılan ve daha hafif olan bu tür parçaların ise düğme olarak değerlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir.³⁹

Kemik veya fildişinden üretilen ağırşaklar, genellikle küçük ve hafif olup, gövde üzerleri sıklıkla insize bir süslemeyle kaplanmaktadır. Seyrekte olsa taş örneklerine de rastlanılan bu objelerin yaygın olan karakteristik özellikleri, merkezde bir deliklerinin olması ve iki farklı yüze sahip olmalarıdır. Ön yüzleri sıklıkla, hafif kalıplanmış dekorluyken, arka yüzleri boş ve düzdür.⁴⁰ Smyrna Antik Kenti Kazılarında ele geçen örneklerin bir kaçı dışındakilerin tamamı bezemelidir. Zeytinli Höyük⁴¹ Ortaçağ Dönemi Nekropol alanında ele geçen kemik ağırşaklar, yassı biçimde yarı küresel formda, insize çizgiler ve halka içinde nokta bezemeli stilleriyle Smyrna Antik Kenti

³⁴ Robinson 1959: PL.56, M 27.

³⁵ Harrison 1986: 259, Fig.M.Type A.(514).

³⁶ Denker-Demirkök-Kongaz-KirazKömürcü-Akbaytogan 2013:199-YK 12, 221.

³⁷ Stocks 2013: 89 - 111, Fig.3-16/Fig.3-29., Lambrick-Woods 1976: 218, Fig.13-50.

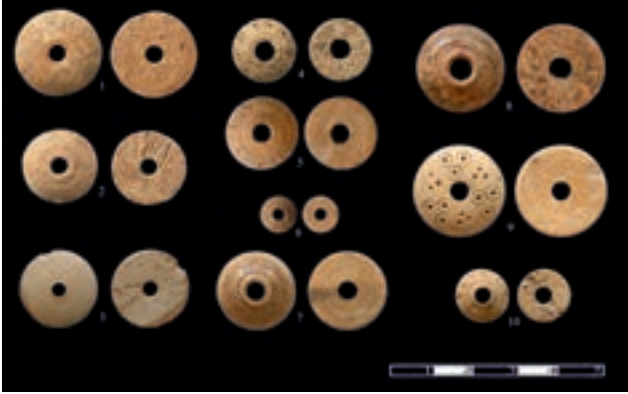
³⁸ Davidson 1952:174.

³⁹ Davidson 1952: 296. Davidson'un 1952 yılında yaptığı bu yorum, bugünün referansları doğrultusunda geçersiz görünmekle birlikte, ifade ettiği gibi zaman içerisinde netlik kazanmıştır. Nitekim, pek çok kazıda ele geçen bu tip buluntular, yün eğirmek için kullanılan kemik ağırşaklar olarak sınıflandırılmaktadırlar.

⁴⁰ Harrison 1986:262.

⁴¹ Dell'Era 2012: 403-404, Fig.11- c.

Kazı buluntularıyla büyük ölçüde benzerlik göstermekte ve MS 11.-13. yüzyıla tarihlenmektedirler.⁴² Bezemesiz örneklerin (Res.7- 2 ve 3) benzerleri, Alliano'i'da ele geçmiş ve Roma dönemine tarihlendirilmiştir. Smyrna örnekleri gibi, ortada iğ deliği yer alan ağırşakların, alt kısmı düz, üst tarafı konik biçimdedir.⁴³ Sagalassos'da ele geçen ve henüz tam bitirilmemiş benzer bir ağırşak Geç Roma dönemine tarihlenmektedir.⁴⁴

Res. 7 - Ağırşaklar

4- Kozmetik ve Medikal Kaşıklar

Grup içerisinde –şimdilik- dört örnekle temsil edilen kaşıklar, işlevsel olarak farklılık göstermektedirler. Örneğin Res.8- 1 numaralı parça oval bir yapıya sahip, gövde kısmı oluklu ve dar bir biçime sahip bir kozmetik kaşıktır. En yakın örneği Alliano'i⁴⁵ kazılarında ele geçmiş ve Roma Dönemine tarihlendirilmiştir. (Res.14, Çiz.6) Sıklıkla parfüm kaşığı olarak da adlandırılırlar.⁴⁶ Bu tip kaşıklar, merhem veya toz halindeki kozmetik ürünlerin kutulardan çıkarılmasına yönelik olarak kullanılmış olup, MS 1. ve 2. yüzyıla tarihlenmişlerdir.⁴⁷

Res.8- 2 numaralı örnek ise, kulak kaşığıdır. Antik kentlerin birçoğunda genellikle Roma Dönemi ve sonrası kontekslerde sıkça ele geçen bu kaşıklar, kulak temizleme aletleri arasında sınıflandırılmışlardır.⁴⁸ Form olarak, dairesel ve çukur kısmı yassılaştırılmış bir kaşık bölümünden, boyun kısmında inceliyor tekrar kalınlaşarak devam eden bir saptan ibarettir. Elimizdeki eserin gövde kısmı eksiktir ancak, mevcut haliyle MS 2. yüzyıla ta-

rihlendirme kriterlerini sunmaktadır. Res.8- 3 numaralı örnek, sadece içi hafif kavisli kaşık kısmı elimize geçmiş bir parçadan oluşmaktadır ve çoğunlukla cochlear adıyla anılmaktadır. Antik Çağ tıp dünyasında bu tip kaşıkların hem sonda hem de ilaç ölçme ve karıştırma kaşıkları olarak kullanıldığı bilinmektedir. Parion Nekropolü⁴⁹ Kazılarında ele geçen TM1 kodlu kemik kaşık ile Smyrna örneği parçası benzerlik göstermektedir. Yapılan karşılaştırmalı örnekler doğrultusunda MS 2. ve 3. yüzyıla tarihlenmektedir.⁵⁰

Res.8- 4 numaralı kaşığın çanak kısmı oval ve uzun formu, sap bölümü ise üç sıra halinde insize olarak yapılan yivlerle dekoratif bir görünüme sahiptir. Diğerleri gibi, bu eserde elimize kırık olarak geçmiştir. Bu tip kaşıkların ligula olarak adlandırıldığını ve MS 2. yüzyıla tarihlendiğini söylemek mümkündür.⁵¹

Res. 8 - Kaşıklar

5- Mobilya parçaları

Kazı çalışmaları süresince ele geçen 7 adet mobilya parçası içerisinde Res.9- 1 (Res.14, Çiz.7), 2,3,4 ve 5 numaralı parçalar, silindirik formu, güçlü cidara sahip ve gövde üzerleri yivlerle bezenmiş bir görünüme sahiptirler.⁵² Ephesos'da bulunan benzer bir parça, Gassner⁵³ tarafından mobilya parçası olarak değerlendirilmiş ve Geç Antik Çağ'a tarihlendirilmiştir.

⁴² Benzer örnekler için bkz., Erciyas 2014: 289, Resim.9., Köroğlu 2012: 315, fig.8.

⁴³ Karaca 2012: 135. K.00-27 ve K.02.9.

⁴⁴ Waelkens- Poblome 2011: 130-131. MS 6.yy.'da hayvan kemiklerinden yapılan eşyaların Macellum'da üretimi ve satışı yapıldığı bilinmektedir. Burdur Müzesi envanter no: K.152.55.06 olan ağırşak (eğirme diski) bu yapıdan ele geçmiş, nitelikli kemik eserler arasında yer almaktadır.

⁴⁵ Baykan 2012: 197, Lev.5-4.K.05-10.

⁴⁶ Feugère – Charpentier 2012: 380.

⁴⁷ Davidson 1952: 181, Pl.82-1328., diğer örnekler için bkz., Robinson 1959: Plate.56, G 163.

⁴⁸ Davidson 1952: 181, Pl.82-1325.

⁴⁹ Kasapoğlu 2013:174, Resim.223.

⁵⁰ Benzer örnekleri için bkz., Davidson 1952: 189, Pl.85,1396., Şimşek 2011: 411, Kat.No.118., Krinzing 2010: Tafel 269, B-B, 203.

⁵¹ Davidson 1952:190, Pl.84,1394-1395.

⁵² Bour 2001:336. Bour; bu tip buluntuların genellikle lahit, mobilya veya tablo parçası olabileceğini, "piroettes et fuseaux" olarak adlandırılan bir bezeme biçimiyle dekore edildiğini ve kronolojik açıdan oldukça geniş bir zaman dilimine yayılan bu parçaların, MÖ 8. yüzyıldan- MS 5. yüzyıla kadar örneklerle sahip olduğunu söylemektedir.

⁵³ Gassner 1997:228, Tafel.70- 945.

Res. 9 - Mobilya parçaları

Res.9- 6 numaralı parça ise, olasılıkla levha veya tablo olabilecek bir esere ait parçadır. Mevcut delik, parçanın bir yere applike edildiğini göstermektedir. Eser üzerinde insize olarak yapılmış kafes bezemesi görülmektedir.

6- Sikke terazisi

2009 yılı Kadifekale kazılarında ele geçen buluntular arasında şimdilik tek örnek olan sikke terazisine ait bir kol, (Res.10-Kat.No:96) son derece dikkat çekicidir. Asmolean Müzesinde bulunan benzer örneği, Smyrna'dan gitmiş olup 14. yüzyıla tarihlenmektedir.⁵⁴

Res. 10 - Sikke terazisi: terazi kolu

7- Kesici - delici alet sapları

Ele geçen saplar arasında çatal, bıçak, kaşık gibi mutfak aksesuarlarına ait saplar dışında bız veya benzeri delici aletlere ait olduğu düşünülen saplar da mevcuttur. Res.11-1(Res.14, Çiz.8) numaralı eser, üzerindeki bezeme dekorundan da anlaşılacağı üzere, Bizans Dönemine ait bıçak sapıdır. Res.11- 2 numaralı eser, olasılıkla bız veya benzeri delici bir alete ait sap olmalıdır. (Res.14, Çiz.10)

Res.11- 5, 6 numaralı saplar, 18. yüzyıla ait bıçak veya çatal saplarıdır. Üzerlerinde Yunanca yazı karakterinde birtakım sözcük veya isimler yer almaktadır. Yatay ve dikey doğrultuda bitkisel bezemelerle süslenmiştir.

Res. 11 - Kesici-delici alet sapları

SONUÇ

Smyrna Antik Kenti Kazılarında ele geçen kemik buluntular, Roma, Bizans ve Osmanlı dönemine ait çeşitli örneklerden oluşmaktadır. Roma dönemi örnekleri, sayısal anlamda en fazla olan grup olup, sıralamayı Osmanlı ve Bizans dönemi örnekleri takip etmektedir. Buluntu yoğunluğuna göre yapılan bu sıralama, diğer eserlerden de bildiğimiz gibi İzmir'in 2300 yıllık sürecinin güçlü olduğu dönemlere de işaret etmektedir.

Bu çalışma içerisinde değerlendirilen kemik eserler dışında, çok sayıda yarı işlenmiş kemik buluntular da bulunmaktadır (Res.12). Çok düzgün kesilmiş ve bazen yarı işlenmiş olarak karşımıza çıkan bu kemiklerin toplamda 205 parça olduğu saptanmıştır. Az işçilikli kemik buluntuların 176 adedi Smyrna Agorası mevki kazılarında ele geçmiş olup, bunların da 158 adedi Smyrna Agora Bazilikası kazılarında elde edilmiştir. Bazilika'da ele geçen bu parçalar tarihlendirme zorluğuna karşın Roma dönemine ait olmalıdırlar ve Bazilika 3. Galeri'de yer alan dükkanlarda satılmak üzere hemen yakındaki bir veya birden fazla kemik işliğinde işlenmek üzere depolanmış olmalıydılar.⁵⁵ İşliklerin sözü edilen dükkanlarda mı yoksa çok yakındaki işlik veya işliklerde mi kullanıldığı tartışılabilir. Hatta yarı işçilikli eserlerin kullanıcılara sunulması istediği boyut ve/ya süslemeleri yapması için açılım sağladığını da düşünmek olasıdır.

⁵⁴ MacGregor 1985: 129, Figure: 70/b.

⁵⁵ Ersoy-Çelik-Yılmaz 2012: 113.

Res. 12 - Düzgün kesilmiş kemikler

Bazilika’da çok sayıda ele geçen imalata hazır kesilmiş kemik parça bodrum katı 4. Galeri’de tespit edilmiştir. Galerinin niteliği bir kemik işliğine işaret etmemekteyse de hemen paralelindeki 3. Galeride tespit edilen 63 adet (74 adet?) ticari mekanın varlığı ile ilişkilendirmek mümkün görünmektedir. Nitekim 3. Galerideki üç mekandan 15 adet işlenmiş kemik buluntu ele geçmiştir. (Tablo 1). Bu durumda 3. Galerideki çok sayıda mekandan en azından bazılarının aynı zamanda işlik olarak kullanıldığını öngörmek mümkün görünmektedir.

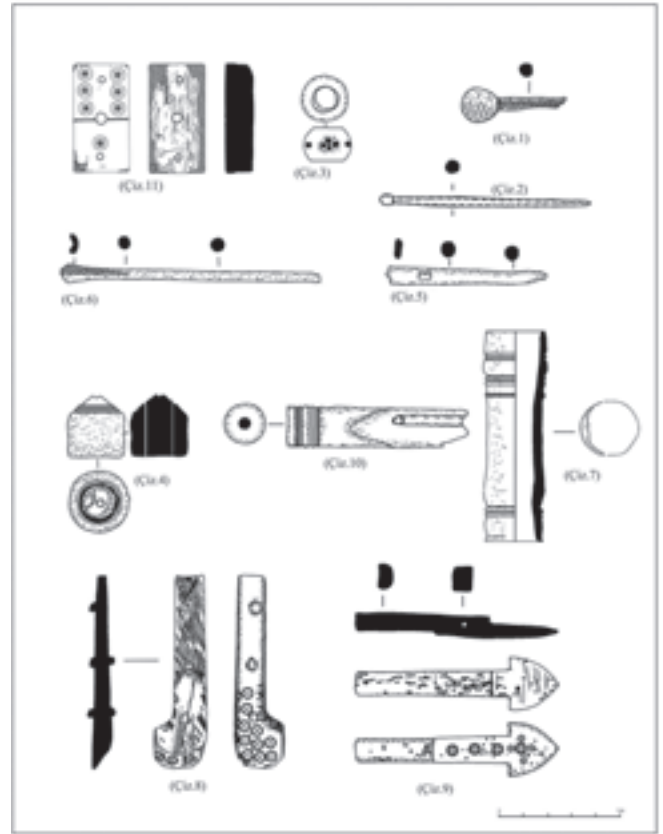

Res. 13 - İşlenmiş ve yarı işlenmiş kemikler

Kemik buluntuların yoğunluklu olarak ele geçtiği Mozaikli Yapı’da hemen her tipten kemik esere rastlanması yapının kent sakinleri tarafından yoğun olarak kullanıldığını göstermektedir. Aynı paralelliği Bouleuterion yapısı için de ileri sürmek mümkündür.

Perge’de 2006 yılında yapılan kazı çalışmalarında, Smyrna Antik Kenti Kazılarında olduğu gibi, eklem yerlerinden düzgün kesilmiş çok sayıda hayvan kemikleri ele

geçmiştir.⁵⁶ Buradaki kemik eser yoğunluğu, Abbasoğlu tarafından Perge’de bir kemik işliğinin varlığıyla ilişkilendirilmiştir. Benzer bir sonuç, Smyrna Antik Kenti buluntuları için de söz konusu olmalıdır. Nitekim, yukarıda sözü edilen sayısal verilere ek olarak Res.13’ de görüleceği üzere, Smyrna Kazılarının genelinde ele geçen örneklerin, kasa bütünlüğü içerisinde üretime dair çeşitli aşamaların örneklerini de saptamak mümkündür. Sonuç olarak, Smyrna Agorası’nda bir kemik işliğinin veya işliklerinin varlığından bahsetmek, -en azından bu veriler doğrultusunda- olası görünmektedir.

Res. 14 - Seçilmiş obje çizimleri

⁵⁶ Abbasoğlu 2007: 55-56, Res.2.

AGORA									BASMANE		KADİFEKALE
	Avlu	Bazilika	Mozaikli Yapı	Bou. Caddesi	Batı Portiko	Bouleuterion	Kuzey Cadde	Hamam	Altınpark	Şifa	
Saç iğnesi		5	4			3	1	1	2	8	
Yüzük			2			1					
Boncuk			2			1					1
Tarak		2	1			2		1			
Satranç taşı			1			2	1				
Oyun markası	1		3			2			4	3	1
Zar			3			2			1		
Dikiş iğnesi		7								1	
Ağırşak			2					1	5	1	1
Kozmetik/ Medikal Kaşık	1		2		1						
Mobilya parçaları	1	1	3			1				1	
Kesici- delici alet sapları			1			1					
Düzgün kesilmiş kemikler	16	158	3			2				23	1

Tablo - 1

KATALOG

Kat. No: 1, (Res.1-1)

Saç iğnesi

Genel Envanter No: SMYRNA.2148-A

Buluntu Yeri: Agora-Bazilika - B2,C2,33 Plankaresi.

Seviye: 10.96-10.59 m.

Ölçüler: Uzunluk:9.8 cm.,Genişlik:0.5 cm.

Karşılaştırma: Davidson 1952: Pl.120,2386-2387.,Krin-
zinger 2010:Tafel 145, A-B 26.

Tarih: MS 2. yy. sonu - 3. yy. başı.

Kat. No: 2, (Res.1-2)

Saç iğnesi

Genel Envanter No: SMYRNA.2148-B

Buluntu Yeri: Agora-Bazilika- B2,C2, 33 Plankaresi.

Seviye: 10.96-10.59 m.

Ölçüler: Uzunluk:9.5 cm.,Genişlik: 0.5 cm.

Karşılaştırma: Feugère 1992: 169-765., Mezquiriz Irujo
2009: 168, 1-2.

Tarih: MS 1. yy. sonu- 2. yy. başı.

Kat. No: 3, (Res.1-3)

Saç iğnesi

Genel Envanter No: SMYRNA.2148-C

Buluntu Yeri: Agora-Bazilika- B2,C2, 33 Plankaresi.

Seviye: 10.96-10.59 m.

Ölçüler: Uzunluk: 6 cm.,Genişlik: 0.2 cm.

Karşılaştırma: Arslan- Metin 2013: 49.

Tarih: MS 2. yy.

Kat. No:4, (Res.1-4)

Saç iğnesi

Genel Envanter No: SMYRNA.2148-D

Buluntu Yeri: Agora-Bazilika- B2,C2, 33 Plankaresi.

Seviye: 10.96-10.59 m.

Ölçüler:Uzunluk: 5.5cm.,Genişlik: 0.2 cm.

Tarih: MS 2. yy.

Kat. No: 5, (Res.1-5)

Saç iğnesi

Genel Envanter No: SMYRNA.2798-A

Buluntu Yeri: Agora-Mozaikli Yapı-I1-26 Plankaresi.

Seviye: 15.10-14.90 m.

Ölçüler: Uzunluk: 11.9 cm.

Tarih: MS 3. yy.

Kat. No:6, (Res.1-22)

Saç iğnesi baş kısmı

Genel Envanter No: SMYRNA.2072

Buluntu Yeri: Basmane- Altınpark- A-6 Plankaresi. Se-
viye: 9.90 m.

Ölçüler: Uzunluk: 3.6 cm., Genişlik: 1.2 cm., Kalınlık:
0.4 mm.

Karşılaştırma: Bartus 2012: Fig.3 Typology 1-B/6-F, P.230., Robinson 1959: Pl.56, J8 8.
Tarih: MS 2. - 3. yy.

Kat. No: 7, (Res.1-23)
Saç iğnesi baş kısmı
Genel Envanter No: SMYRNA.592 B
Buluntu Yeri: Agora- Bouleuterion-M1-29,30 Plankaresi. Seviye: 14.70-14.40 m.
Ölçüler: Uzunluk: 5.1 cm., Genişlik: 2.9 cm., Kalınlık: 0.9 mm.
Tarih: MS 2. - 3. yy.

Kat. No: 8, (Res.1-6)-(Res.14, Çiz.1)
Saç iğnesi
Genel Envanter No: SMYRNA.1781-A
Buluntu Yeri: Agora- Bouleuterion -K1-27 Plankaresi. Seviye: 14.95-14.17 m.
Ölçüler: Uzunluk: 3.8 cm.
Karşılaştırma: Lemoine - Rodet -Belarbi 2005: Fig.4-101.
Tarih: MS 2. - 3. yy.

Kat. No: 9, (Res.1-7)
Saç iğnesi
Genel Envanter No: SMYRNA.158
Buluntu Yeri: Agora- Bazilika - H2-35 Plankaresi. Seviye: 8.95-8.52 m.
Ölçüler: Uzunluk: 4.8 cm.
Karşılaştırma: Krinzinger 2010: Tafel 262, B-B 26.
Tarih: MS 3. yüzyılın 3. çeyreği.

Kat. No: 10, (Res.1-8)- (Res.14, Çiz.2)
Saç iğnesi
Genel Envanter No: SMYRNA.887
Buluntu Yeri: Basmane-Şifa – D1-E1 Plankaresi. Seviye: 4.64-4.04 m.
Ölçüler: Uzunluk: 7.5 cm.
Karşılaştırma: Rodet -Belarbi / Chardron-Picault 2006: 195, profiles types des aiguilles A XX-8.
Tarih: MS 3. - 4. yy.

Kat. No: 11, (Res.1-9)
Saç iğnesi
Genel Envanter No: SMYRNA.323
Buluntu Yeri: Agora-Kuzey Cadde – D2-E2 35 Plankaresi. Seviye: 10.79-10.44 m.
Ölçüler: Uzunluk: 4.9 cm.
Tarih: MS 2. yy- 3. yy.

Kat. No: 12, (Res.1-10)
Saç iğnesi
Genel Envanter No: SMYRNA.658
Buluntu Yeri: Basmane-Şifa – A1-A2 Plankaresi. Seviye: 8.16 -8.02 m.
Ölçüler: Uzunluk: 5.3 cm.

Karşılaştırma: Kasapoğlu 2013: Resim 222 üst., Feugère - Prévot 2008: 259-7,8,9., Davidson 1952: Pl.119-2338., Şimşek 2011: Kat.no. 1140.
Tarih: MS 3- 4. yy.

Kat. No: 13, (Res.1-12)
Saç iğnesi
Genel Envanter No: SMYRNA.964
Buluntu Yeri: Basmane-Şifa – G1-G2 Plankaresi. Seviye: 6.13-5.68 m.
Ölçüler: Uzunluk: 6.5cm.
Karşılaştırma: Davidson 1952: Pl. 119-2326., Rodet -Belarbi / Chardron-Picault 2006: 195, profiles types des aiguilles A XX-7., Redjeb-Petit 2007: 120, fig.6-101/102., Thuet 2007: 62, fig.3, 52.
Tarih: MS 3.-4. yy.

Kat. No: 14, (Res.1-14)
Saç iğnesi
Genel Envanter No: SMYRNA.658
Buluntu Yeri: Basmane-Şifa – A1-A2 Plankaresi. Seviye: 8.16 -8.02 m.
Ölçüler: Uzunluk: 3.4 cm.
Tarih: MS 3. - 4. yy.

Kat. No: 15, (Res.1-11)
Saç iğnesi
Genel Envanter No: SMYRNA.905
Buluntu Yeri: Basmane-Şifa – E1-E2 Plankaresi. Seviye: 6.54-5.86 m.
Ölçüler: Uzunluk: 10 cm.
Karşılaştırma: Şimşek 2011: Kat.no. 1188., Rodet Belarbi / Chardron-Picault 2006: p.159, fig.7,b.
Tarih: MS 3. - 4. yy.

Kat. No: 16, (Res.1-15)
Saç iğnesi
Genel Envanter No: SMYRNA.1060
Buluntu Yeri: Basmane-Altınpark- B2 Plankaresi. Seviye: 9.00-8.70 m.
Ölçüler: Uzunluk: 6.2 cm.
Tarih: MS 4.-6.yy.

Kat. No: 17, (Res.1-17)
Saç iğnesi
Genel Envanter No: SMYRNA.960-A
Buluntu Yeri: Basmane-Şifa – G1-G2 Plankaresi. Seviye: 6.12-5.09 m.
Ölçüler: Uzunluk: 5.3 cm.
Karşılaştırma: Davidson 1952: Pl. 120, 2386-2387.
Tarih: MS 1.yy. sonu- 2. yy. başı.

Kat. No: 18, (Res.1-18)
Saç iğnesi
Genel Envanter No: SMYRNA.1458
Buluntu Yeri: Agora- Bouleuterion- M1-32 Plankaresi.

Seviye: 15.40-15.00 m.
Ölçüler: Uzunluk: 4.8 cm.
Tarih: Geç Roma.

Kat. No:19, (Res.1-20)

Saç iğnesi

Genel Envanter No: SMYRNA.2294

Buluntu Yeri: Agora-Mozaikli Yapı - I1-24 Plankaresi.

Seviye: 14.70-14.21 m.

Ölçüler: Uzunluk: 9.6 cm.

Tarih: Bizans dönemi.

Kat. No:20, (Res.1-21)

Saç iğnesi

Genel Envanter No: SMYRNA.2341-B

Buluntu Yeri: Agora-Mozaikli Yapı - H1-25 Plankaresi.

Seviye: 15.72-15.08 m.

Ölçüler: Uzunluk: 3.9 cm.

Tarih: Bizans dönemi.

Kat.No: 21, (Res.1-16)

Saç iğnesi

Genel Envanter No: SMYRNA.2910

Buluntu Yeri: Agora-Roma Hamamı-B1-C1-36 Plankaresi. Seviye: 13.16-12.48 m.

Ölçüler: Uzunluk: 8.2 cm.

Tarih: Bizans dönemi.

Kat.No: 22, (Res.1-19)

Saç iğnesi

Genel Envanter No: SMYRNA.2688-A

Buluntu Yeri: Agora- Mozaikli Yapı –G1-16 Plankaresi.

Seviye: 14.40-13.84 m.

Ölçüler: Uzunluk: 9,1 cm.

Tarih: MS 4. yy.

Kat. No: 23, (Res.1-24)

Saç iğnesi

Genel Envanter No: SMYRNA.1982-A

Buluntu Yeri: Basmane- Altınpark-C-5 Plankaresi. Seviye: 10.00-9.50 m.

Ölçüler: Uzunluk: 4.3 cm.

Karşılaştırma: Davidson 1952: Pl. 120, 2357.

Tarih: Bizans Dönemi.

Kat. No: 24, (Res.1-13)

Saç iğnesi

Genel Envanter No: SMYRNA.912

Buluntu Yeri: Basmane- Şifa-F1-F2 Plankaresi. Seviye: 5.85-5.33 m.

Ölçüler: Uzunluk:5.9 cm.

Tarih: Bizans Dönemi.

Kat. No: 25, (Res.2-1)

Yüzük

Genel Envanter No: SMYRNA.616-A

Buluntu Yeri: Agora-Mozaikli Yapı - L1-25 Plankaresi- Seviye: 15.62-15.39 m.

Ölçüler: Çap:1.9 cm., Yükseklik:2.3 cm. Karşılaştırma: Antonaras 2012: fig.11.

Tarih: Bizans Dönemi.

Kat. No: 26, (Res.2-4)

Yüzük

Genel Envanter No: SMYRNA.302 C

Buluntu Yeri: Agora – Kazıdışı - Yüzey buluntusu. Seviye: 17.43 – 16.73 m.

Ölçüler: Çap:2.4 cm.

Karşılaştırma: Gassner 1997: Taf.70-950.

Tarih: Erken Bizans Dönemi.

Kat. No: 27, (Res.2-3)

Yüzük

Genel Envanter No: SMYRNA.314 B

Buluntu Yeri: Agora- Bouleuterion, M1-31 Plankaresi.

Seviye: 18.07 – 16.43 m.

Ölçüler: Çap:1.9 cm.

Tarih: Erken Bizans Dönemi.

Kat. No: 28, (Res.2-2)

Yüzük

Genel Envanter No: SMYRNA.2604-A

Buluntu Yeri: Agora-Mozaikli Yapı - L1-17 Plankaresi- Seviye: 14.42 m.

Ölçüler: Çap:1.9 cm.,h: 0,3 cm.

Tarih: Erken Bizans Dönemi.

Kat. No: 29, (Res.3-1)

Boncuk

Genel Envanter No: SMYRNA.2027

Buluntu Yeri: Agora-Mozaikli Yapı -L1-23 Plankaresi. Seviye: 15.00-14.40 m.

Ölçüler: Çap:2.1 cm., h:1.5 cm.

Karşılaştırma: Davidson 1952: Pl.122-2509.

Tarih: Geç Roma.

Kat. No: 30, (Res.3-2)

Boncuk

Genel Envanter No: SMYRNA. 2688-B

Buluntu Yeri: Agora-Mozaikli Yapı - G1-16 Plankaresi. Seviye: 14.40-13.84 m.

Ölçüler: Çap:2 cm., h:1.1 cm.

Tarih: Geç Roma.

Kat. No: 31, (Res.3-3)

Boncuk

Genel Envanter No: SMYRNA.398 D

Buluntu Yeri: Agora- Bouleuterion- L1-27 Plankaresi. Seviye: 14.68 m.

Ölçüler: Çap:1.8 cm., h:0.8 cm.

Tarih: Bizans Dönemi.

Kat. No: 32, (Res.3-4)

Boncuk

Genel Envanter No: SMYRNA.2251

Buluntu Yeri: Kadifekale-Sarnıç içi. Seviye: 175.01-174-34 m.

Ölçüler: Çap:2.4 cm., h:1.3 cm.

Tarih: Roma dönemi.

Kat. No: 33, (Resim.4-1)

Minyatür Tarak

Genel Envanter No: SMYRNA.2929-A

Buluntu Yeri: Agora-Roma Hamamı-B1-37/C1-37 Plankaresi. Seviye: 12.4710.87 m.

Ölçüler: Uzunluk: 2.9 cm., Genişlik: 2.4 cm.

Tarih: Bizans Dönemi.

Kat. No: 34, (Resim.4-2)

Tarak

Genel Envanter No: SMYRNA.2294

Buluntu Yeri: Agora-Mozaikli Yapı - I1-24 Plankaresi. Seviye: 14.70-14.21 m.

Ölçüler: Uzunluk: 4.4 cm., Genişlik: 5.6 cm.

Tarih: Osmanlı Dönemi.

Kat. No: 35, (Resim.4-3)

Tarak

Genel Envanter No: SMYRNA.2892-A

Buluntu Yeri: Agora-Bouleuterion- I1-31/I1-30 Plankaresi. Seviye: 15.03-14.30 m.

Ölçüler: K.Uzunluk: 2.8 cm., K.Genişlik: 1.7 cm.

Tarih: Osmanlı Dönemi.

Kat. No: 36, (Resim.4-8)

Tarak

Genel Envanter No: SMYRNA.1413-B

Buluntu Yeri: Agora-Mozaikli Yapı - L1. 19-20 Plankaresi. Seviye: 14.45-14.22 m.

Ölçüler: Uzunluk: 5.9 cm., Genişlik: 4.6 cm.

Tarih: 20. yy.

Kat. No: 37, (Resim.4-6)

Tarak

Genel Envanter No: SMYRNA.2850-A

Buluntu Yeri: Agora-Bouleuterion- J1-31/32 Plankaresi. Seviye: 15.91-15.48 m.

Ölçüler: Uzunluk: 8.2 cm., Genişlik: 9.2 cm.

Tarih: 20. yy.

Kat. No: 38, (Resim.4-5)

Tarak

Genel Envanter No: SMYRNA.3581-A

Buluntu Yeri: Agora- Bazilika- Q2-34 Plankaresi. Seviye: 17.60 m.

Ölçüler: Uzunluk: 7.9 cm., Genişlik: 7.2 cm., Kalınlık: 0.4 cm.

Tarih: Osmanlı Dönemi.

Kat. No: 39, (Resim.5-1)

Dama taşı

Genel Envanter No: SMYRNA.1638 C

Buluntu Yeri: Agora – Bouleuterion-L1-M1-24 Plankaresi. Seviye: 15.05-14.34 m.

Ölçüler: h: 5 cm., Genişlik: 1.6 cm.

Tarih: MS 2.- 3. yy.

Kat. No: 40, (Resim.5-2)

Oyun markası

Genel Envanter No: SMYRNA.1962

Buluntu Yeri: Agora – Bouleuterion-K1-29 Plankaresi. Seviye: 14.06-13.97 m.

Ölçüler: Çap: 4.5 cm. Kalınlık: 0.4 cm.

Karşılaştırma: Meriç 2006: 252, Res.6.

Tarih: Roma Dönemi.

Kat. No: 41, (Resim.5-3)

Obje

Genel Envanter No: SMYRNA.1233

Buluntu Yeri: Agora-Bazilika-M2-N2-35- Plankaresi. Seviye: 12.36-11.98 m.

Ölçüler: Çap: 3.7 cm., h: 1 cm.

Tarih: Roma Dönemi.

Kat. No: 42, (Resim.5-4) - (Res.14, Çiz.4)

Satranç taşı

Genel Envanter No: SMYRNA.414

Buluntu Yeri: Agora- Kuzey Cadde - D2-E2-35 Plankaresi. Seviye: 5.78-5.33 m.

Ölçüler: h: 2.6 cm., Genişlik: 2.6 cm.

Karşılaştırma: Gassner 1997: Taf.70-946, Harrison 1986: P.260, Fig.N. 506., Selvi-Bener 2013: 79- 107.

Tarih: Geç Antikçağ -Bizans dönemi.

Kat. No: 43, (Resim.5-5)

Satranç taşı

Genel Envanter No: SMYRNA.2965

Buluntu Yeri: Agora-Bouleuterion – J1-I1-H1/32 Plankaresi. Seviye: 15.56-14.82 m.

Ölçüler: h: 1.9 cm. Genişlik: 2.2 cm.

Karşılaştırma: Asal 2007: Cat.No. Y 21.

Tarih: Bizans Dönemi (MS. 6.-7. yy.)

Kat. No: 44, (Resim.5-6)

Satranç taşı

Genel Envanter No: SMYRNA.1576

Buluntu Yeri: Agora- Mozaikli Yapı - J-15 Plankaresi. Seviye: 15.43-14.74 m.

Ölçüler: h: 3 cm.

Tarih: Bizans Dönemi.

Kat. No: 45, (Resim.5-7)

Oyun markası

Genel Envanter No: SMYRNA.2341-A

Buluntu Yeri: Agora-Mozaikli Yapı -H1-25 Plankaresi. 15.72-15.08 m.

Ölçüler: h: 0.6 mm., Çap: 2.3 cm.

Tarih: Bizans Dönemi.

Kat. No:46, (Resim.5-8)

Oyun markası.

Genel Envanter No: SMYRNA.1901-B

Buluntu Yeri: Basmane-Altınpark –B-6 Plankaresi. Yüze.

Ölçüler: h:0.4 cm., Çap: 2.1 cm.

Karşılaştırma: Harrison 1986: Fig.M. Type A.(514), Robinson 1959: Pl.56, M 27., Yenikapı'nın Batıkları, İstanbul Arkeoloji Müzeleri 2013: 199-YK 12, 221.

Tarih: Bizans Dönemi. (9. yy.)

Kat. No: 47, (Resim.5-9)

Oyun markası.

Genel Envanter No: SMYRNA.1985-A

Buluntu Yeri: Kadifekale – B7/-103 Plankaresi. Seviye: 180.95-180.53 m.

Ölçüler: h:0.9 cm., Çap: 1.9 cm.

Tarih: Bizans Dönemi.

Kat. No: 48, (Resim.5-10)

Oyun markası.

Genel Envanter No: SMYRNA. 2157-A

Buluntu Yeri: Basmane-Altınpark-B-6 Plankaresi. Seviye: 9.20 m.

Ölçüler: h:1.6 cm., Çap: 2.6 cm.

Karşılaştırma: Davidson 1952: Pl.99-1707, Militsi 2012: 271- Fig.12.

Tarih: Bizans Dönemi.

Kat. No: 49, (Resim.5-11)

Oyun markası.

Genel Envanter No: SMYRNA.863

Buluntu Yeri: Basmane-Şifa- E1-E2-F1-F2 Plankaresi. Seviye: 7.60-6.95 m.

Ölçüler: h:1.1 cm., Çap: 1.8 cm.

Tarih: Bizans dönemi.

Kat. No: 50, (Resim.5-12)

Oyun markası.

Genel Envanter No: SMYRNA.1901-A

Buluntu Yeri: Basmane-Altınpark –B-6 Plankaresi. Yüze.

Ölçüler: h:0.6 cm., Çap: 1.2 cm.

Tarih: Bizans Dönemi.

Kat. No: 51, (Resim.5-13)

Oyun markası.

Genel Envanter No: SMYRNA.883

Buluntu Yeri: Basmane-Şifa- C1-D1 Plankaresi. Seviye: 7.20-5.90 m.

Ölçüler: h:1.1 cm., Çap: 2.3 cm.

Tarih: Bizans dönemi.

Kat. No: 52, (Resim.5-14)

Oyun markası.

Genel Envanter No: SMYRNA. 3282-A

Buluntu Yeri: Agora-Avlu 1- F2-24 Plankaresi. Seviye: 13.53-12.85 m.

Ölçüler: h:1.6 cm., Çap: 2.7 cm.

Karşılaştırma: Davidson 1952:Pl.99-1707., Militsi 2012:Fig.12-fig.14.

Tarih: Bizans Dönemi.

Kat. No: 53, (Resim.5-15)

Oyun markası.

Genel Envanter No: SMYRNA.2284

Buluntu Yeri: Agora-Mozaikli Yapı - I1-22 Plankaresi. Seviye: 15.14-14.53 m.

Ölçüler: h:1.cm., Çap: 1.3 cm.

Tarih: Bizans Dönemi.

Kat. No: 54, (Resim.5-16)

Oyun markası.

Genel Envanter No: SMYRNA.1046

Buluntu Yeri: Basmane-Altınpark –B-2 Plankaresi. Seviye: 10.00-9.50 m.

Ölçüler: h:1.2 cm., Çap: 1.1 cm.

Tarih: Bizans Dönemi.

Kat. No: 55, (Resim.5-17)

Oyun markası.

Genel Envanter No: SMYRNA.1800-A

Buluntu Yeri: Agora- Bouleuterion –K1-27 Plankaresi. 14.64-14.20 m.

Ölçüler: h:1.1 cm., Çap: 1.2 cm.

Tarih: Bizans Dönemi.

Kat. No: 56, (Resim.5-18)

Oyun zarı

Genel Envanter No: SMYRNA.1638 B

Buluntu Yeri: Agora- Bouleuterion-L1-M1-24 Plankaresi. Seviye: 15.05-14.34 m.

Ölçüler: h:1 cm., Genişlik: 1 cm.

Karşılaştırma: Robinson 1959:Pl.56, L 68-69., Ferrazoli 2012: Pl.4-38.

Tarih: MS 5. yy. ve sonrası.

Kat. No: 57, (Resim.5-20)

Oyun zarı

Genel Envanter No: SMYRNA.2762-A

Buluntu Yeri: Agora- Mozaikli Yapı - H1-19 Plankaresi. Seviye: 13.90-13.00 m.

Ölçüler: h:1.4 cm., Genişlik: 1,2 cm.

Karşılaştırma:Robinson 1959: Pl.56, M 109., Feugère-Prévot 2008: 261.Fig.1647., Schaub 2007:Tafel.8 -182.

Tarih: MS 2. yüzyılın 2. yarısı.

Kat. No: 58, (Resim.5-21)

Oyun zarı

Genel Envanter No: SMYRNA.2687-A
Buluntu Yeri: Agora- Bouleuterion- I1-27 Plankaresi.
Seviye: 14.46 m.
Ölçüler: h:1.1 cm., Genişlik: 1,2 cm.
Tarih: MS 5. yy. ve sonrası.

Kat. No: 59, (Resim.5-23)
Oyun zarı
Genel Envanter No: SMYRNA.2224
Buluntu Yeri: Agora- Mozaikli Yapı -J1-25 Plankaresi.
Seviye: 15.50-15.36 m.
Ölçüler: h:1.2 cm., Genişlik: 1.1 cm.
Karşılaştırma: Selvi-Bener 2013: 87- 116.
Tarih: MS 2. yüzyıl ve sonrası.

Kat. No: 60, (Resim.5-24)
Oyun zarı
Genel Envanter No: SMYRNA.2224
Buluntu Yeri: Agora- Mozaikli Yapı -N1-18 Plankaresi.
Seviye: 16.25-14.17 m.
Ölçüler: h:0,9 cm., Genişlik: 0,9 cm.
Tarih: Osmanlı Dönemi.

Kat. No: 61, (Resim.5-25)
Domino taşı.
Genel Envanter No: SMYRNA.2692- A
Buluntu Yeri: Agora- Mozaikli Yapı - H1-17 Plankaresi.
Seviye: 14.05-13.45 m.
Ölçüler: Uzunluk: 4.4 cm., Genişlik: 2.3 cm., Kalınlık: 1 cm.
Karşılaştırma: Stocks 2013:89, fig.3.16.
Tarih:Osmanlı Dönemi.(18.yy. ve sonrası.)

Kat. No: 62, (Resim.5-26)
Domino taşı.
Genel Envanter No: SMYRNA.2163 A
Buluntu Yeri: Agora-Mozaikli Yapı - J1-25 Plankaresi.
Seviye: 16.75-16.00 m.
Ölçüler: Uzunluk: 4.6 cm., Genişlik: 2.3 cm., Kalınlık: 0.3 mm.
Karşılaştırma: Lambrick-Woods 1976: 218, fig.13-50.
Tarih: Osmanlı Dönemi.(18.yy.ve sonrası.)

Kat.No:63, (Resim.5-27)
Domino taşı
Genel Envanter No: SMYRNA.2766-A
Buluntu Yeri: Agora – Mozaikli Yapı - M1-22 Plankaresi. Seviye: 13.81 m.
Ölçüler: Uzunluk: 4.1 cm., Genişlik:2.2 cm., Kalınlık: 0,5 cm.
Tarih:Osmanlı Dönemi.(18.yy. ve sonrası.)

Kat.No: 64, (Resim.5-28)
Domino taşı
Genel Envanter No: SMYRNA.2432-A
Buluntu Yeri: Agora – F1/E1 – 31 Plankaresi. Seviye:

16.75-16.00 m.
Ölçüler: Uzunluk: 4.6 cm., Genişlik:2.4 cm., Kalınlık: 1.4 cm.
Tarih:Osmanlı Dönemi.(18.yy. ve sonrası.)

Kat. No: 65, (Resim.5-29)-(Res.14, Çiz.11)
Domino taşı.
Genel Envanter No: SMYRNA.3341-A
Buluntu Yeri: Agora-Bouleuterion Caddesi- G1-23 Plankaresi. Seviye: 14.12-13.50 m.
Ölçüler: Uzunluk: 4.5 cm., Genişlik: 2.3 cm., Kalınlık: 1.2 cm.
Tarih:Osmanlı Dönemi.(18.yy. ve sonrası.)

Kat. No: 66, (Resim.5-30)
Domino taşı.
Genel Envanter No: SMYRNA.2161 -A
Buluntu Yeri: Agora-Mozaikli Yapı - K1-25 Plankaresi. Seviye: 16.75-16.00 m.
Ölçüler: Uzunluk: 4.5 cm., Genişlik: 2.3 cm., Kalınlık: 0.3 mm
Tarih:Osmanlı Dönemi.(18.yy. ve sonrası.)

Kat. No: 67, (Resim.6-1)
Dikiş iğnesi
Genel Envanter No: SMYRNA.2145 D
Buluntu Yeri: Agora - Bazilika- D2-33 Plankaresi. Seviye: 11.04- 10.58 m.
Ölçüler: Uzunluk: 11 cm.
Karşılaştırma: Davidson 1952:Pl.78, 1255-1256.
Tarih: MS 1. yüzyıl sonu- 2. yüzyıl başı.

Kat. No: 68, (Resim.6-2)
Dikiş iğnesi
Genel Envanter No: SMYRNA.2145 C
Buluntu Yeri: Agora –Bazilika- D2-33 Plankaresi. Seviye: 11.04- 10.58 m.
Ölçüler: Uzunluk: 11 cm.
Tarih: MS 1. yüzyıl sonu- 2. yüzyıl başı.

Kat. No:69, (Resim.6-3)
Dikiş iğnesi
Genel Envanter No: SMYRNA.2568-E
Buluntu Yeri: Agora-Bazilika- J2,K2, 32/33 Plankaresi. Seviye: 11.10-10.63 m.
Ölçüler: Uzunluk: 10.9 cm.
Tarih: MS 2. yüzyıl.

Kat. No: 70, (Resim.6-4) -(Res.14, Çiz.5)
Dikiş iğnesi
Genel Envanter No: SMYRNA.2145
Buluntu Yeri: Agora –Bazilika- D2-33 Plankaresi. Seviye: 11.04- 10.58 m.
Ölçüler: Uzunluk: 6.7 cm.
Karşılaştırma:Davidson 1952:Pl.78, 1256., Rodet -Bellarbi / Chardron-Picault 2006: 195,profiles types des

aiguilles A XIX-7.

Tarih: MS 2. yüzyıldan sonra.

Kat. No: 71, (Resim.6-5)

Dikiş iğnesi

Genel Envanter No: SMYRNA.887

Buluntu Yeri: Basmane-Şifa-D1-E1 Plankaresi. Seviye: 4.64 -4.04 m.

Ölçüler: Uzunluk: 6.1 cm.

Tarih: MS 1. yüzyıl sonu- 2. yüzyıl başı.

Kat. No: 72, (Resim.6-6)

Dikiş iğnesi

Genel Envanter No: SMYRNA.2148

Buluntu Yeri: Agora-Bazilika- B2,C2, 33 Plankaresi. Seviye: 10.96-10.59 m.

Ölçüler: Uzunluk: 3.8 cm.

Karşılaştırma: Militsi 2012: 67-Fig.5., Feugère- Prévot 2008: 262, fig.17, 82.

Tarih: MS 5-6. yy.

Kat. No: 73, (Resim.6-7)

Dikiş iğnesi

Genel Envanter No: SMYRNA.2148

Buluntu Yeri: Agora-Bazilika- B2,C2, 33 Plankaresi. Seviye: 10.96-10.59 m.

Ölçüler: Uzunluk: 9.1 cm.

Tarih: MS 3.- 4. yy.

Kat. No:74, (Resim.6-8)

Dikiş iğnesi

Genel Envanter No: SMYRNA.2148

Buluntu Yeri: Agora-Bazilika- B2,C2, 33 Plankaresi. Seviye: 10.96-10.59 m.

Ölçüler: Uzunluk: 9.8 cm.

Tarih: MS 3.- 4. yy.

Kat. No: 75, (Resim.7-1)

Ağırşak

Genel Envanter No: SMYRNA.2018-A

Buluntu Yeri: Basmane-Altınpark- B-5 Plankaresi. Seviye: 10.00-9.50 m.

Ölçüler: Çap:2.2 cm., h:0.8 cm.

Karşılaştırma:Davidson 1952:Pl.123,2543.

Tarih: MS 11. yy.

Kat. No:76, (Resim.7-2)

Ağırşak

Genel Envanter No: SMYRNA.2018-B

Buluntu Yeri: Basmane-Altınpark- B-5 Plankaresi. Seviye: 10.00-9.50 m.

Ölçüler: Çap:2.7 cm., h:0.8 cm.

Tarih: MS 11. yy.

Kat. No: 77, (Resim.7-3)

Ağırşak

Genel Envanter No: SMYRNA.827

Buluntu Yeri: Basmane-Şifa-E2-F2 Plankaresi. Seviye: 8.64-8.20 m.

Ölçüler: Çap:2.6 cm., h: 0.6 cm.

Tarih: MS 11. yy.

Kat. No: 78, (Resim.7-4)

Ağırşak

Genel Envanter No: SMYRNA.2023-A

Buluntu Yeri: Basmane-Altınpark-B-5 Plankaresi. Seviye: 9.50-9.35 m.

Ölçüler: Çap:1.8 cm., h:0.7 cm.

Karşılaştırma: Davidson 1952:Pl. 123, 2550., Erciyas 2014: 289, Resim.9.

Tarih: MS 12. yy.

Kat. No: 79, (Resim.7-5)

Ağırşak

Genel Envanter No: SMYRNA.2191-A

Buluntu Yeri: Basmane-Altınpark-C-6 Plankaresi. Seviye: 10.00-9.50 m.

Ölçüler: Çap:2.2 cm., h:0.6 cm.

Tarih: MS 11. 12. yy.

Kat. No: 80, (Resim.7-6)

Ağırşak

Genel Envanter No: SMYRNA.2091

Buluntu Yeri: Agora-Roma Hamamı- D1-39 Plankaresi. Seviye: 11.38 -10.23 m.

Ölçüler: Çap:1.2 cm., h:0.8 cm.

Tarih: MS 11. 12. yy.

Kat. No: 81, (Resim.7-7)

Ağırşak

Genel Envanter No: SMYRNA.1890-A

Buluntu Yeri: Kadifekale -F7/-88 Plankaresi. Seviye: 184.40-184.09 m.

Ölçüler: Çap:2.4 cm., h:0.9 cm.

Tarih: MS 11. 12. yy.

Kat. No: 82, (Resim.7-8)

Ağırşak

Genel Envanter No: SMYRNA.1651-A

Buluntu Yeri: Basmane-Altınpark-E-5 Plankaresi. Seviye: 10.00-9.50 m.

Ölçüler: Çap:2.4 cm., Yükseklik:0.8 cm.

Tarih: MS 11. 12. yy.

Kat. No: 83, (Resim.7-9)

Ağırşak

Genel Envanter No: SMYRNA.2239

Buluntu Yeri: Agora-Mozaiikli Yapı - K1-25 Plankaresi. Seviye: 15.15- 14.80 m.

Ölçüler: Çap:2.8 cm., h:0.5 cm.

Karşılaştırma: Erciyas 2014:289, Resim.9., Köroğlu 2012:315, fig.8. Tarih: MS 11. 12. yy.

Kat. No:84, (Resim.7-10)

Ağırşak

Genel Envanter No: SMYRNA.499

Buluntu Yeri: Agora-Bouleuterion- L1-27 Plankaresi. Seviye: 14.62-14.40 m.

Ölçüler: Çap1.8 cm., h:0.7 cm.

Karşılaştırma: Dell'Era 2012:403-404, Fig.11-c., Davidson 1952:Pl. 123, 2539.

Tarih: MS 11. 12. yy.

Kat. No:85, (Resim.8-1) -(Res.14, Çiz.6)

Kozmetik/parfüm kaşığı.

Genel Envanter No: SMYRNA.2145

Buluntu Yeri: Agora-Bazilika- D2-33 Plankaresi. Seviye: 11.04-10.58 m.

Ölçüler: Uzunluk: 10.6 cm.

Karşılaştırma: Baykan 2012: 197, Lev.5-4.K.05-10., Feugère – Charpentier 2012: 380, fig.6, 37-38., Davidson 1952: Pl.82-1328-1331., Robinson 1959:Pl.56, G 163., Bour 2001:334, fig.10-5 (type Béal A XXIV, 2).

Tarih: MS 1.-2. yy.

Kat. No: 86, (Resim.8-2)

Kulak kaşığı.

Genel Envanter No: SMYRNA.2858

Buluntu Yeri: Agora-Mozaikli Yapı - G1-14 Plankaresi. Seviye: 12.00-11.50 m.

Ölçüler: Uzunluk: 4.7 cm.

Karşılaştırma: Baykan 2012: 197, Lev.5-3.EK. Kat. Nu: 433., Bour 2001: 334, fig.10-6 (type Béal A XXIII, 2), Davidson 1952: Pl.82-1325., Bau 2004: PL.18,951.

Tarih: MS 1.-2. yy.

Kat. No:87, (Resim.8-3)

Medikal kaşık.(cochlear)

Genel Envanter No: SMYRNA.2858

Buluntu Yeri: Agora- Mozaikli Yapı - N1-M1-30 Plankaresi. Seviye: 14.14-13.84 m.

Ölçüler: Çap: 42.1 cm.-Uzunluk: 2.4 cm.

Karşılaştırma: Şimşek 2011:Kat. No.118., Krinzing 2010:Tafel 269, B-B 03., Feugère – Charpentier 2012:383, fig.8, 71., Schaub 2007:Tafel.11-308., Bour 2001:334, fig.10- 7/8 (type Béal A XV, 1), Thuet 2007: 69, fig.4, 133.

Tarih: MS 2.-3. yy.

Kat. No:88, (Resim.8-4)

Kaşık. (ligula)

Genel Envanter No: SMYRNA. 3542-A

Buluntu Yeri: Agora- Batı Portiko- O1-33Plankaresi. Seviye: 10.40 m.

Ölçüler: Genişlik:2.1 cm.-K. Uzunluk: 7 cm.- h: 0.6 cm.

Karşılaştırma: Bau 2004: Pl.9,174., Deschler-Erb - Gostenčnik 2008: Fig.9- 7,8., Davidson 1952: Pl.84-1395.

Tarih: MS 2. yy.

Kat. No: 89 (Resim.9-1) -(Res.14, Çiz.7)

Mobilya parçası.

Genel Envanter No: SMYRNA.2161-B

Buluntu Yeri: Agora- Mozaikli Yapı - K-25 Plankaresi. Seviye: 16.75-16.00 m.

Ölçüler: Uzunluk: 8.8 cm., Çap: 2.7 cm.

Karşılaştırma: Bour 2001:337, fig.11- 2., Gassner 1997: Tafel.70- 945.

Tarih: Erken Bizans Dönemi.

Kat. No: 90 , (Resim.9-2)

Mobilya parçası.

Genel Envanter No: SMYRNA.847

Buluntu Yeri: Basmane-Şifa- C1-C2-D1-D2 Plankaresi. Seviye: 8.25-7.87 m.

Ölçüler: Uzunluk: 9.3 cm., Çap: 2.6 cm.

Tarih: Erken Bizans Dönemi.

Kat. No: 91, (Resim.9-3)

Mobilya parçası.

Genel Envanter No: SMYRNA.2721

Buluntu Yeri: Agora- Mozaikli Yapı- H1-16- Plankaresi. Seviye: 13.45-12.90 m.

Ölçüler: Uzunluk: 10,5 cm.

Karşılaştırma: Bour 2001:337, fig.11- 2.

Tarih: Erken Bizans Dönemi.

Kat. No: 92, (Resim.9-4)

Mobilya parçası.

Genel Envanter No: SMYRNA.3156-A

Buluntu Yeri: Agora Bouleuterion- G1-21- Plankaresi. Seviye: 13.93-13.40 m.

Ölçüler: Uzunluk: 10,8 cm.

Tarih: Erken Bizans Dönemi.

Kat. No: 93, (Resim.9-7)

Mobilya parçası.

Genel Envanter No: SMYRNA.1421

Buluntu Yeri: Agora- Mozaikli Yapı - M1-15 Plankaresi. Seviye: 15.80-15.25 m.

Ölçüler: Uzunluk: 8.4 cm.

Tarih: Erken Bizans Dönemi.

Kat. No: 94, (Resim.9-5)

Mobilya parçası.

Genel Envanter No: SMYRNA.3619-A

Buluntu Yeri: Agora-Mozaikli Yapı-I1-23-Plankaresi. Seviye: 13.38-12.70 m.

Ölçüler: Uzunluk: 8.2 cm.

Tarih: Erken Bizans Dönemi.

Kat. No: 95, (Resim.9-6)

Levha parçası.

Genel Envanter No: SMYRNA.38

Buluntu Yeri: Agora-Avlu1-H2-23 Plankaresi. Seviye: 12.78-12.59 m.

Ölçüler: Genişlik: 2.2 cm.

Tarih: Bizans Dönemi.

Kat. No: 96, (Resim.10)- (Res.14, Çiz.9)

Sikke terazisi kolu.

Genel Envanter No: SMYRNA.1511

Buluntu Yeri: Kadifekale-Sur içi- V6/ -101 Plankaresi.

Seviye: 181,74 m.

Ölçüler: Uzunluk: 7.6 cm., Genişlik: 2.0 cm., Derinlik: 0.5 cm.

Tarih: Bizans dönemi.(14.yy.)

Kat. No: 97, (Resim.11-1)- (Res.14, Çiz.8)

Bıçak sapı

Genel Envanter No: SMYRNA.1397

Buluntu Yeri: Agora- Mozaikli Yapı -M1-19 Plankaresi.

Seviye: 14.79 m.

Ölçüler: Uzunluk: 9.3cm., En: 2.4 cm.

Tarih: Bizans dönemi.

Kat. No: 98 (Resim.11-2) -(Res.14, Çiz.10)

Kulp.

Genel Envanter No: SMYRNA.905

Buluntu Yeri: Basmane-Şifa-E1-E2 Plankaresi. Seviye:

6.54-5.86 m.

Ölçüler: Uzunluk: 7.4 cm., Çap:1.6 cm.

Tarih: Bizans Dönemi.

Kat. No:99, (Resim.11-3)

Bıçak sapı

Genel Envanter No: SMYRNA.2193

Buluntu Yeri: Kadifekale- F7/88-87 Plankaresi. Seviye:

185.77-183.45 m.

Ölçüler: Uzunluk: 10.6 cm.

Tarih: Osmanlı Dönemi.

Kat. No: 100, (Resim.11-4)

Bıçak sapı

Genel Envanter No: SMYRNA.334

Buluntu Yeri: Agora- Bouleuterion- M1-29 Plankaresi.

Seviye: 15.86-15.50 m.

Ölçüler: Uzunluk: 7.8 cm.

Tarih: Osmanlı dönemi.

Kat. No: 101, (Resim.11-5)

Bıçak sapı

Genel Envanter No: SMYRNA.3518-A

Buluntu Yeri: Agora- Bouleuterion-H1-I1-J1-30 Planka-

resi-Seviye: 17.30-16.56 m.

Ölçüler: Uzunluk: 6.8 cm.-Genişlik: 1.6 cm.

Tarih: Osmanlı (18.yy)

KAYNAKÇA

- Abbasoğlu, H. 2007.
“Perge 2006”, ANMED 2007-5 Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri: 54-58.
- Antonaras, A. C. 2012.
“Middle and Late Byzantine Jewellery from Thessaloniki and its Region”, Byzantine Small Finds in Archaeological Contexts, BYZAS 15, (eds. B. Böhlendorf-Arslan / A.Ricci) İstanbul: 117-126.
- Arslan, M / Metin, M. 2013.
Juliopolis, Kayıp Kent Juliopolis. İstanbul.
- Asal, R. 2007.
“Commerce in İstanbul and the Port of Theodosius”, İstanbul :8000 years, Brought to Daylight, Marmaray, Metro, Sultanahmet excavations. İstanbul (Vehbi Koç Foundation) 180-189.
- Bartus, D. 2012.
“Roman hairpins representing human hands Typology and symbolism” FiRKák II. Fiatal Római Koros Kutatók II. Konferenciakötete Szerkesztő: Bíró Szilvia – Vámos Péter, Győr: 205-233.
- Baù, A. 2004.
La tabletterie gallo-romaine à Martigny/Forum Claudii Vallensium. Lausanne.
- Baykan, D. 2012.
Allianoi Tıp Aletleri, SOA 2, Studia ad Orientem Antiquum, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, İstanbul.
- Bour, A. 2001.
“Le mobilier de tabletterie de l’agglomération gallo-romaine de Bliesbruck (Ier-Ve siècle ap. J.-C.) : une source pour la connaissance d’une agglomération secondaire de la cité des Médiomatriques,” Société d’histoire et d’archéologie de la Lorraine, Les Cahiers Lorrains, 2001 N°4: 321-346.
- Daim, F/ Ladstätter, S. 2011.
Bizans Döneminde Ephesos, İstanbul.
- Davidson, G.R. 1952.
The Minor Objects, Corinth Vol. XII, Princeton, New Jersey.
- Deschler-Erb, S / Gostenčnik, K, 2008.
“Différences et identités de la vie quotidienne dans les provinces romaines :l’exemple de la tabletterie,” Le travail de l’os, du bois de cerf et de la corne à l’époquero-main : un artisanat en marge ?(Monographies Instrumentum 34): 283-309.
- Dell’Era, F. 2012.
“Small Finds from Zeytinli Bahçe-Birecik(Urfa),” Byzantine Small Finds in Archaeological Contexts, BYZAS 15, (eds. B. Böhlendorf-Arslan / A.Ricci) İstanbul:393-406.
- Denker, A/Demirkök, F/ Kongaz, G/ Kiraz, M/ Kömürçü, Ö.K/ Akbaytogan, T. 2013.
“YK 12,” Saklı Limandan Hikayeler, Yenikapı’nın Batıkları, İstanbul Arkeoloji Müzeleri yayını, İstanbul:197-209.
- Erciyas, D. B. 2014.
“Komana’da (SİSİYYE) 2010-2012 Yılları Kazı Çalışmaları”, 35. Kazı Sonuçları Toplantısı, 1. Cilt : 281-291.
- Ersoy, A. 2009.
“İzmir Konak İlçesi Şifa Parseli Kazıları, “ Arkeoloji Dergisi, Cilt.14, 2009/2 : 1-33.
- Ersoy, A/ Çelik, G/Yılmaz, Ç. 2012.
“Smyrna Agora Bazilikası 3. Galeri 13 ve 16 Numaralı Mekânlarda Ele Geçen Bir Grup Obje Çerçevesinde Bir Değerlendirme”, İsmail Fazlıoğlu Anı Kitabı, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları, 2012/3, (Ed. Işık Şahin). Edirne: 105-114.
- Ferrazzoli, A.F. 2012.
“Byzantine Small Finds from Elaiussa Sebaste”, Byzantine Small Finds in Archaeological Contexts, BYZAS 15, (eds. B. Böhlendorf-Arslan / A.Ricci) İstanbul: 289-307.
- Feugère, M. 1992.
“Bibelots, quincaillerie et colifichets : le monde des petits objets.” 20 000 m3 d’histoire. Les fouilles du Parking de la Mairie à Besançon: 130-171.
- Feugère, M/ Prévot, P. 2008.
“Les matières dures animales (os, bois de cerf et ivoire) dans la vallée de l’Hérault : production et consommation,” Le travail de l’os, du bois de cerf et de la corne à l’époque romaine : un artisanat en marge ?(Monographies Instrumentum 34): 231-268.
- Feugère, M/ Charpentier, X. 2012.
“Les “petits” objets,” Un quartier de Bordeaux du Ier au VIIIe siècle. Les fouilles de la Place Camille-Jullian, 1989-1990 (Documents Archéologiques du Grand Sud-Ouest, 3): 373-394.
- Gassner, V. 1997.
Das Südtor der Tetragonos-Agora. Keramik und Kleinfunde, Forschungen in Ephesos 13/1/1, Wien.

- Harrison, R.M. 1986.
Excavations at Saraçhane in İstanbul. Vol. I. The Excavations, Structures, Architectural Decoration, Coins, Bones, and Molluscs. Princeton, New Jersey.
- Karaca, E. 2012.
“Allianoi’de bulunmuş Kemik Ağırşak ve Örekeler”, İsmail Fazlıoğlu Anı Kitabı, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları, 2012/3, (Ed. Işık Şahin). Edirne: 133-138.
- Kasapoğlu, H. 2013.
“Kemik Objeler”, Parion Antik Troas’ın Parlayan Kenti, (Ed. Cevat Başaran) İstanbul: 171-175.
- Köroğlu, G. 2012.
“Medieval Small Finds from the Yumuktepe Excavations 1993-2008,” Byzantine Small Finds in Archaeological Contexts, BYZAS 15, (eds. B. Böhlendorf-Arslan / A. Ricci) İstanbul: 309-318.
- Krinzinger, F. 2010.
Hanghaus 2. Wohneinheiten 1 und 2. Baubefund, Ausstattung, Funde, Forschungen in Ephesos VIII / 8, Wien.
- Lambrick, G/Woods, H. 1976.
Excavations on the Second Site of the Dominican Priory, Oxford.
- Lemoine, Y / Rodet -Belarbi, I. 2005.
“Le travail de l’os et du bois de cerf d’après les fouilles de l’Espace Mangin (Fréjus, Var),” Revue archéologique de Narbonnaise, Tome 38-39: 343-352.
- MacGregor, A. 1976.
Finds from a Roman Sewer System and an Adjacent Building in Church Street, The Archaeology of York: The Small Finds 17/1, (Ed. P.V. Addyman) First published by Council for British Archaeology. Wisconsin – Madison University, (Digital edition produced by Lesley Collett, 2011)
- MacGregor, A. 1985
Bone, Antler, Ivory and Horn: Technology of Skeletal Materials Since the Roman Period. London.
- Meriç, R. 2007.
“2005 Yılı Metropolis Kazıları,” 28. Kazı Sonuçları Toplantısı, c.II: 243-246.
- Mezquíriz Irujo, M. A. 2009.
“Producción Artesanal Romana: Objetos de hueso encontrados en yacimientos navarros” Trabajos de Arqueología Navarra (TAN), Nº 21, Pamplona: 161-198.
- Militsi, E. 2012.
“Small Finds from the Early Christian Settlement of Kefalos in Cos, Dodecanese,” Byzantine Small Finds in Archaeological Contexts, BYZAS 15, (eds. B. Böhlendorf-Arslan / A. Ricci) İstanbul: 263-275.
- Peker, M. 2013.
“A Double Bone Comb From Karamattepe In The Nif Mountain Excavation”, OXFORD JOURNAL OF Archaeology, vol.32, no.2: 147-161.
- Redjeb, T.B / Petit, E. 2007.
“La « collection Lesobre » de Vendeuil-Caply (Oise)”, Revue archéologique de Picardie. Nº3-4, 2007: 111-142.
- Rijkelijhuizen, M. 2011.
“Dutch medieval bone and antler combs,” Written in Bones Studies on technological and social contexts of past faunal skeletal remains (Ed. J. Baron - B. Kufel-Diakowska). Wrocław: 197-206.
- Rodet -Belarbi, I / Chardron-Picault, P. 2006.
“L’os et le bois de Cerf à Autun –Augustodunum (Saône-Et-Loire): productions et consommation d’un instrumentum,” Revue Archéologique de l’Est, t. 54: 149-209.
- Selvi-Bener, S. 2013.
Antikçağda Oyun ve Oyuncaklar, İstanbul.
- Schaub, M. 2007.
“Archäologie vor Ort vermittelt: Die Publikumsgrabung 2006.058 in Augusta Raurica bringt ein Fundensemble um 100 n. Chr. ans Licht,” Jahresberichte aus Augst und Kaiseraugst 28: 125–195.
- Stocks, R. 2013.
Miscellaneous, Organics and Non-structural Metals Report, Darling Quarter, Darling Harbour, report for Casey & Lowe Pty Ltd, June 2013. Vol 3, Section 8.2.
- Şimşek, C. 2011.
Laodikeia Nekropolü (2004-2010 yılları), 1.1-1.2. (Ege Yayınları) İstanbul.
- Thuet, A. 2007.
“La tabletterie d’une insula d’Amiens antique (Somme), “Multiplex Gaumont” (ancien Garage Citroën),” Revue archéologique de Picardie. Nº3-4, 2007: 57-76.
- Waelkens-M. / Poblome, J. 2011.
Sagalassos City of Dreams, (Ed. Patrick De Rynck). Provinciaal Gallo-Romeins Museum, Tongeren, Published by Openbaar Kunstbezit Vlaanderen, Ghent.

FATSA CINGIRT KAYASI 2012-2014 SEZONU KAZILARINDAN ELE GEÇEN AĞIRLIKLAR ÜZERİNE DEĞERLENDİRMELER

EVALUATIONS ON LOOM WEIGHTS OBTAINED FROM EXCAVATIONS HELD IN
FATSA CINGIRT KAYASI 2012-2014 SEASONS

Ayşe Fatma Erol* – Deniz Tamer**

Anahtar Sözcükler: Cingirt Kayası, Dokumacılık, Balıkçılık, Tezgah Ağırlığı, Kurşun Olta ve Ağ ağırlığı.

Keywords: Cingirt Kayası, Weaving, Fishing, Loom Weight, Fishing Lead Sinkers.

ÖZET

Bu çalışmada Cingirt Kayası'nda 2012-2014 yıllarında gerçekleştirilen kazılardan ele geçen pişmiş toprak tezgah ağırlıkları arasında seçilen örnekler katalog bilgileriyle birlikte tanıtılarak, söz konusu malzeme üzerinden yerleşimdeki dokuma çeşitliliği deneysel arkeolojik bakış açısıyla değerlendirilerek sunulmaktadır. Bahsi geçen ağırlıkların dokumacılıkta kullanıldığını düşündüren gerekçeler, kazılar sırasında ele geçen ağırşaklar ve iğ kancalarıyla destek bulunmaktadır.

Tezgah ağırlıkları uçları ağırlıklı dikey dokuma tezgahının kullanımı için işlevsel özellikleri belirlemede saptayıcı bir rol oynamaktadır. Deneysel arkeoloji çalışmaları, günümüze kalıntısı ulaşmamış ve bu nedenle dokuma ürünü ele geçmeyen antik dönem yerleşimlerinin tekstil üretimleri ile ilgili değerlendirme yapılmasına olanak sağlamaktadır. Çalışmamızda Cingirt Kayası'ndan ele geçen ağırlıklar üzerinden yapılan deneysel uygulamalarla tespit edilen dokuma sıklıkları göz önüne alınarak, yerleşimin tekstil ürünlerindeki çeşitlilik yorumlanmaya çalışılmıştır.

Söz konusu yerleşimden ele geçen kurşun ağırlıkların ise balıkçılık aktivitesiyle ilgili olarak kullanıldıkları düşünülmektedir. Sualtı arkeolojisiyle ilgili çalışmalar batıklardan ele geçen piramidal kurşun ağırlıkların ve katlanmış dikdörtgen ağırlıkların olta ve ağ ağırlığı olarak kullanıldıklarını kanıtlamaktadır. Bu verilerden yola çıkarak söz konusu yerleşimin balıkçılık faaliyetlerine ışık tutacak bulguların sunulması, çalışmanın bir diğer amacını oluşturmaktadır.

ABSTRACT

This study explores Cingirt Kayası, situated on a 200m.-high hill located in the village of Yapraklı, Fatsa. Excavations conducted in Cingirt Kayası during the 2012-14 season revealed terracotta loom weights, which attest to the variety of weaving in the settlement. The article presents this variety from an experimental archaeological perspective. The reasons for the assumption that these loom weights were used in weaving have been backed up by the spindle whorls and needle hooks obtained during the excavations.

* Doç. Dr. Ayşe Fatma EROL, Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, e-posta: aferol@gazi.edu.tr;

** Deniz TAMER, Gazi Üniversitesi Arkeoloji Bölümü Doktora Öğrencisi, e-posta: deniztamer9@yahoo.com

Loom weights are regarded as defining parameters, functional for the operation of the warp-weighted loom. Experimental archaeological studies enable us to evaluate the state of the weaving industry in ancient settlements, from where we have obtained no remains or textile products. Therefore, this study attempts to assess the variety of weaving products in Cingirt Kayası by taking into account the thread densities identified through experimental methods on the loom weights obtained in the excavations.

The lead weights acquired from the excavations, in turn, have been treated as related to fishing activities. This interpretation is supported by evidence in the findings of underwater archaeological studies that revealed the lead pyramidal and folded weights were used as sinkers for fishing hooks and fishing nets. It is another goal of this study to explore the extent of fishery in Cingirt Kayası based on these findings.

GİRİŞ

Antikçağda Pontos Bölgesi coğrafi sınırları¹ içerisinde kalan Cingirt Kayası, Fatsa İlçesi Yapraklı Köyü sınırları içinde, 200m. rakımlı iki parçalı bir tepe üzerinde, Kavaklar Deresi yakınlarında, denize ve vadiye hakim bir konumda yer almaktadır (Levha 1/ Fig. 1a). 2012-2014 yılı kazı çalışmaları Cingirt Kayası'nın zirve kısmında ve kuzey yamaçta yürütülmüş olup, kazılan alanlardan elde edilen veriler iskanın VI. Mithradates (M.Ö. 120-63) Döneminden başlayarak, Roma ve Bizans Dönemlerindeki sürekliliğini kanıtlayan veriler sunmuştur.

Antik Çağ'da Phadisane² (Fatsa) Pontos Bölgesinde, Thermodon Nehri (Terme) ile Iasonion Burnu (Yason) arasında kalan Sidene yöresinde yer alır. Strabon, söz konusu bölgenin Amisos (Samsun) territoriumu kapsamında kaldığından söz eder³. Phadisane'nin içinde yer aldığı Sidene yöresi, adını Sidenos Çayı'nın (Bolaman Çayı) denize döküldüğü yerde konumlanan Side isimli kaleden almaktadır⁴.

Strabon'un kayıtlarında Sidene yöresinde sahil boyunca yer alan tahkimli üç kaleden söz edilir⁵. Bunlar; Kha-

bakta⁶ (Ünye/Kaleköy), Phabda⁷ ve Side⁸/Polemonion⁹ (Bolaman) kaleleridir (Levha 1/ Fig. 1b). VI. Mithradates Küçük Armenia Bölgesinde yer alan Sophene ve civar şehirler Tiberani, Chaldaei ve Pharnacia, Trapezus ve bunların yanında Colchis'i ele geçirince 75 tane kale yerleşimi kurmuştur¹⁰.

⁶ Strab. Geog. XII, 3, 16; Wilson 1960, 199; Olshausen/Biller 1984, 120.

⁷ Wilson'ın 1960 yılında bölgede yaptığı yüzey araştırmalarında, Phabda'nın Kahveler Deresi yakınlarındaki Cingirt Tepesi'ne lokalize edilebileceği yönünde bir öngörüsü bulunmaktadır (Wilson 1960, 199); Weimert bahsi geçen kalenin Sidene'nin doğu kesimindeki demir madenlerini koruma altında tutmak için yapıldığından söz etmektedir (Weimert 1983, 152).

⁸ Sidene yöresi, adını Sidenos Çayı'nın (Bolaman) denize döküldüğü yerde konumlanan Side isimli kaleden almaktadır (Strab. Geog. XII, 3, 16).

⁹ Söz konusu kale Fatsa'nın doğusundaki Bolaman'a lokalize edilmektedir (Weimert 1983, 152); Side kalesinin bulunduğu bölge M.Ö. 34 yılında bölgede yapılan düzenlemeler kapsamında Marcus Antonius tarafından Pontos kralı olarak atanan Polemon'a ithafen, "Polemonion" olarak adlandırılmıştır (Oktan 2008, 70).

¹⁰ Strab. Geog. XII, 3, 28; Cingirt Kayası'nın zirve kısmında 45 derecelik açıyla ana kayaya oyulmuş basamaklı bir tünel yapısının mimari olarak benzer örneklerine Karadeniz Bölgesinde, Amasya Kalesinde, Ordu-Bayadı Kurul Kalesinde, Ordu-Mesudiye Arık Musa'da, Samsun-Bafra Asarkale'de, Sinop Boyabat Kalesinde, Ünye Kalesinde, Şebinkarahisar Kalesinde de rastlanılması, söz konusu tünellerin benzer inşa teknikleri kullanılarak, eş zamanlı ve aynı fonksiyona yönelik olarak tasarlandıklarını düşündürmektedir. Karadeniz Coğrafyası'na hakim Pontos Krallığı Döneminde (M.Ö. 301-63) kayaya oyulmuş basamaklı tünellerin kale yerleşimleri için karakteristik olduğunu bilim insanlarının yaptığı çalışmalar da doğrulamaktadır. Pontos bölgesinde yer alan basamaklı tünellerin kale yerleşimleriyle olan bağlantısı için bkz. Von Gall 1967, 504-527, Bittel and Naumann 1965, 72, plate 10, drawing 1; Ayrıca ele geçen erken tarihli sikkelerin, askeri hareketlerde askerlere ödeme yapmak için kullanılan VI. Mithradates Dönemi'ne tarihlenen bronz şehir sikkelerinden oluşması (Zograph 1977, 297 vd.) ve 2014 yılı kazı çalışmalarında J15 açması kuzeydoğu sektöründe gerçekleştirilen çalışmalarda, ağırlığı ok ve mızrak uçlarından oluşan çok sayıda metal buluntu ele geçmiş, sektörün ana kaya seviyesindeki tabanında metal eritme potası işlevi gören, kayaya açılmış «kase» şeklinde çukurdan oluşan yerel üretime yönelik fırın olabilecek bir düzenleme açığa çıkmıştır. Buranın hemen

¹ Antikçağda Pontos olarak adlandırılan bölgenin coğrafi sınırları: Kuzey sınırını Pontos Eukseinos (Karadeniz) oluştururken (Strab. Geog. XII, 1, 1 c. 533), batı sınırını Paphlagonia bölgesinden ayıran Halys nehri (Kızılırmak) (Strab. Geog. XII, 3, 1-2 c. 541), doğusunu Küçük Armenia bölgesine kadar uzanan Paryadres dağları (Kuzey Anadolu Dağları) şekillendirir (Strab. Geog. XII, 3, 18 c. 548). Güneyde Pontos ile Kappadokia arasındaki sınırı ise Khammanene yöresinin batı ucundan başlayıp, Tauros'lara paralel uzanan dağlık bölge oluşturmaktadır (Strab. Geog. XII, 2, 10 c. 540).

² Arrianus'un kayıtlarında "...Thoarıs'ten (Zindan Dere) Oinoe'ye (Ünye) 30 stadia; Oinoe'den Phigamous Irmağına (Yevis Deresi) 40 stadia, oradan Phadisane kalesine 150 stadia, oradan Polemonion kentine 10 stadia, Polemonion'dan Iasonion burnu olarak adlandırılan yere, 130 stadia bulunur" ifadeleri yer almaktadır (Arr. Peripl. XV); Sözü edilen ölçüler Phadisane'nin Fatsa yakınlarına lokalize edilmesine olanak sağlar (Olshausen/Biller 1984, 154, 275 vd.).

³ Strab. Geog. XII, 3, 16.

⁴ Strab. Geog. XII, 3, 16.

⁵ Strab. Geog. XII, 3, 16.

Bu çalışmada Cingirt Kayası'nda¹¹ 2012-2014 kazı sezonlarında ele geçen pişmiş toprak tezgah ağırlıkları, ağırşaklar ve kurşun ağırlıklar arasından seçilen örnekler, gerek işlevleri ve gerekse deneysel arkeolojik bakış açısıyla yapılan değerlendirmelerle sunulacak, ele alınan materyal katalog ve levha bilgileri desteğiyle tanıtılacaktır.

Levha 1 - Fig. 1a: Cingirt Kayası'nın Coğrafi Konumu, Fig. 1b: Pontos bölgesinin tarihi coğrafyası (Olshausen/Biller 1984, 275 vd.)

Tekstil üretimiyle bağlantılı olarak dokumacılık faaliyetlerinde kullanıldığı bilinen, çalışmamızın konusunu oluşturan pişmiş toprak ağırşak ve tezgah ağırlıklarıyla ilgili değerlendirmelere geçmeden önce, erken dönemlerden itibaren dokumacılığın gelişimiyle ilgili bilgiler; arkeolojik veriler, antik yazarların kayıtları ve bilim insanlarının konuyla ilgili çalışmaları ışığında sunulacaktır.

yan sektöründe ise çok sayıda gülle, ok ve mızrak uçları ele geçmiştir. Buranın askeri ihtiyaçlar başta olmak üzere yerleşimin ihtiyaçlarını karşılayan bir metal işliği olduğu düşünülmektedir. Yukarıda saydığımız gerekçeler üzerinden buranın Pontos Krallığı VI. Mithradates Dönemi kale yerleşimlerinden biri olabilir mi sorusu aklı gelmektedir. Önümüzdeki sezon kazılarında elde edilecek verilerle bu öngörümüzün daha bir açıklık kazanacağını düşünmekteyiz.

¹¹ Fatsa İlçesi Cingirt Kayası kazısı Ordu Müzesi Başkanlığında, Doç. Dr. Ayşe Fatma Erol'un Bilimsel Danışmanlığında gerçekleştirilmiştir. Söz konusu çalışma Gazi Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Proje Biriminin 52/2012-08 kodlu projesiyle desteklenmektedir.

TARİHSEL SÜREÇTE DOKUMACILIK

Dokumacılık faaliyetinin başlangıcı hayvansal ve bitkisel liflerden iplik elde edilmesinin keşfiyle başlamıştır¹². Eğirme işleminde önceleri, bir miktar yün iki el arasında ovuşturularak uzatılmakta ve ucuna bağlanan bir taşın döndürülmesiyle büküm sağlanmaktadır. Sonrasında taş yerine ahşap kullanılmıştır. İğler¹³ aşağıya doğru konik şekilde biçimlendirilmiş olup, bunlara pişmiş topraktan üretilen bir ağırşak eklenmiştir¹⁴.

Arkeolojik buluntular M.Ö. 7. binde iki iplik sistemi ile dokuma yüzeyi oluşturularak tekstil üretiminin yapıldığını göstermektedir¹⁵. Kalkolitik Dönemden günümüze ulaşan kumaş kalıntıları Smintheion¹⁶, Kuruçay Höyük¹⁷ ve Alişar'dan¹⁸ ele geçmiştir.

M.Ö. 3. bin dokumacılık izlerine Samsun-İkiztepe ve Tekeköy'de mezarlarda bulunmuş olan kamalardaki

¹² Yağın 1978, 10.

¹³ Anadolu'da Alaca Höyük kral mezarlığından (Koşay 1951, 73, pl. 197/1); Horoztepe'deki bir mezarlıktan (Özgüç/Akok 1958, 16, lev. VIII, 2-3); Oymaağaç kazılarında (Özgüç 1978, 31); Antalya-Karataş kazılarında metal iğ, (Mellink 1969, 323, pl.74, fig.23) Troya II tabakasına ait "M hazinesinde" pişmiş toprak bir kutuda karbonlaşmış ahşap iğ (Dörpfeld 1902, 340, 390) buluntuları en erken örnekleri oluşturmaktadır.

¹⁴ Anadolu'da gerçekleştirilen arkeolojik kazılarda her bölge ve her dönemden ağırşaklar ele geçmektedir. Anadolu'dan günümüze kadar bilinen en erken ağırşaklar Çatal Höyük'ün Neolitik tabakalarından ele geçmiştir (Mellaart 1962, 56); Batı Anadolu bölgesinden Neolitik Dönemden itibaren taş ve seramik parçalarından şekillendirilen ağırşaklar bilinmektedir (Barber 1991, 59. 36); Ulucak Höyüğü'ün Geç Neolitik tabakalarından pişmiş toprak ağırlık ve ağırşaklar ele geçen buluntular arasındadır (Derin ve diğ 2004, 244); Mersin-Yümüktepe'de Kalkolitik Çağa ait tezgah ağırlıkları içeren bir tezgah odası bulunmuştur (Garstang 1953, 179); Kuruçay Höyüğü'ün Geç Kalkolitik Çağı yerleşimlerinde de hem pişmiş toprak hem de kemik ağırşaklar ele geçmiştir (Duru 1996, 53); Beycesultan'da Kalkolitik dönemden itibaren Tunç Çağları boyunca çeşitli tipte ağırşaklar görülmektedir (Lloyd ve Mellaart 1965, 268-69, 274-77, fig. F.2, F.5, F.6.); Liman Tepe Tunç Çağı'na ait çok sayıda dokuma tezgah ağırlığı ve ağırşak, dokumacılıkta kullanılan kemik aletler, ele geçen veriler arasındadır (Erkanal/Günel 1995, 266-267); Seyitömer Höyüğü kazılarında ele geçen dokumacılık aletleri Erken Tunç Çağı'ndan (Bilgen ve diğ 2011, 371), Roma Dönemine kadar tarihlenen örnekler sunmaktadır (İlslı 1996, 4).

¹⁵ Burnham 1965, 171-172; Anadolu'da en erken dokuma izlerine Çayönü'nde M.Ö. 6650-6350 yıllarına tarihlenen bir orak sapı üzerindeki keten dokuma kalıntıları tanıklık etmektedir (Özdoğan 1999, 55, Levha 32, Fig. 54); Neolitik Döneme tarihlenen ve karbonlaşmış halde bulunan tekstil ürünleri, Çatalhöyük kazılarında mezarlardan ele geçmiştir (Mellaart 1963, 99-101). Yapılan incelemelerden bunların yün cinsi ürünler oldukları saptanmıştır (Burnham 1965, 170).

¹⁶ Özdemir 2012, 143.

¹⁷ Duru 1996, 24.

¹⁸ Fogelberg/Kendall 1937, 334-335.

seyrek kumaş izleri tanıklık etmektedir¹⁹. Üzerinde dokuma izleri bulunan bir bakır kama Alaca Höyük M.C. Mezarında bulunmuştur²⁰. Çorum-Resuloğlu'ndan ele geçen madeni mezar hediyeleri üzerindeki tekstil kalıntıları ve izleri ise, M.Ö. 3.binin son çeyreğine tarihlenmekte olup, tekstil kalıntıları üzerinde yapılan incelemelerden, ağırlıklı dikey dokuma tezgahlarında düz dokuma tekniğinde üretildiğini göstermektedir²¹. Troya'nın M hazinesinden karbonlaşmış tekstil parçası ele geçmiştir²².

M.Ö. 2000 yıllarına tarihlenen tabletlerden; dokumanın nasıl yapıldığı, tekstil üreten ve ürünlerin pazarlamasını yapan kişiler, kumaşların isimleri ve kaliteleleriyle ilgili önemli bilgiler edinilmektedir²³.

Frig dokuma endüstrisine ışık tutacak veriler Gordion Kale Höyük'teki kazılardan ele geçen malzemeyle kanıt bulunmaktadır. Erken Frig Dönemine tarihlenen Teras Binası ve CC yapısı olarak adlandırılan kalenin en büyük iki bitişik mekan grubunda dokuma aletleri yığını bulunmuştur²⁴. Bunlar arasında ağırşaklar, tezgah ağırlıkları ve dokuma imalatıyla ilgili aletler bulunmaktadır²⁵.

Arkaik ve Klasik Yunan dünyasındaki tekstil ürünleriyle ilgili bilgiler günümüze ulaşan tekstil parçaları dışında, heykel, kabartma²⁶ ve vazoların²⁷ yanı sıra, antik kaynaklardan²⁸ da izlenebilmektedir. Söz konusu durum Roma

dünyası içinde geçerlidir²⁹. Günümüze ulaşan çok sayıda tekstil parçası, söz konusu dönemin tekstil ürünleri hakkında geniş bilgi sunmaktadır³⁰.

Yün, keten vb. gibi malzemeler eğrilip ip haline getirildikten sonra dokuma tezgahlarında dokuma işlemi gerçekleştirilmiştir. Ağırlıklı dokuma tezgahının malzemesi ahşap olduğundan günümüze ulaşmamış olup³¹, buna atıfta bulunan yazınsal kaynakların ve tekstil ürünlerinin sınırlılığı³² nedeniyle vazolar üzerindeki tasvirler önem kazanmaktadır³³.

son'a verilen pelerin anlatıldığı bölüm (1.730-1.767); Ovidius'un *Metamorphoses*'inde, Athena ve Arachne arasında geçen dokuma yarışmasıyla ilgili bölüm (6.129.145); Apollodorus'un *Bibliotheca*'sında, Philomela'nın hikayesinin anlatıldığı bölüm (III. 14.8); pseudo-Aristotle'nin, *De mirabilibus auscultationibus*'unda, Sybaris'den Alcisthenes'e ait olan ancak daha sonra Syrakuzalı tiranı Yaşlı Dionysius'un eline geçen zengin bezemelere sahip himationun tanımlandığı bölüm (96.838a).

²⁹ Roma dünyasında M.S. 1 yüzyıldan önce kullanılan uçları ağırlıklı dikey dokuma tezgah türleri için bkz. Wilson 1938, 17; M. S. 1 yy'ın sonlarında ağırlıklı dikey dokuma tezgahının terk edilerek, ağırlık olmaksızın kirişli dikey tezgah türünü gösteren mezar betimlemeleri için bkz. Wilson 1938, 21-23, Fig. 11.

³⁰ Wild 2003, 87, 111, 112.

³¹ Arkeolojik kalıntı olarak Anadolu'da, Gordion'da Erken Frig Dönemine tarihlenen (M.Ö. 700 civarı) kömürleşmiş bir tezgâh bulunmuştur (Bier 1995, 1578).

³² İklim ve gömü şartları bitki ve hayvan liflerinin korunmasına yardımcı olmadığından, günümüze ne yazık ki birkaç parça Helen dokuması ulaşabilmiştir. M.Ö 10. yüzyıla ait çok iyi korunmuş bir keten erkek tuniği Lefkandi'de bir mezardan, Eleusis nekropol alanından M.Ö 5. yüzyılın ortalarına tarihlenen kaliteli işçilik gösteren bir keten kadın şalı, M.Ö 5 yüzyıldan işlemeli bir keten dokuma örneği Atina yakınlarında Koropi'den ele geçmiştir (Clark 1983, 91); M.Ö 4. yüzyıla tarihlenen yün kumaş parçaları Güney Rusya'da Taman Yarımadasında mezarlardan ele geçmiştir (Hofsten 2011, 14; Wild 2003, 104); Güney Rusya'da bir mezarda Helenistik Dönemden M.Ö. 1. yy'a tarihlenen yün dokuma parçası ele geçmiştir (Wild 2003, 105); Güney Rusya'dan günümüze ulaşan M. Ö. 4.-2. yüzyıllar arasına tarihlenen tekstil örnekleriyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Tolmachoff 1942, 16-57.

³³ Bir tezgahın betimlendiği en erken vazo, M.Ö. 600 yıllarına tarihlenen bir Erken Korinth aryballos'udur (Barber 1991, 106, Fig. 3.24); Dokuma tezgahının resmedildiği bir diğer örnek ise Metropolitan Müzesi'nde bulunan ve Attika'da üretilmiş olan Amasis ressamının siyah figür tekniğinde boyadığı M.Ö. 550-530 yıllarına tarihlenen lekythos olup, gövde kısmında yer alan friz içinde kumaş üretimi yapan kadınlar 5 gruba ayrılarak; yünün tartılması, eğrilip ip haline getirilmesi, tezgahta dokunması, dokunan kumaşın katlanması gibi sahneler halinde betimlenmiştir (Arias 1962, 298); M.Ö. 450-420 yılına tarihlenen Boeotia üretimi bir skyphos üzerinde yer alan sahnede Odysseus ile Kirke bir tezgah yanında resmedilmiştir (Broudy 1979, 24); M.Ö. 5 yy başlarına tarihlenen Chuisi skyphosunda Penelope ile Telemakhos, destana uygun biçimde uçları ağırlıklı dikey dokuma tezgahı önünde betimlenmiştir (Boardman, 2005, 206); Macaristan'ın Ödenburg şehrinde bulunan, M.Ö.7.yy. sonuna tarihlenen Hallstatt vazosu üzerinde stilize resmedilen kadınlar, ip büküp dokuma yaparken gösterilmiştir (Clark 1983, 96); Van Branteghem koleksiyonunda bulunan M.Ö 5 yüzyıla tarihlenen

¹⁹ Bilgi 2001, 11-12; Kökten ve diğ. 1945, 386.

²⁰ Koşay 1938, 79, 83.

²¹ Tütüncüler 2006, 138.

²² Schmidt 1902, 244.

²³ Dokumanın nasıl yapıldığı, tekstil üreten ve ürünlerin pazarlamasını yapan kişiler, kumaş çeşitleri, tekstil kalitesi için bkz. Venenhof 1972, 103-128, 145-179, 181-186; Acemhöyük'ten yangın geçirmiş bir sarayın mekanlarından birinin tabanı üzerinden küçük parçalar halinde ele geçen tekstil parçaları M.Ö.19.-18. yüzyıllara tarihlenmektedir. Söz konusu malzeme Asur Ticaret Kolonileri Çağı'ndaki giysileri göstermesi ve yazılı belgelerle eşzamanlı tarihe sahip olması açısından önem taşımaktadır (Özgüç 1968, 19-21); Çorum Ortaköy "B" binasında depo işlevinde olan bir odada, küplerin ağızlarının ince dokunmuş bir kumaşla örtüldüğü saptanmış olup, günümüze ulaşan Hitit Dönemi dokuma kalıntısı olmasıyla önemlidir (Süel 1998, 42).

²⁴ Burke 2010, 15-16, 108-160.

²⁵ Burke 2005, 69-71.

²⁶ Hofsten 2011, 7-8.

²⁷ Barber 1991, 106, Fig 3.24; Arias 1962, 298; Broudy 1979, 24; Boardman 2002, 216-217; Boardman 2003, 206-207; Clark 1983, 96; Wilson 1938, 17, Fig. 5

²⁸ Antik kaynaklarda tekstil ürünlerinin üzerinde yer alan tarihsel ve mitsel konuların anlatıldığı pasajlar için bkz. Homeros'un *İliada*'sında, Helen'in yaptığı dokumayla ilgili bölüm (3.125-128); Euripides'in *tragedyasında* İonia kadın kahramanların gençlik dönemlerinde yaptıkları dokumaların anlatıldığı bölüm (1133-1165); Theocritus'un *şiirinde*, Syrakuzalı iki kadının Adonis festivali için gittikleri sarayda gördükleri dokumalara olan hayranlıklarının anlatıldığı bölüm (Idyll 15, 78-86); Apollonius Rhodius'un *Argonautica*'sında, Athena tarafından dokunarak Ja-

Antik Çağda kullanılan dokuma tezgahları üç tip gösterir. Bunlar yatay yer tezgahı³⁴, uçları ağırlıklı dikey dokuma tezgahı³⁵ (Levha 7/ Fig. 38), alt ve üst kirişlere sahip dikey dokuma tezgahıdır³⁶.

Dokuma tezgahında iplerin ucuna bağlanarak, iplerin düzgün durmasını sağlayan ağırlıklar³⁷; diskoid, piramidal ve konik olmak üzere üç formda üretilmiştir³⁸. Batı

Anadolu ve yakın adalarda yapılan kazılarda diskoid³⁹, Atina ve çevresinde piramidal⁴⁰, Korinth'de konik⁴¹ formlar ağırlıklı olarak ele geçmiştir. Üretim yapan atölyeler ağırlıkları, dokunacak kumaşa ve tezgahın boyutuna göre üretmişlerdir. Böylece, farklı boyut ve sayıda ağırlık takımları oluşmuştur⁴².

siyah figür tekniğindeki bir vazo üzerinde, Homerik tezgah olarak adlandırılan uçları ağırlıklı dikey dokuma tezgahı resmedilmiştir (Wilson 1938, 17, Fig. 5).

³⁴ Fazlıoğlu 2001, 11; Acemhöyük Eski Tunç Çağı'na tarihlenen X. katın kerpiç evlerinden birine ait mekan, dokuma odası olarak kullanılmıştır. Tezgahın ağaç kısmının bıraktığı izlerden, burada kullanılan tezgah tipinin yatay olduğu saptanmıştır (Özgüç 1984, 110).

³⁵ Penelope tezgahları, dikey çözgü sistemli ağırlıklı dokuma tezgahlarının ilk örnekleridir. Paralel iki ağaç arasındaki çubuğa düğümlenip sarkıtılan çözgü ipliklerinde gerginlik; taş, pişmiş toprak vb. gibi ağırlıklarla sağlanmakta ve dokumaya yukarıdan başlanmaktaydı (Uğurlu 1986, 2-7); Mersin'de Yümük Tepe'nin Kalkolitik Çağa ait XII. Tabakasında 112 nolu odada görülen dokuma tezgahına ait izler, Anadolu'da görülen en eski dikey dokuma tezgahına aittir (Garstang 1953, 173).

³⁶ Arkeolojik veriler uçları ağırlıklı dokuma tezgahının, alt ve üst kirişlere sahip dikey dokuma tezgahının devreye girmesiyle M. S. 1 yüzyılda ortadan kalktığını göstermektedir (Crowfoot 1937, 36-47); Söz konusu tezgah tipinde ağırlık kullanılmamaktadır. Bu nedenle olmalıdır ki, Kıta Yunanistan'da Attika ve Korinth gibi dokuma tezgah ağırlıklarının sayıca fazla ele geçtiği merkezlerin hiçbirinde, M.S. I. yüzyılın sonundan itibaren konteks malzemesi olarak dokuma tezgah ağırlıkları ele geçmemiştir (Fazlıoğlu 1997, 13-15; Thompson 1934, 476; Davidson 1987, 161).

³⁷ Anadolu'dan erken örnekler Çatalhöyük'ten (Burnham 1965, 173) ve Köşk Höyük'ün 3. Tabakasından (Silistreli 1986, 133) seramikli Neolitik Çağa aittir. Mersin'de Yümük Tepe'nin Kalkolitik Çağa ait XII. Tabakasında 112 nolu odada dokuma ağırlıkları bir arada ele geçmiştir. (Garstang 1953, 172-173); Alişar'ın bu döneme tarihlenen tabakasında ağırlıklar birkaç grup olarak bulunmuştur (von der Osten 1937, 93, fig. 44, 99). Bakla Tepe (Özkan ve Erkanal 1999, 40.), Ulucak Höyük (Derin vd. 2002, 346-347) ve Kuruçay'da (Duru 1996, 53.) Geç Kalkolitik Çağ tabakalarında tezgah ağırlıkları ele geçmiştir. M.Ö. 2. bin Ege bölgesinde, Aphrodisias, Beycesultan, Çeşme-Bağlararası, Iasos, Kusura, Liman Tepe, Milet, Panaztepe, Troya, Kömüradası ve Rodos Adası'nda dikey dokuma tezgahlarının kullanıldığını gösteren pişmiş toprak ve taştan şekillendirilmiş dokuma tezgah ağırlıkları mekanlarda ve çöp çukurlarında bulunmuştur. Bu ağırlıklar piramidal, yuvarlak-oval, dikdörtgen prizma, hilâl biçimlidir. Bunun yanı sıra seramik parçaları da yuvarlatılıp ortası delinerek hem ağırşak hem de ağırlık olarak kullanılmıştır (Tütüncüler 2005, 42); Bakla Tepe'den ele geçen dikey tezgahlarda kullanılan silindirik şeklinde pişmiş topraktan yapılmış ağırlıkların, çözgü ağırlığı olarak kullanıldıkları tespit edilmiştir (Renfrew 1972, 353). Tunç Çağlarında Akdeniz Bölgesi'nde tezgah ağırlık tipleri çeşitlilik göstermekte (oval, kare, dikdörtgen, disk, piramidal vb.) ve hemen hemen her merkezde bulunabilen alet grubunu oluşturmaktadır (Tütüncüler 2005, 42).

³⁸ Pişmiş toprak tezgah ağırlıkları seramikler gibi düzgün bir şekilde tarihlendirilmemişlerdir. Hafirler ağırlıkları kronolojik olarak form gelişimleri fikrinden uzak topluca gruplandırmışlardır.

Tunç Çağında çok çeşitli formda ağırlıklar görülmekle beraber, Arkaik ve Klasik Dönemle birlikte Yunanistan ve ona bağlı olan kolonilerde tezgah ağırlıkları piramidal, diskoid ve konik olmak üzere 3 ana form göstermektedir. Ancak Pistros ve Krseveca örneklerinde olduğu gibi farklı tipolojide, bölgesel geleneklerden kaynaklanan ağırlıklara da rastlanmaktadır (Ober 1987, 312; Bouzek 1996, 133-134). Atina'dan ele geçen tezgah ağırlıkları ince işçilik göstermekle birlikte, değerlendirme kapsamına alınmayıp, tüm dönemleri içeren bir kronoloji oluşturulmamıştır. Korinth bu konuda tek istisnasıdır. Kazısı yapılan antik yerleşimlerden bazılarında 3 ana tip görülürken, bazılarında ise 1 veya 2 tip bir arada görülebilmektedir (Davidson 1952, 146-147). Söz konusu durum Karadeniz coğrafyası içinde geçerlidir; piramidal tezgah ağırlıkları Pichvnari'de M.Ö. 5 y.y.'da çok sayıda bulunmuştur. Arkeolojik kanıtlar, tekstil kalıntıları ve seramik üzerinde görülen tasvirler, Kolkhislilerin erken dönemlerde yatay tezgah kullandıklarını göstermekle birlikte, Karadeniz'in doğu kıyılarında Yunanlıların görülmesiyle birlikte dikey tezgahlar da yaygınlaşmıştır. Dikey tezgahlarda kullanılan en erken tarihli piramidal pişmiş toprak ağırlıklar, Batı Gürcistan'da M.Ö. 5.yy'dan itibaren Atinalı yerleşimcilerle birlikte yaygınlık kazanmıştır. Helenistik Dönemde ise tüm Kolkhis'te kullanılmıştır. Vani'de de Helenistik Döneme ait tabakalarda aynı durum geçerlidir. Bu dönemler Yunanlıların dış pazarlarda dokumacılık faaliyetinde bulundukları dönemlere denk gelmektedir (Tsetskhladze 1999, 19-20); Panskoye U6 yapısının 13 Nolu odasında IC tabakasında Helenistik dönemden çok sayıda piramidal ağırlık ve dikey tezgaha ait yanmış ahşap parçaları ele geçmiştir (Scegllov 2002, 54-55); M.Ö. 3 yy'a tarihlenen Chersonesos'un kuzeydoğu kısmında yer alan bir odanın altında bulunan bir sarnıçtan çok sayıda seramiğin yanında 30 adet piramidal tezgah ağırlığı ele geçmiştir (Zolotarev 2006, 198); Sinop'un Helenistik döneme tarihlenen fırınlarından da seramiklerin yanı sıra çok sayıda tezgah ağırlığı ele geçmiştir (Garlan/Tatlıcan 1997, 314-315); Kuzey Karadeniz sahilindeki şehirlerde piramidal tezgah ağırlıklarının üretimi M.S. 1 yy.'da da devam etmiş ve uçları ağırlıklı dikey dokuma tezgahı bu coğrafyada uzun süre kullanımda kalmıştır (Gaidukevich 1952, 406).

³⁹ Pavuk 2012, 121-130, Fig. 34b.

⁴⁰ Atina'da M.Ö. 4.-3. yy'la birlikte geleneksel tip olan piramidal ağırlıkların üretimi terk edilerek konik ağırlıklar üretilmeye başlanmıştır (Thompson 1934, 475); Söz konusu değişim Korinth etkisi olarak yorumlanmaktadır (Davidson 1987, 148-161).

⁴¹ Korinth, konik ağırlıkların kronolojik olarak form gelişimlerinin takip edilebildiği tek merkezdir. Konik ağırlıklar M.Ö. 7 yy. – M.Ö. 1 yy. / M.S. 1 yy. arasında kronolojik olarak gelişimlerine göre 14 tip altında incelenmiştir. Konik ağırlıklar çömlekçi çarklarında üretilmiş olup, kabaca M.Ö. 7 yüzyıldan M.Ö. 6. yüzyıla kadar taban ve tepe kısımları tamamen düz, yüzeyleri hafif eğimli olarak karşımıza çıkar. M.Ö. 4. yüzyıldan sonra tepe kısımları sivrilmiş ve taban kenarları profilleşmeye başlamıştır. Helenistik Dönemde ise boyutları büyümüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz. Davidson 1987, 148-161.

⁴² Gram ve ebat olarak eşit ağırlık dizisi oluşturmak zordur. İçerikleri farklı killerden hazırlanarak seri üretim yapılan ağırlıklarda pişirme işleminden sonra, bunlar kesilerek birbirleriyle eşit hale getirilmek zorunda kalmıştır. Atina Pnyx Tepesi'nde kesilerek

Diskoid ve piramidal ağırlıklar elde basit şekilde şekillendirilirken, konik formda olanlar çarkta biçimlendirilmişlerdir⁴³. Ayrıca geç dönemde kalıpta yapılmış piramidal formda ağırlıklara da rastlanmıştır⁴⁴. Piramidal ağırlıklar önceleri tek delikli iken⁴⁵ daha sonraları çift delikli üretilmeye başlanmıştır⁴⁶. Ancak tek deliklilerin üretimi geç dönemlere kadar devam etmiştir⁴⁷.

CİNGİRT KAYASI'NDAN ELE GEÇEN AĞIRŞAK VE AĞIRLIKLAR

Cıngırt Kayası'ndan ele geçen ağırşaklar ve tezgah ağırlıkları arasında seçilen ve bu çalışmada tanıtılacak olan 2 adet taş, 2 adet pişmiş toprak ağırşak ve 10 adet piramidal, üç adet diskoid pişmiş toprak tezgah ağırlığı, söz konusu yerleşimde dokumacılık yapıldığının ve dokuma tezgahı olarak uçları ağırlıklı dikey dokuma tezgahının kullanıldığının verilerini sunmaktadır. Kazılardan ele geçen buluntular arasında yer alan ahşap iğnin girmesi için bir ucu içi boş konik, diğer ucu çengel formu iğ kancası⁴⁸, burada eğirme işlemi gerçekleştirilerek iplik elde edildiğini ve dokumacılık gerçekleştirildiğini göstermesi açısından tezgah ağırlıkları ve ağırşaklar⁴⁹ kadar önemlidir (Levha 4/ Fig 19). Söz konusu malzemeye ilgili katalog aşağıda sunulmaktadır.

KATALOG

Katalog No. 1: Taş ağırşak, Levha 2/ Fig. 2

Kazı Envanter No: 12.K16.e10.01.00235

Materyal: Taş

Ölçüleri: Çap: 2.3 cm., Yükseklik: 1.2 cm., Ağırlık: 4.24 gr. Bulunduğu Yer: K16 açması, güneybatı sektörü, a-e/6-10 plan karesi

Tanımı: Form olarak basık gibi görünen ağırşağın, uç kısmındaki kırık dikkate alındığında, çift konik, normal formu bir ağırşak olduğu anlaşılmaktadır.

Eserin Dönemi: M.Ö 1. yy.

Referans: Davidson/Thompson 1975, 95, Fig. 43/5, Fig. 43/9; Davidson 1987, Pl. 78/1219; Popovic/Vranic 2006, 326, Pl. 7/81; Bouzek 1996, 154, Fig. 11.24/11; Boulter 1953, Pl. 41/188.

Katalog No. 2: Taş ağırşak, Levha 2/ Fig. 3

Kazı Envanter No: 13.KBYS4.01.02.00018

Materyal: Taş

Ölçüleri: Çap: 2.7 cm., Yükseklik: 1.0 cm., Ağırlık: 9.40 gr. Bulunduğu Yer: Kuzeybatı Yamaç 4 nolu sondaj açması.

Tanımı: Basık, çift konik formu ağırşak. Kenarında kırık mevcut.

Eserin Dönemi: M.Ö 1. yy.

Referans: Parton 2013, 332, Fig 36/SW 19.

Katalog No. 3: Pişmiş toprak ağırşak, Levha 2/ Fig. 4

Kazı Envanter No: 12.K16.g7.01.00145

Materyal: Pişmiş Toprak

Hamur özelliği: 7.5 YR 5/4 (Kahverengi), yoğun ince kireç, yoğun çok ince siyah kum ve yoğun ince mika içeren sert bir hamur dokusuna sahip.

küçültülmüş piramidal ağırlıklar bulunmuştur. Ağırlıkların dört yanı tavandan tabana kadar eğimli ve genişlikleri eşittir (Davidson/Thompson 1975, 73).

⁴³ Fazlıoğlu 1997, 24-28.

⁴⁴ Piramidal ağırlıklar dip kısmı geniş ve açık olan kalıpların içerisine bastırılarak yapılmıştır. Delik veya delikler kalıptan çıkarıldıktan sonra açılmıştır (Thompson 1934, 477).

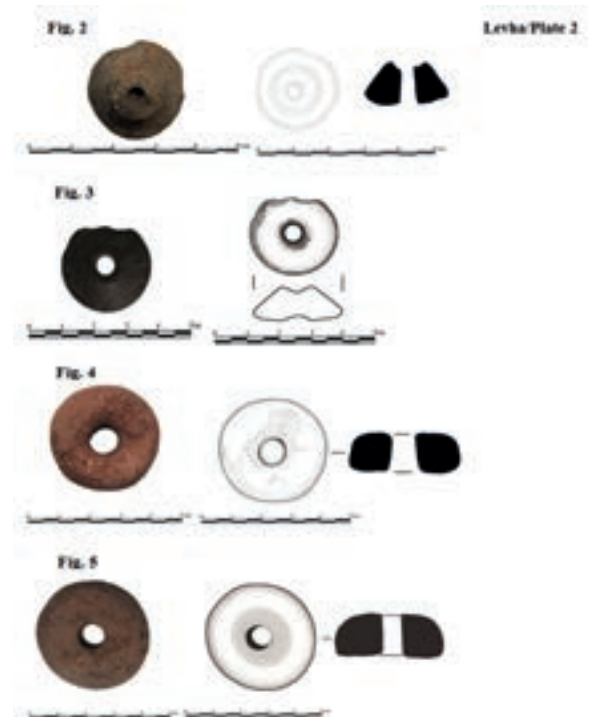
⁴⁵ Troya VI ve VIIa tabakalarında 3 tip tezgah ağırlığı tespit edilmiştir. Bunlardan piramidal formda olanlar Blegen'e göre öncüsü olmayan geç tarihli örneklerdir (Blegen ve diğ. 1953, 9, 31, 232, 272, 315); Söz konusu ağırlıklar, tam ortasından tavan kısmına doğru açılmış tek deliğe sahiptir (Pavuk 2012, 122, Fig. 33/ d).

⁴⁶ M.Ö. 5. ve 4. yy'a tarihlenen çift delikli piramidal ağırlık örnekleri için bkz. Davidson 1987, 162, Fig. 1196, 1198, 1199, 1200, 1201.

⁴⁷ M.S. 1 yy'a tarihlenen tek delikli, tüm kenarları eşit genişlikte olan geç dönem örnekleri için bkz. Davidson 1987, 162, Fig. 1202, 1203, 1204.

⁴⁸ İğ kancaları Klasik, Helenistik, Roma ve Bizans Dönemleri boyunca form değişimine pek uğramadan üretilmiştir (Davidson 1987, 173); Söz konusu malzeme bazı yayınlarda kovanlı çengel uçlu sonda olarak da değerlendirilmektedir (Bliquez 1994, No. 82; Künlz 1983, 112-113, Fig. 88.4; Baykan 2009, 48).

⁴⁹ Cıngırt Kayası ağırşakları Nichoria'daki ağırşakların sınıflandırmasını yapan J. Smith'in kullandığı yöntem baz alınarak tanımlanmıştır. Eğer bir ağırşağın çapı ile yüksekliğinin çarpımı 7 cm'yi geçiyorsa, ağırşak büyük formu olarak tanımlanır. Ağırşağın yüksekliği çapına eşit ya da daha fazla ise "uzun" olarak tanımlanır ve büyük ağırşakların çoğu uzundur. Normal bir ağırşağın ise yüksekliği çapının 2/3'ünden daha büyük değildir. Basık bir ağırşağın yüksekliği ise çapının % 60'ından daha küçüktür (Smith 1992, 676).

Levha 2 - Fig. 2-5: Ağırşaklar

Hamur özelliği: 7.5 YR 5/4 (kahverengi), yoğun ince kireç, yoğun çok ince siyah kum ve yoğun ince mika içeren sert bir hamur dokusuna sahip. Ölçüleri: Çap: 3.3 cm., Yükseklik: 1.0 cm., Ağırlık: 19.40 gr.

Bulunduğu Yer: K16 açması, güneydoğu sektörü, g/7 plan-karesi

Tanımı: Basık, yuvarlak düz formlu ağırşak. Her iki yüzünde aşınma izleri mevcut.

Eserin Dönemi: M.Ö 1. yy.

Referans: Bouzek 1996, 155, Fig. 11.25/3.

Katalog No. 4: Pişmiş Toprak ağırşak, Levha 2/ Fig. 5

Kazı Envanter No: 12.L18.j2.01.00076

Materyal: Pişmiş Toprak

Hamur özelliği: 7.5 YR 6/6 (kırmızımsı sarı), yoğun ince kırmızı kum, yoğun çok ince mika, seyrek ince parlak siyah kum katkılı sert bir hamur dokusuna sahip.

Ölçüleri: Çap: 3.9 cm., Yükseklik: 1.5 cm., Ağırlık: 26.00 gr.

Bulunduğu Yer: L 18 açması, kuzeydoğu sektörü, j/2 plan karesi

Tanımı: Basık, yuvarlak düz formlu ağırşak. İyi korunmuş durumda.

Eserin Dönemi: M.Ö 1. yy.

Referans: Bouzek 1996, 155, Fig. 11.25/4.

Katalog No. 5: Pişmiş Toprak Piramidal Tezgah Ağırlığı, Levha 3/ Fig. 6

Kazı Envanter No: 12.K16.j8.01.00143

Materyal: Pişmiş Toprak

Hamur özelliği: 10 YR 6/8 (kahverengimsi sarı), sert ve gözenekli bir hamur dokusuna sahip olup, yoğun çok ince kireç katkısı gözlenmektedir.

Ölçüleri: Yükseklik: 5.3 cm., Tavan genişliği: 1.8 cm., Taban genişliği: 3.2 cm., Taban kalınlığı: 3.3 cm., Tavan Kalınlığı: 1.8 cm., Ağırlık: 64.45 gr

Bulunduğu Yer: K16 açması güneydoğu sektörü, J/8 plan-karesi

Tanımı: Tek asma delikli, tavan kısmı düz, taban kısmı düz ve köşeleri yuvarlatılmış piramidal tezgah ağırlığı.

Üzerinde kırık ve çatlak izleri mevcut.

Eserin Dönemi: M.Ö 1.yy.

Referans: Popovic/Vranic 2006, 310, Fig. 1/5; Davidson/Thompson 1975, 82, Fig. 33/17; Bouzek 1996, 121, Fig. 11.3/3.

Katalog No. 6: Pişmiş Toprak Piramidal Tezgah Ağırlığı, Levha 3/ Fig. 7

Kazı Envanter No: 13.J15.GD.02.02.00024

Materyal: Pişmiş Toprak

Hamur özelliği: 5 YR 6/6 (kırmızımsı sarı), seyrek ince kum, seyrek çok ince sarı mika, seyrek ince seramik tozu, orta derecede ince kireç katkılı sert bir hamur dokusuna sahip.

Ölçüleri: Yükseklik: 5.9 cm., Tavan genişliği: 1.8 cm., Taban genişliği: 3.2 cm., Taban kalınlığı: 3.1 cm., Tavan

Kalınlığı: 1.9 cm., Ağırlık: 56 gr

Bulunduğu Yer: J15 açması güneydoğu sektörü, h/10 plan-karesi

Tanımı: Tek asma delikli, tavan kısmı düz, taban kısmı düz ve köşeleri yuvarlatılmış piramidal tezgah ağırlığı. Taban ve tavan kısmında kırıklar mevcut.

Eserin Dönemi: M.Ö 1.yy.

Referans: Popovic/Vranic 2006, 310, Fig. 1/10; Ober 1987, Pl. 30/11.69; Bouzek 1996, 120, Fig. 11.2/2.

Katalog No. 7: Pişmiş Toprak Piramidal Tezgah Ağırlığı, Levha 3/ Fig. 8

Kazı Envanter No: 14.J15.KD.02.00081

Materyal: Pişmiş Toprak

Hamur özelliği: 2.5 YR 5/8 (kırmızı), seyrek yoğun miktarda çok ince kum, seyrek çok ince sarı mika, yoğun miktarda çok ince beyaz mika, orta miktarda ince taşcık, orta miktarda ince seramik tozu katkılı sert bir hamur dokusuna sahip.

Ölçüleri: Yükseklik: 5.3 cm., Tavan genişliği: 1.8 cm., Taban genişliği: 3.2 cm., Taban kalınlığı: 3.2 cm., Tavan Kalınlığı: 1.6 cm., Ağırlık: 64 gr

Bulunduğu Yer: J15 açması kuzeydoğu sektörü, h/3 plan-karesi

Tanımı: Tek asma delikli, tavan kısmı düz, taban kısmı düz ve köşeleri yuvarlatılmış piramidal tezgah ağırlığı. Üzerinde aşınmalar mevcut.

Levha 3 - Fig. 6-15: Piramidal Tezgah Ağırlıkları

Eserin Dönemi: M.Ö 1. yy.

Referans: Davidson/Thompson 1975, 82, Fig. 33/80.

Katalog No. 8: Pişmiş Toprak Piramidal Tezgah Ağırlığı, Levha 3/ Fig. 9

Kazı Envanter No: 14.J15.KD.02.00098

Materyal: Pişmiş Toprak

Hamur özelliği: 7.5 YR 4/3 (kahverengi), yoğun çok ince kum, orta derecede çok ince sarı ve beyaz mika, orta derecede ince taşcık, seyrek ince ve orta boyutlu seramik tozu, seyrek ince kireç katkılı sert bir hamur dokusuna sahip.

Ölçüleri: Yükseklik: 5.3 cm., Tavan genişliği: 1.6 cm., Taban genişliği: 3.2 cm., Taban kalınlığı: 3.2 cm., Tavan Kalınlığı: 1.6 cm., Ağırlık: 64 gr

Bulunduğu Yer: J15 açması kuzeydoğu sektörü, g/4 plan-karesi

Tanımı: Tek asma delikli, tavan kısmı düz, taban kısmı düz ve köşeleri yuvarlatılmış piramidal tezgah ağırlığı.

Üzerinde aşınma çatlak ve kırıklar mevcut.

Eserin Dönemi: M.Ö 1. yy.

Referans: Bouzek 1996, 121, Fig. 11.3/7.

Katalog No. 9: Pişmiş Toprak Piramidal Tezgah Ağırlığı, Levha 3/ Fig. 10

Kazı Envanter No: 13.J15.GD.01.02.00005

Materyal: Pişmiş Toprak

Hamur özelliği: 5 YR 6/6 (kırmızımsı sarı), ince ve orta boyutlu orta derecede kum, çok ince seyrek sarı mika, orta ve iri boyutlu taşcık, ince ve orta boyutlu seyrek seramik tozu katkılı sert bir hamur dokusuna sahip.

Ölçüleri: Yükseklik: 6 cm., Tavan genişliği: 1.3 cm., Taban genişliği: 4.3 cm., Taban kalınlığı: 4.1 cm., Tavan Kalınlığı: 1.8 cm., Ağırlık: 82 gr.

Bulunduğu Yer: J15 açması güneydoğu sektörü, g/6 plan-karesi

Tanımı: Tek asma delikli, tavan kısmı düz, taban kısmı düz, piramidal tezgah ağırlığı. Üzerinde kırık ve çatlak izleri mevcut.

Eserin Dönemi: M.Ö 1.yy.

Referans: Boulter 1953, Pl. 41/183; Bouzek 1996, 123, Fig. 11.5/7; Davidson/Thompson 1975, 82, Fig. 33/15.

Katalog No. 10: Pişmiş Toprak Piramidal Tezgah Ağırlığı, Levha 3/ Fig. 11

Kazı Envanter No: 14.J15.KD.02.00080

Materyal: Pişmiş Toprak

Hamur özelliği: 7.5 YR 6/4 (açık kahverengi), yoğun miktarda ince kum, orta derecede çok ince beyaz mika, seyrek orta boyutlu taşcık, seyrek ince kiremit tozu katkılı sert bir hamur dokusuna sahip.

Ölçüleri: Yükseklik: 6.7 cm., Tavan genişliği: 1.8 cm., Taban genişliği: 4.2 cm., Taban kalınlığı: 4 cm., Tavan kalınlığı: 1.5 cm., Ağırlık: 86 gr

Bulunduğu Yer: J15 açması kuzeydoğu sektörü, f/5 plan-karesi

Tanımı: Tek asma delikli, tavan kısmı düz, taban kısmı düz ve köşeleri yuvarlatılmış piramidal tezgah ağırlığı. Delik hizasından tabana doğru olan kısmında büyük kırıklar mevcut.

Eserin Dönemi: M.Ö 1. yy.

Referans: Bouzek 1996, 122, Fig. 11.4/3.

Katalog No. 11: Pişmiş Toprak Piramidal Tezgah Ağırlığı Levha 3/ Fig. 12

Kazı Envanter No: 12.K16.e10.01.00144

Materyal: Pişmiş Toprak

Hamur özelliği: 7.5 YR 6/6 (kırmızımsı sarı), seyrek ince kireç, yoğun miktarda ince ve orta boyutlu kırmızı ve siyah kum katkılı sert bir hamur dokusuna sahip.

Ölçüleri: Yükseklik: 7.2 cm, Tavan genişliği: 2.2 cm., Taban genişliği: 4.0cm., Taban kalınlığı: 3.6 cm., Tavan Kalınlığı: 1.9 cm., Ağırlık: 115.55gr.

Bulunduğu Yer: K16 açması, güneybatı sektörü, e/10 plan-karesi

Tanımı: Tek asma delikli, tavanı ve tabanı düz piramidal pişmiş toprak tezgah ağırlığı. Taban kısmında kırıklar mevcut olup oldukça yıpranmış görünmektedir.

Eserin Dönemi: M.Ö 1.yy.

Referans: Ober 1987, Pl. 28/11.15; Bouzek 1996, 121, Fig. 11.3/12; Davidson/Thompson 1975, 82, Fig. 33/29.

Katalog No. 12: Pişmiş Toprak Piramidal Tezgah Ağırlığı, Levha 3/ Fig. 13

Kazı Envanter No: 14.J15.KD.02.00131

Materyal: Pişmiş Toprak

Hamur özelliği: 7.5 YR 5/4 (kahverengi), seyrek çok ince beyaz mika, yoğun ince ve orta boyutlu taşcık, yoğun ince ve orta boyutlu seramik tozu, orta miktarda ince kireç katkılı sert bir hamur dokusuna sahip.

Ölçüleri: Yükseklik: 8 cm., Tavan genişliği: 1.2 cm., Taban genişliği: 4.2 cm., Taban kalınlığı: 4 cm., Tavan kalınlığı: 1.1 cm., Ağırlık: 112 gr

Bulunduğu Yer: J15 açması kuzeydoğu sektörü, d/5 plan-karesi

Tanımı: Tek asma delikli, tavan kısmı düz, taban kısmı düz ve köşeleri yuvarlatılmış piramidal tezgah ağırlığı.

Üzerinde aşınmalar mevcut.

Eserin Dönemi: M.Ö 1. yy.

Referans: Bouzek 1996, 121, Fig. 11.3/4.

Katalog No. 13: Pişmiş Toprak Piramidal Tezgah Ağırlığı, Levha 3/ Fig. 14

Kazı Envanter No: 13.J16.GD.02.02.00015

Materyal: Pişmiş Toprak

Hamur özelliği: 5 YR 6/6 (kırmızımsı sarı), seyrek ince kum, iri ve çok iri boyutlu orta miktarda taşcık, orta ve iri boyutlu yoğun seramik tozu, ince ve orta boyutlu orta miktarda kireç katkılı, sert bir hamur dokusuna sahiptir.

Ölçüleri: Yükseklik: 7.3 cm., Tavan genişliği: 2.4 cm., Taban genişliği: 4.9 cm., Taban kalınlığı : 4.8 cm., Tavan Kalınlığı: 1.9 cm., Ağırlık: 141 gr

Bulunduğu Yer: J16 açması güneydoğu sektörü, i/7 plan-karesi

Tanımı: Tek asma delikli, tavan kısmı kırık, taban kısmı düz piramidal tezgah ağırlığı. Taban ve tavanda kırıklar mevcut.

Eserin Dönemi: M.Ö 1.yy.

Referans: Ober 1987, Pl. 30/11.69; Bouzek 1996, 122, Fig. 11.4/2; Davidson/Thompson 1975, 82, Fig. 33/28.

Katalog No. 14: Pişmiş Toprak Piramidal Tezgah Ağırlığı, Levha 3/ Fig. 15

Kazı Envanter No: 12.K17.e6.01.00039

Materyal: Pişmiş Toprak

Hamur özelliği: 7.5 YR 7/6 (kırmızımsı sarı), yoğun ince kireç, yoğun ince kum katkılı, sert ve gözenekli bir hamur dokusuna sahip.

Ölçüleri: Yükseklik: 8.6 cm., Tavan genişliği: 2.3 cm., Taban genişliği: 4.6 cm., Taban kalınlığı: 4.4 cm., Tavan Kalınlığı: 2.3 cm., Ağırlık: 174.65 gr.

Bulunduğu Yer: K17 açması, güneybatı sektörü, e/6 plan-karesi

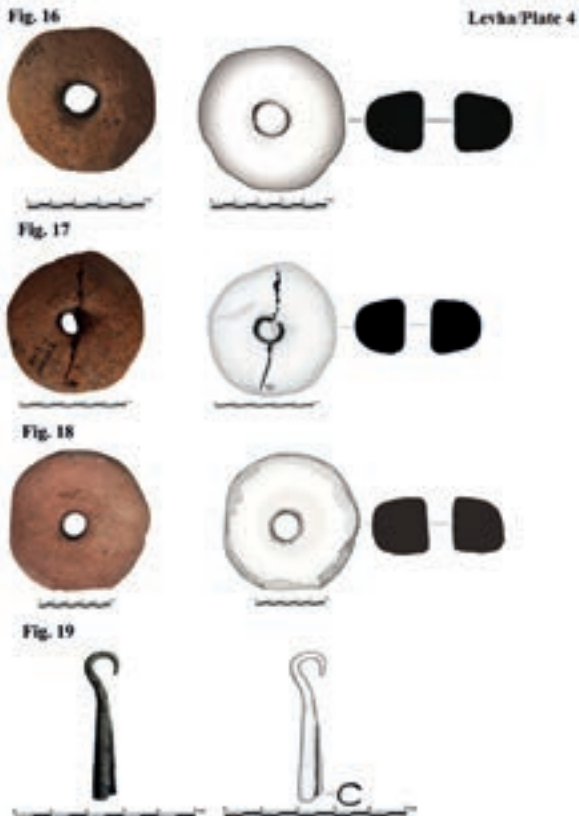
Tanımı: Tek asma delikli, tavanı ve tabanı hafif yuvarlatılarak düzleştirilmiş piramidal pişmiş toprak tezgah ağırlığı. Yer yer aşınmalar mevcut.

Eserin Dönemi: M.Ö 1. yy.

Referans: Bouzek 1996, 121, Fig. 11.3/8; Davidson/Thompson 1975, 82, Fig.33/103.

Katalog No. 15: Pişmiş Toprak Diskoid Tezgah Ağırlığı, Levha 4/ Fig. 16

Kazı Envanter No: 13.J16.01.01.00010

Levha 4 - Fig. 16-18: Diskoid tezgah ağırlıkları Fig.19: İğ kancası

Materyal: Pişmiş Toprak

Hamur özelliği: 5YR 6/6 (kırmızımsı sarı), ince ve orta boyutlu yoğun kum, orta ve iri boyutlu orta miktarda taşçık, ince ve orta boyutlu orta miktarda seramik tozu, ince - orta miktarda kireç katkılı, sert bir hamur dokusuna sahip.

Ölçüleri: Dış Çap: 6.4 cm., İç Çap: 1.7 cm., Kalınlık: 2.6 cm., Ağırlık: 90 gr.

Bulunduğu Yer: J16 açması, güneydoğu sektörü, i/10 plan-karesi

Tanımı: Tek asma delikli, diskoid tezgah ağırlığı. Yıpranmış bir görünüme sahip olup kenarlarında aşınmalar mevcuttur.

Eserin Dönemi: M.Ö 1. yy.

Referans: Popovic/Vranic 2006, 325, Pl. 6/70.

Katalog No. 16: Pişmiş Toprak Diskoid Tezgah Ağırlığı, Levha 4/ Fig. 17

Kazı Envanter No: 13.J16.KD.02.02.00002

Materyal: Pişmiş Toprak

Hamur özelliği: 5 YR 6/8 (kırmızımsı sarı), ince ve orta boyutlu yoğun kum, orta ve iri boyutlu orta miktarda taşçık, ince ve orta boyutlu orta miktarda seramik tozu, ince orta miktarda kireç katkılı, sert bir hamur dokusuna sahip.

Ölçüleri: Dış Çap: 6.4 cm., İç Çap: 1.4 cm., Kalınlık: 2.6 cm., Ağırlık: 99 gr.

Bulunduğu Yer: J16 açması, kuzeydoğu sektörü, h/5 plan-karesi

Tanımı: Tek asma delikli, diskoid tezgah ağırlığı. Yıpranmış bir görünüme sahip olup kenarlarında aşınmalar mevcut. 2 parça halinde bulunmuş olup, birleştirilmiştir.

Eserin Dönemi: M.Ö 1. yy.

Referans: Popovic/Vranic 2006, 325, Pl. 6/70.

Katalog No. 17: Pişmiş Toprak Diskoid Tezgah Ağırlığı, Levha 4/ Fig. 18

Kazı Envanter No: 12.K17.d7.01.00038

Materyal: Pişmiş Toprak

Hamur özelliği: 5 YR 6/6 (kırmızımsı sarı), oldukça yoğun kum ve oldukça yoğun taşçık katkılı, sert ve gözenekli bir hamur dokusuna sahip.

Ölçüleri: Dış Çap: 9.5 cm., İç Çap: 1.9 cm., Kalınlık: 4.1 cm., Ağırlık: 500 gr.

Bulunduğu Yer: K17 açması, güneybatı sektörü, d/7 plan-karesi

Tanımı: Tek asma delikli, düzgün çeper görüntüsü olmayan, düz tabana sahip Diskoid tezgah ağırlığı. Yer yer kırıklar mevcut.

Eserin Dönemi: M.Ö 1. yy.

Referans: Popovic/Vranic 2006, 325, Pl. 6/70.

Katalog No. 18: Bronz iğ kancası, Levha 4/ Fig. 19

Kazı Envanter No: 13.L16.01.02.00211

Materyal: Bronz

Ölçüleri: Uzunluk: 4.1 cm, Kovan çapı: 0.6 cm, Kanca

genişliği:0.9 cm

Bulunduğu Yer: L16 açması kuzeydoğu sektörü, f/g 1-5 plan-karesi

Tanımı: Çengel uçlu, kovanlı iğ kancası. Tüm yüzey üzerinde korozyona bağlı aşınma izleri mevcut.

Eserin Dönemi: M.Ö 1.yy.

Referans: Davidson 1987, Pl. 78/1225, Pl. 78/1228; Waldbaum 1983, Pl. 58/1003; Baykan 2009, 127, Kat No:132

CINGIRT KAYASI'NDAN ELE GEÇEN AĞIRŞAK VE AĞIRLIKLAR ÜZERİNDE DENEYSEL KURGULAMALAR

Kazılardan ele geçen ağırşaklar, her bir ağırşağın ağırlığına bağlı olarak⁵⁰ ne kadar kalınlıkta ip elde edildiğini ve buna bağlı olarak her bir ipin kaç gram gerginlik taşıyabileceğini ve bu gerginlikle bağlantılı olarak dikey dokuma tezgâhında kaç gramlık ağırlıkların kullanılabileceğini⁵¹ ve üretilen kumaşların dokuma sıklığını⁵² ve kalitesini gösteren veriler sunarlar. Danimarka Ulusal Araştırma Kuruluşu Tekstil Araştırma Merkezi⁵³ tarafından yapılan deney çalışmaları kapsamında; deneylerde kullanılmak üzere 18, 8 ve 4 gramlık ağırşaklar seçilmiştir. Yapılan deneyler 4 gramlık ağırşakta daha fazla çevirme yapıldığı ve buna bağlı olarak daha az liften oluşan ince bir iplik elde edildiğini ortaya koymaktadır⁵⁴. Deneylerde, 4 gramlık ağırşakla ortalama 0.3 mm. kalınlığında çok ince bir ip eğrilmiş olup, bu ip her çözgü başına 10 gramlık gerilime; 8 gramlık ağırşakla ortalama 0.4 mm kalınlığında bir ip eğrilmiş olup, bu ip her çözgü başına 15–20

gramlık gerilime; 18 gramlık ağırşakla ortalama 0.6 mm kalınlığında bir ip eğrilmiş olup, bu ip her çözgü başına 25–30 gramlık gerilime; 44 gramlık ağırşakla ortalama 1 mm kalınlığında bir ip eğrilmiş olup, bu ip her çözgü başına 40 gramlık gerilim aldığı görülmüştür⁵⁵. Deneylerden elde edilen veriler çizelge halinde gösterilmiştir (bkz. Çizelge 1).

Yukarıda sözünü ettiğimiz Tekstil Araştırma Merkezi tarafından deneylerde kullanılan ağırşakların gramajlarına bağlı olarak ortaya çıkan veriler üzerinden bir orantı kurarak, Cingirt Kayası ağırşakları (bkz. Katalog 1-4, Levha 2/Fig. 2-5), üzerinde bir kurgulama yapacak olursak⁵⁶;

Kat. No. 1, Levha 2/Fig. 2’de sunulan ağırşağın ucundaki kırık göz önüne alındığında 4.27 gr. olarak ölçülen ağırlığının orijinalinde 4.5 gr civarında olması öngörülebilir ve buna bağlı olarak bu ağırşakla yapılan eğirme işlemi sonucunda ortalama 0.3 mm kalınlığında ip elde edilebilir ve bu iple gerilime bağlı olarak düzenli ve kolay bir dokuma yapılabilmesi için uygun gerilimin yaklaşık 11 gram civarında olması beklenir.

Kat. No. 2, Levha 2/Fig. 3’te sunulan ağırşağın 9.40 gr. olarak ölçülen ağırlığının, ucundaki kırık göz önüne alındığında orijinalinde 10 gr. civarında olması öngörülebilir. Bu ağırşakla yapılan eğirme işlemi sonucunda ortalama 0.4 mm kalınlığında ip elde edilebilir ve bu iple düzenli ve kolay bir dokuma yapılabilmesi için uygun gerilimin iplik başına minimum 16 gram civarında olması beklenir.

Kat. No. 3, Levha 2/Fig. 4’te sunulan ağırşağın üzerindeki aşınmalar göz önüne alındığında 19.40 gr. olarak ölçülen ağırlığının orijinalinde 20 gr. civarında olması öngörülebilir ve buna bağlı olarak bu ağırşakla yapılan eğirme işlemi sonucunda ortalama 0.6 mm kalınlığında ip elde edilebilir ve bu iple düzenli bir dokuma yapılabilmesi için uygun gerilimin iplik başına minimum 26 gram civarında olması beklenir.

Kat. No. 3, Levha 2/Fig. 5’te sunulan ağırşak iyi korunmuş durumda olup, 26 gram ağırlığındadır. Bu ağırşakla yapılan eğirme işlemi neticesinde ortalama 0.7 mm kalınlığında ip elde edilebilir ve bu iple düzenli bir dokuma yapılabilmesi için uygun gerilimin iplik başına minimum 31 gram civarında olması beklenir. Yukarıda sunduğumuz kurgulamalar üzerinden elde edilen veriler çizelge halinde gösterilmiştir (bkz. Çizelge 2).

Uçları ağırlıklı dikey dokuma tezgahında, çözgü iplerinin uçlarına atkı geçişini kolaylaştıran bir gerginlik elde etmek için ağırlıklar bağlanmaktadır. Bir adet tezgah

⁵⁰ İp eğiren, eğireceği ipin kalın-ince olması veya belirlediği büküm standardını uygulamak için farklı boyutta ve ağırlıkta ağırşaklar kullanır. İğ dizaynının nasıl olduğu önemli değildir. En önemli özellik, ağırşak ağırlığının ve çapının oluşturduğu işlevselliktir (Barber 1991, 52; Evely 2000, 488-489).

⁵¹ Dokuma tezgâh ağırlıkları belirli bir kullanım için yapıldığından ağırlıklardaki farklılıklar teknik ihtiyaçlarla bağlantılıdır. Çözgü ipi kalınsa veya dokumacı çok sayıdaki çözgü ipini aynı ağırlığa bağlayacaksa, gramajı ağır olan bir ağırlık seçer (Tütüncüler 2005, 101).

⁵² 1 cm’e düşen çözgü sayısını hesaplamada, ipin kaç gramlık ağırşak kullanılarak eğrildiği önemlidir. Ağırşağın gramajına bağlı olan ip kalınlığı ve bükülme açısı doğrultusunda kaldırabileceği gerilim hesaplanır. Bu gerilimin gramı, ağırlığın gramına bölünerek, ağırlığa kaç çözgü ipi bağlanacağı belirlenir. Dikey dokuma tezgahında hem ön hem arka tarafta çözgü ipleri ağırlıklara bağlandığı için, bu sayı 2 ile çarpılır ve bu çıkan sonuç ağırlığın kalınlığına bölündüğünde 1 cm’e düşen çözgü ipi sayısını verir. (Andersson ve diğ. 2010, 166).

⁵³ Kopenhag Üniversitesi, Danimarka Ulusal Araştırma Kuruluşu Tekstil Araştırma Merkezi (CTR) tarafından 2005 yılında başlatılan program kapsamında, söz konusu merkezin bünyesinde bulunan bilimsel heyet ve deneyimli tekstil teknisyenleri tarafından, Bronz Çağı öncelikli olarak tekstil üretiminde kullanılan aletler incelenerek, ağırlık ve ağırşakların replikaları yapılmış ve deneysel arkeoloji uygulamaları kapsamında bir seri sistemli deneyle antik dünyanın tekstil üretimi aydınlatılmaya çalışılmıştır (Martensson ve diğ. 2009, 373).

⁵⁴ Andersson ve diğ. 2008, 173.

⁵⁵ Martensson ve diğ. 2009, 378.

⁵⁶ Bkz. Çizelge 1’de gösterilen değerler üzerinden orantı kurularak ortalama değerler sunulmuştur.

ağırlığına kaç tane çözgü ipinin bağlanabileceğini, çözgü ipinin kalınlığı ve her çözgü başına alacağı gerilim belirlemektedir. Tezgah ağırlığı gramajının, çözgü ipi başına gerekli olan gerilime bölünmesi, ağırlığa kaç tane çözgü ipinin bağlanabileceğini göstermektedir. Örneğin; tezgah ağırlığı 500 gram ve çözgü ipi başına 20 gramlık bir gerilime gereksinim varsa, dokuyucu bu ağırlığa $500/20=25$ tane çözgü ipi bağlayabilir. Bu çözgü geriliminin teorik temelidir⁵⁷. Formüle edilmiş şekli aşağıda gösterilmiştir.

$$\text{Çözgü ipi sayısı} = \frac{\text{Ağırlık gramajı}}{\text{İplik gerilimi}}$$

Tekstil Araştırma Merkezi tarafından yapılan deneyler tezgah ağırlıklarının gramaj ve kalınlığının korunduğu sürece, kazılarda dokuma ürünü elde edilemeyen yerleşimlerin tekstil üretimleri ile ilgili değerlendirmede bilim insanlarına olanak sağladığını göstermektedir⁵⁸. Ağırlıkların kalınlığı⁵⁹ ve böylece birbirine bitişik asılı duran ağırlık sırasının genişliği; iplik sayısını, dokuma sıklığını ve genişliğini belirlemektedir. Dokuma sıklığı, çözgü ipi sayısının ağırlığın kalınlığına bölünmesiyle elde edilmektedir⁶⁰. Formüle edilmiş şekli aşağıda gösterilmiştir.

$$\text{Dokuma sıklığı} = \frac{\text{Çözgü ipi sayısı}}{\text{Ağırlığın kalınlığı}}$$

Tarih öncesi ve tarihsel dönemlerden birkaç farklı dokuma tekniği bilinmektedir. Düz dokuma en yaygın ve en basit dokuma tekniği olarak bilinmektedir. Düz dokuma gibi Bronz Çağı tekstil üretiminden beri uygulanan teknikler, ağırşanın ağırlığı ve çapı, ağırlığın gramajı ve kalınlığı gibi faktörlerin dışında, kullanılan teknikten dolayı dokumanın sık ya da gevşek olarak nitelendirilmesini sağlamaktadır. Eşit düz dokuma atkı ve çözgüsünde

aynı sayıda ipliğe sahiptir. Atkı yüzü dokuma, atkı ipliklerinin çözgü ipliklerinin üzerine kapatması gerektiğinde üretilir ve atkı iplikleri çözgü ipliklerinden sayıca daha fazladır⁶¹. Bir dokuma aralıklı, gevşek veya bitişik, sık olabilir⁶².

Tekstil Araştırma Merkezi tarafından yapılan deneyler üzerinden yukarıda sunulan veriler baz alınarak, Cıngirt Kayası'ndan ele geçen ağırlık ve ağırşak kombinasyonu (yerleşimden ele geçen ağırlık ve ağırşaklarla ilgili bilgiler çizelge halinde gösterilmiştir. Bkz. Çizelge 3) bir kurgulama yapacak olursak ortalama olarak aşağıda sunulan sonuçlar elde edilebilir;

Kat. No. 5, Levha 3/ Fig. 6'da sunulan 64.4 gramlık, Kat. No. 6, Levha 3/ Fig. 7'de sunulan 56 gramlık, Kat. No. 7, Levha 3/ Fig. 8'de sunulan 64 gramlık ve Kat. No. 8, Levha 3/ Fig. 9'da sunulan 64 gramlık, 3.2 cm. kalınlığa sahip tezgah ağırlıklarının üzerindeki kırık ve aşınmalar dikkate alındığında orijinal ağırlıklarının 75 gram civarında oldukları öngörülebilir. Bu ağırlıkların gramajı göz önüne alındığında, bu çalışmada sunulan ağırşaklar içinde ancak Kat. No. 1, Levha 2/ Fig. 2'deki ağırşaktan elde edilen 0.3 mm kalınlığında ve minimum 11 gram gerilime ihtiyaç duyan ipliklerle dokuma yapılması denenebilir. Söz konusu ağırşakla üretilen iple dokuma yapıldığında her bir ip için uygun gerilim 11 gram olacağından ($75/11=7$), ağırlığa 7 çözgü ipi bağlanabilir⁶³. Çözgü

⁵⁷ Martensson ve diğ. 2009, 378.

⁵⁸ Martensson ve diğ. 2009, 374.

⁵⁹ Çözgü ipine uygun gerilimi yakalamak için, iplere bağlanan ağırlıklar tezgahta aynı seviyede yan yana asılı durduklarından kalınlık son derece önemli bir faktör haline gelir. Çünkü kalınlık yan yana asılı duran ağırlıkların ne kadar birbirlerine yakın olabileceklerini belirler (Martensson ve diğ. 2009, 378); Eğer tezgah ağırlıkları aynı seviyede olmayıp zikzaklı bir hat çizerse, çözgü ipinde kopmaya neden olabilir ve bunun yanında çözgü iplerinin stabil kalmayıp hareketli olması, birbirlerine dolanmasına ve dokuma sırasında kargaşa yaşanmasına neden olur (Martensson ve diğ. 2009, 384).

⁶⁰ Ağırşak ve ağırlığın gramajının dokuma sıklığına olan etkisini gösteren deneyde; kalınlığı 5.5 cm. olan 303 gramlık bir ağırlık, 4 gramlık ağırşakla eğrilmiş 0.3 mm. kalınlığında ve alacağı gerginlik 10 gram olan ($303/10=30$) 30 ince çözgü ipine bağlandığında, tezgahta ön ve arka sırada $30 \times 2 = 60$ adet ip kullanılır. Çözgü ipleri ağırlığın kalınlığına bölündüğünde ($60/5.5 \approx$ yaklaşık 11), dokumada cm. başına 11 çözgü düşen sık bir dokuma elde edilir. Söz konusu ağırlık 8 gramlık ağırşakla eğrilmiş 0.4 mm. kalınlığında ve alacağı gerginlik 20 gram olan ($303/20=15$) 15 çözgü ipine bağlandığında, tezgahta ön ve arka sırada $15 \times 2 = 30$ adet ip kullanılır. Çözgü ipleri ağırlığın kalınlığına bölündüğünde ($30/5.5 \approx$ yaklaşık 5-6), dokumada cm. başına 5-6 çözgü düşen daha gevşek bir kumaş dokunmuş olur (Andersson ve diğ. 2010, 166).

⁶¹ 1 cm.'e düşen çözgü sayısı aynı olmasına rağmen, eşit düz dokumaya göre atkı yüzü dokumada atkı sayısı fazla olduğu için daha sık dokunmuş bir kumaş elde edilir (Martensson ve diğ. 2009, 376, Fig 3-4).

⁶² Martensson, ve diğ. 2009, 374-376; 10 gramlık bir ağırşakla eğrilen ipliğin çapı (0.4mm.), 20 gramlık bir ağırşakla eğrilen ipliğin çapına (0.5-0.6 mm.) göre daha ince olacağından, atkı ve çözgü sayıları 1 cm.'de aynı olan, örneğin 5 atkı -5 çözgü ipli bir dokumada, ince iple üretilen kumaşın atkı ve çözgüleri arasında boşluk oluşurken, kalın iplikle dokunan kumaşta ise bu boşluk çok az olacak, dolayısıyla kapalı, ancak kaba bir kumaş elde edilecektir. Diğer taraftan ince iplikle üretilen kumaşta çözgü ve atkı sayısını 1 cm.'de 15'e çıkarttığımızda, yoğun sıkı dokunmuş ve kaliteli bir tekstil ürünü elde edilmiş olacaktır (Andersson/Nosch, 5, Fig. 4-c, 4-d. (ctr.hum.ku.dk); Andersson ve diğ. 2010, 175, Fig. 4, 5).

⁶³ Dokuma tezgâhı hazırlanırken en uygun kurulum ağırlık başına en az 5 en çok 30 çözgü ipinin bağlanmasıyla gerçekleştirilir. Ağırlık başına en fazla 30-40 ve en az 4 çözgü ipinin bağlanmasıyla oluşturulan dokuma tezgâhı kurulumu mümkün olmakla birlikte 30'dan fazla çözgü ipinin kullanılması dokuma sırasında problemler çıkartacaktır ve dokumada çözgülerin eşit aralıklı olarak dağılımını sağlamak çok zor olacaktır. Ağırlık başına 4 çözgü ipinin kullanılması ise çok sayıda tezgah ağırlığı gerektirecek ve bu ağırlıkların ön - arka sırada yan yana durdukları göz önüne alındığında kullanılacak ağırlık dizisinin kalınlıklarının çok az olması gerekliliğini doğuracaktır. Bu da tekstilin ne kadar geniş olacağı sorununu beraberinde getirecektir. Bu tür senaryolar kurgulanabilir olmalarına rağmen pratikte uygulama bulamayacak gibi gözükmektedir. 40'dan fazla ya da 4'den daha az çözgünün ağırlığa bağlandığı bir kurulum ise imkânsızdır

iplerinin tezgahta ön ve arka sırada bağlandığı düşünüldüğünde, ağırlığa 7 çözgü ipi ön sıra, 7 çözgü ipi arka sıra olmak üzere toplamda 14 çözgü ipi bağlanabilir. Düz dokuma yapıldığı varsayıldığında; çözgü sayısı ağırlığın kalınlığına bölünerek cm. başına ($14 / 3.2 = 4.3$) 4 çözgü 4 atkının düştüğü ve böylece dokuma sıklığı açısından gevşek dokunmuş bir tekstil ürünü elde edilebilir.

Kat. No. 9, Levha 3/ Fig. 10'de sunulan ağırlık 4.3 cm kalınlığında olup, ağırlığı 82 gram olarak ölçülmüştür. Kat. No. 10, Levha 3/ Fig. 11'de sunulan 86 gramlık ağırlığın kalınlığı 4.2 cm. dir. Ağırlıkların üzerinde aşınmalar söz konusu olup, orijinalde 100 gram civarı oldukları kabul edilebilir. Kat. No. 1, Levha 2/ Fig. 2 ağırşağı ile üretilen iple dokuma yapıldığında her bir ip için uygun gerilim 11 gram olacağından ağırlığa ($100 / 11 = 9$) 9 çözgü ipi bağlanabilir. Çözgü iplerinin tezgahta ön ve arka sırada bağlandığı düşünüldüğünde, ağırlığa 9 çözgü ipi ön sıra, 9 çözgü ipi arka sıra olmak üzere toplamda 18 çözgü ipi bağlanabilir. Çözgü sayısı ağırlığın kalınlığına bölündüğünde ($18 / 4.3 = 4.1$) cm. başına 4 çözgü ve 4 atkının düştüğü, dokuma sıklığı açısından gevşek bir düz dokuma kumaş elde edilebilir.

Kat. No. 11, Levha 3/ Fig. 12'de katalog bilgileri sunulan ağırlık 115 gram olarak ölçülmüştür. Kat. No. 12, Levha 3/ Fig. 13'de sunulan ağırlık 112 gramdır. Ağırlıklar 4 cm kalınlığında olup üzerlerindeki aşınmalar nedeniyle, orijinalde ortalama 140-145 gram civarında oldukları kabul edilebilir. Ağırlıkların gramajı göz önüne alındığında Kat. No. 2, Levha 2/ Fig. 3'deki 10 gramlık ağırşakla üretilen 0.4 mm kalınlığında ve minimum 16 gram gerginlik alabilecek iple dokuma yapıldığında, tezgah ağırlığının gramajının, çözgü ipi başına gerekli olan gerilime bölünmesiyle ($140-145 / 16 =$ yaklaşık 9), ağırlığa 9 çözgü ipi ön sıra, 9 çözgü ipi arka sıra için toplamda 18 çözgü ipi bağlanabilir. Bu uygulamanın düz dokuma olarak yapıldığı varsayıldığında, çözgü sayısı ağırlığın kalınlığına bölündüğünde ($18 / 4 = 4.5$), cm. başına 4.5 çözgü 4.5 atkıdan oluşan düz bir dokuma örneği ortaya çıkar. Söz konusu dokumada iplik kalınlığı (0.4 mm.) göz önüne alındığında son derece gevşek bir düz dokuma örneği ortaya çıkar. Bahsi geçen ağırlık ve ağırşak kombinasyonu ile daha sıkı dokunmuş bir kumaş elde edebilmek için, atkı sayısı fazla olan, atkı yüzlü düz dokuma tekniğinde dokuma yapılmış olması öngörülebilir. Aynı ağırlıkla Kat. No. 1, Levha 2/ fig. 2 deki ağırşaktan elde edilen iplerle dokuma yapıldığında, her bir ipin alacağı gerginlik 11 gram olacağından, ($140 / 11 =$ yaklaşık 13) her bir ağırlığa 13 çözgü bağlanabilir. Çözgü iplerinin tezgahta ön ve arka sırada bağlandığı düşünüldüğünde, ağırlığa 13 çözgü ipi ön sıra, 13 çözgü ipi arka sıra olmak üzere toplamda 26 çözgü ipi bağlanabilir. Çözgü sayısına ağırlığın kalınlığı bölündüğünde ($26 / 4 = 6.5$) cm başına 6.5

çözgü 6.5 atkıdan oluşan daha sık bir düz dokuma örneği ortaya çıkar.

Kat. No. 13, Levha 3/ Fig. 14'deki ağırlık 4.9 cm kalınlığında olup, ağırlığı 141 gram olarak ölçülmüştür. Pişmiş topraktan yapılmış ağırlık oldukça yıpranmış durumda olup tavan kısmında kırıklar mevcuttur. Aşınma ve kırıklar nedeniyle ortalama ağırlığının orijinalinde 160-165 gram civarı olduğu kabul edilebilir. Kat. No. 1, Levha 2/ Fig. 2 deki ağırşaktan elde edilen 0.3 mm kalınlığında iplerle dokuma yapıldığında her bir ipin alacağı gerginlik 11 gram olacağından, ($160-165 / 11 =$ yaklaşık 15) her bir ağırlığa 15 çözgü bağlanır. Çözgü iplerinin tezgahta ön ve arka sırada bağlandığı düşünüldüğünde, ağırlığa 15 çözgü ipi ön sıra, 15 çözgü ipi arka sıra olmak üzere toplamda 30 çözgü ipi bağlanabilir. Ağırlığın kalınlığı çözgü sayısına bölündüğünde ($30 / 4.9 =$ yaklaşık 6) cm. başına 6 çözgü 6 atkıdan oluşan düz bir dokuma örneği ortaya çıkar. Kat. No. 2, Levha 2/ Fig. 3'deki 10 gramlık ağırşakla üretilen 0.4 mm kalınlığında ve minimum 16 gram gerginlik alabilecek iple dokuma yapıldığında, tezgah ağırlığının gramajının, çözgü ipi başına gerekli olan gerilime bölünmesiyle ($160 / 16 = 10$), ağırlığa 10 çözgü ipi ön sıra, 10 çözgü ipi arka sıra için toplamda 20 iplik bağlanabilir. Bu uygulamanın düz dokuma olarak yapıldığı varsayıldığında, çözgü sayısı ağırlığın kalınlığına bölündüğünde ($20 / 4.9 =$ yaklaşık 4) cm. başına 4 çözgü 4 atkıdan oluşan düz bir dokuma örneği ortaya çıkar.

Kat. No. 14, Levha 3/ Fig. 15'de katalog bilgileri sunulan ağırlık 4.6 cm kalınlığında olup, ağırlığı 174 gram olarak ölçülmüştür. Pişmiş topraktan üretilen ağırlık yıpranmış olup, aşınmalar nedeniyle ortalama ağırlığının orijinalinde 190-200 gram civarında olduğu kabul edilebilir. Kat. No. 2, Levha 2/ Fig. 3'teki 10 gramlık ağırşakla üretilen 0.4 mm kalınlığında ve minimum 16 gram gerginlik alabilecek iple dokuma yapıldığında her bir ağırlığa ($190-200 / 16 =$ yaklaşık 12) 12 çözgü ipi bağlanabilir. Çözgü iplerinin tezgahta ön ve arka sırada bağlandığı düşünüldüğünde, ağırlığa 12 çözgü ipi ön sıra, 12 çözgü ipi arka sıra olmak üzere toplamda 24 çözgü ipi bağlanabilir. Çözgü sayısı ağırlığın kalınlığına bölündüğünde ($24 / 4.6 =$ yaklaşık 5) cm. başına 5 atkı 5 çözgünün düştüğü düz bir dokuma elde edilebilir. Kat. No. 1, Levha 2/ fig. 2'deki ağırşakla dokuma yapıldığında ($200 / 11 =$ yaklaşık 18) her bir ağırlığa 18 çözgü bağlanır ve çözgü sayısı ağırlığın kalınlığına bölündüğünde ($18 \times 2 = 36 / 4.6 = 7.8$) cm başına 8 çözgü 8 atkıdan oluşan daha sık bir düz dokuma örneği ortaya çıkar.

Kat. No. 15 ve 16, Levha 4/ Fig 16 ve 17'deki diskoid ağırlıkların hamur özellikleri, çap ve kalınlıkları aynı serinin üretimi olduklarını göstermektedir. 90 ve 99 gram olarak ölçülen ağırlıkların, üzerlerindeki kırık ve aşınmalar dikkate alındığında orijinal ağırlıklarının 110 gram civarında olduğu kabul edilebilir. Kalınlıkları 2.6

cm olan bu ağırlıklara Kat. No. 2, Levha 2/ Fig 3 ağırşığı ile üretilen ipliklerden ($110 / 16 =$ yaklaşık 7) 7 çözgü ipi bağlanabilir ve cm. başına ($7 \times 2 = 14 / 2.6 =$ yaklaşık 5,5) 5.5 çözgü 5.5 atkının düştüğü bir düz dokuma kumaş elde edilebilir. Söz konusu ağırlıkların kalınlıkları göz önüne alındığında, daha hafif bir ağırşaktan elde edilecek ipliklerle daha kapalı ve sıkı bir dokuma elde edilebileceği görülmektedir. Bu amaçla Kat. No. 1, Levha 2/ fig. 2' deki ağırşaktan elde edilen ipliklerle dokuma yapıldığında ($110 / 11 = 10$) her bir ağırlığa 10 çözgü bağlanır ve cm başına ($10 \times 2 = 20 / 2.6 = 7.7$) yaklaşık 8 çözgü 8 atkıdan oluşan daha sık bir dokuma örneği ortaya çıkar.

Kat. No. 17, Levha 4/ Fig. 18'de katalog bilgileri sunulan diskoid ağırlık 4 cm kalınlığında olup, ağırlığı 500 gram olarak ölçülmüştür. Üzerindeki kırık ve aşınmalar dikkate alındığında ortalama ağırlığının orijinalinde 530 gram civarında olduğu kabul edilebilir. Bu ağırlığa Kat. No. 2, Levha 2/ Fig. 3 ağırşığı ile üretilen 16 gram gerginlik alabilecek iplerden ($530/16 =$ yaklaşık 33) 33 tane bağlanabilecek ve cm. başına ($33 \times 2 = 66 / 4 =$ yaklaşık 16) 16 çözgü, 16 atkı sayısı veren son derece yoğun ve kaliteli düz bir dokuma elde edilecektir. Kat. No. 3, Levha 2/ Fig. 4 ağırşığı ile üretilen 0.6 mm kalınlığında minimum 26 gram gerginlik alabilecek iplerden ise ($530/ 26 =$ yaklaşık 20) 20 adet ip bağlanabilecek cm başına ($20 \times 2 = 40 / 4 = 10$) 10 çözgü 10 atkıdan oluşan yine kaliteli yoğun düz bir dokuma elde edilecektir. 26 gramlık Kat. No. 4, Levha 2/ Fig. 5 ağırşığı ile üretilen 0.7 mm kalınlığında minimum 31 gram gerginlik alabilecek iplerden ise ($530/ 31 =$ yaklaşık 17) 17 adet bağlanabilecek ve cm. başına ($17 \times 2 = 34 / 4 =$ yaklaşık 8) 8 çözgü, 8 atkı sayısı veren yine yoğun, iplik kalınlığından dolayı inceliğini kaybetmiş, kaba düz bir dokuma elde edilecektir. Dolayısıyla 1. ip ile hazırlanan dokuma 2. ipe üretilene göre 2. ipe üretilende 3. ipe üretilene göre daha sık dokunmuş, ince bir kumaş olacaktır. Cingirt Kayası'ndan ele geçen ağırlık ve ağırşak kombinasyonu ile yapılan hesaplamalarla ortaya çıkan dokuma sıklığı aşağıda tablo halinde sunulmuştur (bkz. Çizelge 4).

Sonuç olarak, 2012-2014 yılı kazılarında ele geçen tezgah ağırlıkları, ağırşaklar, iğ kancası gibi buluntular, Cingirt Kayası yerleşiminde bir dokumacılık faaliyetinin gerçekleştirildiğinin kanıtlarını sunmaktadır. Dokumacılıkla ilgili yukarıda örneklerini sunduğumuz buluntular, yerleşimin zirve kısmında yer alan açmalarda ortaya çıkan mekanlardan ele geçmiştir. Tezgah ağırlıklarının diziler halinde çok sayıda ele geçmemesi, bu mekanların dokuma işliği olarak tanımlanmasını mümkün kılmamaktadır.

Çalışma kapsamına aldığımız ağırşak ve ağırlıklar üzerinden yaptığımız deneysel kurgulamalar, Cingirt Kayası tekstil üretiminde eğrilmesi zor olan ve uzun zaman alan ince ipliklerin yanı sıra, kalın ipliklerin de eğrildiği ve buna bağlı olarak dokuma sıklığı açısından gerek kaliteli

tekstil ürünlerinin ve gerekse kaba tekstil ürünlerinin bulunduğu öngörüsünde bulunmamızı sağlamaktadır.

CINGIRT KAYASINDAN ELE GEÇEN KURŞUN AĞIRLIKLAR

Antik Dönemde Kerç Boğazı ile Bosphorus'a kadar uzanan sınırları ile Pontos Euxinos'un (Karadeniz) temel doğal kaynaklarından biri balıktır. Tuna, Nistru, Dinyeper, Bug, Don, Kuban gibi Karadeniz'e dökülen nehirler; Mersin, Turna, Yayın gibi büyük balık türleri yönünden zengin deltalar oluşturmuşlardır. Tyritake, Chersonesos gibi bölgeler ise tuzlu su balıkları yönünden zengindir⁶⁴. Antik kaynaklarda Karadeniz'deki balıkçılık faaliyetleriyle ilgili kayıtlara rastlanmaktadır. Strabon Karadeniz'in güney kıyılarının belirli kesimlerinde özellikle ton balıklarının avlandıklarından söz etmektedir⁶⁵. Herodotos Dinyeper Nehrinin erken dönemlerden itibaren balıkçılık için önemli bir merkez olduğundan ve balıkların tuzlandığından bahsetmektedir⁶⁶. Karadeniz'den Mısır'a balık ihracatı ile ilgili Zenon arşivinden bir papirüs oldukça aydınlatıcıdır⁶⁷. Doküman M.Ö. 259 yılı Mayıs- Haziran ayına tarihlenmektedir. Vergi amaçlı olan bu belgede iki gemiye ait malların listesi yer almaktadır. Bahsi geçen malların nereden ihraç edildikleri konusunda kesin bir kayıt bulunmamakla birlikte, listede fındık, ton balığı ve tuzlu balıklardan bahsedilmesi, Karadeniz bölgesinden ihraç edildiğine işaret etmektedir⁶⁸.

Güncel veriler piramidal kurşun ağırlıkların tezgah ağırlığı ya da ölçü ağırlığı olmaktan ziyade, olta ve ağ ağırlığı olarak kullanıldığını ortaya koymaktadır⁶⁹. Azov

⁶⁴ Opait 2007, 106; Özellikle, kuruluşlarından itibaren balıkçılıkla meşgul olan Pantikapaion, Khersonesos, Olbia, Byzantion ve Sinope gibi kentlerde gerçekleştirilen mevsimlik balık avı, ekonominin ana kaynaklarından birini oluşturmaktadır (Bursa 2007, 42).

⁶⁵ Strab. Geog. XI, 2, 4; VII, 6, 2; XII, 3, 19; Ton balıkları büyük- lüklerine göre sırasıyla kordyle, pelamys (palamut), thynnos (ton) adını almaktaydı (Plin., IX. 47); Trapezos dolaylarında avlanıp işlenen **kordyle**'nin çok küçük olması nedeniyle yalnız salamura yapıyor. Sinope, **pelamys** tuzlamaları ile ünlüydü (Ath., III.91); Günümüzde de Ordu ilinde avlanan balıklar arasında en önemlilerinden birisi palamuttur. Bu doğrultuda antik kaynakların aktarımları ile günümüz verilerinin tutarlı olduğu görülmektedir.

⁶⁶ Herodotos IV, 53.3; Olbia ve Berezan'da çeşitli balık türüne ait kılçık yığınlarının bulunması Herodotos'un kayıtlarını doğrulamaktadır (Hojte 2005, 140).

⁶⁷ Austin 1981, 407-410 / P. Cairo Zen. 59.012.

⁶⁸ Lund/Gabrielsen 2005, 165.

⁶⁹ Kıbrıs-Kyrenia batığı Helenistik Döneme tarihlenen çok sayıda ağ ağırlığı buluntusu vermiştir (Katzev 2007, 286-299); Roma ve Bizans Dönemi Akdeniz batıklarından ele geçen olta ve ağ kurşunu ağırlıklarının listesi yayınlanmıştır (Parker 1992, 330, 356,340); Hayfa'da bulunan Roma İmparatorluk, Geç Roma ve Bizans Dönemi batık kalıntılarından, doğrudan balıkçılık aktivitesi ile ilişkili olta kancaları, ağırlıkları, ağ iğneleri ve ağırlıkları ele geçmiştir (Galili ve diğ. 2002, 182).

denizi civarında Karadenizin kuzey kıyıları boyunca uzanan antik dönem yerleşimlerinde balıkçılık aktivitesiyle ilgili rapor edilen araç ve gereçler arasında, serpmeye ağırlarda kullanılan kurşun ağırlıklar ve daha az yoğunlukta olmakla birlikte olta iğneleri, zıpkınlar, ağ tamirinde kullanılan bronz ve kemik iğneler bulunmaktadır⁷⁰.

Balık avlanan yerin fiziksel özellikleri (akıntı, dalgalar, dip çökeltileri) kullanılan ağırlığı belirleyici niteliktedir. Güçlü akıntı ve dalgaların olduğu yerlerde yüksek gramajlı ağırlıklar kullanılmakta olup, ayrıca kullanılan ağırların stabil kalamama durumunda, ağır ağırlıklar tercih edilmektedir. Deniz tabanının kıyıdaki kayalık kesimle bitişik olduğu, ya da iskele-rıhtım olan yerlerde olta balıkçılığı yapıldığından, olta iğneleri ve ağırlıkları buluntu olarak beklenmelidir⁷¹.

Galili, İsrail Carmel kıyılarındaki batıklardan ele geçen buluntular arasında yer alan kurşun balıkçılık ağırlıklarını üretim tekniklerine göre döküm, yuvarlama ve bükme olarak üç gruba ayırmaktadır⁷². Döküm ağırlıklar kullanımına göre tüp biçimli, halka biçimli ve kanca ya da ipe takılan olta ağırlıkları olmak üzere 3 alt gruba ayrılmakta, kanca ya da ipe takılan olta ağırlıkları ise kendi içerisinde 4 alt gruba ayrılmaktadır⁷³. Cingirt Kayası'ndan ele geçen kurşun ağırlıklar aşağıda katalog bilgileriyle sunulmaktadır.

KATALOG

Katalog No. 19: Kurşun piramidal ağırlık, Levha 5/ Fig. 20
Kazı Envanter No: 12.K16.c4.01.00095

Materyal: Kurşun

Ölçüleri: Yükseklik: 4.8 cm., Tavan genişliği: 1.2 cm., Taban genişliği: 1.6 cm., Taban kalınlığı: 1.5 cm., Tavan Kalınlığı: 0.5 cm., Ağırlık: 61 gr.

Bulunduğu Yer: K16 açması, kuzeybatı sektörü, C/4 plan karesi

Tanımı: Tek asma delikli, tavan kısmı düz, taban kısmı düz ve köşeleri yuvarlatılmış, tavan kısmında aşınmalar mevcut.

Eserin Dönemi: M.Ö 1.yy.

Referans: Kletter 2013, 10, Fig. 4-5.

Katalog No. 20: Kurşun piramidal ağırlık, Levha 5/ Fig. 21

Kazı Envanter No: 12.K16.h5.01.00125

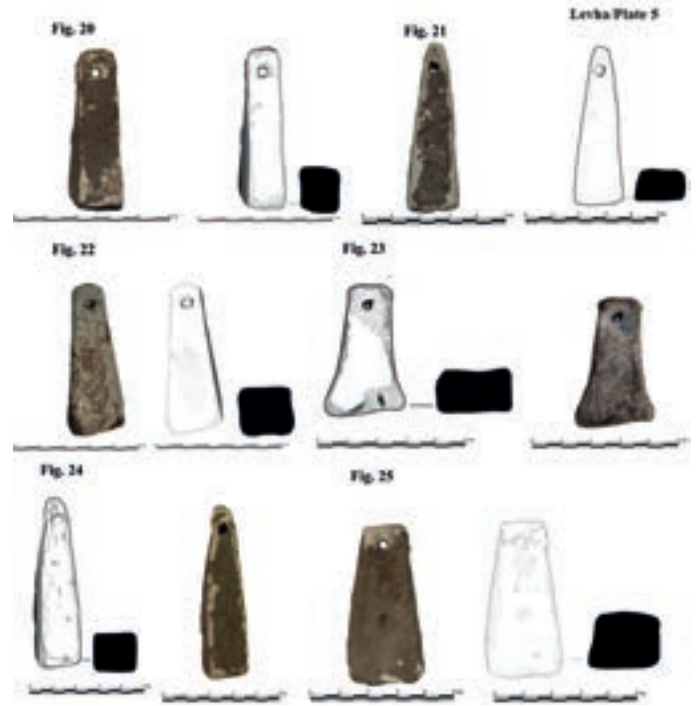
Materyal: Kurşun

Ölçüleri: Yükseklik: 5 cm., Tavan genişliği: 0.7 cm., Taban genişliği: 1.8 cm., Taban kalınlığı: 1.7 cm., Tavan Kalınlığı: 0.6 cm., Ağırlık: 60 gr.

Bulunduğu Yer: K16 kuzeydoğu sektörü, h/5 plan-karesi
Tanımı: Tek asma delikli, tavan kısmı hafif yuvarlatılmış, taban kısmı düz olup kenarları hafif yuvarlatılmış piramidal forma sahip ağırlığın korozyon nedeniyle yıpranmış olduğu gözlenmektedir.

Eserin Dönemi: M.Ö 1.yy

Referans: Kletter 2013, 8, Fig. 2-3.

Levha 5 - Fig. 20-25: Piramidal kurşun ağırlıklar

Katalog No. 21: Kurşun piramidal ağırlık, Levha 5/ Fig. 22

Kazı Envanter No: 13.K15.GB.01.01.00003

Materyal: Kurşun

Ölçüleri: Yükseklik: 6 cm., Tavan genişliği: 1.4 cm., Taban genişliği: 2.3 cm., Taban kalınlığı: 2 cm., Tavan Kalınlığı: 0.9 cm., Ağırlık: 153 gr.

Bulunduğu Yer: K15 güneybatı sektörü, b/8 plan-karesi
Tanımı: Tek asma delikli, tavan kısmı hafif yuvarlatılmış, taban kısmı düz olup kenarları hafif yuvarlatılmış piramidal forma sahip olan ağırlığın konservasyonu yapılmıştır.

Eserin Dönemi: M.Ö 1.yy

Referans: Kletter 2013, 12, Fig. 6-8; Galili ve diğ. 2010, 88, Fig. 39

Katalog No. 22: Kurşun piramidal ağırlık, Levha 5/ Fig. 23
Kazı Envanter No: 13.L16.KD.01.01.00221

Materyal: Kurşun

Ölçüleri: Yükseklik: 4.5 cm., Tavan genişliği: 1.5 cm., Taban genişliği: 2.6 cm., Taban kalınlığı: 1.4 cm., Tavan Kalınlığı: 0.8 cm., Ağırlık: 90 gr.

⁷⁰ Organik malzemeler günümüze ulaşmamakla birlikte, Nikonion'dan küçük bir ağ parçası ele geçmiştir (Hojte 2005, 135, Fig. 2).

⁷¹ Caesarea limanı buluntuları bu yöntemle yapılan balıkçılık aktivitesini göstermektedir (Oleson 1994, 65-76).

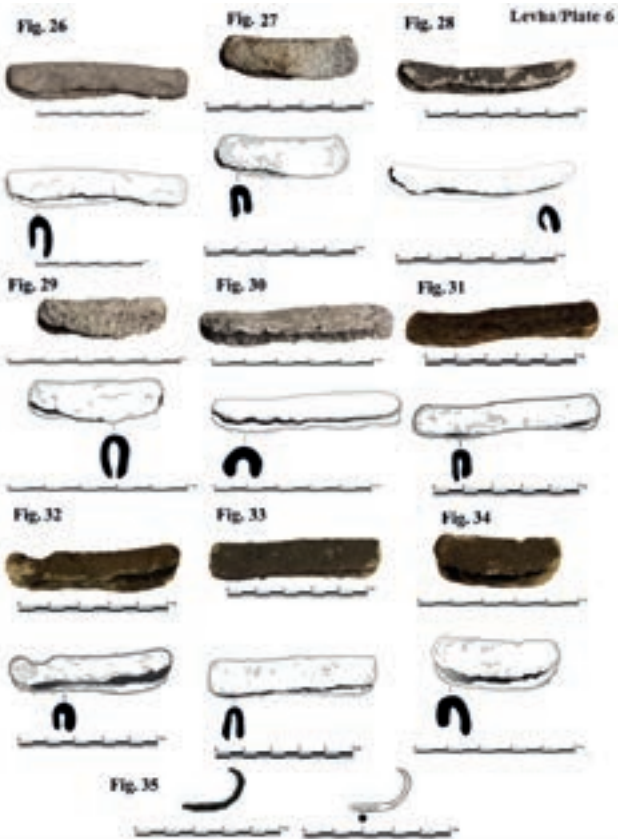
⁷² Galili ve diğ. 2002, 183-186.

⁷³ Söz konusu ağırlıklar kurşundan yekpare ve içi dolu bir gövdeye sahip olup, ip bağlanabilmesi için delikli (Cingirt Kayası kazılarında ele geçen Fig. 20-25'deki örnekler bu tipe girmektedir), halkalı, oluklu ve kuyruklu olmak üzere 4 tipte karakterizedir (Galili ve diğ. 2002, 183-186).

Bulunduğu Yer: L16 kuzeydoğu sektörü, f/1 plan-karesi
 Tanımı: Tek asma delikli, tavan kısmı hafif yuvarlatılmış, taban kısmı düz olup kenarları hafif yuvarlatılmış piramidal forma sahip olan ağırlığın konservasyonu yapılmıştır.
 Eserin Dönemi: M.Ö 1.yy.
 Referans: Kletter 2013, 18, Fig. 11-13.

Katalog No. 23: Kurşun piramidal ağırlık, Levha 5/ Fig. 24
 Kazı Envanter No: 12.K16.fl.01.00126
 Materyal: Kurşun
 Ölçüleri: Yükseklik: 6.2 cm., Tavan genişliği: 1 cm., Taban genişliği: 1.9 cm., Taban kalınlığı: 1.7 cm., Tavan Kalınlığı: 0.8 cm., Ağırlık: 116.40 gr.
 Bulunduğu Yer: K16 kuzeydoğu sektörü, f/1 plan-karesi
 Tanımı: Tek asma delikli, tavan kısmı hafif yuvarlatılmış, taban kısmı düz olup kenarları hafif yuvarlatılmış piramidal forma sahip olan ağırlığın korozyon nedeniyle yıprandığı gözlenmektedir.
 Eserin Dönemi: M.Ö 1.yy
 Referans: Kletter 2013, 8, Fig. 2-3.

Katalog No. 24: Kurşun piramidal ağırlık, Levha 5/ Fig. 25
 Kazı Envanter No: 12.K16.e5.01.00096
 Materyal: Kurşun
 Ölçüleri: Yükseklik: 5.1 cm., Tavan genişliği: 1.6 cm., Taban genişliği: 2.5 cm., Taban kalınlığı: 2 cm., Tavan Kalınlığı: 1.2 cm., Ağırlık: 137.90 gr.

Levha 6 - Fig. 26-34: Katlanmış kurşun ağırlıkları, Fig. 35: Olta iğnesi

Bulunduğu Yer: K16 kuzeybatı sektörü, e/5 plan-karesi
 Tanımı: Tek asma delikli, tavan kısmı düz, taban kısmı düz ve köşeleri yuvarlatılmış ağırlığın tavan kısmında aşınmalar mevcut.
 Eserin Dönemi: M.Ö 1.yy
 Referans: Kletter 2013, 16, Fig. 9-10.

Katalog No. 25: Katlanmış kurşun ağırlık, Levha 6/ Fig. 26
 Kazı Envanter No: 12.L17.j10.01.00076
 Materyal: Kurşun
 Ölçüleri: Uzunluk: 8.5 cm, Genişlik 1.8 cm
 Bulunduğu Yer: L17 açması güneydoğu sektörü, j/10 plan-karesi
 Tanımı: Kurşun levhanın katlanması ile oluşturulmuş ağırlığı. Diğer örneklerle oranla iyi korunmuş olup, eserin yüzeyi üzerinde çok korozyon izi görülmemektedir.
 Eserin Dönemi: Roma
 Referans: Galili ve diğ. 2002, 188, Fig. 7; Ayodeji 2004, 384, Fig. 77/iii.

Katalog No. 26: Katlanmış kurşun ağırlık, Levha 6/ Fig. 27
 Kazı Envanter No: 12.K17.g5.01.00010
 Materyal: Kurşun
 Ölçüleri: Uzunluk: 4.4 cm, Genişlik 1.1 cm
 Bulunduğu Yer: K17 açması kuzeydoğu sektörü, g/5 plan-karesi
 Tanımı: Kurşun levhanın katlanması ile oluşturulmuş ağırlığı. Restorasyonu yapılan eserin tüm yüzeyi üzerinde korozyon oluşumuna bağlı aşınma izleri mevcut.
 Eserin Dönemi: Helenistik
 Referans: Ayodeji 2004, 384, Fig. 77/ii.

Katalog No. 27: Katlanmış kurşun ağırlık, Levha 6/ Fig. 28
 Kazı Envanter No: 12.K16.h8.01.00053
 Materyal: Kurşun
 Ölçüleri: Uzunluk: 5.9 cm, Genişlik 1 cm
 Bulunduğu Yer: K16 açması güneydoğu sektörü, h/8 plan-karesi
 Tanımı: Kurşun levhanın katlanması ile oluşturulmuş ağırlığı.
 Eserin Dönemi: Helenistik
 Referans: Ayodeji 2004, 384, Fig. 77/ii.

Katalog No. 28: Katlanmış kurşun ağırlık, Levha 6/ Fig. 29
 Kazı Envanter No: 13.K16.02.02.00051
 Materyal: Kurşun
 Ölçüleri: Uzunluk: 3.8 cm, Genişlik: 1.2 cm.
 Bulunduğu Yer: K16 açması kuzeybatı sektörü, e/5 plan-karesi
 Tanımı: Kurşun levhanın katlanması ile oluşturulmuş ağırlığı. Restorasyonu yapılan eserin tüm yüzeyi üzerinde korozyon oluşumuna bağlı aşınma izleri mevcut.
 Eserin Dönemi: Roma

Referans: Galili ve diğ. 2002, 188, Fig. 7; Ayodeji 2004, 384, Fig. 77/iii

Katalog No. 29: Katlanmış kurşun ağırlık, Levha 6/Fig. 30

Kazı Envanter No: 13.K15.GB.02.02.00068

Materyal: Kurşun

Ölçüleri: Uzunluk: 6.1 cm, Genişlik 1.2 cm

Bulunduğu Yer: K15 açması güneybatı sektörü, e/9 plan-karesi

Tanımı: Kurşun levhanın katlanması ile oluşturulmuş ağ ağırlığı. Restorasyonu yapılan eserin tüm yüzeyi üzerinde korozyon oluşumuna bağlı aşınma izleri mevcut.

Eserin Dönemi: Roma

Referans: Galili ve diğ. 2002, 188, Fig. 7; Ayodeji 2004, 384, Fig. 77/iii.

Katalog No. 30: Katlanmış kurşun ağırlık, Levha 6/Fig. 31

Kazı Envanter No: 12.L18.18.01.00058

Materyal: Kurşun

Ölçüleri: Uzunluk: 6.3 cm, Genişlik 0.9 cm

Bulunduğu Yer: L18 açması güneydoğu sektörü, 1/8 plan-karesi

Tanımı: Kurşun levhanın katlanması ile oluşturulmuş ağ ağırlığı.

Eserin Dönemi: Roma

Referans: Galili ve diğ. 2002, 188, Fig. 7; Ayodeji 2004, 384, Fig. 77/iii.

Katalog No. 31: Katlanmış kurşun ağırlık, Levha 6/Fig. 32

Kazı Envanter No: 12.K16.g6.01.00052

Materyal: Kurşun

Ölçüleri: Uzunluk: 5.2 cm, Genişlik: 1cm

Bulunduğu Yer: K16 açması güneydoğu sektörü, g/6 plan-karesi

Tanımı: Kurşun levhanın katlanması ile oluşturulan ağ ağırlığın sırt kısmında uca doğru derin bir oyuk biçiminde kırık mevcut.

Eserin Dönemi: Helenistik

Referans: Ayodeji 2004, 384, Fig. 77/ii

Katalog No. 32: Katlanmış kurşun ağırlık, Levha 6/Fig. 33

Kazı Envanter No: 13.K16.a5.01.00097

Materyal: Kurşun

Ölçüleri: Uzunluk: 6 cm, Genişlik 1.1 cm

Bulunduğu Yer: K16 açması kuzeybatı sektörü, a/5 plan-karesi

Tanımı: Kurşun levhanın katlanması ile oluşturulmuş ağ ağırlığı.

Eserin Dönemi: Helenistik

Referans: Ayodeji 2004, 384, Fig. 77/ii.

Katalog No. 33: Katlanmış kurşun ağırlık, Levha 6/Fig. 34

Kazı Envanter No: 12.K17.g4.01.00011

Materyal: Kurşun

Ölçüleri: Uzunluk: 3.9 cm, Genişlik 1.5 cm

Bulunduğu Yer : K17 açması kuzeydoğu sektörü, g/4 plan-karesi

Tanımı: Kurşun levhanın katlanması ile oluşturulmuş ağ ağırlığı.

Eserin Dönemi: Roma

Referans: Galili ve diğ. 2002, 188, Fig. 7; Ayodeji 2004, 384, Fig. 77/iii.

Katalog No. 34: Olta iğnesi, Levha 6/Fig. 35

Kazı Envanter No: 13.K15.GD.01.02.00006

Materyal: Bronz

Ölçüleri: Uzunluk: 2.2 cm, Genişlik 0.25 cm

Bulunduğu Yer: K15 açması güneydoğu sektörü, 1/8 plan-karesi

Tanımı: Uç kısmı sivri, dip kısmına doğru yuvarlak bir kesite sahip olta iğnesinin ortadan kırık olduğu ve yüzeyinde oksitlenmeye bağlı olarak deformasyon olduğu gözlenmektedir.

Eserin Dönemi: Roma

Referans: Galili ve diğ. 2010, 80, Fig.32/29; Ayodeji 2004, 338-339, Fig. 25/xiv, xv, xviii.

Katalog No. 35: Amphora, Levha 7/Fig. 36

Kazı Envanter No: 12.L17.19.01.00091

Materyal: Pişmiş Toprak

Ölçüleri: Ağız çapı: 11 cm. Korunan Uzunluk: 22 cm

Bulunduğu Yer: L17 açması güneydoğu sektörü, h-1/9 plan-karesi

Tanımı: Tip B Sinop II amphorası.

Eserin Dönemi: M.S. 2.-3. yy

Referans: Tezgör 2010, 168, Pl. 3/3; 98/ 2.

Kletter'in Fenike ve Güney Filistin kıyı kentlerinden ele geçen kurşun ağırlıkları ele aldığı makalesinde öne sürdüğü gerekçeler üzerinden⁷⁴ Cıngırt Kayası'ndan ele geçen kurşun ağırlıklar değerlendirildiklerinde; ağırlıkların hiçbirinde gövde üzerinde ölçü birimini yansıtacak bir işaretlendirmeye rastlanılmamış olması, ölçülerinin ve ağırlıklarının birbirlerinden farklı olmaları nedeniyle tezgah ağırlığı ya da ölçü ağırlığı olarak değerlendirilemez. Katalog kısmında Fig. 20-25 numaraları arasında tanıtılan söz konusu ağırlıkların herbirinin gramajı bir diğerinden farklı olup, 60 ile 153 gram arasında değişmektedir.

⁷⁴ Kletter makalesinde Eretz İsrail Müzesi'nden 5 adet piramidal ağırlığı tanıtılarak, kurşun ağırlıkların olta ve ağ ağırlığı olduğu görüşünü desteklediğini belirtmektedir. Bu görüşe gerekçe olarak Dor'dan 11 adet, Khirbet Shalaleh'den 1 adet, Beth Shean'dan 1 adet, Gamla'dan 1 adet Helenistik Döneme tarihlenen örnekleri sıralamakta olup, bunlardan hiç birinin ağırlık ya da ölçü yönünden benzerlik içermedikleri, dolayısıyla tezgah ya da ölçü ağırlığı olarak kullanılamayacağını vurgulamaktadır (Kletter 2013, 1-28); Elayi'nin katoloğunda Suriye-Lübnan kıyısından ele geçen çoğu Helenistik Döneme tarihlenen 149 piramidal ağırlığın ölçü ağırlığı olarak değerlendirilemeyeceği belirtilmiş olup, üzerlerindeki işaretlemelerin ağırlığın görünür bir yerinde olmayıp, taban kısmında yer alması kanıt olarak sunulmuştur (Elayi/Elayi 1997, 314-315).

Cingirt Kayası'ndan 2012-2013 sezonu kazılarında ele geçen piramidal olta ağırlıklarının yanısıra kurşun balıkçılık ağırlıklarından⁷⁵ bükme tekniğinde yapılanların alt grubuna giren katlanmış dikdörtgen ağırlıklarından da ele geçmiştir. Bu ağırlıklar balık ağının en altında yer alan ipe sıra halinde dizilir ve genel işlevi ağın istenilen pozisyonda stabil kalmasını sağlamaktır. Ayrıca ağın suya hızlıca inmesini, kuvvetli dalga ve akıntılardan sürüklenmesini önlemektedir. Serpme ağlarda da aynı tip bükme kurşun ağırlıklar kullanılmıştır⁷⁶.

Levha 7 - Fig. 36: Amphora, Fig. 37: Balık tabakları, Fig 38: Uçları ağırlıklı dikey dokuma tezgahının şematik çizimi (Martensson ve diğ. 2009, 374, Fig.1)

⁷⁵ Galili çalışmasında dikdörtgen biçimli katlanmış kurşun ağırlıkları genişliklerine göre 3 ana gruba ayırmıştır. Geniş grup 37 mm. üzeri, orta grup 37-20 mm arası, dar grup 20 mm. altıdır. Söz konusu ağırlıklar kendi içerisinde de uzunluklarına göre tekrar alt gruplara ayrılmaktadır. Geniş grubun; 80 mm. üzeri olanları uzun, 75-60 mm. olanları orta, 50-35 mm. olanları kısa alt gruba dahil edilmiştir. Orta genişlikteki grubun; 58 mm. üzeri uzun, 57-43 mm. arası orta, bunun altı ise kısadır. Dar grubun ise 58 mm. üzeri uzun, 57-43 mm. arası orta, 38-24 mm. arası olanları kısa olarak kategorize edilmiştir. Bazıları geometrik veya daha karmaşık desenlerle bezenmiş olup, üzerlerinde harf olanları da vardır (Galili ve diğ. 2002, 185-188).

⁷⁶ Galili ve diğ. 2002, 188, Fig. 7; 197, Fig. 17.; Seine (σαγινη) kelimesi büyük balıkların avlanmasında kullanılan taşınabilir balık ağlarına verilen isimdir. Bu ağların bir kenarına taş, seramik parçaları veya uzun dörtgen biçimli ucu kıvrık kurşun ağırlıklar, diğer kenarına ise, ağın ucunu su üstünde tutmaya yarayan batmayan cisimler bağlanıyordu. Balık ağı çeşitleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Bursa 2007, 20.

Carmel kıyılarından ele geçen örnekler ve sınıflama üzerinden Cingirt Kayası'ndan ele geçen bükme tekniğinde yapılmış ağı ağırlıkları değerlendirildiğinde; bu çalışmada tanıtılan dokuz adet ağırlığın hepsinin genişliğinin 20 mm. altında olduğu ve dolayısıyla dar gruba girdiği görülmektedir. Söz konusu ağırlıklar uzunluklarına bakılarak bir alt grupta değerlendirildiğinde; Fig. 26: 85 mm., Fig. 28: 59 mm., Fig. 30: 61 mm, Fig. 31: 63 mm, Fig. 33: 60 mm uzunluğunda olup uzun; Fig. 27: 44 mm, Fig. 32: 52 mm. uzunlukta olup orta; Fig. 29: 38 mm, Fig. 34: 39 mm. uzunlukta olup kısa alt gruba girmektedir. Cingirt Kayası'ndan ele geçen katlanmış ağı ağırlıkları, dar gruba ait alt grupların bütün örneklerini göstermektedir.

Cingirt Kayası'ndaki balıkçılık aktivitesinin somut kanıtlarından olan kurşun ağırlıkların yanında, ele geçen amphoralar içerisinde yer alan bir amphora tipinin (Levha 7/Fig. 36) Myrmekion'da tuzlama tankında⁷⁷ ele geçen M.S. 2 yy'a tarihlenen amphoralarla⁷⁸ form açısından benzer özellikler göstermesi ve dönemsel açıdan örtüşmesi, tuzlanmış balıkların naklinde⁷⁹ kullanılan ticari amphoralar olduklarına dair bir kanıt bulunmaması birlikte, balıkların tuzlanması işlemiyle ilgili ya da depolanması için, üretim amaçları dışında yeniden değerlendirilmek üzere kullanıldıkları düşüncesini akla getirmektedir⁸⁰. Yerleşimdeki balıkçılık faaliyetlerine ışık tutacak bir di-

⁷⁷ Kimmer Boğazı ve Azak Denizi civarındaki Elizavetovka, Tyritake, Myrmekion, Khersonesos, Zolotoe ve Salatsık kentlerinde, Rus arkeologlar tarafından gerçekleştirilen arkeolojik kazılarda küçük ölçekli balık işleme tesisleri açığa çıkarılmıştır (Hojte 2005, 141-156).

⁷⁸ Hojte 2005, 151, Fig. 12

⁷⁹ Ticari amphoraların form ve işlevleri arasında yakın ilişki vardır. Taşınacak farklı maddeler, farklı form ve ölçüler gerektirir. Malların farklı kimyasal ve fiziksel özellikleri amphoraların biçimini belirler. Özellikle balık ürünleri için tasarlanmış amphoralar balık sosu veya tuzlanmış balıkların doldurulup boşaltılmasını engellemek için, boyunsuz ya da kesik boyunlu üretilmişlerdir (Opait 2007, 101).

⁸⁰ 2003 yılında Robert Ballard yönetiminde Bulgar-Amerikan heyeti tarafından Varna kıyılarında ki bir batıktan ele geçen bir Sinop amphorası içerisindeki yayın balıklarına ait kılçıklar üzerinde yapılan radiokarbon tarihleme çalışmaları M.Ö. 487-277 tarihleri arasını vermiştir. Andrei Opait, Varna batığında bulunan amphoranın M.Ö. 5-4. yy'a tarihlenen Sinop üretimi bir amphora olmayıp, M.S. 2 yy'a tarihlenen Zeest 85 tipinin benzeri olması nedeniyle, söz konusu amphoranın balık ticari amphorası olduğu sonucunu ortaya koymuştur (Hojte 2005, 159); bu amphoranın içinde bulunan zeytin çekirdekleri ve reçineler tekrar kullanıldığını göstermektedir. Amphoraların yeniden kullanımına dair başka kanıtlar da bulunmaktadır. Panskoye U-6 yapısından ve Olbia'dan M.Ö. 2 yy'a tarihlenen amphoralar tahıl ve mercimek taneleriyle birlikte bulunmuştur. Grado batığında tuzlanmış balıkların naklinde, Girit, Knidos ve Forlimpopoli üretimi şarap amphoralarının kullanıldığı anlaşılmıştır. Benzer örnekler Roma Dönemi Korinth'i için de söz konusudur. Ancak Helenistik Dönemin sonuna doğru Dressel 7-11 ve Zeest 75,83,89 tipinde sadece balık nakline yönelik amphoralar üretilmiş olup, bunların bazıları Sinop erken örneklerine dayanmaktadır (de Boer 2013, 112).

ğer veri ise, amphoralar gibi sınırlı destek sağlayabilecek, kazı çalışmaları sırasında ele geçen Geç Hellenistik Döneme tarihlenen balık tabaklarıdır⁸¹ (Levha 7/Fig 37).

SONUÇ

Sonuç olarak, piramidal kurşun ağırlıkların olta ağırlığı olarak yorumlanması güncel su altı kazılarında bulunan benzer objelerle de bir temele dayandırılmaktadır⁸². Fatsa'da yer alan Cıngırt Kayası'nın coğrafi konumu, denize olan yakınlığı ve iletişimi, olta iğnesi (Levha 6/Fig. 35), ağ ve olta ağırlıkları ile birlikte ele alındığında, burada balıkçılık aktivitesinin gerçekleştirildiğini, besin maddesi olarak balık tüketildiğini ortaya koymaktadır. Katalog

kapsamına alınan kurşun ağırlıklar, yerleşimin zirve kısmında gerçekleştirilen kazı çalışmaları sırasında ele geçen buluntulardır. Açığa çıkan mimari temel kalıntılarda gözlenen Hellenistik Dönem karakterli duvar örgüsü, VI. Mithradates Dönemine tarihlenen bronz sikkeler ve seramikler ışığında söz konusu kesimde en erken iskanın Geç Hellenistik Döneme tarihlendiğini söyleyebiliriz. Yerleşimin zirve kısmının bazı kesimlerinde ise, bahsi geçen Hellenistik bulgulardan daha üst seviyelerde farklı duvar örgüsüyle karakterize olan ve bunun yanında Roma İmparatorluk Dönemine tarihlenen, imparator Alexander Severus, Volisianus-Gallus, 1. Valerianus ve Gallianus Dönemine tarihlenen sikkelerin ve Roma Dönemine tarihlenen seramiklerin ele geçmesi, iskandaki sürekliliğin Roma Döneminde de devam ettiğinin verilerini sunmaktadır.

Kurşun ağırlıklar, ilgili kataloglarda bulundukları kontekse ve bunun yanında yukarıda bahsi geçen sikke ve seramik gibi birlikte bulundukları malzemeye göre tarihlendirilerek sunulmuştur.

Cıngırt Kayası'nda iç tüketime yönelik balıkçılık ve dokumacılık faaliyetlerinin yapıldığını 2012-2014 sezonu kazı verilerine dayanarak söyleyebilmekteyiz. Antik çağ dünyası için çok önemli olan bu iki faaliyete dayalı bir endüstrileşmenin varlığını ve böylelikle söz konusu yerleşimin bu iki mamulün dışsatımını yaparak, ekonomisinin temel dayanaklarını oluşturup oluşturmadığını önümüzdeki yıllarda gerçekleştireceğimiz kazılar neticesinde elde edeceğimiz veriler belirleyecektir.

ÇİZELGELER

Ağırsak Ağırlığı	4 gr.	8 gr.	18. gr	44 gr.
İp Kalınlığı	0.3 mm.	0.4 mm.	0.6 mm.	1 mm.
Gerilim	10 gr.	15-20 gr	25-30 gr.	40 gr

Çizelge 1 - Ağırsak gramajı, ip kalınlığı ve iplik başına düşen gerilimi gösteren çizelge (Martensson ve diğ. 2009, 378).

Katalog Numarasına Göre Ağırsaklar	Kat. No 1 Fig. 2	Kat. No 2 Fig. 3	Kat. No 3 Fig. 4	Kat. No 4 Fig. 5
Ağırlık	4.50 gr.	10 gr.	20 gr	26 gr.
İp Kalınlığı	0.3 mm.	0.4 mm.	0.6 mm.	0.7 mm.
Gerilim	11 gr.	16 gr.	26 gr.	31gr

Çizelge 2 - Cıngırt Kayası ağırsaklarıyla eğrilen iplerin verilerini gösteren çizelge.

FATSA CINGIRT KAYASI 2012-2014 SEZONU KAZILARINDAN ELE GEÇEN AĞIRLIKLAR ÜZERİNE DEĞERLENDİRMELER

Katalog Numarasına Göre Tezgah Ağırlığı	Kat. No 5 Fig. 6	Kat. No 6 Fig. 7	Kat. No 7 Fig. 8	Kat. No 8 Fig. 9	Kat. No 9 Fig. 10	Kat. No 10 Fig. 11	Kat. No 11 Fig. 12	Kat. No 12 Fig. 13	Kat. No 13 Fig. 14	Kat. No 14 Fig. 15	Kat. No 15 Fig. 16	Kat. No 16 Fig. 17	Kat. No 17 Fig. 18
Ölçülen Gramaj	64 gr.	56 gr.	64 gr.	64 gr.	82 gr.	86 gr.	115 gr.	112 gr.	141 gr.	174 gr.	90 gr.	99 gr.	500 gr.
Öngörülen Orijinal Gramaj	75 gr.	75 gr.	75 gr.	75 gr.	100 gr.	100 gr.	140-5 gr.	140-5 gr.	160-5 gr.	190-200 gr.	110 gr.	110 gr.	530 gr.
Kalınlık	3.2 cm.	3.2cm.	3.2 cm	3.2 cm	4.3cm.	4.2cm.	4 cm.	4 cm.	4.9 cm.	4.6 cm.	2.6 cm.	2.6 cm.	4 cm.

Katalog Numarasına Göre Ağırşak	Kat. No 1 Fig.2	Kat.No 2 Fig.3	Kat. No 3 Fig.4	Kat. No 4 Fig.5
Ölçülen Gramaj	4.24 gr.	9.40 gr.	19.40 gr.	26 gr.
Öngörülen Orijinal Gramaj	4.50 gr.	10 gr.	20 gr.	26 gr.
İplik Gerilimi (gram)	11 gr.	16 gr.	26 gr.	31 gr.

Çizelge 3 - Cingirt Kayası tezgah ağırlıklarının gramaj ve kalınlıklarını ve ağırşak gramajlarını gösteren çizelge.

Katalog Numarasına Göre Tezgah Ağırlığı- Ağırşak Kom- binasyonu	Kat. No5 Fig. 6	Kat. No 6 Fig. 7	Kat. No 7 Fig. 8	Kat. No 8 Fig. 9	Kat. No 9 Fig. 10	Kat. No 10 Fig. 11	Kat. No 11 Fig. 12		Kat. No 12 Fig. 13		Kat. No 13 Fig. 14		Kat. No 14 Fig. 15		Kat. No 15 Fig. 16		Kat. No 16 Fig. 17		Kat. No 17 Fig. 18		
	Kat. No. 1 Fig.2				Kat. No. 1 Fig.2		Kat No. 1 Fig.2	Kat No. 2 Fig.3	Kat No. 1 Fig.2	Kat No. 2 Fig.3	Kat No. 1 Fig.2	Kat No. 2 Fig.3	Kat No. 1 Fig.2	Kat No. 2 Fig.3	Kat No. 1 Fig.2	Kat No. 2 Fig.3	Kat No. 1 Fig.2	Kat No. 2 Fig.3	Kat No. 2 Fig.3	Kat No. 3 Fig.4	Kat No. 4 Fig.5
Dokuma Sıklığı (1 cm.'e düşen iplik sayısı)	4				4		6.5	4.5	6.5	4.5	6	4	8	5	8	5,5	8	5,5	16	10	8

Çizelge 4 - Cingirt Kayası tezgah ağırlığı- ağırşak kombinasyonuna göre santimetre başına düşen iplik sayısını (dokuma sıklığını) gösteren çizelge.

KAYNAKÇA

Andersson, E. B/Felluca, E/Nosch, M. L. B/Peyronel, L. 2010 “New Perspectives on Bronze Age Textile Production in the Eastern Mediterranean. The First Results with Ebla as a Pilot Study”, (Ed. P. Matthiae, F. Pinnock, L. Nigro, N. Marchetti), Proceedings of the 6th International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East, Wiesbaden: 159-176.

Andersson, E/Martensson, L/Nosch, M. L. B/Rahmstorf, L. 2008. “New Research on Bronze Age Textile Production”, Bulletin of the Institute of Classical Studies 51: 171-174.

Andersson, E/Nosch, M. L. General Introduction, Technical Textile Tools Report, Tools and Textiles – Texts and Contexts Research Program. The Danish National Research Foundation's Centre

for Textile Research University of Copenhagen (ctr.hum.ku.dk).

Apollodorus.

Bibliotheca, The Library, (Çev. J. G. Frazer), Vol. II, London: W. Heinemann; New York: G.P. Putnam's Sons, 1921.

Apollonius Rhodius.

The Argonautica, (Çev. R. C. Seaton), Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press; London: W. Heinemann, 1967, (The Loeb Classical Library).

Arias P. E. 1962.

A History of 1000 Years of Greek Vase Painting., (Çev. B. Shefton), Harry N. Abrams Inc, New York.

- Aristotle.
de Mirabilibus Auscultationibus, The Works of Aristotle,
(Çev. L. D. Dowdall), Clarendon Press, Oxford, 1909.
- Arrianus.
Arriani Periplus Ponti Euxini. Arrianus'un Karadeniz Seyahati, (Çev. M. Arslan), Odin Yayıncılık, İstanbul, 2005.
- Athenaios.
Deipnosophistai, The Deipnosophists, (Çev. Charles Burton Gulick), London: W. Heinemann, 1930, (The Loeb Classical Library).
- Austin, M. M. 1981.
The Hellenistic World from Alexander to the Roman Conquest: A Selection of Ancient Sources in Translation, Cambridge University Press, Cambridge.
- Ayodeji, K. 2004.
Fishing Equipment and Methods in the Roman World, (Yayınlanmamış doktora tezi), Royal Holloway, University of London.
- Barber, E. J. W. 1991.
Prehistoric Textiles: The Development of Cloth in the Neolithic and Bronze Ages with Special Reference to the Aegean, Princeton University Press, Princeton, New Jersey.
- Baykan, D. 2009.
Allianoi Tıp Aletleri, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.
- Bier, C. 1995
"Textile Arts in Ancient Western Asia", (Ed. J. M. Sasson), Civilizations of The Ancient Near East, Vol. .3, New York, 1567-1588.
- Bilgen, A. N/Coşkun, G/Bilgen, Z/Yüzbaşıoğlu, N/Kuru, A. 2011.
"Seyitömer Höyüğü 2009 Yılı Kazısı" 32. Kazı Sonuçları Toplantısı 1, Ankara: 367-380.
- Bilgi, Ö. 2001.
Protohistorik Çağ'da Orta Karadeniz Bölgesi Madencileri - Hind Avrupalıların Anavatanı Sorununa Yeni Bir Yaklaşım, TASK Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Bittel, K/Naumann, R. 1965.
"Notizen über einige Paphlagonische Felsgräber", Anadolu Araştırmaları 2, 71-84.
- Blegen, C. W/Caskey, J. L/Rawson, M. 1953.
Troy III: The Sixth Settlement, Princeton University Press, New Jersey.
- Bliquez, L. J. 1994.
Roman Surgical Instrument and Other Minor Objects in the National Archaeological Museum of Naples, Philipp von Zabern, Mainz.
- Boardman, J. 2002.
Kırmızı Figürlü Atina Vazoları Arkaik Dönem, (Çev. Gürkan Ergin), Homer Kitabevi, İstanbul.
- Boardman, J. 2003.
Siyah Figürlü Atina Vazoları, (Çev. Gürkan Ergin), Homer Kitabevi, İstanbul.
- Boardman, J. 2005.
Yunan Sanatı, (Çev. Yasemin İlseven), Homer Kitabevi, İstanbul.
- Boulter, C. G. 1953.
"Pottery of the Mid-Fifth Century From a Well in the Athenian Agora", Hesperia XXII: 59-115.
- Bouzek, J. 1996.
"Textile Industry", Pistiros I: Excavations and Studies, (Ed. J. Bouzek, M. Domarazki, Z. H. Archibald), Charles University Press, Prague: 117-166.
- Broudy, E. 1979.
The Book of Looms: A History of the Handloom from Ancient Times to the Present, University Press of New England, Hanover.
- Burke, B. 2005.
"Textile Production at Gordion and the Phrygian Economy," The Archaeology of Midas and the Phrygians: Recent Work at Gordion, (Ed. L. Kealhofer), University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology, Philadelphia: 69-81.
- Burke, B. 2010.
From Minos to Midas: Ancient Cloth Production in the Aegean and in Anatolia, Oxbow Books, Oxford.
- Burnham, H. B. 1965.
"Çatal Hüyük: The Textiles and Twined Fabrics", Anatolian Studies 15: 169-174.
- Bursa, P. 2007.
Antikçağ'da Anadolu'da Balık ve Balıkçılık, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Clark, L. 1983.
"Notes on Small Textile Frames Pictured on Greek Vases", AJA 87: 91-96.

- Cornell, L. A. 1980.
Late Hellenistic and Early Roman Red-Slipped Pottery From Tel-Anafa 1968–1973, (Yayınlanmamış doktora tezi), University of Missouri, Colombia.
- Crowfoot G. M. 1937.
“Of the Warp-Weighted Loom”, BSA 37: 36-47.
- Crowfoot, J. M/Crowfoot, G. M/Kenyon, K. M. 1957.
The Objects from Samaria, Palestine Exploration Fund, London.
- Davidson G. R. 1987.
“Implements and Instruments”, Corinth XII: The Minor Objects, American School of Classical Studies at Athens 1952, Meriden-Stinehour Press, Connecticut: 146-185.
- Davidson G. R/Thompson D. B. 1975.
Small Objects from the Pnyx: I, Hesperia. Suppl. 7 1943, Amsterdam.
- De Boer, J. 2013.
“Stamped Amphorae from the Greek Black Sea Colony of Sinope in the Mediterranean During the Hellenistic Period”, The Bosphorus: Gateway between the Ancient West and East (1st Millennium BC–5th Century AD), Proceedings of the Fourth International Congress on Black Sea Antiquities, (Ed. G. R. Tsetschladze, S. Atasoy, A. Avram, Ş. Dönmez, J. Hargrave), BAR International Series 2517, Oxford: 109-114.
- Derin, Z/Çilingiroğlu, A/Taşlıalan, M. 2004.
“Ulucak Höyük Kazısı-2002”, XXV. Kazı Sonuçları Toplantısı I, Ankara: 239-250.
- Derin, Z/Abay, E/Özkan, T. 2002.
“Kemalpaşa-Ulucak Höyük Kazıları, 1999-2000”, 23. KST-I, Ankara 28 Mayıs-01 Haziran 2001, Ankara: Kültür Bakanlığı Millî Kütüphane Basımevi, s. 341-350.
- Dörpfeld, W. 1902
Troja und Ilion, Beck and Bart, Athens.
- Duru, R. 1996
Kuruçay Höyük II, TTK Basımevi, Ankara.
- Elyai, J/Elyai, A.G. 1997.
Recherches sur les poids phéniciens, Gabalda, Paris.
- Erkanal, H/Günel, S. 1995.
“1993 Yılı Liman Tepe Kazıları”, 16. Kazı Sonuçları Toplantısı I, Ankara: 263-279.
- Euripides.
The Ion of Euripides, (Çev. A. W. Verrall), Cambridge University Press, London, 1890.
- Evely, R.D.G. 2000.
“Minoan Crafts: Tools and Techniques”, SIMA Vol. XCII:2, 485-616.
- Fazlıoğlu, İ. 1997.
Eskiçağda Dokuma, Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, İstanbul.
- Fogelberg, J/Kendall, A 1937. Chalcolithic Textile Fragments, The Alishar Hüyük, Seasons of 1930-32, parts 1-3, (Ed. Von der Osten), Oriental Institute Publications 22, Chicago, 334-335.
- Gaidukevich, V.F. 1952.
“Excavations at Myrmekion in 1935-1938”, MIA 25, 135-220.
- Galili, E/Rosen, B/Sharvit, J. 2002.
“Fishing-gear sinkers recovered from an underwater wreckage site, off the Carmel coast, Israel”, IJNA 31/2: 182–201.
- Galili, E/Rosen, B/Sharvit, J. 2010.
Artifact Assemblages From Two Roman Shipwrecks off the Carmel Coast, Atiqot 63: 61-110.
- Garlan, Y/Tatlıcan I. 1997
“Fouilles d’ateliers amphoriques a Zeytinlik (Sinope) en 1994 et 1995”, Anatolia Antiqua V, 307-316.
- Garstang, J. 1953.
Prehistoric Mersin, Yümük Tepe in Southern Turkey: The Neilson Expedition in Cilicia, Clarendon Press, Oxford.
- Herodotos.
Herodotos Tarihi, (Çev. M. Ökmen), İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2004.
- Hofsten, S. V. 2011.
“Weaving as a Means of Preserving the Collective Memory in Archaic and Classical Greece”, In Memoriam : Commemoration, Communal Memory and Gender Values in the Ancient Graeco-Roman World, (Ed. H. Whitaker), Cambridge Scholars Publishing, Newcastle upon Tyne: 5-24.
- Homerios.
İlyada, (Çev. A. Erhat - A. Kadir), Can Yayınları, İstanbul, 1999.
- Hojte, J. M. 2005.
“The Archaeological Evidence for Fish Processing in the Black Sea Region”, Ancient Fishing and Fish Processing in the Black Sea Region, (Ed. T. B. Nielsen), Black Sea Studies 2, Aarhus: 133-160.

- İlaşlı, A. 1996.
"Seyitömer Höyüğü 1993 yılı Kurtarma Kazısı", VI. Müze Kurtarma Kazıları Semineri, Ankara: 1-20.
- Katzev, S. W. 2007.
"The Ancient Ship of Kyrenia, Beneath Cyprus Seas", Great Moments in Greek Archaeology, (Ed. P. Valavanis, D. Hardy), J. Paul Getty Museum, Los Angeles: 286-299.
- Kletter, J. 2013.
"Pyramidal Lead Objects: Scale Weights, Loom Weights or Sinkers ? ", JESHO 56, Leiden: 1-28.
- Koşay, H.Z. 1938.
Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Alaca Höyük Hafriyatı, 1936'daki Çalışmalara ve Keşiflere ait İlk Rapor, Ankara
- Koşay, H.Z. 1951.
Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Alaca Höyük Kazısı 1937-1939'daki Çalışmalara ve Keşiflere ait İlk Rapor, Ankara.
- Kökten K/Özgüç N/Özgüç T. 1945.
"1940 ve 1941 Yılında Türk Tarih Kurumu Adına Yapılan Samsun Bölgesi Kazıları Hakkında İlk Kısa Rapor", Belleten IX/35: 361- 40.
- Künzl, E. 1983.
Medizimische Instrumente aus Sepulkralfunden der römischen Kaiserzeit, Bonn.
- Lloyd, S/Mellaart, J. 1965.
Beycesultan: Middle Bronze Age Architecture and Pottery, Vol.II, The British Institute of Archaeology at Ankara, London.
- Lund J/Gabrielsen V. 2005.
"A Fishy Business: Transport Amphorae of the Black Sea Region as a Source for the Trade in Fish Products in the Classical and Hellenistic Periods", Ancient Fishing and Fish Processing in the Black Sea Region, (Ed. T. B. Nielsen), Black Sea Studies 2, Aarhus: 161-169.
- Martensson, L/Nosch, M. L/Andresson, S. E. 2009.
"Shape of Things: Understanding a Loom Weight." Oxford Journal of Archaeology 28/4: 373-398.
- Mellaart, J. 1962.
"Excavations at Çatal Hüyük: First preliminary report, 1961", Anatolian Studies 12: 41-65.
- Mellaart, J. 1963.
"Excavations at Çatal Hüyük, 1962: Second preliminary report", Anatolian Studies 13: 43-103.
- Mellink, M. J. 1969.
"Excavations at Karataş-Semayük in Lycia 1968", AJA 73, 319-331.
- Ober, J. 1987.
"Pottery and Miscellaneous Artifacts From Fortified Sites in Northern and Western Attica", Hesperia 56: 197-227.
- Oktan, M. 2008.
"Roma Cumhuriyet Dönemi'nde Pontos'da Yapılan Düzenlemeler", Anadolu/Anatolia 34: 47-75.
- Oleson, J. P. 1994.
"Non-ceramic finds: general discussion of types and catalogues of unstratified examples", The Harbours of Caesarea Maritima, Results of the Caesarea Ancient Harbour Excavation Project 1980-85. Vol. II: The Finds and the Ship, (Ed. J. P. Oleson), BAR International Series 594, Oxford: 65-76.
- Olshausen, E/Biler, J. 1984.
Historisch- geographische Aspekte der Geschichte des Pontischen und Armenischen Reiches, Ludwig Reichert, Wiesbaden.
- Opait, A. 2007.
"A Weighty Matter: Pontic Fish Amphorae", The Black Sea in Antiquity. Regional and Interregional Economic Exchanges, (Ed. V. Gabrielsen, J. Lund), Black Sea Studies 6, Aarhus: 101-122.
- Ovidius Publius Naso.
Metamorphoses, (Çev. F. J. Miller), Vol I., Book I-VIII., Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press; London:William Heinemann Ltd., 1921, (The Loeb Classical Library).
- Özdemir, A. 2012.
"Kalkolitik Smintheion (Gülpınar'da) Dokumacılık ve Hasırcılık" Anadolu/Anatolia 38: 139-153.
- Özdoğan, A. 1999.
"Çayönü", Neolithic in Turkey: The Cradle of Civilization New Discoveries, (Ed. M. Özdoğan, N. Başgelen), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul: 35-63.
- Özgüç, N. 1968.
"Acemhöyük Kazıları", Anadolu X: 1-28.
- Özgüç, N. 1978.
Maşat Höyük Kazıları ve Çevresindeki Araştırmalar-Excavations at Maşat Höyük and Investigations in its Vicinity, TTK Basımevi, Ankara.
- Özgüç, N. 1984.
"1982 Acemhöyük Kazıları", V. Kazı Sonuçları Toplantısı,

- İstanbul 23-27 Mayıs 1983, Ankara, 109-110.
- Özgüç T/Akok M. 1958
Horoztepe, Eski Tunç Devri Mezarlığı ve İskân Yeri, TTK Basımevi, Ankara.
- Özkan, T/Erkanal, H. 1999.
Tahtalı Barajı Kurtarma Kazısı Projesi, İzmir.
- Parker, A. J. 1992.
Ancient Shipwrecks of the Mediterranean and the Roman Provinces, BAR International Series 580, Oxford.
- Parton, H. 2013.
“Milling and Weaving Equipment, including Hand-held Stone Tools, Mortars, Querns, and Stone Vessels, Loom Weights, and Spindle Whorls”, Excavations at Zeugma Vol. 3, (Ed. W. Aylward), Los Altos, California: 353-374.
- Pavuk, P. 2012.
“Of Spools And Discoid Loom - Weights: Aegean - Type Weaving At Troy Revisited”, KOSMOS. Jewellery, Adornment and Textiles in the Aegean Bronze Age, Proceedings of the 13th International Aegean Conference, University of Copenhagen, (Ed. M. L. Nosch, R. Laffineur), Aegaeum 33, Leuven-Liege: 121-130.
- Popovic, P/Vranic, I. 2006.
“The Textile Industry at Krševica (Southeast Serbia) in the Fourth-Third Centuries B.C”, Starinar LVI: 309-326.
- Plinius, Naturalis Historia, (Çev., H.R. Rackham), 1938, Cambridge, London, (The Loeb Classical Library).
- Renfrew, C. 1972.
The Emergence of Civilization The Cyclades and The Aegean in the Third Millennium B.C, Methuen, London.
- Rotroff, S. I. 1997.
Hellenistic Pottery: Athenian and Imported Wheelmade Table Ware and Related Material (The Athenian Agora Vol. 29), American School of Classical Studies, Princeton.
- Šceglov, A. N. 2002.
“Monumental Building U6”, Panskoye I, (Ed. L. Høgestad, V. F. Stolba, A. N. Šceglov), Aarhus University Press, Aarhus, 27-98.
- Schmidt, H. 1902.
Heinrich Schliemanns Sammlung trojanischer Altertümer, Berlin.
- Silistreli, U. 1986.
“1984 Köşk Höyüğü”, VII. KST, Ankara, 129-141.
- Smith, J.C. 1992
“Spinning and Weaving Equipment”, Excavations at Nichoria in Southwest Greece Vol. II The Bronze Age Occupation, (Ed. W. A. McDonald, N. C. Wilkie), The University of Minnesota Press, Minneapolis, 674-927.
- Strabon.
Geographika, The Geography of Strabo, (Çev. H. L. Jones), In eight volumes, Vol V, London: William Heinemann Ltd; Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1961, (The Loeb Classical Library).
- Süel, A. 1998.
“Ortaköy - Sapinuwa: Bir Hitit Merkezi”, TÜBA-AR 1: 37-61.
- Tezgör, D. K. 2010.
“Le Réseau Commercial Des Amphores Sinopeennes Entre Les Iie-IIIe s. Et Le VIe s. De Notre Ere”, PATABS I -Production and Trade of Amphorae in the Black Sea, (Ed. D. K. Tezgör, N. Inaishvili), Paris: 167-173.
- Tsetschladze, G. R. 1999.
Pichvnari and Its Environs, Presses Universitaires Franc-Comtoises, Besançon, France.
- Theocritus.
Idylls, (Çev. A. Verity), Oxford University Press, Oxford, 2008.
- Thompson, H. A. 1934.
“Two Centuries of Hellenistic Pottery”, The American Excavations in the Athenian Agora: Fifth Report, Hesperia 3/4: 311-476.
- Tolmachoff, E. 1942.
“Some Ancient Greek Textiles Found in South Russia”, The Bulletin of the Needle and Bobbin Club 26: 16-57.
- Tütüncüler, Ö. 2005.
M.Ö. 2. Bin Ege Bölgesi Dokuma Aletleri, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Tütüncüler, Ö. 2006.
“Çorum Resuloğlu Eski Tunç Çağı Mezarlığı’nda Kumaş Kullanımına İlişkin Yeni Bulgular”, Anadolu / Anatolia, 30: 137-148.
- Uğurlu, A. 1986.
“Klasik Çağ Anadolu Dokumacılığı”, İlgi Dergisi 46: 2-7.
- Veenhof, K. R. 1972.
Aspects of Old Assyrian Trade and its Terminology, E. J. Brill, Leiden.

- von der Osten, H.H. 1937.
The Alishar Hüyük, Season of 1930-32, Part I, OIP XX-VIII, Chicago.
- von Gall, H. 1967.
‘Zu den Kleinasiatichen Treppentunneln’. Archäologischer Anzeiger 82, 504-527.
- Waldbaum, J. C. 1983.
Metalwork From Sardis: The Finds Through 1974, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London.
- Weimert, H. 1983.
Wirtschaft als landschaftsgebundenes Phänomen. Die Antike Landschaft Pontos – Eine Fallstudie, (Yayınlanmamış doktora tezi), Stuttgart.
- Wild, J. P. 2003.
“The Romans in the west, 600 BC - AD 400/The Eastern Mediterranean 323 BC - AD 350, The Cambridge History of Western Textiles I, (Ed. D. Jenkins), Cambridge:77-93/102-118.
- Wilson, D. R. 1960.
The Historical Geography of Bithynia, Paphlagonia and Pontos in the Greek and Roman Periods, (Yayınlanmamış doktora tezi), Oxford University.
- Wilson, L. M. 1938.
The Clothing of the Ancient Romans, Johns Hopkins University Press, Baltimore.
- Yağan, S. Y. 1978.
Türk El Dokumacılığı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Zograph, A. N. 1977.
Ancient Coinage; Part II: Ancient Coins of the Northern Black Sea Littoral, Oxford.
- Zolotarev, M. I. 2006
“A Hellenistic Ceramic Deposit from the North-eastern Sector of Chersonesos”,Chronologies of the Black Sea Area in the Period C. 400-100 BC,(Ed. V. F. Stolba, L. Hannestad), Black Sea Studies 3, Aarhus University Press, Aarhus.

WHEN WAS GÖK TURK STATUES SCULPTED AND ERECTED?

(A GLANCE WITH THE EXAMPLE OF KÜL TIGIN'S WIFE)

GÖK TÜRK HEYKELLERİ NE ZAMAN YONTULUYOR VE DİKİLİYORLARDI? (KÜL TİĞİN'İN KARISININ HEYKEL PARÇASI ÖRNEĞİ İLE BİR BAKIŞ)

Anıl Yılmaz*

Keywords: Gök Turk statue, Kül Tigin memorial, Balbal, Eurasian nomads.

Anahtar Sözcükler: Gök Türk heykelticiliği, Kül Tigin külliyesi, Balbal, Avrasya göçerleri.

ABSTRACT

There are big differences in the way of sculpting technique between agrarian and nomadic cultures. Empires like Assurs, Hittites, Romans and Greeks, sculptures were mostly erected in honor of gods, goddesses, emperors and sometimes just plain people. But in nomadic cultures especially in the Gök Turk period, statues represent only the dead person (both men and women). Again Gök Turk statues were not found to be erected in temples, backyards or on the streets, but only in cultic sides where shaman performed a ritual for the soul of dead man or woman. Some of those Gök Turk statues show very strong portrait features. Since there is no name carved on them we do not know whom they belonged to, but probably in their time people were aware of that.

Contemporary Turkic nations like Kyrgyz and Kazakh who are living in Asia, avoid determining a grave for people before they die. It might call as a taboo because they even avoid talking about someone's death. They believe that, this is a bad omen for the living. So if their ancestors carved the statues for the dead, then we should ask when those statues were carved: After death or while they are still alive.

The article will try to seek an answer to the question posed above with the help of the statues part considered as a wife of Kül Tigin found in the ritual site.

ÖZET

Yerleşik ve göçer kültürlerin heykel yapımına bakışı arasında büyük farklar vardır. Örneğin Assur, Hitit, Roma ve Greklerde heykeller çoğunlukla tanrı/tanrıçaları, imparatorları ya da bazen normal halktan birilerini onurlandırmak için yapılırdı. Ancak göçer kültürlerde özellikle Gök Türklerde, heykeller kadın ya da erkek ayırt etmeksizin sadece ölülerin arkasından dikilirdi. Yine Gök Türklerde heykeller, tapınak, avlu ya da cadde başlarında değil, Şamanların önlerinde ayin gerçekleştirdikleri kült alanlarının önüne dikilirdi. Bu Gök Türk heykellerinin bazıları güçlü portre özellikleri gösterir. Üzerlerinde heykelin kime ait olduğu ile ilgili bir bilgi olmasa da, ihtimalle kendi çağı içinde kimi yansıttıkları gayet iyi biliniyordu.

* Doç. Dr. Anıl YILMAZ, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Türk İslam Arkeolojisi Bölümü, İzmir.
e-posta: yilmazanil@yahoo.com

Asya'da yaşayan Kırgız ve Kazak gibi çağdaş Türk toplulukları, birisi ölmeden mezar yeri belirlemek gibi bir yaklaşımdan uzak durmaktadırlar. Hatta bu konuya tabu derecesinde yaklaşırlar ki, birisinin ölümü hakkında konuşmaktan çekinirler. Bu şekilde davranmanın yaşayanlara uğursuzluk getireceğini düşünürler. Dolayısıyla bu insanların çok uzak geçmişte olmayan ataları bahsi geçen heykelleri ölünün ardından dikiyorlarsa, o zaman Gök Türklerin bu heykelleri ne zaman yaptıklarını sorgulamamız gerekir.

Çalışma, yukarıdaki soruna Kül Tigin'in kült alanında bulunan ve karısına ait olduğu düşünülen heykel örneği ile bir öneri getirmeye çalışacaktır.

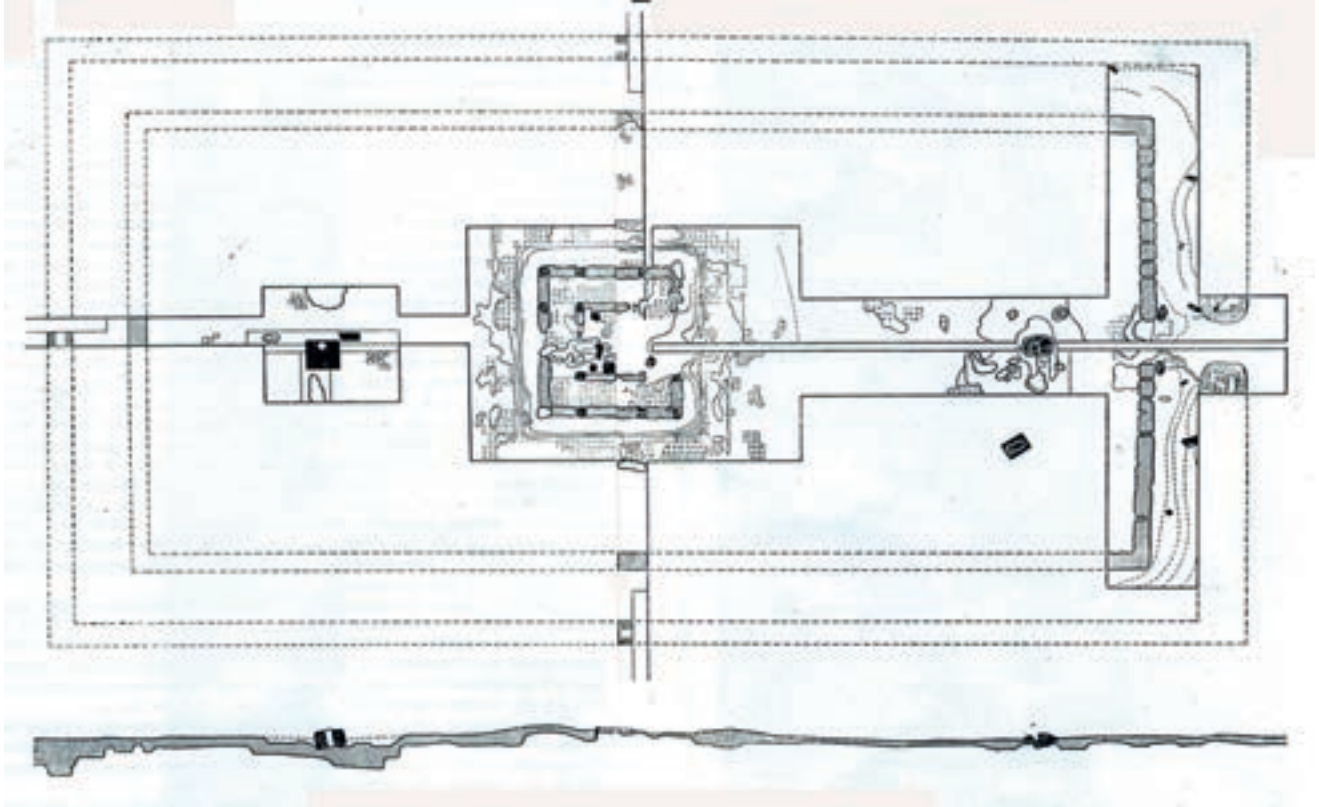
The monuments located in Kosho Tsaydam region of Mongolia which known as Orkhon memorials have been engaging scientific world for a long time. As it is known these monuments have been erected to cherish the memories of the two brothers who gave Gök Turks their golden era. Early dated cultic site was built on August 21, 732 and belongs to Kül Tigin, the supreme commander of Gök Turk army who died on February 27, 731¹. Other cultic site belongs to Bilge Kaghan who died on November 25, 734 and succeeded the throne and ruled the country under discipline with the help of his brother. His complex was built on September 20, 735 likewise his younger brother roughly one year after his death².

Alongside the first generation researchers such as Strahlenberg, Yadrinstev, Heikel, Radloff³, scientists like Jisl, Voitov, Diyarbekirli, Bayar, Hayashi, ... who use the facilities of the modern archeology, have studied these

monuments which concerns not only Turkey Turks but also the other Turkic origin nations dispersed throughout the Eurasia Belt⁴. Yet during this long period of nearly 120 years, statues belonging to complexes have been moved out to different museums or Government offices and unfortunately could not be brought together. Hopefully this unpleasant situation will be resolved in the near future and these statues return to their original locations.

The subject we want to analyze is, when those statues were sculpted? Our starting point is a piece of statue considered as a woman found in the bark building in Kül Tigin's memorial during the excavation done by Jisl in 1957.

The first archaeological excavation in the monument made by Czech scientist Jisl and almost the entire site plan was brought to uncover (Plan 1). In probing held in the Bark

Plan 1 - Structural layout after the excavation done by Jisl in Kül Tigin memorial site (After Jisl 1963)

¹ Tekin 1988:xii.

² Tekin 1988:xiii.

³ Tekin 1988:v-vi

⁴ Jisl 1960, Voitov, 1985, Diyarbekirli 1979, Bayar-Erdenebaatar 1999, Hayashi 1996, ...

WHEN WAS GÖK TURK STATUES SCULPTED AND ERECTED?

building located in the center of the memorial, a head of statue claimed to be belonged to Kül Tigin was found⁵. Consequently researches focused on this effigy (Fig. 1). However our concern is another piece of effigy found in the same probe somehow ignored by the academicians who studied early era Turkic art. Although there are no patterns revealing its gender, after the suggestion of Jisl, scientists agreed on she is Kül Tigin's wife⁶ (Fig. 2).

Fig. 1 - The effigy of Kül Tigin found during the excavation of Jisl in 1957 in the pit next to Bark. 42 x 21 x 21.5 cm. (Yüksel Dede archive).

Fig. 2 - An effigy part of a woman considered as a wife of Kül Tigin. This part also found in the same pit with Kül Tigin's head. (depts.washington.edu/silkroad/museums/ubhist/turk.html; 10.10.2014)

Unfortunately there is no archeological data on whereabouts of the lost pieces of Tigin's and his wife statues. Though Aslanapa offers beheaded sitting cross legged statue is belong to Tigin⁷, but Jisl expresses the rest of Tigin's and his wife's statues are in pieces⁸. Last work in

the memorial also expresses shoulder and back parts of the statue of a woman in a sitting position found in the trench next to Bark⁹ (Fig. 3). However the dimension of the Tigin's wife face piece saved by being moved to a museum is 20 x 20 x 3.5 cm. which only nose, mouth, chin and malar are noticeable.

Fig. 3 - Other parts of statues may belong to Kül Tigin and his wife because found in the same pit (after Hersek).

We know the exact date of the completion of the memorial: August 21, 732. Chinese architects and masters who were invited to set up the cultic plan have not only carved this on the Bengü stone (inscription) but also mentioned in the annals of the Tang empire which they were sent from. Still lots of questions wait to be answered related with the complex.

One of the topics not mentioned in the sculptural studies is that when they were sculpted. After the people's death or when they are still alive? Another question, if these statues were made for the prominent people of the society then can we consider these were the exact copies of the people they represent?

Before suggesting an idea, we need to consider the artists' status who sculpted the statues. Referring to the agrarian societies which kept more reliable records, unless the artists are employed by the Palace, they had been expecting an invitation or travelling from one place to another, hunting for a job¹⁰. If not busy with sculpting then fixing jobs may also welcome. Of course for these artists building a house, fixing a broken door of a temple is something but making a tombstone or building a mausoleum is another. People don't like jobs reminding them death when they are still alive. This is also a mental issue. For instance; the head of state may lose respect and authority over the country if he wants to build his own mausoleum while he is still on charge. This approach considered by people he is not thinking of serving or governing but expecting and preparing for death. As most of the King do not indicate

⁵ Jisl 1963: 395.

⁶ Jisl 1963: 394. (In fact there is no difference in Gök Turk sculpting technique between man and woman statues. Only breasts, etc. are distinguishing form of a woman characteristic.)

⁷ Aslanapa 1964: fig.3.

⁸ Jisl 1963: 394-395.

⁹ Hersek 2002: 167, fig. 112.

¹⁰ Sönmez 1989: 474.

his successor while he is still in charge. Therefore tombstones likewise the mausoleums were not built before the death happens. Perhaps most of the tombstones prepared in blank and filled as per the details of the deceased upon a request. We know that the existing mausoleums were reused but it is not in the tradition to build one before during lifetime¹¹.

This condition should also apply in Gök Turk society where talking about death considered to be a taboo and expressed in speaking softly¹². It should have been considered to bring unrest to society if a prominent person has his mausoleum prepared before he is dead¹³. Considering these cultic sites built in Gök Turk era were hosting the rituals after the dead person it is understandable why these cultic sites built after death occurred as in the example of Kül Tigin memorial. Actually Chinese chronicles prove this fact. In these chronicles it is told that the funerals and yog-ash ceremonies were not realized right after the death happened; if the death happened in spring then the ceremony took place in autumn and vice versa¹⁴.

Magic is another important subject in Gök Turk belief which we can be related with taboo. In order to save the mausoleums from the tomb raiders, Gök Turk nobles should have been hiding the truth about in which kurgan the deceased lied. Therefore after the burial most likely there were no ceremonies before the kurgan. Still the needs of the dead afterlife had to be met. The need of a material which helps to contact the dead might have pushed ancient Turks to build these cultic sites. Where will the ceremony take place if they do not go to the grave once more? We know that magic needs three main elements. First is a sorcerer in Turkish form kam/kaman/kamanka

(shaman). Second are the magic words which the shaman tells. And a material which belongs to deceased who you want to cast a spell on is the third. Among the living this could be his/her hair, a piece of cloth and etc. But what can help us to contact to deceased?

As far as we learned from the artifacts in the tombs, the deceased used to be buried with his personal belongings such as weapons even sometimes horses. Even the rest of his belongings were given to the shaman (probably who conducts the ceremony) to be burned¹⁵. For this reason no material left to contact with the dead. At this very moment the statues in front of the cultic sites were rose to importance being the only object to establish the connection with the dead. The more resembles the statue to his origin the more successful the connection will be¹⁶. That's why nobody wants to keep the statue at home since it reminds death and is a direct tool of magic. Because of this the statues should have been sculpted after death.

If we accept the time elapsed between the death and the building of the cultic site is correct then we should question the resemblance between the statue and its origin. At the end we could identify considerably low amount of statues with a well-known Turkish Beghs. Most probably it was known by other Turks whom these statues represented when they were run into them. In other words, a person from the same tribe passing by the cultic site was aware of to whom this statue belonged to. But excluding the cultic sites with inscriptions none of the statues have any data anywhere revealing to whom it belongs to. This leaves us with the issue of finding to whom these statues belong to. Especially knowing these tribes moving frequently between winter and summer places and sometimes totally different area then it becomes more complicated even to figure out to which tribe it belongs to.

Lack of materials to remind the past such as photographs as in today must have been limiting the artists. This obstacle might have been overcome by two options: First, these cultic sites were built for the Gök Turk aristocrats representing the prominent people of the society. Eventually these people would not have financial obstacles. Most probably while visiting these tribes, artist used to draw a picture on a parchment or make clay or wooden sketch of the persons who wanted their statues prepared for the after death ceremonies¹⁷. Since this is not somet-

¹¹ Sultan Kılıçarslan II (1155-1192) and Sultan Mehmed I (1413-1421) who have had their mausoleums built are exceptions. Although it is not Anatolian Seljuk and Ottoman tradition, these preferences should be considered as personal choices (Gündüz 2010: 242-246; 255-257).

¹² Turks prefer to describe death concept by using expressions such as "flew" (K.T.E: 16, 25) or "fade" (Ögel 1988: 75).

¹³ Indeed during the survey we held in Kyrgyzstan between 2005 and 2007 with Kubat Tabaldiev, while visiting a village, after a traffic accident the grave dug for the person who was considered to be dead. But later on, it is understood that he is not dead so the hole was filled with a sacrificed sheep with the belief of an empty grave brings bad luck to the village or the death considering visiting the village might take somebody earlier than its time (July 2006).

¹⁴ Taşağıl 1995: 98 [Tung-Tien 1068a]. (Yet we have to comment this expression carefully. Unless the people chooses the death time (committing suicide, battles, ...) they should be dying in summer and winter as well. But here the important point is that the dead were not buried immediately. This approach should be having the time required for building the memorial or cultic site of the dead person. Original text probably mean because of snow and frozen soil it is impossible to dig a kurgan or grave during the winter time so wait until spring make sense.)

¹⁵ İnan 1986: 177. (Attitude of burning the clothes need to be commented as well. Kaghans and prominent people should be protected spiritually as well as militarily. Because if black shamans capture those belongings, they may curse the owner through those materials. Therefore the belongings should be protected while Kaghan is alive but should be destroyed after his death.)

¹⁶ So we understand why the statues have portrait characteristics.

¹⁷ But there is no any archeological material about these clay, wooden or parchment sketches. We know there are wooden sta-

hing reminding death it won't create any problem in the society or in the yurt (tent). Sculptors, (bedizciler as the Gök Turks refer KT, G: 11, BK, K: 14) come when the death occurred and complete the statue with help of these sketch which they have already prepared. Many of the statues in steppe expresses 3 dimension effect must have been sculpted this way.

As a second, if the deceased could not have enough time to complete the procedures described above during his lifetime then if the artist invited while the cultic site is prepared is skilled enough, he was shaping the statue as much as possible based on what he is told about the deceased and repeating the general anthropologic characteristics¹⁸. Expressions attributed to all Turkic civilizations such as 'moon faced', 'almond eyed'¹⁹ should have appeared during this era. Yet in steppe there are examples of casually carved stones with general anthropomorphic characteristics such as only face, eyes and ears.

Almost all of the statues sculpted after the deceased represent middle aged men and women²⁰. But most probably some of them lived until old ages. In other words, probably they have avoided posing when they were still young. Because of this we can claim that there is an idealization in the sculpting style. But in any case the statues sculpted on the stones would not be erected before death. We have no doubt on this since the memorials are dated later than the death occurrences.

In this research our preposition so far is; that the statues for the deceased were not erected before the death occurred. Yet in Kül Tigin's memorial there are statues other than Kül Tigin and his wife's (Fig. 6, 7, 8). These statues stretch in two lines on the both sides of the Road of Spirit extending from entrance to Bark building represent the Beghs who participated the yogh-ash ceremony²¹. We can suggest

that these statues do not represent dead people. It is highly probable that these Beghs having their statues on this road were representing Chieftain of dependent tribes to the Gök Turks and were lined up according to their hierarchic positions in the Kaghanate. Because these statues are not balbals. Balbals extend in front of the entrance facing east side of the complex in a single line. This leaves with only one reasonable explanation which is these statues belong to Turkish nobles who participated the ceremony.

Another approach might also be helpful. We know that the both brother's memorials have been built by Chinese masters²². These memorials except negligible differences have great similarities with the contemporary memorials in China. The statues found in the memorials in China also belong to the visitors and high ranked officials who joined the ceremony²³ (Fig. 4, 5). Possibly Gök Turks requested from Chinese masters blend the traditions of Chinese and Turkic culture. And the masters built a masterpiece which was not seen in Turkic lands before. The tradition of building memorials is common in almost all cultures. But we come across the prototypes of those memorials in Gök Turk lands as well²⁴.

Fig. 4 - The burial complex of T'ai Tsung, Tang emperor. Through the chamber, high rank Chinese officers lining both side of the "spirit road" as in Kül Tigin memorial (Diyarbakirli archive).

tues in Kypchak cultic sites (Gurkin 1987). These might have been placed to the cultic sites because of lack of time to sculpt the stone. In some cases it is believed that there is a statue (töz) in the yurt which prevents the bad sprits coming inside. (İnan 1986: 2,3,42). Are these really the images of God as claimed or the elders in the society appreciate in the ancestor cult. Although this discussion should be a subject to another article, following Gök Turks, since Buddhism in east and Islam in west were the most common religions, we should consider the fact that some of these traditions of Gök Turks might have been left and some of them might have changed during the time.

¹⁸ Surely while preparing the statue there are other criteria involved. For instance being in war or peace; proximity to countries where sculpting is a cultural or religious tradition such as Christianity or Buddhism; being close to the trade roads; richness has direct effects on the shaping the statues (Yılmaz 2007).

¹⁹ Çoruhlu 1991: 126.

²⁰ We come across with the youngsters statues as well in the steppe.

²¹ There is an also contradicting opinion about those statues as they are servants of Tigin (Hayashi 2001: 226). According to Novgorodova they are ambassadors (Novgorodova 1980: 241).

²² Tekin 1985. [We are not sure how true to suggest the Chinese masters have worked in the entire complex. Possibly Chinese were the foremen as Chinese annals expresses only 6 masters have been send (below). Already the architectural characteristics (such as squeezed earth, tile front pieces, and demons ...), obelisk and turtle foundation plate (with Bengü stone) have some similarities with Chinese culture. Statues have same aspects with Chinese samples too (Zhou 2009: fig.193). But since the idea of Chinese masters spending all their lives in Turk lands is not reasonable, to accept the idea that Turk masters created the similar style makes more sense. Therefore the statues should have come out of Turk masters' hands. Best case scenario; Chinese masters have interfered when necessary and trained the Turkish sculptures. Examining the iconographic features of Kül Tigin's sculpture, we reach to same conclusion too (Novgorodova 1980: 240, 241; Çoruhlu 1991: 128).

²³ Diyarbakirli 1999; Howard-Song-Hung-Hong, 2006: 183, 184, 188.

²⁴ Voitov 1996.

Fig. 5 - Neighboring countries send an envoy to the burial ceremony of the Tang Emperors (T'ai Tsung). In this picture headless Gök Turks showing the respect on the behalf of their Kaghans (Diyarbakirli archive).

In this we suggest that Gök Turks sculpt statues with two aspects. First, the statues sculpted after the death which we have already explained above. Second, statues of the Beghs who joined the yogh-ash ceremony took place in cultic sites attributed to only Kaghans (and Kül Tigin). According to excavation report held in 1958 there are 5 of them²⁵. The number is 12 according to Novgorodova who joined the excavation as well²⁶ (Fig. 7), Seems like Diyarbakirli misses the one²⁷ (Fig. 6). But last attempt put 13 statues²⁸ (Fig. 8).

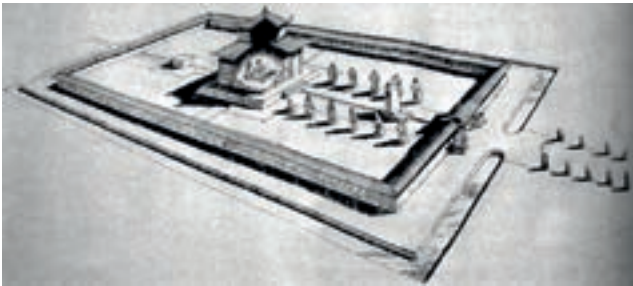

Figure 6. First reconstruction of Kül Tigin memorial done by Diyarbakirli in 1979. Diyarbakirli did this drawing with the help of his friend from Faculty of Architecture of Mimar Sinan University according to excavation reports of Jisl. Copy of some of those reports handled to him by wife of Jisl during his studies in Czechoslovakia (after Diyarbakirli 1979).

Fig. 7 - Soon after one of the member of the Jisl excavation team Novgorodova, publishes the second attempt of reconstruction of Kül Tigin memorial in 1981 (after Novgorodova 1981).

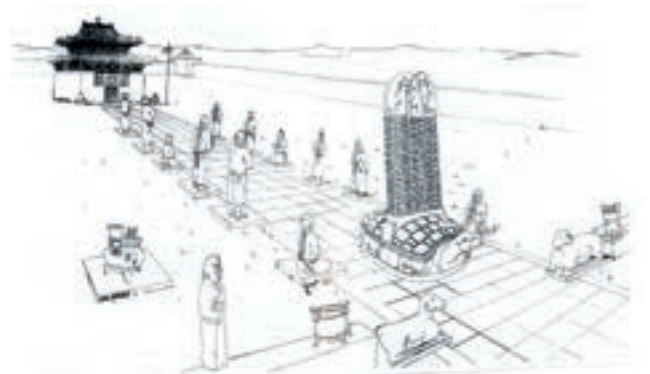

Fig. 8 - There are some more reconstruction attempts about the memorial. The last one coming from the member of TICA (Turkish International Cooperation Agency) in 2000.

Under these circumstances, when was the statue of the woman found in Kül Tigin memorials erected? Novgorodova in her reconstruction does not show what is inside the bark building. On the other hand in Diyarbakirli's reconstruction the statues of Kül Tigin and his wife are next to each other inside the bark building.

There is a clue about this in the Chinese annals:

*"Emperor has sent Chang K'u-i and Lu Hiang (to T'u-kues') with an Empire script to extend his condolence. Emperor has had his tombstone a poem written. Also he had a statue carved, a temple built and in which its walls painted with the deceased's war scenes. For this he sent his six artists who made this paintings so skillfully and naturally that the T'u-kues' said they had never seen that perfect craftsmanship. Whenever Mo-ki-lien looked at them he always felt melancholic."*²⁹

²⁵ Jisl 1963: 393.

²⁶ Novgorodova 1981: ill.3.

²⁷ Diyarbakirli 1979: ill.15.

²⁸ Hersek 2002: drawing 33.

²⁹ Tsai 2011: 252,317 [Tang-Shu].

Turkish variation can be trace in their script as follows:

*"...I brought Chinese artists and sculptors from Chinese Khan, I adorned (Kül Tigin's) mausoleum. (Chinese) did not let me down and sent the best artists of Chinese Khan. I have had them built an extraordinary mausoleum and put inside remarkable statues and paintings."*³⁰

As we can see both sources confirm each other. While Chinese mention the decoration inside the bark building, Turks tell about the entire memorial.

Considering the script in the memorial is written while the complex is being built; if Khatun had died during this process her name would be written on the Bengü stone as well. But there is no such a data on the stone. This proves that Khatun had died after the monument was completed but while Gök Turks had kept their political power. Because the statue piece confirms the quality of craftsmanship. Thus we believe the skilled masters still live close to Gök Turk capital. Considering the Chinese annals, Khatun's statue must have been placed inside the bark building; next to husband on a date after the complex was completed but of course again with a ceremony.

As a result statues never sculpted in Gök Turk culture with the approach of agrarian societies. These societies used to exhibit their emperors, gods/goddesses, nobles statues in the government offices, temples, in their villas' gardens even on the streets. Turks have developed their sculpting tradition with the death cult and applied only after the death occurred. Very few exceptions in the cultic sites do not prevent us generalizing.

Unfortunately we don't know even the name of this eminent lady who had her place in the history as a wife of Kül Tigin. What remains from the statue which we presume to reflect her physical appearance is just a piece of her face. We believe that the ambassadors invited to yogh-ash ceremony³¹ on August 21, 732 must have seen only Kül Tigin's statue inside the Bark building. And also the Beghs', whose statues sculpted because of their appreciated service to Kaghanate after the ceremony of this noble man.

BIBLIOGRAPHY

- Aslanapa, O. 1964
"Türklerde arma sanatı", Türk Kültürü 16: 40-47.
- Bayar, D. / Erdenebaatar, D. 1999
Mongol Atlayın Hun Çulun Höşöö, Ulaanbaatar.
- Çoruhlu, Y. 1991
"Kültigin'in baş heykelinin ikonografik açıdan tahlili", Mimar Sinan Üniversitesi Fen/Edebiyat Fakültesi Dergisi 1: 118-138.
- Diyarbakirli, N. 1979
"Orhun'dan geliyorum", Türk Kültürü 198-199: 1-64.
- Diyarbakirli, N. 1999
"The origins of cultural relations between the Chinese and Turks", The Symposium on Oriental Aesthetics and Arts-National Museum of History 02-04 December 1998, Taipei: 60-83.
- Ergin, M. 2000
Orhun Abideleri, İstanbul.
- Ermolenko, L.N. 1998
"İşye raz a galavye statuy Kyul-Tegina", Mejdunaradnaya Konferentsiya po Pervobitnamu İskusstvu, Kemerovo: 96-97.
- Gurkin, S.V. 1987
"Polovetskiye Svyatiliş s Drevnyannımı izvayaniyami na nijnem Donu", Sovyetskaya Arheologiya 4: 100-109.
- Gündüz, S. 2010
"Sultan türbelerindeki simgesellik: Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Beyliği örnekleri", Hacettepe Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi 12: 237-272.
- Hayashi, T. 2001
"Several problems about the Turkic stone statues", Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, 2000, Ankara: 221-240.
- Hersek, C. 2002
"Orhun anıtları bölgesindeki eserlerin genel durumu", Moğolistan'daki Türk Anıtları Projesi 2000 Yılı Çalışmaları, Ankara: 147-172.
- Heikel, H.J. 1918
Altertümer aus dem tale des Talas in Turkestan, Helsinki.
- Howard, A.F/Song, L/Hung, W/Hong, Y. 2006
Chinese Sculpture, New York.

³⁰ Tekin 1988: 5 [KT, S: 11-12].

³¹ Desert people of Bökli, China, Tibetans, Avarians, Byzantine, Kyrgyz, Three Kurikan, Thirty Tartar, Kitay, Tatabi (KT,D: 4), Soghdians, Persians, Buhara people (KT,K: 11-12), Ten-Arrows and Turgish people (KT,K: 13).

İnan, A. 1986
Tarihte ve Bugün Şamanizm, Ankara.

Jisl, L. 1960
“Vyzikum Kul'teginova pamyatniku v Mongolskiye”, Ludo-
dove Republika Arkeologicke Rojlegu 12/1: 86-115.

Jisl, L. 1963
“Kül-Tegin anıtında 1958'de yapılan arkeoloji araştırmaların sonu-
çları”, Belleten XXVII/107: 387-410.

Nowgorodowa, E.A. 1980
Alte Kunst der Mongolei, Leipzig.

Novgorodova, E.A. 1981
“Pamyatniki izobrazitel'novo iskusstva drevnetyurksko-
vo vremeni na territorii mir”, Tyurkologičeskiy Sbornik
1977: 203-218.

Orkun, H.N. 1994
Eski Türk Yazıtları, Ankara.

Ögel, B. 1985
Türk Kültür Tarihine Giriş IV, Ankara.

Sönmez, Z. 1989
Başlangıcından 16. Yüzyıla Kadar Anadolu Türk-İslam
Mimarisinde Sanatçılar, Ankara.

Taşagıl, A. 1995
Gök-Türkler, Ankara.

Tekin, T. 1988
Orhon Yazıtları, Ankara.

Voitov, V.E. 1996
Drevnetyurskiy Panteon i Model Mirozdaniya, Moskva.

Yılmaz, A. 2005
“Avrasya'da klasik Türk dönemi insan biçimli
heykelciliğin gelişimi”, Arkeoloji Anadolu Avrasya 1:
87-97.

Yılmaz, A. 2007
“Çuy bölgesinde bulunmuş iki heykeli yeniden değerklen-
dirmek”, Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 18:
155-165.

SİNOP BALATLAR KİLİSESİ KAZISI SIRLI BİZANS SERAMİK BULUNTULARININ ÖN DEĞERLENDİRMESİ

AN ASSESSMENT FOR THE BYZANTINE POTTERY FROM THE EXCAVATION OF BALATLAR CHURCH, SİNOP, TURKEY

Filiz İnanan*

Anahtar Sözcükler: Sinop, Balatlar, kilise, Bizans, seramik.

Keywords: Sinope, Balatlar, church, Byzantine, pottery.

ÖZET

Sinop İli'nde bulunan ve Balatlar Kilisesi olarak tanınan yapı topluluğunda, sürdürülen kazı çalışmalarının ilk beş yıllık sürecinde oldukça fazla sayıda ve farklı gruplara ait ortaçağ seramiği ele geçmiştir. Seramik buluntuların bir kısmı, Bizans dönemi seramiklerinin kronolojik tasnifinde, 11.yüzyıl ile 13.yüzyıl arasına yerleştirilen gruplara dahil edilmektedir. Buluntularda, Beyaz Hamurlu seramik gruplarının yanı sıra, Kırmızı Hamurlu gruplardan Ege Tipi Kazıma ve Slip Boyalı seramikler, İnce Sgraffito ve Geniş Oyma seramik parçaları da yer almaktadır. Bunların dışında Zeuxippus Ailesine dahil edilen seramikler azımsanmayacak ölçüdedir. Ancak sayıca en yoğun olan buluntu grubu Geç Bizans Kaplarıdır. Makalemizde, Balatlar Kilisesi seramik buluntularının sınıflandırılıp tanıtılması, buluntuların Anadolu içi ve dışındaki farklı yerleşimlerin buluntularıyla karşılaştırılmaları ve değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

ABSTRACT

Many byzantine pottery findings have been unearthed and attributed to medieval age in the building complex of Sinop-Balatlar Church, Turkey during the first-five years of the still-continuing excavations. According to the chronological classification of byzantine pottery, some of these findings could be dated between the 11th and 13th centuries. Besides Glazed White Wares, there have been the other Byzantine Pottery such as Aegean Wares, Slip Painted Wares, Fine-Sgraffito and Champléve Wares in the findings. There are also some ceramic findings called as Zeuxippus Family Wares. However, the majority of the ceramic findings is classified as Late Byzantine Pottery. The aim of this study is the classification and demonstrations of Balatlar Church findings and the comparison them with the findings of other settlements in the Anatolia and and surrounding regions.

* Dr. Filiz İNANAN, Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Bursa, e-posta: filizinan@hotmail.com

GİRİŞ

Sinop'un Ada Mahallesi'nde bulunan ve etrafı günümüz yapılarıyla düzensizce kuşatılmış olan, düzenli taş ve tuğla sıralarıyla örülü yüksek duvarlarla çevrili bu büyük yapı topluluğu, halk arasında ve bilimsel yayınlarda "Balatlar Kilisesi" veya "Mitridates Sarayı" adıyla tanınlanmıştır. Latince "Palatium" kelimesinin yıllar içinde aldığı biçim olarak görülen "Balat" ismi, Sinop'un efsanevi kralı Mitridates'in sarayının burada bulunduğu inanılmasıyla ilişkilendirilmektedir (Højte 2009: 124)¹. Ayrıca yapı topluluğu içinde, Osmanlı döneminde yerli Hristiyan halkın kullandığı ve duvar resimleriyle donatılmış küçük bir kilise yer aldığından yapı grubu bu kilisenin adıyla anılmaktadır. Yapı Topluluğu hakkındaki az sayıdaki araştırma içinde öne çıkan Bryer ve Winfield'in yayınında, yapının geç Roma dönemine ait hamam kompleksi olarak inşa edildiği, Doğu Roma İmparatorluğu döneminde (4-7. yüzyıl) manastır ve kilisenin kurulduğu, 12-13.yüzyıllar arasında kilise olarak kullanıldığı ve şehrin Türklerin eline geçmesinden sonra yine manastıra dönüştürüldüğünden söz edilmektedir (Köroğlu 2012:523, Köroğlu 2012a, Bryer-Winfield 1985). Prof.Dr. Gülgün Köroğlu başkanlığında devam eden kazı çalışmalarıyla, yapı hakkındaki kısıtlı bilgi, hem yapının iç mekanlarındaki mimari öğelerin hem de küçük buluntuların gün yüzüne çıkarılmasıyla her geçen sezon artmaktadır.

Balatlar Kilisesi yapı topluluğunda, birbiriyle bağlantılı haç planlı iki büyük salon ile dikdörtgen planlı büyük bir salonu kapsayan ve ilk inşasında hamam (thermae) olarak kullanılmış olan yapı ve Geç Osmanlı döneminde kilise olarak kullanılan bölümü, kazı çalışmalarının en önemli aşamalarının gerçekleştirildiği alanlardır (Res.1) .

Res.1 - Balatlar Kilisesi Yapı Topluluğu Revizyon Planı

¹ Şu ana kadar Mitridates'in mezarı veya sarayına ilişkin bir veri yoktur ancak kralın atalarının Amasya ve Sinop çevresinde gömülü olmalarından yola çıkılarak sarayın ve mezarın Sinop'ta bulunduğu dair olasılıklar göz önünde tutulmaktadır (Højte 2009: 124).

Bu ana yapının üst örtüsüne ait herhangi bir mimari kalıntı mevcut değildir ancak duvarların büyük kısmı 4-5 metre kadar yüksekliğinde korunmuştur. Bunun yanı sıra haç kolları ve salonlar içine ve yakın çevrelerine, farklı zaman dilimlerinde, bölge yerleşiklerinin değişen gereksinimlerini karşılamak üzere, farklı mekanlar ekledikleri ya da var olanları değiştirerek kullandıkları açıkça görülmektedir (Res. 2).

Res. 2 - VIII nolu salon

İlk kez 2010 yılında başlanılan kazılarda öncelik, tonozunun ve duvar resimlerinin korunması amacıyla, Osmanlı egemenliğindeki Rumların ibadet alanı olarak kullandığı kilise ve yakın çevresine verilmiştir. Çalışmalarda zeminin hemen altında Geç Osmanlı Dönemine ait olan ve Ortodoks Hristiyan geleneğine uygun biçimde gömülmüş çok sayıda iskeleti kapsayan Hristiyan Mezarlığı tespit edilmiştir. Ayrıca kilise çevresindeki diğer çalışmalar sonucunda, bu büyük yapıya ait birçok başka mekanın varlığı da belgelenmiştir (Köroğlu 2012: 68-70) (Res. 3). Sonraki sezonlarda yine aynı alanlarda çalışılmış fakat yapının neredeyse içine kadar sokulmuş olan günümüz yapıları sebebiyle manastırın ve mezarlıkların sınırlarını belirlemek mümkün olmamıştır (Köroğlu 2013: 313).

Res. 3 - Büyük Salonda, güneyde bulunan şapel

Çalışmamız Balatlar Kilisesi'nde sürdürülen kazı çalışmalarının geniş buluntu yelpazesindeki sırlı seramik kaplarla sınırlandırılmıştır. 2012 yılı sezonunda, çoğunluğu Orta ve Geç Bizans dönemine tarihlendirilen, stratigrafik konteks oluşturmaksızın ele geçmiş önemli miktarda sırlı seramik ele geçmiştir. Bizans Seramik buluntular içinde, çok az sayıda Bizans Döneminin Beyaz Hamurlu seramik grupları ile Kırmızı Hamurlu İnce Sgraffito, Ege Tipi Kazıma ve Slip Boyalı seramik, Geniş Oyma (Champléve) grupları altında tasniflenen parçalar yer almaktadır. Bunların yanında seramik literatüründe "Zeuxippus Ailesi" olarak tanınan seramiklerin karakteristik örnekleri de azımsanmayacak ölçüdedir. Sayıca en yoğun buluntu grubunu ise Geç Bizans Kaplarıdır. Genel olarak 13.yüzyıl ile 14.yüzyıllar içinde değerlendirebileceğimiz bu seramiklerde iki ana gruptan söz etmek mümkündür. Her iki grup da sarı ve yeşil ana renkleriyle sınırlı, sadece ton farklarında değişiklik gözlenen çok renkli sırlıdır. Ancak iki grup arasında bezeme repertuarında farklılıklar bulunur. İlk grup, bazı Zeuxippus Tipi seramiklerde, grubun karakteristik eşmerkezli bir arada da kullanılmış olan, tarak benzeri aletlerle hazırlanan kazıma kompozisyonları içermektedir. İkinci grup ise bitkisel ve geometrik düzenlemelerin hakim olduğu çok renkli sırlı kazıma dekorlu kaplardır. Büyük çoğunluğu küçük boyutlu kaselere ait olan bu kaplarda renkli sırlar bezeme kompozisyonu destekleyerek bir bezeme unsuru şeklinde kullanılmıştır. Her iki grup da, form açısından yine Zeuxippus ailesinin yaygın formu olan küçük kaselerin genel özelliklerini paylaşmaktadır.

BEYAZ HAMURLU MALLAR

Balatlar Kilisesi kazılarında Beyaz Hamurlu Mal grubuna ait, bezemesiz monokrom sırlı parçalar (GWW I-II-III) ile sıraltı yeşil ve kahverengi boyalı (GWW IV) polikrom sırlı² az sayıda seramik parçası ele geçmiştir. Buluntularda sert ve gözenekli hamur yapıları, beyaz, pembemsi beyaz ve açık bej renkli hamur rengi tüm parçalarda ortaklık gösterir (Tablo 1 – a, b, c, d, e). Formlarda ise alçak halka kaideli küçük boyutlu kaplar ile hafif sivriltilmiş basit ağızlı, içe ya da dışa doğru genişçe yuvarlatılmış ağız kenarlı açık kaplar dikkat çeker. Kaide çapları 4. 4 cm ve 5. 4 cm; ağız çapları ise 17 cm ve 23 cm arasında değişmektedir. Yayınlarda genellikle 8.ve 11.yüzyıl başı arasına tarihlendirilen, Sırlı Beyaz Mal I-III grubuna dahil edebileceğimiz çok az sayıda ele geçen tek renkli parçada, iç yüzeyler şeffaf renksiz ya da çok açık sarımsı yeşil (Kat. no: 2) ve açık yeşil sır kullanılmıştır. Beyaz hamurlu seramik buluntuları içinde monokrom sırlıların yanında, J. W. Hayes tarafından "Sırlı Beyaz Mal IV (GWW IV) (Hayes 1992)" olarak sınıflandırılan

gruba ait beyaz hamurlu, yeşil ve kahverengi boyalı örneklerden de çok az sayıda parça ele geçmiştir (Kat. No: 1 ve 3). Bu parçalarda daha çok alçak halka kaideli, silindirik gövdeli formlar tespit edilmiştir. Bu sınıfa ait örneklerde figürlü bezemelere rastlanmazken, düz ve dalgalı çizgilerin kombinasyonu ile bütünlenen geometrik kompozisyonların sıklıkla kullanıldığı görülür. Başlıca üretim merkezi İstanbul olduğu düşünülen bu seramik grubu, Anadolu'da İstanbul (Hayes 1992: 30-31), Daskyleion (Doğer 2010:168-170) ve Kaman - Kalehöyük (Vroom 2006: 163-168), gibi farklı yerleşimde de ele geçmektedir. Sırlı Beyaz Mal IV grubu, ilk üç grubun aksine daha geç dönemlere, 12.yüzyıl ortası-13.yüzyıl başları arasına tarihlendirilmektedir (Böhlendorf-Arslan 2004:336, Dark 2001:121, D'Amico 2005).

KIRMIZI HAMURLU MALLAR

İnce Kazıma, Ege Tipi, Slip Boyalı ve Geniş Oyma Seramikler

Buluntularımız içinde henüz çok az sayıda olmakla birlikte, genel olarak 11.yüzyıl-13.yüzyıllar arasında popüler olan gruplardan; iç yüzeyleri beyazımsı krem astarlı, şeffaf renksiz sırlı, olasılıkla kuş figürlü bir amorf gövde parçası ile birkaç ağız parçası İnce Kazıma (Fine Sgraffito) (Papanikoka-Bakirtzis 1999, Armstrong 1997: 4-15); yine çok az sayıda beyaz astar üzerine hazırlanmış bitkisel ve geometrik bezemeye sahip Astar (Slip) Boyalı (Doğer 1998)³ amorf gövde parçası (Tablo 1 - f) yanı sıra sarı ve yeşil sırlı, hayvan figürlü Geniş Oyma (Champléve) (Armstrong 1991, Armstrong 1997: 11) grubuna ait amorf gövde parçaları (Tablo 1 - g) ile Ege Tipi Kazıma (Aegean Ware – Tablo 1 - h) (Megaw 1975, Doğer 2000) ve Kazıma-Sgraffito (Incised Sgraffito) seramik gruplarına ait az sayıda kaide ve amorf ağız-gövde parçası yer almaktadır.

Renkli Sır Dekorasyonlu Seramikler

Ortaçağ seramik buluntuları arasında, ayrıca bol kalker ve taşçık katkılı hamura sahip, kazıma dekoru bulunmayan, sadece sarı ve yeşil renkli sırın kabın iç yüzeylerine, bazı örneklerde serbest bazılarında ise nispeten düzenli bir geometrik kompozisyon oluşturacak biçimde akıtılması veya sürülmesiyle dekore edilmiş bir grup seramik dikkat çeker⁴. Özellikle son yıllarda yayınlanan kazı raporlarına bakıldığında, Ege Bölgesi kıyıları ve iç Ege yerleşimlerinde göz ardı edilemeyecek yoğunlukta karşılaşıldığı ancak henüz ayrıntılı bir form ya da bezeme

² Bu gruba ait 11 kaide parçası, 13 ağız ve 9 amorf ağız ve gövde parçası buluntusunda, hamur renkleri 5 YR 7/3, 5 YR 8/1 ve 5 YR 8/2 arasında değişmektedir.

³ Slip teknikli Bizans seramiklerinin farklı örnekleri ve tarihlendirilmeleri için bkz. Lale Doğer, "İzmir Arkeoloji Müzesi Koleksiyonları'ndaki Sualtı Buluntusu Slip Teknikli Bizans Seramikleri", *Adalya, No.III, 1998*, ss. 179-194.

⁴ Bu grupta değerlendirebileceğimiz 24 ağız, 13 kaide, 83 amorf gövde ve ağız parçası ele geçmiştir.

tipolojisi yapılmadığı gözlenmiştir. Eldeki buluntulara dayanarak daha çok alçak halka kaideli, küresel gövdeli ve yuvarlatılmış basit ağız formunu içeren küçük boyutlu kaselerin nicelik açısından fazla olduğunu söylemek mümkündür. Formları açısından açık bir tanım yapmamıza olanak sağlamayan çok sayıda sarı veya yeşil monokrom sırlı, küçük boyutlu amorf parça da bu grup buluntular arasındadır (Res.4).

Res. 4 - Renkli Sır Dekorlu Seramikler

Zeuksippus Ailesi Seramikleri

Kökeni hala tartışılmaya devam eden, ancak farklı yerleşimlerde yerel, türev veya taklit üretimlerinin varlığı tespit edilerek, homojen bir grup olmadıkları konusunda hemfikir olunan, Geç Bizans döneminin en yaygın seramik grubu Zeuksippus Ailesi Seramikleri, Balatlar Kilisesi buluntuları içinde de önemli yer tutmaktadır (Tablo 2, 3 ve 4).

Kazı buluntularımız içinde bu aileye ait örneklerin ilk değerlendirmesinde farklı kalitede hamur, repertuar ve sır özelliği tespit edildiğinden, iki farklı grup halinde tasnif edilmişlerdir. İlk grup Zeuksippus Hamamı çevresinde bulunan ve gruba adını veren (Megaw 1968, Megaw 1989, Armstrong 1992, Böhlendorf-Arslan 2004), günümüzde Gerçek Zeuksippus Seramikleri adıyla diğer üretimlerden ayrı tanımlanan, yayınlanmış ilk buluntularla yakın özellikler taşımaktadırlar (Tablo 2 – a, b). Kaide çapı 5. 3 cm; ağız çapı yaklaşık 16. 2 cm ve yüksekliği 6. 4 cm olan küçük bir kase (Kat. No: 4) ile yuvarlatılmış basit ağız kenarlı, dar ve düz ağız tablalı parçalar ile bir adet amorf gövde parçası, İstanbul buluntusu olan bu parçalara çok benzemektedir. Kasenin beyaz astarlı ve çok açık şeffaf sarı renkli sırlı altındaki kazıma dekorasyon, grubun karakteristik eşmerkezli daireleri içine yerleştirilen bitkisel motiflerden gelişerek geometrik desen görünümüne bürünen dört küçük daire ve aralarda üçgen kazımalardan oluşur. Kazıma desenlerin sınırları, nispeten düzenli şekilde kahverengimsi koyu sarı sır ile belirlenmiştir. Kabin dış yüzeyinde ağız çevresi, dışarıya dil biçiminde akıtılmış beyaz astar üzerinde yaklaşık 2 cm. kadar sırlıdır, kalan kesim ve kaide çevresi ise sır-

lanmamıştır. Ağız parçaları ve amorf parçalar ise taraklı kazımlar, üçgen kazımlarla sınırlandırılmış bölümler içinde dalgalı kazımlar, yatay ve sık tarama bantlardan oluşan desenler taşırlar⁵.

Zeuksippus Ailesi kapları arasında değerlendireceğimiz ikinci buluntu grubu ise, bu tipin henüz tespit edemediğimiz bir yerel üretim merkezinden Balatlar Kilisesine getirilmiş olması kuvvetle muhtemel olan, ilk gruptan hamur yapısı, sır kalitesi ve bezeme repertuarı ile ayrılan üretimler arasındadır (Tablo 2 – c, d, e, f, g). Bu parçaların çoğu beyazımsı krem veya koyu krem astarlı, açık sarı, turuncu ve yeşil sırlı, eşmerkezli daireler, dalgalı veya serbest kazımlar dışında farklı bezeme taşımayan örneklerdir. Alçak veya yüksek kaide parçalarının yanında (Kat. No: 5, 6, 8, 9) ele geçen en yaygın ağız formu yuvarlatılmış basit ağızlı, hafif dışa çekik ağız kenarlı ve nispeten daha az miktarda düz ağız tablalı formlardır (Kat. No: 7) ⁶. Kapların dış yüzeylerinde basit çizgisel kazımlar ve sadece ağız kenarını çevreleyen astar tabakası dışında dekorasyon uygulanmamıştır. Bazı seramik parçalarının iç yüzeyi sarı, dış yüzeyleri ise sadece ağız çevreleri olmak üzere yeşil sır ile kaplanmıştır. Alçak ve yüksek halka kaide parçalarının tümünde üçayak izleri net biçimde görülmektedir Zeuksippus Ailesi kaplarına Anadolu'nun başta Ege Bölgesi kıyı ve iç bölgelerindeki yerleşimlerde sürdürülen kazılar dışında Marmara, Akdeniz ve Karadeniz kıyılarındaki birçok yerleşimde rastlanmaktadır (Böhlendorf-Arslan 2004: Karte 4, İnanan 2014: 150-161 ve 166 / Harita 1). Bu yerleşimlerin en önemlileri arasında aynı zamanda birer üretim merkezi olan Pergamon (Spieser 1996) ve Anaia / Kadıkalesi (Mercangöz 2013, İnanan 2013, Mercangöz-Doğer 2009, Doğer 2005) dir. Ayrıca Adramytteion (Çoruhlu 2002: 287), Kyme (Uggeri 2003), Smyrna (Doğer 2007: 118), Meandros Magnesia (Böhlendorf-Arslan 2004: Teil I: 248) yerleşimleri de bu aileye dahil edilen seramiklerin çok sayıda ele geçtiği merkezlerden sadece birkaçıdır.

Geç Bizans Kapları

Balatlar Kilisesi seramik buluntuları içinde en dikkat çeken ve sayıca en yoğun olan buluntu grubu Geç Bizans Kapları olarak tasnif ettiğimiz seramiklerdir. Hamur yapıları birbirine yakınlık gösteren bu kapların, bezeme kompozisyonlarındaki farklılıklar gözetilerek iki farklı grupta değerlendirilmesi uygundur. Bunlardan ilki şimdilik az

⁵ Kazımızın 2012 yılı sezonunda Gerçek Zeuksippus seramiklerine yakınlık gösteren hamur ve sır özelliklerini paylaşan 9 ağız, 1 amorf gövde ve 1 kaide parçası ele geçmiştir.

⁶ 2012 yılı kazı sezonunda Monokrom sırlı bu gruba ait çok uçuk renkli ve şeffaf sırlı 11 amorf, 3 kaide; yeşil sırlı 17 amorf, 4 kaide; Sarı renk tonlarında sırlanmış 46 amorf 14 kaide, 12 ağız parçasının yanında yine bu seramik grupları içinde değerlendirilebilecek 1 adet slip boyalı kaide ve 3 adet slip bezemeli amorf gövde parçası bulunmuştur.

sayıda örnekler temsil edilen, birbirine eşit uzaklıkta ve aynı genişlikte kazıma yapımını sağlayan tarak benzeri bir alet yardımıyla düzenlediği düşünülen bezeme stilinin uygulandığı parçalardır (Tablo 3, a-g). Zeuksippus Ailesi seramiklerinin bazı örneklerinde de eşmerkezli dairelerle bir arada kullanıldığı bilinen bu bezemenin farklı versiyonlarına sahip olan parçalarda⁷, haç biçimli kazıma; nispeten daha serbest olarak dikey ve kısa-kırık kazıma; iki oval tarama ile yapılan damla biçimlerinin yan yana dörderli, beşerli gruplar halinde dizilmesiyle ortaya çıkan bitkisel bezemeler yoğunluktadır (Kat. No: 10, 11, 12, 13, 14, 15). Parçaların hemen hepsinde, son derece parlak sarı ve yeşil sır kullanılarak kazıma dekorasyon daha canlı ve dikkat çekici görünüme kavuşturulmuştur. Bazı örneklerde mangan oksit kullanıldığı izlenmektedir. Genellikle kapalı kapların iç yüzeylerinin sırlanmadığı saptanmıştır, tek bir kaide parçasının sadece dış yüzeyinin sırlandığı görülmüşse de bu kaidenin tam formu hakkında kesin bir şey söylemek mümkün değildir.

Balatlar Kilisesi Kazısı seramikleri içinde yoğunluğu en fazla olan grup ise, yine Geç Bizans Kapları içinde değerlendirebileceğimiz “Çok Renkli Kazıma Dekorlu” kaplardır. Hemen hepsi halka kaideli, birçoğu küresel gövdeli olan küçük kaplarda ağız formları uç kısımları yuvarlatılmak yerine düzleştirilmiş dik ağız kenarları yoğunluk gösterir (Tablo 4, a-e). Aynı kaba ait olasılıkla düz dipli, küresel gövdeli, yatay ve dışa çekik kenarlı, yuvarlatılmış basit ağızlı ve iki kulplu kap da bu gruba dahil edilen formlar arasındadır (Kat. No: 20). Ayrıca çok az sayıda sırlı kulp parçası da ele geçmiştir. Zeuksippus Tipi taklit ve/veya türev üretimlerinin çok renkli seramikleriyle dekorasyon özellikleri açısından önemli benzerlikler taşıyan bu kap parçalarının hamur yapısı, sır kalitesi ve bazı form farklılıklarıyla, kazı buluntularımız içindeki diğer Zeuksippus Ailesi seramiklerinden ayrılmakta, ancak tarak bezemeli parçalarla hamur özellikleri açısından fazlasıyla benzeşmektedir. Birçoğu astar üzerine yapılan kazıma dekorasyonun üstüne, bazen kazıma dekorasyona uygun bazen serbest biçimde, sarı ve yeşil sırlarla ikinci kez dekore edilen kaplardır (Kat. No: 16, 17, 18, 19, 20). Bu seramikler canlı ve parlak görünümleriyle Geç Dönem Bizans seramiklerin en çok dağılım gösteren seramikleri arasında yer alır. Buluntular arasında kazıma dekorlu ve çok renkli 200’ü aşkın seramik parçası tasniflenmiştir. Bu parçaların çoğu, astar renkleri beyazımsı krem ve krem renklerinde yoğunlaşan küçük boyutlu kaselere aittir. Kalan parçaların önemli miktarı amorf ve çok küçük boyutlu olduğundan tam formları hakkında henüz bir fikre sahip olmadığımız gibi, kazıma bezemelerini tanımlamamız da hayli güçtür.

Bu kaplarda bezeme repertuarı çok zengindir (Tablo

5⁸). Dikey ve/veya yatay kazıma bantlar, damla şekilli kazıma içine yerleştirilmiş dikey-dalgalı kazıma, tüm gövdeyi kuşatan serbest elle çizilmiş, bazıları düzgün olmayan iç içe dairelerden, bazıları içleri nispeten düzenli ızgara kazıma ya da serbest-nispeten düzensiz kazıma ile doldurulmuş, deformasyona uğramış rozet bezemeler kaplar üzerinde sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Bunların yanında Süleyman düğümü motifinden gelişmiş sarmal kazıma desenlerin yanında ustanın kendi özgür arzusuyla şekillendirdiği, dikey çizgilerle böldüğü alanlar içine adeta el yazısı yazar gibi kesintisiz sıralar halinde devam eden dalgalı kazıma dekorasyonlar azımsanmayacak ölçüdedir. Bu kapların benzerleri için en çok Sinop İli’ne yakın bir dış merkez olan Kırım Yarımadası örnekleri üzerinde durulmuştur⁹. Bu parçaların özellikle tarak bezemeli örnekleri, Kırım’da bulunan ve kullanım evresi 1475 yılına dek süren bir Ceneviz Kalesi buluntularıyla paralellikler taşımaktadır. Kalenin buluntuları içindeki bu seramikler 1369-1475 arasına tarihlendirilmiştir (Kravcenko 1986: Fig.26-1, 4, 5,10, 11, 12; Myts 2009: Fig.199/3, Abaksina vd. 2006: Fig.142).

SONUÇ

Buluntularımız içindeki bazı form ve dekorasyon uygulamalarının, genel çerçevede Anadolu’da Ege Bölgesi yerleşimi buluntuları, Yunanistan Yarımadası ve Kırım örnekleriyle benzerliklerinden söz etmek mümkündür. Fakat bu kapların Balatlar Kilisesine hangi merkezden, hangi güzergah üzerinden ve yaklaşık olarak hangi tarihlerde getirildiklerine dair varsayımlarda bulunmak için ileriki kazı sezonlarında, seramik buluntuların artmasını ve diğer buluntu merkezleriyle, daha ayrıntılı biçimde karşılaştırma yapmamıza olanak vermesini beklemek gerekmektedir. Buluntularımız içindeki Beyaz Hamulu Mallar ve daha çok 11.-13.yüzyıllar arasında tarihlendirilen kırmızı hamurlu İnce Sgraffito, Ege Kapları ve Geniş Oyma kapların, Bizans seramikleri kronolojisi içindeki tarihlendirmelerine uygun biçimde değerlendirilmesi uygundur. Ancak Balatlar Kilisesi seramikleri içinde asıl dikkat çeken grup “Geç Bizans Kapları” adı altında sınıflandırdığımız seramiklerdir. 13.yüzyılda değişen Bizans seramik üretim teknolojisinin getirisi olarak taşıdıkları üçayak izleri, bu seramiklerin 13.yüzyıl ortası ve sonrasına tarihlendirilebileceklerini açıkça ortaya koymaktadır. Bunun yanında bir diğer geç dönem özelliği olarak, 12.yüzyıl ve sonrasında Bizans çömlekçilerinin ürettikleri kaselerini sgraffito desenler dekore ettikten sonra, sarı-kahve (demiroksit) ve yeşil (bakıroksit) renkli sırları kullanarak, kazıma motiflerini renklerle birleştire-

⁸ Geç Bizans Kaplarındaki kazıma repertuarı, sadece süslemeyle ayrı bir tablo halinde de sunulmuştur.

⁹ “Geç Bizans Kapları” adı altında sınıflandırdığımız seramik gruplarının değerlendirilmesinde, Kırım örnekleri konusunda bana yardımcı olan, Moskova Devlet Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Dr. Andrei Sazanov’a teşekkürlerimi sunarım.

⁷ 10 halka kaide ve 10 amorf gövde parçasında tarak bezemeli dekorasyon saptanmıştır.

rip, kap dekorasyonlarını zenginleştirmeye başladıkları bilinmektedir. Bu uygulamanın en güzel örnekleri olarak Zeuksippus seramikleri göze çarpmaktadır. Seramik ustaları sonraki dönemlerde, iki farklı renkteki sıı aynı kap üzerinde birleştirerek yepyeni bir moda yaratmışlar ve bu moda gerek Bizans egemenliğindeki topraklara, gerekse Bizans İmparatorluğunun ticari ilişkisinin kuvvetli olduğu bölgelere geniş bir dağılım göstermiştir. Bu gelişmeler dikkate alındığında, henüz üretim yerlerine ilişkin kesin bir veriye sahip olmadığımız ve çalışmamızda Geç Bizans Kapları adı altında sınıflandırdığımız iki gruba ait örneklerin yakın paralelleri, Sinop'un yakın coğrafyasındaki Kırım'da gerçekleştirilen kazılarda ele geçmiştir. En çok Kırım'daki Ceneviz kalesi buluntularında görülen benzer formlar ve bezeme repertuarına sahip seramikler 14.yüzyıldan 15.yüzyılın ilk yarısını kapsayan süreç içinde tarihlendirilmiştir. Balatlar Kilisesi kazı buluntuları içindeki benzerlerinin de 14.yüzyıl süresince ve hatta daha sonrasında da kullanılmış olması kuvvetle muhtemeldir.

Balatlar Kilisesi kazılarında ele geçen ve ilk incelemesi yapılan Bizans dönemine ait seramikler, ayrıntılı bir çalışmayı hak edecek ölçüde, birçok farklı gruba ait zengin dekorasyonlu örnek sunmaktadır. Seramiklerin tasniflenmesi ve kronolojik açıdan ilk değerlendirmesinin tamamlanmasını amaçlayan makalemiz, Balatlar seramik buluntuları araştırmalarının ilk aşamasıdır. Seramikler diğer kazı buluntularımız olan cam, maden ve kemik objelerin ve sikkelerin değerlendirilmesinin ardından, seramikler ile birlikte yeniden değerlendirilecek ayrıca kazı alanımızdaki buluntu-mekan ilişkisi bağlamında tekrar ele alınacaktır. Planlanan çalışmalar tamamlandığında, Balatlar Kilisesi seramik buluntularının Bizans seramik araştırmalarında önemli yer tutacağı öngörülmektedir.

KATALOG

KAT. NO: 1 (Tablo 1-a)

Envanter numarası: SBK12-437. Ağız çapı: 17. 8 cm. Yükseklik: 1. 7 cm. Hamur rengi: 5 YR 7/3. Sır rengi: Koyu kahverengi ve koyu yeşil. Tanım: Üçgen bir şekil içinde oval biçimli lekeli geometrik desen.

KAT. NO: 2 (Tablo 1-b)

Envanter numarası: SBK12-487. Kaide çapı: 4. 4 cm. Yükseklik: 3. 4 cm. Hamur rengi: 5 YR 8/2. Sır rengi: Açık sarı. Tanım: Bezemesiz.

KAT. NO: 3 (Tablo 1-c)

Envanter numarası: SBK12-487. Kaide çapı: 5. 4 cm. Yükseklik: 4 cm. Hamur rengi: 5 YR 8/1. Sır rengi: Koyu kahverengi ve koyu yeşil. Tanım: Merkezde koyu yeşil dairesel lekenin tüm çevresini kesintisiz dolanan zincir biçimli desen, tüm gövdeyi dolanan kahve-yeşil dairesel boyama.

KAT. NO: 4 (Tablo 2-a)

Envanter numarası: SBK12-243. Kaide çapı: 5. 3 cm. Ağız çapı: 16. 2 cm. Yükseklik: 6. 4 cm. Hamur rengi: 2. 5 YR 5/8. Sır rengi: Tondoda kahverengimsi koyu sarı sır lekeli, kabın iç yüzeyi beyaz astar üzerine şeffaf, uçuk sarımsı sır. Tanım: Tondoda iki eş merkezli kazıma daire ile sınırlandırılmış merkezi madalyon içinde, üç adet küçük daire, dairelerin her birinin içi, ortalarına kazınan birer dışa dönük çizgiyle iki parçaya ayrılarak, her dilimin içinde dikey birer "D" kazıma uygulanmış, dairelerin arasına ise ters üçgen kazımlar içinde eliptik bir kazıma çizgi eklenerek, tüm merkezi madalyon tek bir geometrik desenle doldurulmuş izlenimi verilmiş. İç yüzeyde üçayak izi.

KAT. NO: 5 (Tablo 2-c)

Envanter numarası: SBK12-423. Kaide çapı: 7. 4 cm. Yükseklik: 6. 6 cm. Hamur rengi: 2. 5 YR 6/5. Sır rengi: Uçuk sarı sır. Tanım: Tondoda iki eş merkezli daire, merkezden gövdeye uzanan beş-altı dişli tarak benzeri bir aletle yapılmış görünen ikişerli dikey kazımlar. Bu dikey kazıma çizgilerin bir kısmı, başlangıç bölümlerinden birbirlerinden ayrı olup yukarı doğru uzadıkça birleşmekte, bazıları ise tam tersi biçimde, başlangıç kısımlarında birleşip yukarı doğru ayrılarak "V" biçimi almakta. İç yüzeyde üçayak izi.

KAT. NO: 6 (Tablo 2-d)

Envanter numarası: SBK12-285. Kaide çapı: 6. 8 cm. Yükseklik: 3. 7 cm. Hamur rengi: 7. 5 YR 6/4. Sır rengi: Koyu sarı sır. Tanım: Tondoda üç eş merkezli daire kazıma, ortadaki kazıma daire geniş kazımadır.

KAT. NO: 7 (Tablo 2-g)

Envanter numarası: SBK12-289-316-390. Ağız çapı: 22 cm. Yükseklik: 3 cm. Hamur rengi: 2. 5 YR 6/5. Sır rengi: Koyu sarı. Tanım: Ağız kenarını dolanan üç eş merkezli daire, gövde sonunun ağız kenarına yakın kısmında tüm gövdeyi çevreleyen iki eş merkezli daire kazıma.

KAT. NO: 8 (Tablo 2-e)

Envanter numarası: SBK12-357. Kaide çapı: 7 cm. Yükseklik: 2. 5 cm. Hamur rengi: 2. 5 YR 5/6. Sır rengi: Açık sarı sır. Tanım: Tondoda iki küçük eş merkezli daire. İç yüzeyde üçayak izi.

KAT. NO: 9 (Tablo 2-f)

Envanter numarası: SBK12-460. Kaide çapı: 7. 2 cm. Yükseklik: 3. 9 cm. Hamur rengi: 7. 5 YR 6/4. Sır rengi: Açık sarı sır. Tanım: Tondoda tam merkezde bir nokta, bu noktadan sarmal biçimde genişleyen bir spiral kazıma, spiral kazımanın kenarlarında üç dikey kazıma çizgi gövdeye uzanmakta.

TABLO 1

a. Kat. no: 1

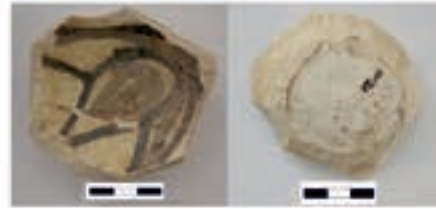
b. Kat. no: 2

d.

c. Kat. no:3

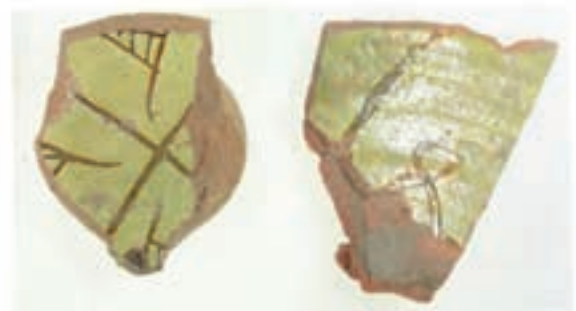
e.

f.

g.

h.

TABLO 2

a. Kat. no: 4

b.

c. Kat. no: 5

g. Kat. no: 7

d. Kat. no: 6

e. Kat. no: 8

f. Kat. no: 9

KAT. NO: 10 (Tablo 3-a, Tablo 5-a)

Envanter numarası: SBK12-357. Kaide çapı: 6 cm. Yükseklik: 2. 3 cm. Hamur rengi: 7. 5 YR 6/4. Sır rengi: Koyu kahverengimsi sarı sır ile açık sarı sır. Tanım: Üç dişli taraklı bezeme. Üçerli kazımların uç kısımları aynı merkezde, birbirleri içinden çıkarılarak horizontal bir görünüm kazanmış, bu kazıma aynı zamanda desene, bitkisel bir görünüm etkisi de yaratmıştır. İç yüzeyde üçayak izi.

KAT. NO: 11 (Tablo 3-b, Tablo 5-b)

Envanter numarası: SBK12-224. Kaide çapı: 5. 4 cm. Yükseklik: 1. 8 cm. Hamur rengi: 5 YR 6/6. Sır rengi: Kahverengimsi koyu sarı ve koyu yeşil sır. Tanım: Dört dişli taraklı aletle yapılmış çizgisel kazıma desen. Dikey ve yatay dörderli kazıma ile bir yapılan haç biçimli desen, kolları arasından gövdeye uzanan, dörderli dikey kazıma çizgilerle sekiz kollu bir geometrik desene dönüştürülmüş. İç yüzeyde üçayak izi.

KAT. NO: 12 (Tablo 3-c, Tablo 5-c)

Envanter numarası: SBK12-299. Kaide çapı: 6. 2 cm. Yükseklik: 4 cm. Hamur rengi: 2.5 YR 6/5. Sır rengi: açık sarı ve açık yeşil sır. Tanım: Küçük boyutlu kabın tüm iç yüzeyi ilk bakışta serbest görünen ancak nispeten düzenli sayılabilecek geometrik kompozisyonla süslenmiş. Dörderli-düz kazıma çizgiyle kap yüzeyi ikiye bölünmüş, iki yan bölüm de bu ortadaki çizgiye dik uzanan üçerli-düz çizgilerle kazanmış, bazı kısımlarda bu çizgilerin arası aynı aletle daha titrek biçimde yatay kesintilerle zikzakları anımsatan biçimde aşağı doğru hareket ettirilerek daha hareketli bir görünüm elde edilmiş. İç yüzeyde üçayak kalıntısı.

KAT. NO: 13 (Tablo 3-d, Tablo 5-d)

Envanter numarası: SBK12-411. Kaide çapı: 8. 2 cm. Yükseklik: 5. 4 cm. Hamur rengi: 5 YR 6/6. Sır rengi: Tondoda leke halinde koyu yeşil sır, tüm kap gövdesi sarı sırlı. Tanım: Tondoda iki eş merkezli daireden oluşturulmuş bir merkezi madalyon, bu iki daire arasındaki bölüm dört-beş dişli tarak yardımıyla kısa ve birbirine çok yakın aralıklı dik çizgili gruplar halinde kazanmış, her dörderli-beşerli kazıma çizgi arası boşluk bırakılmış. İç yüzeyde üçayak izi.

KAT. NO: 14 (Tablo 3-e, Tablo 5-e)

Envanter numarası: SBK12-491. Kaide çapı: 7 cm. Yükseklik: 3. 85 cm. Hamur rengi: 5 YR 6/6. Sır rengi: Koyu sarı ve açık yeşil sır. Tanım: Tondoda Süleyman düğümü motifli çeşitlemesi olan bir desen bulunmakta. İç yüzeyde üçayak izi.

KAT. NO: 15 (Tablo 3-f, Tablo 5-f)

Envanter numarası: SBK12-204-167. Ağız çapı: 21. 2 cm. Yükseklik: 5. 7 cm. Hamur rengi: 5 YR 7/6. Sır rengi: Koyu turuncumsu sır ve yeşil sır. Tanım: Dik ağız

kenarının en uç kısmına ve ağızın dikleşmeye başladığı bölüme yapılan ikişer eş merkezli kazıma ile bir bant oluşturulmuş, bu bantın arasında kalan kısım tüm dik ağız kenarını dolanan ve simetrik olmayan yarım yuvarlak bir çizgiyle başlayıp, el yazısı yazar gibi kazıma kalemi hiç kaldırılmadan hafif aşağıya çekilerek dairesel biçimde kıvrılıp yukarı döndürülmüştür. Öyle ki, dalgalı kıvrımlar arasındaki bölümler bazı kısımlar yarım daire bazılarında ise daha oval bir biçim halini almıştır. Gövde ise ikişer dikey kazıma çizgiyle bölümlere ayrılıp tüm aralar yatay düzende, yine el yazısı hissi verecek şekilde satır satır düzenlenerek ağız kenarındaki kazıma desenin ayrıntıda nispeten daha düzensiz, küçük ve sıkı biçimiyle doldurulmuş.

KAT. NO: 16 (Tablo 4-a, Tablo 5-g)

Envanter numarası: SBK12-390. Kaide çapı: 6. 5 cm. Ağız çapı: 13. 6 cm. Yükseklik: 8 cm. Hamur rengi: 2.5 YR 6/5. Sır rengi: kahverengimsi koyu sarı ve açık yeşil sır. Tanım: Dik ağız kenarında iki eş merkezli daire kazıma, gövdenin ağıza yakın kesiminde tüm gövdede kesintisiz devam eden spirallerle başlayıp iç içe daireler görünümüne bürünen geometrik desenler. İç yüzeyde üçayak izi.

KAT. NO: 17 (Tablo 4-b, Tablo 5-h)

Envanter numarası: SBK12-342. Kaide çapı: 7. 4 cm. Yükseklik: 8 cm. Hamur rengi: 6. 5 YR 6/6. Sır rengi: koyu sarı ve koyu yeşil sır akıtmalı. Tanım: Dik ağız kenarına sahip olduğu düşünülen kabın merkezi boş bırakılmış, gövdenin ağız kısmına yakın olan tüm iç yüzeyi, yan yana yerleştirilen 6 adet geometrik desenle bezenmiş. İkişer eliptik çizgiyle sınırlandırılan bu küçük dairesel desenlerin tam ortalarında, daireleri ikiye bölen dikey-dalgalı kazıma çizgiler bulunmakta. Bu eliptik desenlerin aralarında beliren üçgen boşluklara ise birer spiral kazıma yapılmış. İç yüzeyde üçayak izi.

KAT. NO: 18 (Tablo 4-c, Tablo 5-i)

Envanter numarası: SBK12-491. Ağız çapı: 18. 4 cm. Yükseklik: 7. 3 cm. Hamur rengi: 7. 5 YR 6/6. Sır rengi: Koyu sarı ve koyu yeşil sır. Tanım: Kap içinde dik ağız kenarı üzerinde serbest el hareketleriyle oluşturulmuş, kesintisiz biçimde devam eden, birbiri içine geçmiş, eliptik dairesel kazıma bant. Gövde üzerinde ikişer-dikey kazıma çizgiyle bölünmüş alanların içleri ve tüm ara boşlukları, dik ağızdaki serbest dairesel kazıma çizgilerle, boş yer bırakılmaksızın kazanmış. Dışta, dik ağız kenarı çevresi birbirine ters yönde hafif yatay-düz çizgilerin çizimiyle oluşturulmuş, aralıklı-çapraz tarama bant.

KAT. NO: 19 (Tablo 4-d, Tablo 5-j)

Envanter numarası: SBK12-etüd 53-296. Kaide çapı: 7 cm. Ağız çapı: 17 cm. Yükseklik: 9 cm. Hamur rengi: 7. 5 YR 7/4. Sır rengi: Koyu sarı ve koyu yeşil sır. Tanım: Tondoda iki eş merkezli daire. Gövdenin dik ağız kenarının

TABLO 3

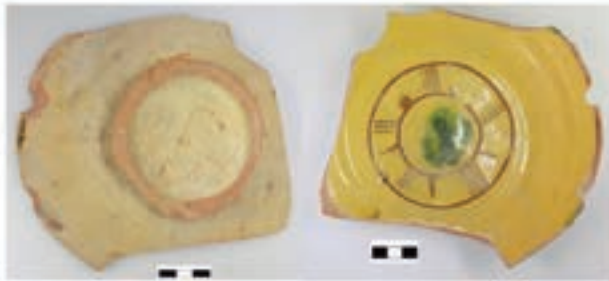
a. Kat. no: 10

b. Kat. no: 11

c. Kat.no: 12

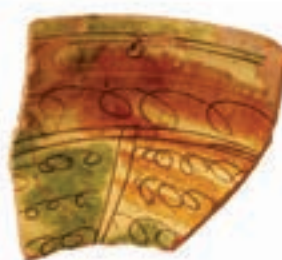
d. Kat. no: 13

g.

e. Kat. no: 14

f. Kat. no: 15

TABLO 4

a. Kat. no: 16

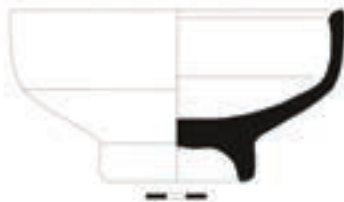
c. Kat. no: 18

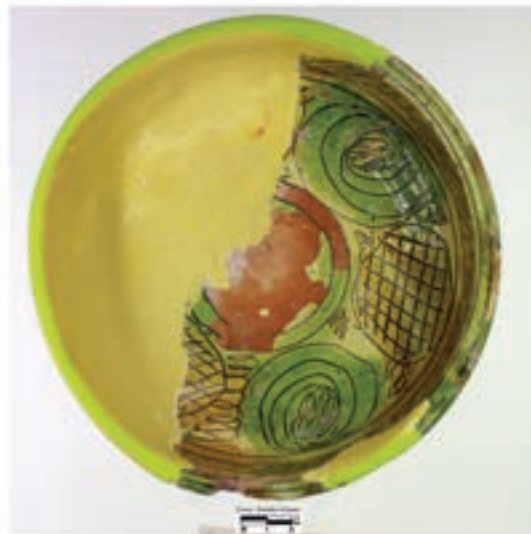
b. Kat. no: 17

e. Kat. no: 20

d. Kat. no: 19

rıyla birleştiği kesimde iki eş merkezli daire. Bu dairelerin arasında kalan gövde kısmı, orijinalde 6 adet madalyonvari desenle bezenmiş. Bu madalyonlarda iki farklı düzenleme mevcut. Bir madalyon ızgara şeklinde yatay ve dikey düz çizgilerle taranmış, ikinci uygulamada üç veya dört eş merkezli daire kazımanın en içtekinin içi, düzensiz dalgalı çizgilerle doldurulmuş. Ayrıca dik ağız kenarı içi de dikey ve yatay çizgilerle çapraz tarama bant şeklinde süslenmiş. İç yüzeyde üçayak izi.

KAT. NO: 20 (Tablo 4-e, Tablo 5-k)

Envanter numarası:SBK12. Ağız çapı: 4. 6 cm. Yükseklik: 10. 5 cm. Hamur rengi: 7. 5 YR 6/4. Sır rengi: Koyu sarı ve koyu yeşil sır akıtmalı. Tanım: Dış yüzeyde, dışa çekik ağız kenarında serbest-yatay kazıma çizgiler, gövde ikişer, dikey kazıma çizgiyle dikdörtgen bölümlere ayrılmış ve her bölüm aşağıdan yukarıya doğru kesintisiz dalgalı çizgisel kazıma desenle doldurulmuş. Kulp üzerinde de aynı dalgalı-kazıma çizgi mevcut.

TABLO 5

GEÇ BİZANS KAPLARI KAZIMA REPERTUARI

a. Kat.no:10

b. Kat.no:11

c. Kat. no: 12

d. Kat. no: 13

e. Kat. no: 14

f. Kat. no: 15

g. Kat. no: 16

h. Kat. no: 17

i. Kat. no: 18

j. Kat. no: 19

k. Kat. no: 20

KAYNAKÇA

- Abaksina, C.B., Kirilko, V.P., Myts, V.L.M. 2006
Materialy Yuzhno-Krymskoy Arkheologicheskoy Ekspeditsii, Otchet, ob Arkheologicheskikh Issledovaniyakh Srednevekovoy Kreposti Chembalo (g. Balaklava) v 2005.g, Sankt-Peterburg Simferopol.
- Armstrong, P. 1991
“A Group of Byzantine Bowls From Skopelos’ Oxford Journal of Archeaology 10: 335-347.
- Armstrong, P. 1992: ‘Zeuxippus Derivative Bowls From Sparta’, Philolakon Lakonian Studies in Honour Of Hector Catling. Ed. J. M. Sanders. London: 1-9.
- Armstrong, P. 1997
“Byzantine Glazed Ceramic Tableware in the Collection of Detroit Institute of Arts”, Bulletin of Detroit Institute of Arts, Vol.71, No: 1-2, Detroit: 4-15.
- Bryer, A., Winfield, D. 1985
The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos I. Washington.
- Böhlendorf-Arslan, B. 2004
Glasierte Byzantinische Keramik Aus Der Turkei. İstanbul.
- Çoruhlu, T. 2002
“Adramyttion Antik Kenti 2001 Nekropol Kazısı Ortaçağ Keramik Buluntuları”, VI.Ortaçağ - Türk Dönemi Kazı Sonuçları ve Sanat Tarihi Sempozyumu, (08-10 Nisan 2002) Bildiriler, Kayseri: 281-298.
- D’Amico, E. 2005
“Glazed White Ware in the Italian Peninsula:Proposals for a Study”, Byzas 7: 215-238.
- Dark, K. 2001
Byzantine Pottery. Germany.
- Doğer, L. 1998
“İzmir Arkeoloji Müzesi Koleksiyonları’ndaki Sualtı Buluntusu Slip Teknikli Bizans Seramikleri”, Adalya No.III: 179-194.
- Doğer, L. 2000
İzmir Arkeoloji Müzesi Örnekleriyle Kazıma Dekorlu Ege - Bizans Seramikleri. İzmir.
- Doğer, L. 2005
“Kuşadası Kadıkalesi/Anaia Kazısı 2003 Yılı Bizans Dönemi Seramik Buluntuları”, E.Ü. Sanat Tarihi Dergisi, Lale Bulut’a Armağan, XIV/1 (Nisan 2005), İzmir: 105-133.
- Doğer, L. 2007
“Byzantine Ceramics: Excavations at Smyrna Agora (1997-98 and 2002-03)”, Byzas 7: 97-122.
- Doğer, L. 2010
“Daskyleion Kazılarında Yeni Buluntular: Beyaz Hamurlu Yeşil Ve/ Veya Kahverengi Boyalı Bizans Seramikleri (Sırlı Beyaz Mal IV-GW W IV)”, Bizans Ve Çevre Kùltürler, Prof. Dr. S. Yıldız Ötüken’e Armağan, İstanbul:164-176.
- Doğer, L. 2012
Daskyleion II, Hisartepe/Daskyleion Kazısı Bizans Seramikleri, Prof. Dr. Tomris Bakır’a Armağan, İstanbul.
- Hayes, J.W. 1992
Excavations At Saraçhane In İstanbul, Volume 2, The Pottery, New Jersey.
- Højte, J. M. 2009
“The Death and Burial of Mithridates VI”, Mithridates VI and The Pontic Kingdom, Black Sea Studies : The Danish National Research Foundation’s Centre For Black Sea Studies, Ed. J.M. Højte, Denmark:121-130.
- İnanan, F. 2013
“Zeuxippus Type Ceramics and Samples from Kadıkalesi/Anaia, Kusadası”, Byzantine Craftsmen-Latin Patrons, Reflections from the Anaian Commercial Production in the Light of the Excavations at Kadıkalesi nearby Kuşadası, Ed.Prof.Dr. Z.Mercangöz, Ege Yayınları, İstanbul: 59-76.
- İnanan, F. 2014
“Zeuxippus Tipi Seramiklerin Anadolu’daki Dağılımları”, Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakùltesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl:15, Sayı:26, 2014/1, Bursa: 149-166.
- Köroğlu, G. 2012
“Sinop Balatlar Kilisesi 2010 ve 2011Yılı Kazı Çalışmaları”, Uluslararası Katılımlı XV. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu: 523-537.
- Köroğlu, G. 2012
“2010 Yılı Sinop Balatlar Kilisesi Kazısı”. 33.Kazı Sonuçları Toplantısı Cilt 3: 65-76.
- Köroğlu, G. 2013:
“Sinop Balatlar Kilise 2011 Yılı Kazı Çalışmaları”, 34.Kazı Sonuçları Toplantısı Cilt 3: 313-324.

- Kravchenko, A.A. 1986
Srednevekovyi Belgorod na Dnestre (kon. XIII–XIV)
(The Medieval Belgorod on the Dniestr (end of 13th–
14th c.). Kiev.
- Megaw, A. H. S. 1975
“An Early Thirteenth-Century Aegean Glazed Ware”,
Studies in Memory of David Talbot Rice. Ed. G.Robert-
son - G.Henderson, Edinburg: 34-45.
- Megaw, A. H. S. 1968
“Zeuxippus Ware”, The Annual British School at Athens
63: 67-88.
- Megaw, A.H.S. 1989
“Zeuxippus Ware Again”, Bulletin de Correspondence
Hellénique (BCH) Supplement XVIII: 260-266.
- Myts, V.L. 2009
Kaffa i Feodoro v XV v. Kontakty i konflikty (Kaffa and
Theodoro in the 15th century. Contacts and conflicts),
Simferopol Universum : 2009
- Mercangöz, Z. 2013
“Latin Patrons of Commercial Production in Kadıkalesi/
Anaia’, Byzantine Craftsmen-Latin Patrons, Reflections
from the Anaian Commercial Production in the Light of
the Excavations at Kadıkalesi nearby Kuşadası, Ed.Prof.
Dr. Z.Mercangöz, Ege Yayınları, İstanbul: 25-58.
- Mercangöz, Z. ve Doğer, L. 2009
“Kuşadası, Kadıkalesi/Anaia Bizans Sırlı Seramikleri”,
I. ODTÜ Arkeometri Çalıştay. Türkiye Arkeolojisi’nde
Seramik ve Arkeometrik Çalışmalar. Prof. Dr. Ufuk Esin
Anısına, 7–9 Mayıs 2009, Ankara: 83-101.
- Papanikola-Bakirtzis, D. 1999
Byzantine Glazed Ceramics , The Art of Sgraffito, At-
hens.
- Spieser, J.M. 1996
Die Byzantinische Keramik Aus De Stadtgrabung Von
Pergamon, Berlin 1996
- Uggeri, S.P. 2003
“Zeuxippus Ware”:Novita Da Kyme Eolica (Turchia’’,
ACTES (IIPAKTIKA), Thessaloniki,11-16 Octobre
1999, Athènes: 81-90.
- Vroom, J. 2006
“Some Byzantine Pottery Finds From Kaman:Kalehö-
yük: A first Observation”, Anatolian Archaeological Stu-
dies, Vol.XV, Kaman-Kalehöyük 15, Japan: 163-169.

TARİHİ YARIMADA’NIN BAZI BİLİNMEYEN BİZANS DÖNEMİ SARNIÇLARI

A REVIEW OF SOME UNKNOWN BYZANTINE CISTERNs IN HISTORICAL PENINSULA

Kerim Altuğ*

Anahtar Sözcükler: Sarnıç, Bizans Mimarlığı, İstanbul, Tarihi Yarımada, Topografya.

Keywords: Cistern, Byzantine Architecture, Istanbul, Historical Peninsula, Topography.

ÖZET

İstanbul’da kent arkeolojisine dair sistematik bilimsel kazıların yoksunluğu nedeniyle, kentin geçmişine ait arkeolojik bulgular genellikle inşaa faaliyetleri kapsamında gerçekleştirilen kazılar ile ortaya çıkarılmaktadır. Marmaray gibi büyük ölçekli projelerin kurtarma kazılarına kıyasla, özellikle parsel bazında gerçekleştirilen temel kazılarından elde edilen arkeolojik bulgular kayda geçirilmelerine rağmen, bu veriler genellikle ilgili kurumlardaki arşiv dosyalarında kalmakta ve akademik camiaya tanıtılamamaktadır.

Bu makalede, İstanbul Tarihi Yarımada’daki temel kazılarında ortaya çıkarılan, daha önce yayınlanmamış ya da mevcut yayınlardan sınırlı bilgiler edinebildiğimiz bir grup Bizans Dönemi sarnıç kalıntısı, arşiv verileri ve görsel belgelerle desteklenerek sunulmaktadır.

ABSTRACT

Due to the absence of systematical archaeological excavations elsewhere in Istanbul, like other archaeological discoveries, surviving remains of Byzantine cisterns sometimes appear during the rescue excavations for construction activities at Historical Peninsula. However, even if these remains are well documented, the valuable data usually stays in the related official archive files and cannot be introduced to the academic community. Construction of modern buildings over these remains may be allowed with permissions by government authorities on condition of their protection. Today, many remnants of these unpublished structures preserved under the basements of many commercial and residential buildings, but these are unlikely to be detected unless a systematical research is undertaken in the archives.

In this article, a group of previously unpublished cisterns or currently published works which include brief descriptions without further details in order to provide data for purpose of the research will be introduced.

* Dr. Arkeolog. e-posta: kerimaltug@hotmail.com

GİRİŞ

Tarihi Yarımada'da yapılan inşaat temel kazılarında kimi zaman sarnıçlara rastlanmaktadır. Ancak, bu yapılar kayda geçseler dahi çoğunlukla müze ya da koruma kurulu arşivlerindeki ilgili parsel dosyalarında kalmakta ve akademik camiaya tanıtılamamaktadırlar. Temel kazıları sonucu ortaya çıkarılmış sarnıçların bir kısmına ait kalıntıların korunması suretiyle üzerlerine inşaat yapılmasına izin verilebilmektedir. Günümüzde pek çok apartman ve iş hanının bodrum katlarında bulunan bu kalıntılar yayınlara geçmemiş olduklarından, arşiv taraması yapılmadıkça tespit edilebilmeleri mümkün olmamaktadır.

Bu bakımdan, mevcut literatüre ilave olarak, arşiv taraması ile tespit edilen kalıntıların yerinde incelenmesi sonucu Tarihi Yarımada'daki Bizans Dönemi sarnıçlarının tam bir katalogunun hazırlanması, ayrıca elde edilen arkeolojik malzemenin analizinin yapılması amacıyla İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Tarihi Bölümü'nde Prof. Dr. İlknur Kolay danışmanlığında hazırlanan yazarın doktora tezi, sarnıçlar üzerine ileride yapılacak çalışmalara bir temel oluşturması beklentisi ile gerçekleştirilmiştir (Altuğ, 2013).

Tarihi Yarımada'da bulunan Bizans Dönemi sarnıçlarının kataloglama çalışması kapsamında, günümüze ulaşmış sarnıç yapıları ile birlikte, bugün mevcut bulunmayan örnekler de yer almaktadır. Gerçekleştirilen detaylı literatür ve arşiv taramasının yanı sıra, özellikle kaynaklardan bilinen, ancak günümüzdeki konumları belirsiz olan sarnıçların tespiti için Pervititch, Alman Mavileri, Stolpe, Kleiss ve Müller-Wiener haritaları üzerinde çalışma yapılmıştır. Tüm yapı kalıntılarının güncel kadastral bilgileri tespit edilmiş, her bir yapı için arkeometrik ve boyutsal bilgi, kullanılan materyal türünün değerlendirmesi, korunma durumu ve görsel belgeleme açısından fotoğraflarını içeren ve iki nüshadan oluşan yapı bilgi fişleri hazırlanmıştır. Ayrıca, spesifik malzemelerin çizimleri ve planlar tedarik edilerek kayıt sistemine dahil edilmiştir. Yapıların tarihllemeleri yapılarak restorasyon kayıtları ve günümüzdeki kullanım durumları hakkındaki mevcut bilgiler gözden geçirilmiştir.

Çalışma kapsamında 158 sarnıç ve sarnıca dönüştürülmüş çeşitli altyapılar kataloglanarak mimari özellikleri

ve kent topografyasına katkıları açısından detaylı incelemeye tabi tutulmuşlardır. İncelenen yapılar arasında, hakkında yayına rastlamadığımız dikkat çekici örnekler olan İstanbul Lisesi Altındaki Sarnıç, Vefa Kilise Camisi'nin Batısındaki Sarnıç, Vefa Meydanı Sarnıcı, Sarnıçlı Han Sarnıcı, Vidinli Tefik Paşa Caddesi Sarnıcı, Kirmasti Sarnıcı ve Fethiye Caddesi Sarnıcı, Tarihi Yarımada'daki sarnıçların planlama ilkeleri ve yapım teknikleri açısından incelendiği makale kapsamında daha önceden tanıtılmıştır (Altuğ, 2012).

Aynı amaçla bu çalışmada, söz konusu tez kapsamında incelenen daha önce yayınlanmamış ya da mevcut yayınlarda fonksiyona dair yeterli tespit bulunmayan, dolayısıyla hakkında sınırlı bilgilere sahip olduğumuz, çalışmanın amacına faydalı olacak ölçüde veri sağlayabilen bir grup sarnıç tanıtılmaktadır (Çizelge, 1), (Şekil, 1).

Şek. 1 - İncelenen sarnıçların Tarihi Yarımada'daki dağılımı (Kerim Altuğ).

1. Saraçhane Çıkmazı Sarnıcı

Sarnıca ait kalıntılar, Cankurtaran Mahallesi, Saraçhane Çıkmazı Sokak'ta 1971 yılında gerçekleştirilen inşaat temel kazısı esnasında ortaya çıkarılmıştır. Büyük ölçüde tahribata uğramış olan sarnıcın yalnızca beden duvarının köşe kısmına ait küçük bir bölümü tespit edilebilmiş olup

duvar kalıntısı yanında gerçekleştirilen sondajla, yol seviyesinden 5.50 m. aşağıda sarnıcın zemin seviyesine ulaşılmıştır. İnşa tekniği açısından Erken Bizans Dönemi'ne tarihlendirilmesi mümkün olan kalıntının beden duvarı 4-4.45 cm. tuğla ve 5-6 cm. arasında değişen derz kalınlığına sahiptir. Duvar yüzeyi 4-5 cm. kalınlığında hidrolik sıva ile kaplıdır. Payandalarla desteklenmiş olan sarnıç kalıntısının günümüze ulaşan tek köşesi su basıncına karşı pahlı düzenleme ortaya koymaktadır. Planı ve örtü sistemi hakkında bilgi sahibi olamadığımız yapı fotoğraflanarak inşaatın devam etmesine izin verilmiştir. Üzerinde apartman bulunan sarnıçtan günümüze ulaşan herhangi bir kalıntı bulunmamaktadır (Şekil, 2).

2. Işık Sokak Sarnıcı

Mese güzergâhında ve Binbirdirek (Philoksenos?) Sarnıcı'nın hemen kuzeyinde bulunan sarnıç, Binbirdirek Mahallesi, Divan Yolu Caddesi ile Işık Sokak kesişiminde gerçekleştirilen temel kazısında ortaya çıkarılmış oldukça küçük ölçülerde bir yapıdır. 3.60x2.30 m. ölçülerinde dikdörtgen planlı olan sarnıç, iki adet paye tarafından iki sahna ayrılmakta olup meydana gelen 1.80 m. yüksekliğindeki bölümlerin üzeri beşik tonozla örtülü sade bir mekândan oluşmaktadır. Merdiveni bulunmayan sarnıcın iç kısmı bütünüyle hidrolik sıva ile kaplıdır. Sarnıç belgelendikten sonra kaldırılarak inşaat devam ettirilmiştir. Günümüze ulaşan herhangi bir kalıntısı bulunmamaktadır (Şekil, 3).

3. Mercan Sarnıcı

Mercan Mahallesi, Fuat Paşa Caddesi ile Çökelek Sokak kesişiminde yer almakta olan binanın bodrum katının tamamı Erken Bizans Dönemi'ne ait sarnıcın bir bölümünü içermektedir. Sarnıcın bu bölümünde yapılan incelemede, sarnıcın yandaki binanın ve Fuat Paşa Caddesi'nin altına doğru devam ettiği anlaşılmış, ancak bu kısma girmek mümkün olmamıştır (Özgümüş, 2006). Üç adedi yan duvara gömülü olarak izlenebilen sarnıç toplam dokuz sütunla dört sahna ayrılmıştır. Üst örtüsünü çapraz tonozların meydana getirdiği yapıda beşinci yüzyıl özelliği sergileyen tamamlanmamış sütun başlıklarının tümü birer imposta sahiptir. İncelenebilen kısımları oldukça iyi korunmuş olarak günümüze ulaşan sarnıcın zemini betonla kaplanarak, iç kısmı tümüyle yeniden sıvanmış, sütunları da dâhil olmak üzere boyanmıştır. Günümüzde, üzerine inşa edilmiş işletmenin deposu olarak kullanılmaktadır. Sarnıcın yayınlarda geçmeyen uzantısı olduğu tahmin edilen bir diğer kalıntı ise, 1984 yılında Ali Paşa Sarayı'nın bulunduğu parselde yapımına başlanan katlı otopark temel kazısı esnasında, kazı alanının güneybatı köşesinde, Semaverci Sokak ile Fuat Paşa Caddesi'nin kesiştiği yerde Osmanlı Dönemine ait yapı kalıntıları ile birlikte kısmen ortaya çıkarılmıştır. Açığa çıkan bölümünün uzunluğu 11 m., yüksekliği ise 4 m. olan kalıntıda,

üç adedi başlıksız dört adet mermer sütundan oluşan bir sıra ve sarnıcın nispeten daha iyi korunmuş kuzeydoğu köşesinde, kabaca işlenmiş bir başlık taşıyan sütun üzerinde çapraz tonozlu örtü tespit edilmiştir. İnşaat çalışması esnasında kuzeydoğu köşesi tahrip olan sarnıcın bir kısmı daha inşaat sürecinde yıkılmıştır. Kalıntı, rölövesi çıkarılmadan kapatılarak yol seviyesi altında bırakılmıştır (Şekil, 4).

4. Nuruosmaniye Caddesi'ndeki Küçük Sarnıç

Molla Fenari Mahallesi, Nuruosmaniye Caddesi üzerinde 1987 yılında yıkılarak ortadan kalkan ve günümüzde üzerinde Orient Bazaar adlı iş yeri bulunan Nuruosmaniye Sarnıcı'nın hemen kuzeyinde, 1980 yılında gerçekleştirilen temel kazısı ile kısmen ortaya çıkarılmış bir Erken Bizans Dönemi sarnıcıdır (Forchheimer-Strzygowski, 1893; Altuğ, 2013). Yan parselde doğru devam ettiği anlaşılan kalıntının tespit edilebilen yüksekliği 5.50 m. olarak ölçülmüştür. Duvarların yapımında 36x36 cm. genişliğinde ve 4 cm. kalınlığında tuğla ve horasan harç kullanılmış olan yapıda derz kalınlığı yer yer 4-5 cm. arasında değişmektedir. Sarnıcın iç duvarları 4 cm. kalınlığında hidrolik sıva ile kaplıdır. Sarnıç kalıntısının doğusunda, yan parselde bitişik olarak, 4.50 m. yüksekliğinde ve 1.86 m. çapında in situ konumda bir sütun gövdesi tespit edilmiştir. Bu sütunun yakınında, yere düşmüş durumda 2.25 m. ölçüsünde yarım bir sütun, hemen yanında ise İonik impost tipte bir sütun başlığı gün ışığına çıkarılmıştır. Parselin güney kısmında ise, sarnıcın uzantısı olduğu düşünülen oldukça küçük ölçülerde ve dikdörtgen formda bir diğer kalıntı daha tespit edilmiş, aynı şekilde 36x36 cm. genişliğinde tuğlalar ve horasan harç ile inşa edilmiş kalıntıda derz kalınlıkları 4-5 cm. olarak ölçülmüştür. Her iki kalıntının da üst örtüsü, üzerlerinde bulunan binanın inşası esnasında tahrip edilmiştir. Bu bakımdan örtü sistemi hakkında kesin bir bilgi öne sürmek mümkün olmamıştır. Sarnıca ait günümüze ulaşan herhangi bir kalıntı bulunmamaktadır (Şekil, 5).

5. İstanbul Lisesi Yurt Binası Sarnıcı

Hobyar Mahallesi, Cemal Nadir Sokak'ta yer alan İstanbul Lisesi yanında 1973 yılında inşa edilen yurt binasının temel kazısı sırasında Erken Bizans Dönemi'ne tarihlenen kuzeydoğu-güneybatı yönelimli bir sarnıç kalıntısı ortaya çıkarılmıştır. Yalnızca küçük bir kısmı belgelenebilen sarnıç, dikdörtgen planlı olup üzerleri beşik tonozla örtülü, birbiri ile bağlantılı iki mekândan meydana gelmektedir. Duvarların yapımında 36x36 cm. genişliğinde ve 5 cm. kalınlığında tuğla ve horasan harç kullanılmış olan yapıda derz kalınlığı yer yer 4-6 cm. arasında değişmektedir. Tümüyle hidrolik sıvayla kaplı olan sarnıcın köşeleri su basıncına karşı pahlı düzenlemeye sahiptir. Belgelenebilen kısmı 11.30x7.30 m. ölçülerinde olan kalıntının yüksekliği 3.90 m. olarak ölçülmüştür. Bulunduğu alanda in-

şaat devam edeceğinden, rölövesi çıkarıldıktan sonra yapı kaldırılmıştır (Şekil, 6). Bu sarnıcın yanı başındaki İstanbul Lisesi'nin bodrum katında yer alan ve Erken Bizans Dönemi'ne tarihlenen bir diğer sarnıç ise oldukça sağlam durumda günümüze ulaşmıştır (Altuğ, 2012).

6. Besler Han Sarnıcı

Hobyar Mahallesi, Hanımeli Sokak'ta yer almakta olan sarnıç kalıntısı 1988 yılında gerçekleştirilen inşaat temel kazısında ortaya çıkarılmıştır. Sarnıç, kaynaklarda Venedik, Pisa ve Ceneviz yerleşimlerinin mevcudiyeti bilinen ve Bizans Dönemi'nde yoğun olarak yerleşim görmüş olan Zeugma adlı bölgede bulunmakta ve genellikle Botaniates Sarayı'nın alt yapısı ile ilişkilendirilen Acımusluk Sokağı Sarnıcı'nın doğusunda yer almaktadır (Özgümüş, 2009). Örtü sistemi günümüze ulaşmamış olan kalıntı 6x11.50 m. ölçülerinde olup duvar kalınlığı 0.85-1.50 m. arasında değişmektedir. Dönemi tespit edilemeyen sarnıcın ölçülebilen yüksekliği yaklaşık 4 m.'dir. 35x35 cm. ölçülerinde ve 3.50 cm. kalınlığında tuğlalardan örülmüş beden duvarında derz kalınlığı 4 cm.'dir. Sarnıç içerisinde duvarlara bitişik beş adet paye bulunmaktadır. Köşelerde görülen dışbükey formu düzenlemelerin su basıncına karşı geç dönem onarımlarına işaret eden istisnai bir uygulama olduğu düşünülen sarnıcın duvarlarında hidrolik sıva kalıntıları mevcuttur (Altuğ, 2012). Besler Han'ın alt katında korunmakta olan sarnıca ait kalıntı, günümüzde kumaş deposu olarak kullanılmaktadır (Şekil, 7).

7. Süleymaniye Sıbyan Mektebi Avlusundaki Sarnıç

Süleymaniye Külliyesine ait sıbyan mektebinin avlusunda bulunan, küçük ölçülerde sarnıç yapısıdır. Merdiveni bulunmayan sarnıca avluda bulunan kuyudan girilebilmektedir. Orta Bizans Dönemi'ne tarihlendiği düşünülen sarnıç, dikdörtgen planlı olup, iki adet sütuna sahiptir. Sarnıcın beden duvarları, her biri bir sütun tarafından taşınan, iki adet tuğla ve horasan örgülü kemerli hatlı vasıtasıyla birbirine bağlanmıştır. Ağırlığı yatay olarak dağıtmak ve duvarların düşey olarak çatlamasını önlemek amacıyla yapılan bu uygulama bakımından, İstanbul'daki Bizans sarnıçları içerisinde istisnai bir örnek olan yapı, İskenderiye'de bulunan ve dokuzuncu yüzyıla tarihlenen El Nebi Sarnıcı ile benzerlik göstermektedir. İçi tümüyle kalın hidrolik sıva tabakası ile kaplı olan sarnıcın köşeleri basınca karşı pahlı olarak düzenlenmiştir. İstisnai mimarisi ile dikkati çeken sarnıç, oldukça sağlam durumda günümüze ulaşmış olup, yaklaşık 2 m. yüksekliğinde su ile dolu olarak tespit edilmiştir. Sarnıcın hemen yakınında bulunan Süleymaniye Kütüphanesi Yazma ve Nadir Eserler Patoloji Araştırma Merkezi'nin inşası sırasında ise, birbiriyle bağlantılı olduğu anlaşılan 1.60x0.40 m. ölçülerinde iki adet tonozlu galeri tespit edilmiştir. Tuğla ve horasan tekniğinde inşa edilen galerinin, parsel içeri-

sinde 9.65 m. uzunlukta kavis yaparak Süleymaniye Külliyesi'nin altına doğru devam ettiği saptanmıştır (Şekil, 8).

8. İmaret Sabunhanesi Sokağı Sarnıcı

Hacıkadın Mahallesi, İmaret Sabunhanesi Sokak 21 kapı numaralı parselde 1996 yılında gerçekleştirilen inşaat temel kazısı sırasında oldukça iyi korunmuş olarak ortaya çıkarılan sarnıç kalıntısı, birbirleri ile bağlantılı 3 adet beşik tonozlu mekândan meydana gelmektedir. Dönemi tespit edilemeyen sarnıçta mekânlar arasındaki bağlantı, kapı formu geçiş aralıkları ile sağlanmaktadır. Tonozların üzerinde bulunan 40-50 cm. ölçülerindeki menfezlerden girilebilen yapının merdiveni bulunmamaktadır. Her iki yanda bulunan 9.70x3.40 m. ölçülerindeki mekânlardan daha küçük boyutlarda olan orta bölümün farklı bir depolama alanı olarak kullanıldığı düşünülmektedir. Tüm yüzeyler hidrolik sıva ile kaplıdır. Üzerine iş hanı inşa edilmiş olan sarnıcın gerektiğinde incelenebilmesine imkân verecek şekilde korunmasına ilişkin kurul kararı bulunmaktadır (Şekil, 9).

9. Ordu Caddesi Sarnıcı

Mimar Kemalettin Mahallesi, Ordu Caddesi üzerinde 61 kapı numaralı parselde 1987 yılında gerçekleştirilen inşaat temel kazısında ortaya çıkarılmış olan bu sarnıç kalıntısının beşik tonozlardan oluşan üst örtüsü tamamen, geri kalan bölümleri de kısmen daha önceki dönemlerde yapılmış inşaatlar nedeniyle tahrip olarak bütünlüğü bozulmuştur. Birbiri ile doğu-batı yönünde kanallarla bağlantılı iki bölümden oluşan yapı, 10.25x12.50 m. ölçülerinde, dikdörtgeni andıran formdadır. Duvarların korunabilmiş en yüksek noktası, 2.25 m. olarak tespit edilmiş olup, korunmuş genel yükseklik yaklaşık 1.50 m.'dir. Duvar örgü sistemi tuğla ve horasan harçtan meydana gelen yapıda hidrolik sıva kalıntıları tespit edilmiştir. Kullanılan malzeme ve yapım tekniği açısından Orta Bizans Dönemi'ne tarihlenen sarnıçta tuğlalar, 38x38 cm. genişliğinde, 4 cm. kalınlığındadır. Derz kalınlığı 6 cm.'dir. Sarnıcın iç ölçüleri, 2.10x9 m., orta duvarın kalınlığı ise 2.55 m. olarak ölçülmüştür. Sarnıcın günümüze ulaşan kalıntılarının bir kısmı, zemin kat ve asma kat bağlantısını sağlayan merdivenlerin inşası ile tahrip edilmiş, asansör kuyusunun bulunduğu kısmı ise tamamen ortadan kaldırılmıştır. Kazan dairesi ile depoları ayıran duvar ise sarnıç duvarının bir bölümünün üzerine oturmaktadır. Su tutma kapasitesinin sınırlı olduğu anlaşılan ve plan itibarı ile bir alt yapıya işaret eden sarnıca ait kalıntılar üzerine inşa edilen iş hanının bodrum katında koruma altına alınmıştır (Şekil, 10).

10. Akgün Otel Sarnıcı

Mimar Kemalettin Mahallesi, Haznedar Sokak'ta 1975 yılında gerçekleştirilen otel inşaatı temel kazısında, par-

selin kuzeydoğu köşesinde ortaya çıkarılmış olan dikdörtgen planlı Erken Bizans Dönemi Sarnıcıdır. Theodosius Takı yakınında ve Mese'nin güneyinde bulunan sarnıcın dıştan yüksekliği 3 m., genişliği 12.80 m., uzunluğu ise, 15.80 m.'dir. Hafriyat alanında çok miktarda damgalı tuğlanın ele geçtiği, tuğla ve horasan harç işçiliği sergileyen sarnıç, içi tonoz başlangıç seviyesine kadar su ile dolu ve oldukça iyi korunmuş olarak tespit edilmiştir. Kemerlerin üzengi seviyesine kadar hidrolik sıva ile kaplı olan yapının dış duvarları, suyun yapacağı basınca karşı direnç kazandırılması için dıştan payandalarla takviye edilmiştir. Çapraz tonozlardan meydana gelen örtü sistemi altı adet taşıyıcı ile taşınmaktadır. Sarnıç tonoz seviyesine kadar su dolu halde tespit edildiğinden taşıyıcı ve başlıklara ilişkin bilgi mevcut değildir. Üç sahna ayrılmış olan sarnıcın tonozlardan biri üzerine açılmış menfez bulunmakta olup, merdiveni tespit edilememiştir. Sarnıçla beraber, parselin kuzeydoğu köşesinde, kuzey ve batısında yine Erken Bizans dönemine ait duvar kalıntıları ortaya çıkarılmış, bunlardan kuzeydoğu köşesinde yaklaşık dört metre yüksekliğinde tespit edilen duvar kalıntısı, oldukça güçlü bir yapı olan sarnıcın geçmişte üzerinde taşıdığı yapıya ait olması açısından önem taşımaktadır. Koruma altına alınarak, üzerine otel inşa edilen sarnıcın günümüzdeki durumu bilinmemektedir (Şekil, 11).

11. Adem İş Hanı Altındaki Sarnıç

Balabanağa Mahallesi, Ahmet Şuayip Sokak'ta 1991 yılında yapılan temel kazısında, parselin kuzey bölümünde Erken Bizans Dönemi'ne ait duvarı kalıntısı ile hemen önünde altıncı yüzyıla tarihlenen İonik impost tipte başlıklara sahip üç adet mermer sütun in situ olarak ortaya çıkarılmıştır. "L" formunda koruna gelmiş olan duvar kalıntısı yaklaşık 2 m. yüksekliktedir ve uzunluğu 3.50 m.'dir (Özgümüş, 2007). Tuğla kalınlıkları 4 cm. olan kalıntıda hidrolik sıvaya rastlanılmamıştır, ancak günümüze ulaşabilmiş olan duvar köşesinin pahlı olarak düzenlenmiş oluşu, kalıntının bir sarnıcın günümüze ulaşmış köşe duvarına ait olduğunu ispatlamaktadır. Kalıntı, üzerine inşa edilen Adem İş Merkezi'nin bodrum katında korunmaktadır (Şekil, 12).

12. Star İş Merkezi Altındaki Sarnıç

Mimar Kemalettin Mahallesi, Yakupağa Fırını Sokak'ta 1995-1997 yılları arasında gerçekleştirilen kurtarma kazıları sonucu ortaya çıkarılan ve Ferudun Özgümüş tarafından tanıtılan oldukça büyük ölçülerdeki yapılar grubudur (Özgümüş, 2008). Mese ve Forum Tauri ile ilişkili olabileceği düşünülen ancak detaylı olarak incelenmemiş olan bu yapılar topluluğu, Erken Bizans Dönemi'ne tarihlenen hypokaustlu bir yapı ve sarnıç kalıntısından meydana gelmektedir. Burada bulunan sarnıç, birbirleri ile bağlantılı dört adet beşik tonozlu mekândan oluşmakta olup her biri yaklaşık 6x9.50 m. ölçülerinde

olan mekânların birinde tonoz üzerinde su alma menfezi bulunmaktadır. Zeminden tonoz seviyesine kadar olan yükseklikleri yaklaşık 6 m. olan mekânların her birinin dıştan dışa ölçülebilen boyutları ise 11x7 m.'dir. Duvarlar, tonoz başlangıç seviyesine kadar, özelliğini büyük ölçüde yitirmiş hidrolik sıva ile kaplıdır. Mekânlar güney yönünde yarım dairesel payanda formu, kuzey yönünde ise kemerli geçişlerle birbirine bağlanmışlardır. Doğu yönündeki son mekândan, yıkılarak ortadan kalkmış olan mekâna geçilen noktada sarnıcın beden duvarını destekleyen, yan yana yerleştirilmiş iki adet İonik impost başlıklı mermer sütun in situ olarak yer almaktadır. İmpostlar üzerinde kazıma haç motifleri bulunmaktadır. Kalıntının kuzeyinde bir hamam alt yapısı olduğu tahmin edilen ve komşu parselin altına doğru devam etmekte olan basık kemerli, hypokaustlu kalıntılar mevcuttur. Koruma altına alınan kalıntının üzerinde, çelik desteklerle taşınan bir platform kurulmuştur. Platformun üst kısmı iş merkezi olarak hizmet vermektedir. Görülebilen kısımları çok sağlam olarak günümüze gelebilmiş olan kalıntıya üzerinde bulunan iş merkezinden girilebilmektedir (Şekil, 13).

13. Bıçakçı Çeşmesi Sokak Sarnıç ve Ayazması

Kalıntılar, Haydar Mahallesi, Bıçakçı Çeşme Sokak'ta 1992 yılında gerçekleştirilen inşaat temel kazısı esnasında tespit edilmiştir. Tespit anında yapılan incelemede, temel kazısı tamamlanan yaklaşık 14x20m. ölçülerindeki parselin kuzeydoğu ve güney köşesinde, birkaç metre derinliğe inen ve yapım tekniği bakımından Orta Bizans Dönemi'ne işaret eden sarnıç kalıntılarının yer aldığı görülmüştür. Sınırları tespit edilemeyen sarnıca ait parselin kuzeydoğu köşesinde halen görülebilen kalıntı, temel kazısı esnasında kısmen tahrip edilen bir tonoz aittir. Sarnıcın üzerinde, sonraki bir dönemde açılmış, yaklaşık 50 cm çapında iki adet menfez bulunmakta olup, içerisinde inceleme yapılması mümkün olmayan sarnıcın boyut ve mimari özellikleri hakkında detaylı bilgi edinilememektedir. Bununla birlikte, sarnıcın güneyinde bulunan ve sarnıçtan bağımsız olduğu anlaşılan kemer kalıntısı içerisinde inceleme yapılabilmüş ve bu kalıntının ise oldukça iyi korunmuş bir ayazma olduğu tespit edilmiştir. Dikdörtgen planlı ve beşik tonoz örtülü ayazma havuzunu silmelerle çevrelenmiş mermer korkuluk levhaları sınırlandırmaktadır. Sarnıç ve güneyinde bulunan ayazmanın kayıp bir kiliseye ait oldukları düşünülmektedir (Şekil, 14).

14. Üsküplü Caddesi Sarnıcı

Haraççı Karamehmet Mahallesi, Üsküplü Caddesi üzerinde yer alan Horozoğlu İş Hanı'nın bodrum katında bulunan ve oldukça iyi korunmuş olan bu hidrolik yapıya, hanın zemin katından, on basamaklı bir merdivenle inilmektedir. Yapı, küçük bir ön oda ile daha büyük boyutlu ikinci mekândan meydana gelmektedir. Küçük mekân

1.40x1.80 m. ölçülerinde olup yüksekliği 2.10 m.'dir. Kuzeyinde mermer lentolu bir kapıdan ikinci bir giriş mevcuttur, ancak bu giriş hanın inşası ertesinde tuğla ile örülerek kapatılmıştır. Küçük mekânın üst kısmı muntazam bir biçimde kırılarak açılmış, sonraki bir dönemde ise mermer levhalar ve bir granit sütun gövdesi ile kapatılmıştır. Küçük mekânın güneyinde bulunan 1.10x2.10 m. ölçülerinde bir kapıdan ise 4.50x5.50 m. ölçülerinde ve 2. 80 m. yüksekliğinde, kuzey-güney doğrultulu büyük mekâna geçilmektedir. Büyük mekânın güney duvarında dört, doğusunda iki, ve kuzeyinde bir adet olmak üzere 40 cm. derinliğinde nişler bulunmaktadır. Mekânın kuzeydoğu köşesinde, zeminde 40 cm çapında alçak bilezikli bir kuyunun varlığı dikkati çekmektedir. Her iki mekânın da üzeri beşik tonozlarla örtülü olan yapıda duvarlar ve tonoz kalın hidrolik sıva tabakası ile kaplıdır. Sarnıca dönüştürülmüş bir ayazma olabileceği düşünülen yapı, üzerine inşa edilen iş hanının zemin katında koruma altına alınmıştır (Şekil, 15).

15. Kocamustafapaşa Camisi Sarnıcı

Sarnıç, altıncı yüzyılda inşa edilen ve dokuz ile on üçüncü yüzyıllarda esaslı onarımlar gören, Bizans Dönemi'nin başlıca manastır kiliselerinden, bugünkü Kocamustafapaşa Camisi, Ayios Andreas kilisesinin güneydoğu tarafında yer almaktadır. Dikdörtgen planlı, doğu-batı doğrultulu olan yapı, caminin mihrap duvarına yaklaşık 5.40 m. uzaklıkta, hemen hemen camiye paralel olarak uzanmakta ve zeminden yaklaşık 1.50 m. aşağıda bulunmaktadır. Sarnıca, dört sütunun ortasında ve apsis üzerinde açılmış olan, mermer kuyu bilezikli iki adet su alma menfezi vasıtasıyla girilebilmektedir. Yapının oturma alanı, duvarlar dahil 107.79 metrekaredir. Yüksekliği, döşeme kotundan tonoz seviyesine kadar 4.30 m. olup, duvar kalınlığı yaklaşık 1 m.'dir. Sarnıç iç duvarları tonoz seviyesine kadar hidrolik sıva ile kaplıdır. Üç bölümlü olan sarnıcın batısında dikdörtgen şeklinde bir mekân bulunmaktadır. Bu bölümden, doğuda bulunan yaklaşık 2.50 m.'lik bir geçitle ana mekâna ulaşılmaktadır. Ortada devşirme olarak kullanılmış, her biri farklı ölçülerde dört adet mermer sütun bulunmaktadır. Sütun başlıklarının üç adedi trapezoidal formdadır, biri ise başlık olarak kullanılmış bir sütun kaidesidir. Kemerlerin üzeni hizasında bugün var olmayan ahşap gergilere ait yuvalar mevcuttur. Ana mekânın doğusunda, iki dikdörtgen paye arasından geçilerek ulaşılan yine dikdörtgen şeklindeki üçüncü bölüm ve küçük bir apsis bulunmaktadır. Yapı plan şeması itibarı ile, narteksi, iki sütun dizisi ile üç nef ayrılmış olan naos ve apsisi ile küçük ölçülerde bir kiliseyi andırmaktadır. Beşik tonozlardan oluşan üst örtüye sahip olan sarnıcın merdiveni bulunmamaktadır. Tonozlar üzerinde, muhtemelen geçmişte taşıdığı yapının çatısından sağlanan yağmur sularını sarnıca aktaran pişmiş toprak künkler bulunan yapıda ayrıca kurşun tahliye boruları tespit edilmiştir. İçerisinde yaklaşık 30-35 cm.

derinliğinde su ve çamur tabakası bulunan sarnıç günümüze kadar oldukça sağlam durumda ulaşmıştır. Sarnıca dönüştürülmüş bu alt yapının Geç Bizans Dönemi'ne tarihlendirilmesi mümkündür (Şekil, 16).

16. İbadethane Sokağı II No.'lu Sarnıç

On ikinci yüzyılda inşa edilen Pantokrator Manastırı ile ilişkili beş adet sarnıç bulunmaktadır. Bunlar sırasıyla Zeyrek (Pantokrator) Sarnıcı, Şeyh Süleyman Mescidi'nin kuzeyindeki sarnıç, İbadethane Sokağı I, II ve III no.lu sarnıçlar olarak tanımlanmıştır (Altuğ, 2013). Bu sarnıçlardan Sinanağa Mahallesi, İbadethane Sokağında yer alan III no.lu sarnıç haricindekiler günümüze ulaşabilmiş olup I no.lu sarnıç, Forchheimer-Strzygowski tarafından detaylı olarak tanıtılmıştır (Forchheimer-Strzygowski, 1893). İbadethane sokağı I no.'lu sarnıcın doğu duvarına bitişik konumda bulunan II no.lu sarnıç hakkında ise literatürde detaylı bir bilgiye rastlanılmamaktadır (Müller-Wiener, 1977; Fıratlı-Yücel, 1952). İbadethane Sokak'tan güneybatıya doğru uzanan dar bir çıkmaz sokak ile ulaşılabilen, yaklaşık 11.50x11.50 m. ölçülerinde kare planlı olan sarnıç, üç sıra halinde dizilmiş dokuz adet mermer sütunla dört sahna ayrılmaktadır. Yarı işlenmiş mermer İonik impost başlıklara sahip olan yapıda sütunlar ve başlıklarının tümü aynı tip ve ölçülerdedir. Sarnıcın üst örtüsü on altı adet kubbeden meydana gelmektedir. Sarnıcın tuğla ve horasan harç ile inşa edilmiş beden duvarlarında kemerlerin altlarına gelecek şekilde havalandırma pencereleri bulunmaktadır. Kemer üzeni hizalarında ahşap gergi kirişi yuvaları mevcuttur. Sütun başlıkları hizasına kadar su geçirmez sıvayla kaplı olan yapının köşeleri pahlı olarak düzenlenmiştir. Meyilli arazide inşa edilmiş olan sarnıcın toprak üzerindeki kuzeydoğu duvarı dıştan beş adet payanda ile desteklenmiştir. İki yönden muhdes girişler açılmış olan sarnıç, ortasından modern bir duvarla ikiye bölünmüş durumda olup, orta sütun dizisi duvar içerisinde kalmıştır. Orta Bizans Dönemi'nde inşa edildiği düşünülen sarnıç, oldukça sağlam durumda günümüze ulaşmıştır (Şekil, 17).

17. Anemas Kulesi'nin Doğusundaki Sarnıç

Atikmustafapaşa Mahallesi, Dervişzade Sokak'ta bulunan Anemas Kulesi'nin hemen doğusunda yer alan sarnıç kalıntısıdır. Forchheimer-Strzygowski tarafından No. 39 başlığı altında kısaca tanıtılan sarnıç, Anemas Zindanları restorasyon çalışmaları esnasında yakın zamanda yeniden gün ışığına çıkmıştır. Doğubatı uzantılı olan sarnıç, 8.30x4 m. ölçülerinde dikdörtgen planlıdır (Forchheimer-Strzygowski, 1893). Beden duvarları moloz taş ve tuğla kuşaklı alması işçilik sergileyen yapının içi tümüyle hidrolik sıva ile kaplıdır. Beşik tonoz örtüye sahip olan sarnıcın doğu duvarının tonoz hizasında sonradan örülerek kapatılmış pencere bulunmaktadır. İçerisinde bulunan dolgu sebebiyle zemin kotu yükselmiş durum-

da olan sarnıcın kuzey ve güney duvarlarında ise 4x1 m. ölçülerinde arkosolium benzeri kemerli nişler mevcuttur. Sarnıca dönüştürülmüş bir kriptada olduğu düşünülen ve muhtemelen Geç Bizans Dönemi'ne tarihlenen yapı oldukça sağlam durumda günümüze ulaşmıştır (Şekil, 18).

DEĞERLENDİRME

Antik Yunan ve Roma uygarlıklarında Hellenistik Dönem'den beri konut sarnıçlarının kullanıldığı bilinmektedir (Robinson-Graham, 1938; Thompson, 1962). İstanbul'da beşinci ve altıncı yüzyıllardan itibaren, genellikle iki ya da dört sütun dizisine sahip pek çok sarnıç inşa edilmiştir. Bu sarnıçların şehrin kamusal yapıları ve konutlarının su ihtiyacını karşılamakta oldukları düşünülmektedir. Özellikle Orta ve Geç Bizans Dönemleri'nde şehre su taşıyan isale hatlarının tahribe uğrayarak zaman içerisinde işlev dışı kalması ile manastırların bünyelerinde de sarnıçların inşa edilmeye başladığı, bazı altyapı ve hipojelerin de sarnıç haline dönüştürüldüğü görülmektedir (Rautman, 2006). İstanbul'daki kiliselerin hemen hepsinde rastlanılan sarnıçlar esasen su depolama amacıyla inşa edilmiş yapılar olabildikleri gibi, sonradan sarnıca dönüştürülmüş altyapı ya da mezar yapıları olarak da karşımıza çıkabilmektedirler. Örneğin, altıncı yüzyılda inşa edilen ve dokuz ile on üçüncü yüzyıllarda esaslı onarımlar gören, Bizans Dönemi'nin başlıca manastır kiliselerinden Ayios Andreas kilisesinin (Kocamustafapaşa Camisi) güneydoğu tarafında tespit edilen küçük ölçülerdeki apsisli yapı bu açıdan dikkat çekicidir. Vaftizhane ya da martyrion ile ilişkili olduğu düşünülen bu yapı muhtemelen on üçüncü yüzyıl ertesinde sarnıca dönüştürülmüştür. Bu tip yapılara bir diğer örnek ise Anemas Kulesi'nin doğusunda tespit edilen sarnıçtır. Muhtemelen bir kriptada kalıntısı olan bu altyapının sonradan sarnıca dönüştürüldüğü düşünülmektedir. Sarnıca dönüştürülmüş mezar yapıları aynı zamanda kentin nekropol alanlarına da işaret edebilmektedir.

Tarihi yarımada'daki sarnıçlar yapım teknikleri ve devşirme malzemenin kullanımı açısından birbirleri ile benzerlik göstermektedir. İstanbul sarnıçlarının genel özelliği olarak farklı çap ve boylarda mermer ve granit devşirme sütunlar kullanılmakta, sütunların boylarının yetmediği yerlerde ise kaide olarak pedestallar, sütun başlıkları üzerine ise kemerlerin stabil olarak yerleşebilmesi için geçiş ögesi olarak impost bloklar yerleştirilmektedir.

Orta ve Geç Bizans Dönemi'nde inşa edilen sarnıçlarda Geç Antik Çağ'a ait mimari elemanlar devşirme olarak kullanıldığından sarnıç kalıntılarının inşa tarihlerinin saptanabilmesinde güçlüklerle karşılaşabilmektedir (Crow-Bardill-Bayliss, 2008). Özellikle sütun başlıklarının tarihlendirilmesinde güvenilirlikleri düşüktür. Sarnıçların tarihlendirilmeleri duvar örgü tekniği, sütun başlıkları, tuğla boyutları veya mevcut ise damgalı tuğlaların bütüncül olarak incelenmesi ile mümkün olmaktadır (Bar-

dill, 2004; Crow-Bardill-Bayliss, 2008, Altuğ, 2012, Altuğ, 2013).

Çalışma kapsamında incelenen sarnıçların büyük kısmı, dikdörtgen ya da kare plan şeması sergilemektedir. Destekli sarnıçlarda iç mekânlar genellikle 2 ila 4 m. aralıklarla düzenlenmiş taşıyıcılarla sahinlara ayrılmaktadır. Taşıyıcılar, hemen tüm örneklerde yekpare mermer veya granit devşirme sütunlardan meydana gelmekte olup taşıyıcı ve kemer akslarının kesişmesi ile taşıyıcıları birbirine ve duvarlara bağlayan geleneksel bir sistemle oluşturulan kareye yakın birimlerin üzeri tuğla tonoz veya kubbe ile örtülmektedir (Alper, 2006; Altuğ, 2013). Genellikle küçük ölçeklerdeki konut sarnıçları ise çoğunlukla sütun ve ayak gibi taşıyıcılar içermemektedirler. Desteksiz tipteki sarnıçların örtü sistemi yarım daire kesitli beşik tonozdan meydana gelmektedir. Bazı örneklerde sarnıçların içlerine inişi kolaylaştırmak üzere duvara bitişik birer merdiven inşa edilmiştir. Sızdırmazlık sağlanması amacıyla iç duvarlar genellikle sütun başlıkları ya da havalandırma pencerelerinin hizasına kadar kalın bir su geçirmez sıva tabakası (hidrolik sıva) ile kaplanmaktadır. Pencereler, havalandırma fonksiyonunun yanı sıra fazla suyun tahliyesine de imkân tanımaktadır. Depolanan suyun köşelere yapacağı basınca karşı direnç kazandırmak üzere sarnıçlarda köşelerin geniş açılı olması tasarım ilkesi kabul edilmiştir (Crow-Bardill-Bayliss, 2008, Altuğ, 2012, Altuğ, 2013).

Sarnıçlar genellikle günümüze ulaşmamış olan Bizans Dönemi alt yapılarını teşkil etmektedirler (Eyice, 1989; Wulzinger, 1925, Altuğ, 2013). Yazılı kaynaklar ve arkeolojik verilerin yetersizliği nedeniyle sarnıçların yoğunlaştığı bölgeler, Tarihi Yarımada'nın Bizans Dönemi'ndeki yapılaşma durumuna dair anahtar rol üstlenmektedir. Bu konu ise "Tarihi Yarımada'daki Bizans Dönemi Sarnıçları Envanteri Işığında Topografik Gözlemler" adı altında ayrı bir makale kapsamında detaylı olarak irdelenecektir.

KAYNAKÇA

- Altuğ, K., 2012.
Planlama İlkeleri ve Yapım Teknikleri Açısından Tarihi Yarımada'daki Bizans Dönemi Sarnıçları. Restorasyon Konservasyon Çalışmaları Dergisi, 15, İstanbul, s. 3-15.
- Altuğ, K. 2013.
İstanbul'da Bizans Dönemi Sarnıçlarının Mimari Özellikleri ve Kentin Tarihsel Topografyasındaki Dağılımı, (Doktora Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Alper, M. 2006.
Design Characteristics and Constructional Techniques of a Byzantine Cistern in Istanbul, Proceedings of the 5th International Conference, Structural Analysis of Historical Constructions - Possibilities of Numerical and Expe-

rimental Techniques, 1, P.B.Lourenço-P.Roca-C.Modena-S.Agrawal (Ed.), Delhi, s. 191-199.

Bardill, J. 2004.

Brickstamps of Constantinople, Oxford Monographs on Classical Archaeology. Oxford.

Crow, J., Bardill, J., Bayliss, R.A. 2008.

The Water Supply of Byzantine Constantinople, Journal of Roman Studies Monograph, 11, London.

Crow, J. 2012.

Ruling the Waters: Managing the Water Supply of Constantinople, AD 330-1204, Water History, 4, s. 35-55.

Eyice, S. 1989.

İstanbul'un Bizans Su Tesisleri, Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi, cilt: 2, 5, s. 3-14.

Fıratlı, N., Yücel, F. 1952.

Some Unknown Byzantine Cisterns of Istanbul, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni, 120, İstanbul, 3-6.

Forchheimer, P., Strzygowski, J. 1893.

Die Byzantinischen Wasserbehälter von Konstantinopel. Wien.

Kleiss, W. 1967.

Topographisch-archäologischer Plan von Istanbul: Verzeichnis der Denkmäler und Fundorte. Tübingen.

Müller-Wiener, W. 1977.

Bildlexikon zur Topografie Istanbuls. Tübingen.

Özgümüş, F. 2007.

2005 Yılı İstanbul Çalışmaları Bilimsel Raporu, 24. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 2, Ankara, s. 528-530.

Özgümüş, F. 2008.

2006 İstanbul Suriçi Arkeolojik Yüzey Araştırmaları, 25. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 2, Ankara, 154-155.

Özgümüş, F. 2009.

2007 İstanbul Suriçi Arkeolojik Yüzey Araştırması, 26. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 1, Ankara, 3-6.

Rautman, M. 2006.

Constantinople-Water Supply, Daily Life in the Byzantine Empire, Connecticut.

Robinson, D.M., Graham, J. 1938.

The Hellenic House, Excavations at Olynthus, cilt: 8, Baltimore.

Thompson, D.B. 1962.

Three Centuries of Hellenistic Terracottas: II. C The Satyr Cistern, Hesperia, 31, Princeton, 244-262.

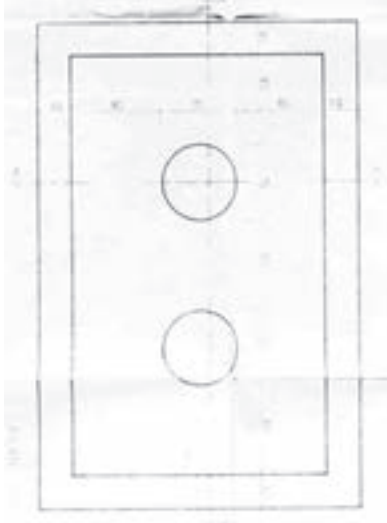
Wulzinger, K. 1925.

Byzantinische Baudenkmäler zu Konstantinopel: Auf der Seraispitze, die Nea, das Tekfur-Serai und das Zisternenproblem, Mittelmeer-Länder und Orient, Sammlung Kunstwissenschaftlicher Studien, 1, Hannover.

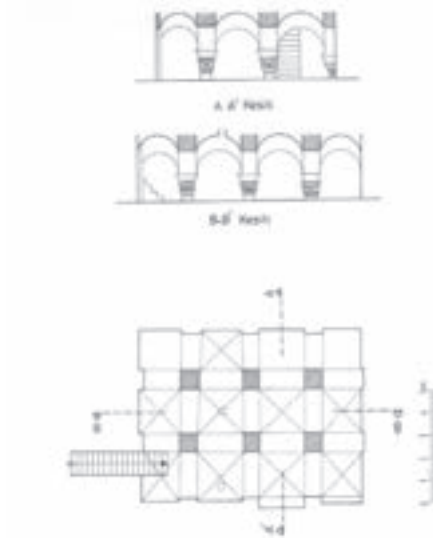

Şek. 2 - Sarachane Çikmazı Sarnıcı. Kalıntı planı ve detay görünümü (Koruma Kurulu Arşivi).

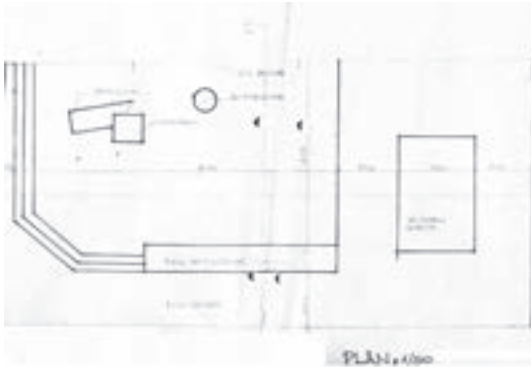
TARİHİ YARIMADA'NIN BAZI BİLİNMEYEN BİZANS DÖNEMİ SARNIÇLARI

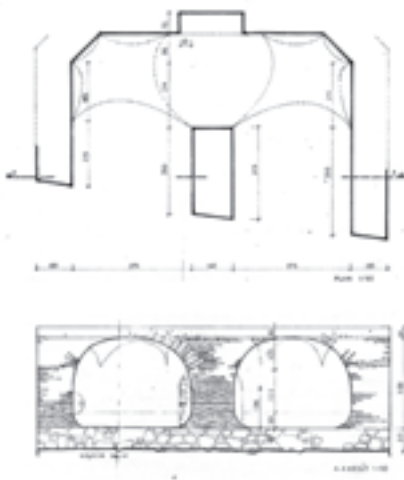
Şek. 3 - Işık Sokak Sarnıcı. Sarnıç planı ve içten detay görünümü (Koruma Kurulu Arşivi).

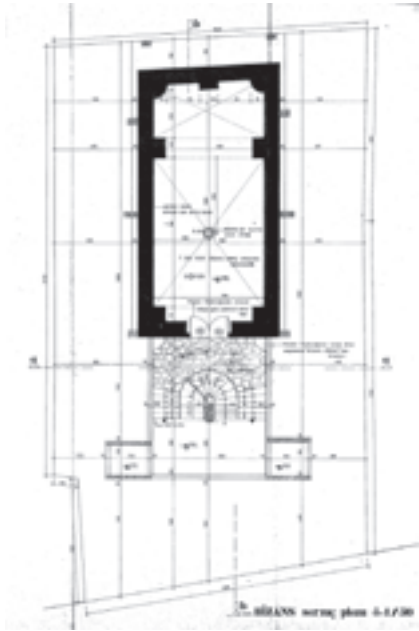
Şek. 4 - Mercan Sarnıcı. Özgümüş tarafından incelenen kısım planı, kesit (Özgümüş, 2007, Çizim: S. Parlak), 1984 yılında ortaya çıkan kısım görünümü (İstanbul Arkeoloji Müzeleri Arşivi).

Şek. 5 - Nuruosmaniye Caddesi'ndeki Küçük Sarnıç. Plan ve in situ sütun gövdesinin görünümü (Koruma Kurulu Arşivi).

Şek. 6 - İstanbul Lisesi Yurt Binası Sarnıcı. Plan, kesit ve kalıntının görünümü (Koruma Kurulu Arşivi).

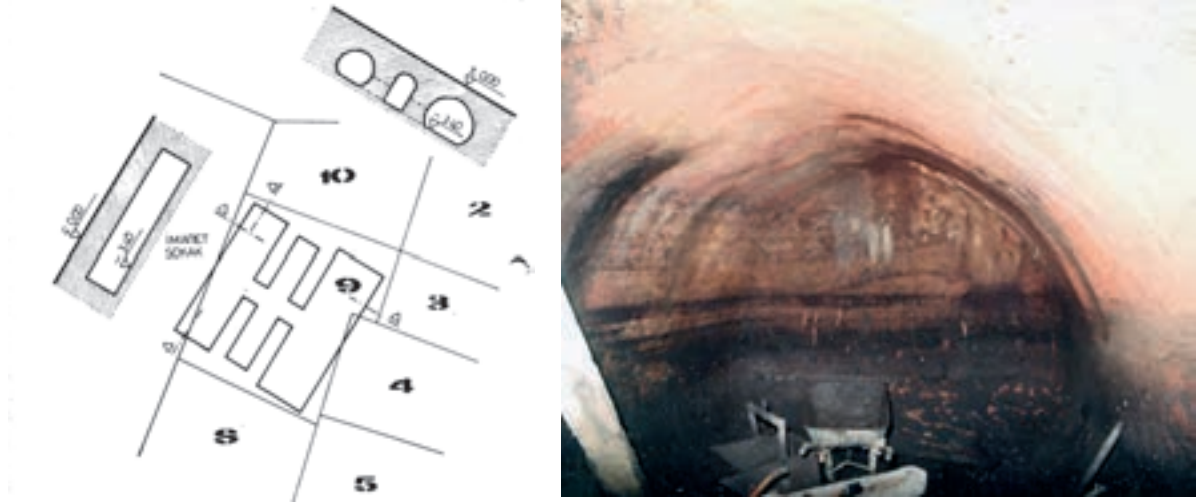

Şek. 7 - Besler Han Sarnıcı. Plan (Koruma Kurulu Arşivi) ve beden duvarı detay görünümü (Kerim Altuğ).

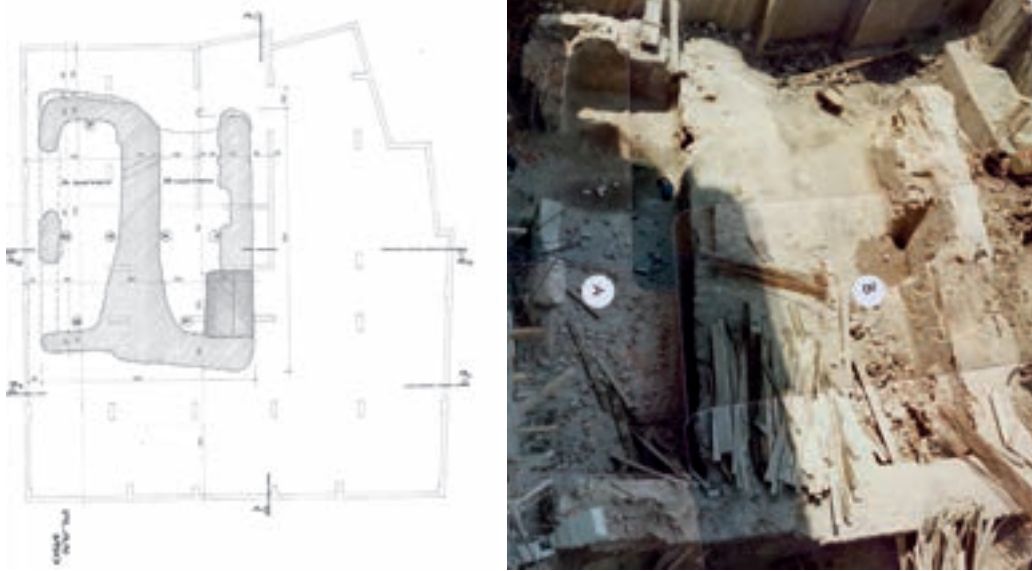

Şek. 8 - Süleymaniye Sıbyan Mektebi Avlusundaki Sarnıç. Sarnıç iç görünümü (Aras Neftçi) ve galeri kalıntılarının görünüşleri (Koruma Kurulu Arşivi).

TARİHİ YARIMADA'NIN BAZI BİLİNMEYEN BİZANS DÖNEMİ SARNIÇLARI

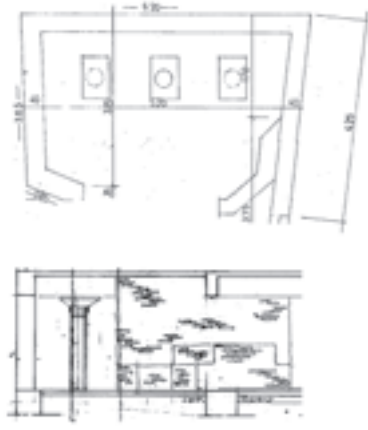
Şek. 9 - İmaret Sabunhanesi Sokağı Sarnıcı. Plan, kesit ve içten görünümü (Koruma Kurulu Arşivi)

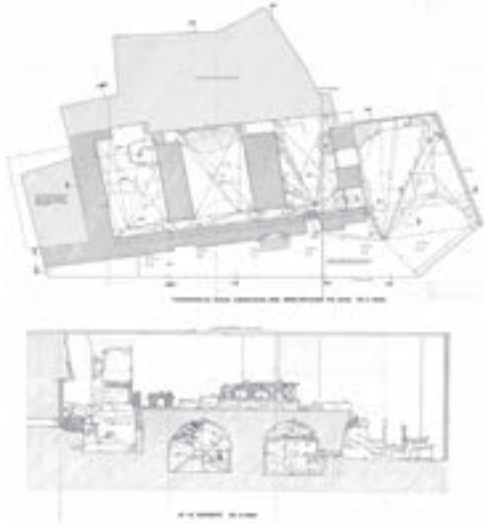
Şek. 10 - Ordu Caddesi Sarnıcı. Plan ve kalıntı genel görünümü (Koruma Kurulu Arşivi).

Şek. 11 - Akgün Otel Sarnıcı. Plan, kesit ve sarnıcın içten görünümü (Koruma Kurulu Arşivi).

Şek. 12 - Adem İş Hanı Altındaki Sarnıç. Plan, kesit (Koruma Kurulu Arşivi) ve kalıntı köşe görünümü (Ferudun Özgümüş).

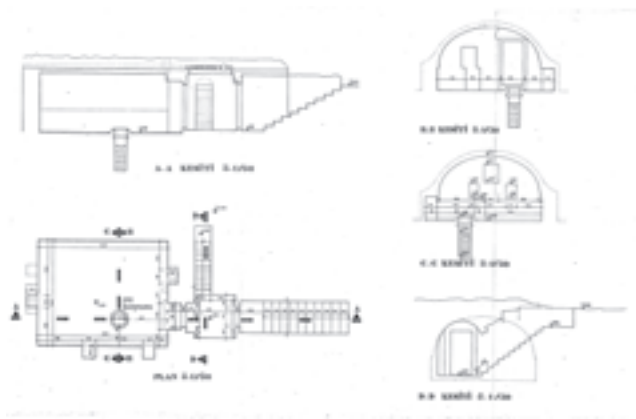

Şek. 13. Star İş Merkezi Altındaki Sarnıç. Plan, kesit ve içten detay görüntüleri (Koruma Kurulu Arşivi).

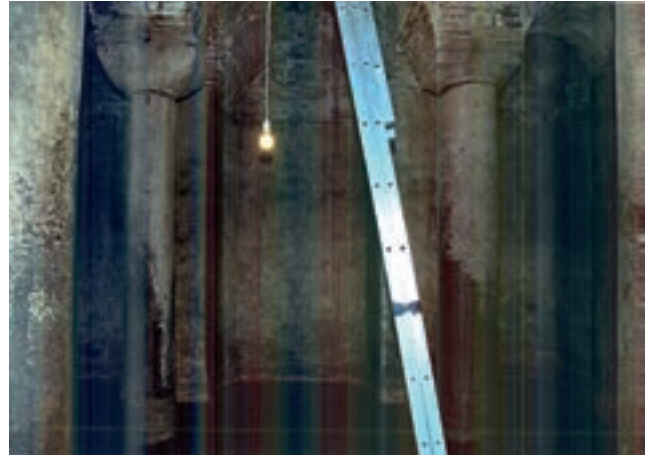
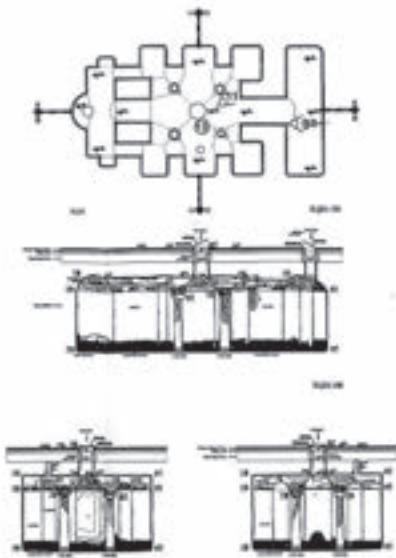

Şek. 14 - Bıçakçı Çeşmesi Sokak Sarnıç ve Ayazması. Sarnıcın yer aldığı parsel, ayazmaya geçiş veren tonoz ve içten görünümü (Kerim Altuğ).

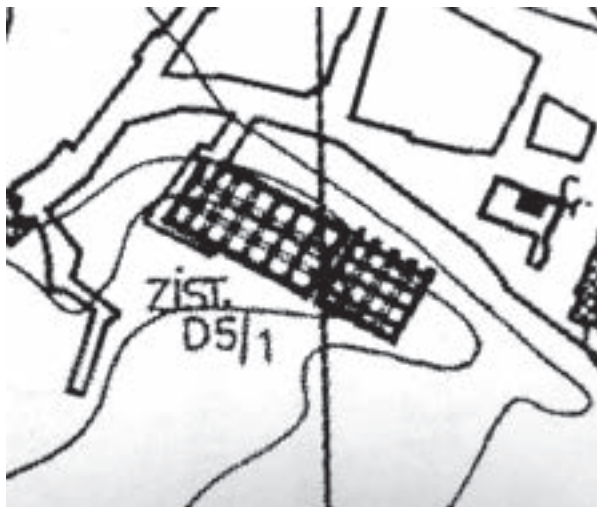
TARİHİ YARIMADA'NIN BAZI BİLİNMEYEN BİZANS DÖNEMİ SARNIÇLARI

Şek. 15 - Üsküplü Caddesi Sarnıcı. Plan, kesit (Koruma Kurulu Arşivi) ve içten görünümü (Kerim Altuğ).

Şek. 16 - Kocamustafapaşa Camisi Sarnıcı. Plan, kesit ve içten görünümü (Koruma Kurulu Arşivi).

Şek. 17 - İbadethane Sokağı I ve II no.lu sarnıçların planları (Müller-Wiener, 1977) ve II No.'lu sarnıcın içten görünümü (Kerim Altuğ).

Şek. 18 - Anemas Kulesi'nin Doğusundaki Sarnıç. Plan, kesit (Forchheimer-Strzygowski, 1893) ve sarnıcın içten görünümü (Kerim Altuğ).

Dönemi	Yapı Adı	Plan Tipi	Özgün Kullanım	Tuğla Boyutları
Erken Bizans	Star İş Merkezi Altındaki Sarnıç	Desteksiz	Altyapı?	Gen.: 35-40 Kal.: 4 cm.
	İstanbul Lisesi Yurt Binası Sarnıcı	Desteksiz	Sarnıç	Gen.: 36-36 Kal.: 5 cm.
	Nuruosmaniye Caddesindeki Küçük Sarnıç	Tek Sıra Destekli?	Sarnıç	Gen.: 36-36 Kal.: 4 cm.
	Adem İş Hanı Altındaki Sarnıç	Tek Sıra Destekli	Sarnıç	Gen.: 30-35 Kal.: 4 cm.
	Akgün Otel Sarnıcı	İki Sıra Destekli	Sarnıç	Bilinmiyor
	Mercan Sarnıcı	Üç Sıra Destekli?	Sarnıç	Bilinmiyor
	Saraçhane Çıkmazı Sarnıcı	Bilinmiyor	Sarnıç	Kal.: 4-4.45 cm.
Orta Bizans	Ordu Caddesi Sarnıcı	Desteksiz	Altyapı?	Gen.:38-38 Kal.: 4 cm.
	Süleymaniye Sıbyan Mektebi Avlusundaki Sarnıç	Tek Sıra Destekli	Sarnıç	Bilinmiyor
	İbadethane Sokağı II No.'lu Sarnıç	Üç Sıra Destekli	Sarnıç	Gen.: 30-35 Kal.: 3-4 cm.
	Bıçakçı Çeşmesi Sokak Sarnıç ve Ayazması	Bilinmiyor	Sarnıç	Gen.: 30-35 Kal.: 3-4 cm.
Geç Bizans	Anemas Kulesi'nin Doğusundaki Sarnıç	Desteksiz	Kripta?	Gen.: 35-40 Kal.: 3-4 cm.
	Kocamustafapaşa Camisi Sarnıcı	İki Sıra Destekli	Altyapı	Gen.: 35-35 Kal.: 4 cm.
Bilinmiyor	Üsküplü Caddesi Sarnıcı	Desteksiz	Ayazma?	Kal.: 4 cm.
	İmaret Sabunhanesi Sokağı Sarnıcı	Desteksiz	Sarnıç	Bilinmiyor
	Besler Han Sarnıcı	Desteksiz?	Sarnıç	Gen.: 35-35 Kal.3.50 cm.
	Işık Sokak Sarnıcı	Tek Sıra Destekli	Altyapı?-Sarnıç?	Bilinmiyor

Çizelge 1 - İncelenen sarnıçlara ilişkin sınıflandırma tablosu.

TARİHİ VERİLER VE ARKEOLOJİK BULGULARLA KEYKUBADIYE SARAYI*

KEYKUBADIYE PALACE WITH ITS HISTORICAL DATA AND ARCHAEOLOGICAL FINDINGS

Yurdagül Özdemir**

Anahtar Sözcükler: Arkeoloji, Selçuklu Sarayları, Keykubadiye, Çini, Kayseri, Hunad Hamamı.

Keywords: Archaeology, Seljuk Palaces, Keykubadiye, Tile, Kayseri, Hunad Bath.

ÖZET

Çalışmamızın konusunu, Kayseri Müzesi depolarında bulunan Keykubadiye Sarayı'nın arkeolojik bulgu ve buluntularından yola çıkılarak Selçuklu döneminde sarayın mimarisinin ve özgün niteliğinin anlaşılması oluşturmaktadır. Sarayın ilk inşasının ne zaman olduğu bilinmemekle birlikte Anadolu Selçuklu mimarisindeki ilk saray yapılarından birisi olması yapıyı önemli kılmaktadır. Bu sebeple söz konusu yapının tarihi veriler ile birlikte arkeolojik bulgu yönünden incelenmesi bu araştırmanın konusunu oluşturmıştır. Keykubadiye Sarayı çini buluntuları arasında çok az figürlü çini olması Selçuklu Sarayları süsleme programı açısından bakıldığında şaşırtıcı bir durumdur. Oysaki Kayseri'de bir hamam yapısında eşsiz güzellikte figürlü çiniler bulunmuştur. Kayseri'de bulunan ve Saray çinileri özelliği gösteren Hunad Hamamı çinileri de bu çalışmanın konusu içine dahil edilmiştir. Yapıya sonradan yerleştirildikleri bilinen Hunad Hamamı çinileri yakınındaki bir Saraydan getirilmiş olmalıdır ki, bu Saray muhtemelen Sultan'ın Sarayı Keykubadiye olmalıdır. Bu çiniler teknik ve desen özellikleriyle Sultan'ın inşa ettirdiği diğer bir Saray yapısı olan Kubadabad Sarayı örnekleriyle benzerlik göstermektedir. Kubadabad gibi zengin süsleme repertuarının banisi olan Alaaddin Keykubat'ın Keykubadiye Sarayı'nı da aynı ihtişam ve güzellikte çinilerle süsletmiş olması muhtemeldir. Ortaçağ kaynaklarında da Saray'ın ihtişam ve güzelliğinden övgüyle söz edilmesi bu görüşümüzü desteklemektedir.

ABSTRACT

The subject of our study is based on understanding the Seljuk Era Palace architecture and original features through the archeological finds and findings of Keykubadiye Palace which are stored in Kayseri Museum. It is not known when the palace was built however its being one of the first Anatolian Seljuk Palaces makes it so important. For that reason, the investigation of the historical data and archeological finds in this structure is our main point. The tiles having less figures in Keykubadiye Palace when compared to Selcuk Palaces is surprising in terms of decoration program. However, tiles with unique illustrations were found in a bath (hamam) in Kayseri. The tiles in Hunad Bath (Hamam) in Kayseri which have Palace tile features are also included in the framework of this study. It is known that these tiles were taken from a close Palace that it is probably the Sultan's Palace Keykubadiye. The technique and design features of these tiles show parallelism with the ones in Kubadabad Palace which was built by Sultan. It is possible that Alaaddin Keykubat who is the architecture of Kubadabad and has such a rich decoration repertoire had Keykubadiye Palace decorated with similar magnificent tiles. Our opinion is supported by the medieval sources which praise the Palace's beauty.

* Bu çalışma Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde 2014 yılında tamamlanan "Kayseri Keykubadiye Sarayı Arkeolojisi" başlıklı Yüksek Lisans Tezi'nin bölümlerinden geliştirilerek hazırlanmıştır.

** Arş. Gör. Yurdagül ÖZDEMİR, Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Konya.
e-posta: yurdagulozdemir@selcuk.edu.tr

I. GİRİŞ

I.I. SARAYIN ADI VE KONUMU

Keykubadiye Sarayı, Kayseri’de su kaynaklarının meydana getirdiği küçük bir gölün kuzey kıyısında, dağ ve yeşil araziye hakim bakış açısına sahip bir yerde konumlanmıştır. Günümüzde saray kalıntıları Kayseri Şeker Fabrikası arazisi içinde bulunmaktadır (Fig. 1-2). Kayseri Kasabası’na bağlı köylerden “Keykubad” adlı köy¹, Alaaddin Keykubad zamanında çiftlik olmak üzere teşkil edilmiş ve bundan dolayı da Keykubad olarak isimlendirilmiştir². Alaaddin Keykubad Kayseri’deki Sarayını³ şehrin 10 km. uzağında, Keykubat Gölü⁴ ortasında inşa ettirmiştir. Bu Saray, şehre çok muntazam yapılmış yollarla bağlanmıştır⁵.

Fig. 1 - Keykubadiye Sarayı alanı genel görünüm

Fig. 2 - Keykubadiye Sarayı Topografik Planı (Harita: Kayseri Büyükşehir Belediyesi)

Sarayın adı bazı kaynaklarda “Kubadiye” bazı kaynaklarda ise “Keykubadiye” olarak geçmektedir. Birçok kaynakta bu saray her iki isimle de söylenmiş ve yazılmıştır⁶. Sultanın adı Keykubad olduğu için Sarayın Keykubadiye adının daha çok benimsenmiş olduğu muhtemeldir. Kayseri’de bu alana Kiybad Dağı, çiftliği ve suyu denilmesi bu ihtimali kuvvetlendirmektedir. Keykubadiye adının zamanla halk dilinde kısaltılarak “Kiybad” olduğu düşünülmektedir⁷. Sarayın yerini 1953 yılında bulup, bilim dünyasına tanıtan Z.Oral, Saray’ın konumu ile ilgili şu bilgileri aktarmıştır. “*Keykubad Dağı’nın Kayseri ovasına nezaret ve hakimiyeti kayda şayandır. Dağın Meşhed sahrası tarafı biraz daha sarptır. Batı tarafı ise dikçe fakat arızasız bir sath-i mâildir. İşte bu sath-ı mâilin nihayetinde 30 kadar gözeden çıkan ve kocaman bir çay olup akan büyük bir menba vardır. Menbanın başında ve suya muvazi olarak 510 m. uzunluğunda 200 m. genişliğinde bir ören sahası dikkati çeker. Hükümdara, vezirlerle mahsus saraylar, mescitler, hamam ve hasahurdalar buradadır*”⁸.

Osmanlı döneminde Saray’ın çevresinde Keykubad adıyla bir Mahalle’nin varlığı kayıtlardan bilinmektedir. Günümüzde de Şeker Fabrikası’nın yakınında Keykubad adlı bir Mahalle bulunmaktadır. 64/2 Numaralı Kayseri Şer’iyye Sicili (H.1155/M.1742)’nde Keykubat Köyü’nde mera arazisinin mülkiyeti hakkındaki kayıtlar, ayrıca Keykubad Karyesi dışında belgelerde geçen Kayseri’deki idari birimler başlığı altında “Kubadiye Nahiyesi (581)” yazısı not düşülmüştür. Bu Nahiye ile ilgili isim kaydının dışında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Keykubad Karyesi dışında Kubadiye adında bir Nahiye’nin varlığı da diğer Kayseri Şer’iyye Sicil kayıtlarında geçmemektedir. Osmanlı döneminde Saray ile ilgili hiçbir kaydın yer almaması bu arazinin tamamen terk edilmiş, kullanım dışı bırakılmış olduğunu göstermektedir. Aynı Şer’iyye Sicil kaydında (H.1155/M.1742) Keykubadiye Karyesi ile ilgili 308 numaralı belgede burada yer alan bir arazi

¹ Kiepert Haritası’nda Kayseri yaprağından bu yerde “Kaikobad” adlı bir Köy gösterilmektedir ki o, H.Barths, “Reize von Trapezus nach Skutari im Herbst, 1958” de bulunmaktadır (Erdmann 1957:106,dip.3).

² Ahmet Nazif Efendi 1987: 75.

³ Burada Saray’ın adı “Kubadî abad” olarak geçmektedir. Yazar Saray’ın ismini Sultan’ın inşa ettirdiği bir diğer Saray yapısı olan Beyşehir’deki Kubadabad Sarayı ile karıştırmış olmalıdır.

⁴ Günümüzde Şeker Fabrikası arazisinde olduğu için Şeker Gölü olarak adlandırılmaktadır.

⁵ Özdoğan 1948:174.

⁶ İbn-i Bibi Selçuknamesi’nde I Cilt 321,357,358,359,456,457 numaralı sayfalarda “Keykubadiye” ismi (İbni Bibi 1997a: 321,357,358,359,456,457), II Cilt’te 20-21. sayfalarda yine Keykubadiye ismi geçerken, 142. sayfada Keyhüsreviye (Keykubadiye) ismi kullanılmıştır (İbni Bibi 1997b: 20,21,142). Abu’l Farac “Kaykubad” (Abu’l-Farac 1987:599) ve Kadı Muhyiddin b. Abdi’z-zahir “Keyhusrev” (Sümer, 1985: 82) adını kullanmıştır. Z. Oral ise Kubadiye (Keykubadiye) Sarayları adını kullanmıştır. Houtsma Selçukname’sinde 324-377 sayfasında Keykubadiye 376, 397’inci sayfalarında Kubadiye ismi geçer. Yazıcı Ali Selçuknamesi’nin 424-488’inci sayfalarında Keykubadiye 324-377’nci sayfalarında ise Keykubadiye yazılıdır (Oral 1953: 501-517).

⁷ Oral 1953: 515-516.

⁸ Oral 1953: 513.

ile ilgili “buranın halen harap olduğundan, arazide eser-i bina kalmadığından ve mülkiyetinin devlete ait olduğundan” söz edilmiştir⁹. Bahsi geçen arazinin Keykubadiye Sarayı arazisi olması muhtemeldir.

I.II. ORTAÇAĞ YAZILI KAYNAKLARINDA KEYKUBADİYE SARAYI

Selçuklu döneminde Anadolu’nun bölgesel özelliklerinden dolayı çeşitli yönetim merkezlerinin oluştuğu bilinmektedir. Bu yönetim merkezlerinin isimlendirilmesi ortaçağ kaynaklarında “Dar’ül Mülk” olarak tanımlanır¹⁰. Yani Devletin Başkenti’dir. Selçuklu Devleti’nin bu bağlamda iki başkentinin olduğu bilinmektedir. Bu iki başkent dışında yazın ve kışın kullanılan yazlık-kışlık kentlerin olduğu yine tarihi kaynakların anlattıklarından ortaya çıkmaktadır. Selçuklu döneminin yönetim odaklı Dar’ül Mülk sıfatını taşıyan kentlerinden ikisi Konya ve Kayseri’dir. Yönetim odaklı kentlerin yapısal özelliklerinden birisi de bu kentlerin yöneticisi olan Sultan’ın sarayına sahip olmasıdır. Konya’daki Kubadabad Sarayı günümüze kalıntı olarak ulaşmış bazı bölümleri dışında bilinenleri bakımından Kayseri Sarayı’na göre daha anlaşılabilir niteliktedir. Selçuklular Dönemi’nde Kayseri’de birisi şehir merkezinde Saltanat Sarayı (Devlethane)¹¹, diğeri şehrin batısında Kiybad Dağı eteğinde Keykubadiye Sarayı olmak üzere iki saray yapısı inşa edilerek kullanılmıştır¹².

Seferlerden sonra başkente dönmeyen Selçuklu sultanları, mevsimlere göre farklı yerlerde yaşıyorlardı. Özellikle Kayseri, Konya, Kubadabad, Keykubadiye, ve Alanya arasında, mevsimlere de bağlı olarak dolaşıyorlardı. Alaaddin Keykubad’ın kış aylarını Alanya’da geçirip, bahar ayları yaklaşınca Beyşehir’e ve bu güzergah üzerinden diğer kentlere geçtiği bilinmektedir¹³.

Keykubadiye Sarayı hakkında en geniş bilgi, dönem kaynağı olan İbni Bibi tercümelerinde bulunur. İbni Bibi’nin “El Evamirü’l-Ala’iye Fil Umurü’l-Ala’iye” adlı eseri Anadolu Selçuklu tarihinin yaklaşık bir asırlık devresini kapsayan siyasi ve sosyal tarih bakımından önemli bilgiler içeren bir vakayinâmedir. İki cilt halinde dilimize çevrilen yayının ilk cildinde Alaaddin Keykubad’ın tahta çıkışından ölümüne kadar geçen sürede siyasi ve günlük yaşama dair bilgiler verilirken Keykubadiye’nin ihtişam ve güzelliğinden ayrıntılı bir biçimde bahsedilmiştir¹⁴. İbni Bibi’ye göre, İzzeddin Keykavus’un 1220 yılında ölümünün ardından Devlet Emirleri’nin (Umerayı Devlet) ve Ülke büyüklerinin şehzadeler arasından Alaaddin

Keykubad’ı Sultan olarak seçmelerinin ardından bu haber Alaaddin Keykubad’a Melikü’l-Ümera Emir Seyfeddin Ay-aba tarafından Malatya Güzelpirit Kalesi’nde verilmiştir. Haberi alan Sultan, buradan Sivas’a gitmiş ve sultanlık tahtına oturmuştur. Keykubad, önemli işlerini hallettikten sonra Sivas’tan başkent Konya’ya (Dar’ül Mülk) gitmiştir. Bir süre¹⁵ burada dinlendikten sonra Kayseri’ye geçmiştir¹⁶. İbni Bibi, Alaaddin Keykubad’ın Kayseri şehrine girişindeki ihtişamı “O sırada Kayseri sübaşısı Hokkabaz oğlu adıyla meşhur olan Emir Seyfeddin Ebu Bekir tarafından haberdar edilen şehrin ve vilayetin bütün ordu komutanları (ayan-ı leşker) ve itibarlı kişileri (mu’teberan) süslü arabalar ve seyyar köşkler, musiki ve mehter (nevbetiyan) takımları, şarkıcılar, meddahlar (kaval) dolu arabalarla (gerdunha) Çubuk mevkiinde saltanat alayı ile karşılaştılar. Sultan, işte böyle bir ortamda Kayseri şehrine (mahruse-i Kayseriye) girip, atalarının bıraktığı büyüklük makamına oturunca üzerine ilkbahar yağmuru damlaları gibi dinar, dirhem ve şahane inciler saçıldı.”¹⁷ sözleriyle aktarmaktadır. Sultan yaz aylarını Konya ve Kayseri’deki Sarayı’nda geçirip, güz mevsimi gelince ise Antalya tarafına gitmiştir. Kışı sahillerde geçirip baharda Kubadabad’da bir müddet oturduktan sonra tekrar Kayseri’ye dönmüştür¹⁸. 1226 yılında Selçuklular’a tabi olan Diyarbakır Artuklu hükümetinin Mısır Eyyubi hükümdarı El-Melikü’l-Kamil’e bağlanması ve Moğolların önünden kaçarak geldiği Selçuklular’ın doğu sınırlarında faaliyet gösteren Celaleddin Harezşah ile ittifak etmesi, Sultan Keykubad’ı doğu seferine zorlamıştır. Sultan Keykubad Kahta, Hısn-ı Mansur (Adıyaman) ve Çemişgezek Kaleleri’ni almıştır. Üzerine gelen mütefik kuvvetleri mağlup eden Keykubad, Artuklu Meliki Mesud’un tabiyette kalma ricasını kabul etmiş ve Moğol tehlikesi yaklaşmakta olduğu için, Eyyubilerle uzlaşma yoluna girmiştir. Daha sonra Alaaddin Keykubad, El-Melikü’l-Adil’in kızı Melike-i Adil ile¹⁹ evlenmiştir²⁰.

İbni Bibi, Saray’dan; “Orayı sanki Tanrı, cenneti dünyada göstermek için yaratmıştı. Havasının ılık olması yanında saba rüzgarı her zaman eliyle oraya misk dök-kerdi. Nehrin kıyısındaki yeşillikler güzel sevgilinin yü-

⁹ Danacı 2010: 135,136,379.

¹⁰ Eravşar 1998.

¹¹ Bknz. Eravşar 2001:281-295.

¹² Eravşar 2000: 90.

¹³ İbni Bibi 1997a: 347, 417, 425.

¹⁴ Bknz.İbni Bibi 1997a; İbni Bibi 1997b.

¹⁵ İbni Bibi Selçuknamesi’nde Sultan Konya’ya gelip bir süre dinlendikten sonra ziyafet sofraları hazırlattığı ve sabahın erken saatlerinden gece yarısına kadar bu eğlencenin sürdüğünden söz eder. Sultan sınırlara kadar o bölgelerin işlerini yoluna koyup, Şam Beldelerine haberci gönderip olanları duyurduktan sonra askerleri ve komutanlarıyla Kayseri’ye hareket etmiştir (İbni Bibi 1997a: 229).

¹⁶ İbni Bibi 1997a: 218-229.

¹⁷ İbni Bibi 1997a: 230.

¹⁸ İbni Bibi 1997a: 372-374; Münecimbaşı 2001: 72.

¹⁹ Sarayın inşa tarihi hakkında önemli ipucu veren bu düğün ile ilgili Ahmet Nazif Efendi, Kayseri’de yapıldığı (Ahmet Nazif Efendi 1987:74), Münecimbaşı ise 624 (1226-1227) yılında Malatya’da yapıldığı bilgisini vermektedir (Münecimbaşı 2001: 65).

²⁰ İbni Bibi 1997a: 17-18.

zünde çıkmış olan yeni bir beni andırıyordu. Orada yase-min kafur kutusunu açmış, menekşe gülsuyunu kendinde toplamıştı. Saba, çemen'in zülfüne amber dökmüş, gülü hoten miskiyle doldurmuştu. Böyle güzel bir yerde hakim olan koku laleden çıkan kokuydu. Padişah orada öyle bir yere indi ki, güzellikte baharın da baharına benziyordu. Orada öyle bir saray vardı ki, alanında güneş ve ay, yüz taraftan görünüyordu. Keyvan'ın hayran kaldığı o yerde hayat suyu akıtan bir çeşme vardı. O çeşmeyle dünyanın gözü aydınlanmıştı. Çevresi baştanbaşa gül bahçesi idi. Onun önünde güzel bir yeşil deniz vardı. Üzerinde göğün yüzü her zaman bulutluydu. Orada balıklar ay gibi gezinirlerdi. Devlet şahın sarayına sığınmıştı. Balıkların kulaklarındaki bütün halkalar altından, sırtlarındaki zırhlar gümüştendi. Oradaki güller öyle ışık saçıyorlardı ki, sanki dünyanın gözü onlarla aydınlanıyordu. Oradaki ağaçların meyvesi ikbal meyvesi idi. Oradaki bülbüller zafer nağmeleri söylerlerdi. Oranın bütün meyveleri dünyanın iksiri, ağaçların gölgesi, sevgilinin dinlendiği yerd. Dünya oraya cihan padişahı Keykubad adına ikbal mührünü vurmuştu" diyerek övgüyle söz etmiştir²¹.

İbni Bibi, Alaaddin Keykubad'ın öldürülmesi olayı ile ilgili, Keykubad'ın ölümünden önce askerlerini Meşhed Sahrası²²nda toplandığını, ertesi gün bayram namazından sonra yemekler hazırlanıp büyük ziyafetler verildiğini yazar. Sonrasında Sultan'ın Çaşnigir Nasr üd-din'in getirdiği tavuk söğülmesini yedikten sonra hastalandığını ve hemen atına binip, Kubadiye Sarayı'na geldiğini, gece yarısından sonra ise vefat ettiğini (4 Şevval 634 Pazar günü)" belirtir²³.

Keykubadiye Sarayı hakkında bilgi veren diğer bir dönem kaynağı ise, Simon de Saint Quentin'dir²⁴. 1245 yılında Papa tarafından doğuya gönderilen bir kesiş olan Simon de Saint Quentin, Moğol Hakani'na gönderilen Papalık mektubunu ulaştırmak için Anadolu'da uzun süre kalmış, gözlemlerde bulunmuştur. Gıyaseddin Keyhüsrev'in tahta çıkışını anlattığı bölümde "O zamanlar sultanın Keykubadiye'de (Conquebac) bulunan bir evi Kayseri'ye (Gazariye) I leuca uzaklıktaydı" sözleriyle

Keykubadiye Sarayı'nın konumuna değinmiştir²⁵.

Dönemin diğer yazılı kaynağı olan Kerimüddin Mahmut Aksarayı'nın "Mesâmeratü'l Ahbâr (İyi Kişileri'in Gece Konuşması)" ve "Selçuki Devletleri Tarihi" adlı eserleri farsçadan dilimize çevrilmiştir. Kayseri'nin tarihi dokusu ile ilgili bilgiler veren kaynakta Keykubadiye Sarayı'ndan da bahsedilmiştir²⁶. Kerimüddin Mahmud Aksarayı, 1265 (H.664) yılında III. Gıyaseddin Keyhüsrev tahta çıktığında, Kayseri Sarayı'nın yıkılmış olduğunu "Feleği gör ki; çehreleri sultanları imrendiren o mutlu zümreyi, o temiz imanlı ve dürüst gidişli insanları cefasıyla ne hale getirdi. Onların faziletlerinden şimdi memlekette bir hatıra kalmamış gibidir. Kayseri'nin saraylarına bak ki, ne kapıları ne de duvarları yerindedir." sözleriyle aktarmıştır²⁷.

Kadı Muhyiddin b. Abdi'z-zahir, Baybars'ın Anadolu seferine katılmış ve bununla ilgili bir Risale yazmıştır. Aslı kayıp olan fakat Kalkaşandi'nin eseri vasıtasıyla günümüze kadar gelen eser, Faruk Sümer tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir. Faruk Sümer "Yabanlu Pazarı" adlı kitabında Memlük Sultanı Baybars'ın Anadolu'yu ziyaretini anlattığı bölümde Kayseri kenti ile ilgili detaylı bilgiler vermiş, Keykubadiye Sarayı yakınında geçen olaylara değinmiştir²⁸. Yabanlu Pazarı'nda, Keykubadiye Sarayı'ndan şöyle söz edilir: "Kayserililer uluları, alimleri, zahidleri, tacirleri, halkı ve kadınları ile Sultanı karşıladılar (20 Nisan 1277). Sultan Gıyaseddin'in dehlizi (giriş yeri olan saltanat otağı) çadırları, sultanlık alametleri, bir saraya ve bahçeye yakın Keyhusrev²⁹ denilen özde bulunuyordu. Halk, melik, cariye, amir ve memur olmak üzere tabakalarına göre tehlil ve tekbir sesleri ile Sultanın şerefli rikabında yürüdüler"³⁰.

Gregory Abu'l-Farac'ın yazdığı "Abu'l-Farac Tarihi" adıyla bilinen Süryani kaynağı erken dönem Anadolu tarihi için önemli eserlerden biridir. Kitapta Anadolu Selçuklu Dönemi olaylarından bahsederken Baybars'ın Anadolu'ya gelişi ve sefer ile ilgili detaylı bilgiler verilmiştir. Bu yayında da Baybars'ın Anadolu'ya gelişi sırasında Keykubadiye Sarayı çevresinde geçen olaylara değinilmiştir³¹. Abû'l-Farac bu seferle ilgili, 1588 (M.1277) yılında Baybars'ın çadırlarını Kayseri civarında 'Kaykubad' adını taşıyan yerde kurduğunu ve burada 15 gün³² kaldığını belirtir. Baybars hemen sonra Kay-

²¹ İbni Bibi 1997a: 321-322.

²² Meşhed Sahrası olarak adlandırılan bu yer Keykubadiye ile şehir arasındadır. I. Alaaddin Keykubad ve II. Gıyaseddin Keyhüsrev devri olaylarında iz bırakan bu alan, seferde ordunun toplanma yeridir. Askeri faaliyetler yanında bayram gibi törenler de yine burada yapılmıştır. Keykubad'ın ölümünden birkaç gün önce burada Ramazan Bayramı'nda büyük bir geçit töreni yapılmıştır (Akşit 1996: 47). (Bknz. İbni Bibi 1997a: 18, 289, 315, 443, 454; İbni Bibi 1997b: 21, 74, 75, 181, 191). Ahmed Nazif Efendi burayı meydan kapısının ön tarafındaki yer olarak gösterir. Alaaddin Keykubad'ın haftada iki kez meydana çıkıp, top çukan oyunu oynadığı ve silah talimi yapıp, ok attığını belirtmektedir (Ahmed Nazif Efendi 1987: 68-69).

²³ İbni Bibi 1997a: 452-458.

²⁴ Bknz. Simon de Saint Quentin 2006.

²⁵ Simon de Saint Quentin 2006: 52.

²⁶ Bknz. Aksarayı, K. M. 1943 ; Aksarayı, K. M. 2000.

²⁷ Aksarayı 1943: 175; Aksarayı 2000: 70.

²⁸ Bknz. Sümer, F. 1985.

²⁹ Muhtemel olarak Keykubadiye'yi kastediyor (Sümer 1985: 82, dip. 41).

³⁰ Sümer, 1985: 82.

³¹ Bknz. Abu'l-Farac, G. 1937.

³² Baybars'ın Kayseri'de kalış süresiyle ilgili kaynaklarda bir-birinden çok farklı kayıtlar bulunmaktadır. Yerli kaynaklardan

seri'ye giderek sultanın tahtına oturmuştur³³. Sümer ve Abû'l-Farac'ın verdiği bilgiler, Baybars'ın çadırını Keykubadiye yakınında kurması, Saray'ın artık kullanılamayacak durumda olduğunu göstermektedir.

I.III. KEYKUBADİYE SARAYI'NDA YAPILAN ÇALIŞMALAR

1953 yılında yaptığı araştırmalar ve sondajlarla Keykubadiye'nin yerini belirleyen ve ilk kez bilim dünyasına tanıtan Zeki Oral olmuştur³⁴. Oral, Keykubadiye Sarayı'nın yerini bulduğunda Saray kompleksi tamamen harap durumdadır. Ancak temel duvarlarının tümsekliği kalmış binalar mevcuttur. Oral, Menbanın başında ayakta duran küçük bir bina kalıntısı tespit etmiş ve dört kemer üzerine çapraz tonoz örtülü binanın bir Köşk kaidesi olabileceğini öne sürmüştür (Fig. 3-4). Köşk'ün cephelerinde, köşelerden kemere doğru dıştan birinci bordür hendesi Selçuk geçmelerinden güller, ikinci bordürde zencirek, üçüncü ve kemeri teşkil eden taşlarda ise yarım yıldız tezyinatı tespit edilmiştir. Yapılan yüzey araştırmasında çok sayıda içi dışı mavi sırlı çanak çömlek, kandil kırıkları bulunmuştur. 0.30x0.30x0.5 m. ölçülerinde tuğladan pek çok örnek bulunduğu gibi Kubadabad Sarayı'nda kullanılan çatı kiremitlerine benzer kiremit parçaları da buluntular arasındadır³⁵.

Fig. 3 - Dört Kemerli Köşk, 1964 (O. Aslanapa)

Fig. 4 - Dört Kemerli Köşk, 1964 (O. Aslanapa)

Kurt Erdmann, 1955 yılında Keykubadiye Sarayı'nda yüzey araştırması yapmıştır. Göl'ün çevresindeki iskele kalıntısı ve Köşkların varlığını belirtmiştir³⁶. Erdmann, Dört Kemerli Köşk'te incelemeler yapmış, Köşk'ün batı ve kuzey taraflarında sade ve işlenmiş kemerler tespit etmiştir. "Görünüşe göre bunlar iki katlıdır, geniş olan iç silme zorlukla teşhis edilebilmekte, dilimli bir frizdir. Daha dar olan dış silme ise grift bir örgü hatlarını taşımaktadır"³⁷. Bunlar Z. Oral'ın da bahsettiği bezemelerdir. Erdmann'a göre Dört Kemerli Köşk yapısı detayda farklı olmakla beraber Aksaray civarındaki Sultan Han'ın kemerlerindeki düzeni göstermektedir. Keykubadiye Köşkü'ndeki bu iki kemer ise genişçe bir girift örgü frizi ve sivri bir sima ile kuşatılmıştır. Erdmann, binanın ahşap bir üst katının olup olmadığını bugünkü halinden anlamının mümkün olmadığını belirtirken, merdiven izlerine rastlanılmadığını ve bu kata bitişik bir yapıdan girişin sağlanabileceğini öne sürmüştür. Bu görüşünü doğu tarafında Köşk'e yakın mesafede geçen bir duvar kalıntısının varlığına bağlamıştır³⁸.

Saray Topluluğu'nda ilk kazı çalışmaları 1964 yılında Oktay Aslanapa tarafından başlatılmıştır³⁹. Çalışmalara Dört Kemerli Köşk'te başlanmıştır (Fig. 5-6-7). Dört Kemerli Köşk'ün taş işlemleri aşınmış, silinmiş olup yalnız tek bir taş üzerinde kalan örgülü geçme dekorundan fikir edinebilmiştir. Aslanapa, yapının üst katı olduğuna dair herhangi bir kalıntıya rastlamamış, güney tarafa çıkan merdiven basamakları tespit etmiştir⁴⁰. Bu yapının kemer ayakları, içten ve dıştan yanlara ve derinliğine kazılmış taş temeller ile firuze sırlı küçük çini parçalarından başka bir şey bulunamamıştır. Dört Kemerli Köşk'te yapılan kazı çalışmalarına, bu alanda bir metre derinlikten sonra bol su çıktığı için devam edilememiştir⁴¹.

Fig. 5 - Dört Kemerli Köşk (O. Aslanapa)

Aksaray'ı ve Niğdeli Kadı Ahmed bu sürenin 10 gün, Ebu'l Farac 15 gün, Ebu'l Fida 10 gün olduğunu söyler. Sultan Baybars 25 Nisan 1277 Pazartesi günü yani Kayseri'ye gelişinin beşinci ve şehre girip tahta oturuşunun üçüncü günü ordusunu toplamış ve buradan ayrılmıştır (Aksaray 2000: 88,dip.195).

³³ Abû'l-Farac 1987: 599.

³⁴ Oral 1953: 501-517.

³⁵ Oral 1953: 514-515.

³⁶ Erdmann 1957: 93-106; Erdmann 1959: 85.

³⁷ Erdmann 1957: 105.

³⁸ Erdmann 1957: 105; Erdmann 1959: 85.

³⁹ Aslanapa 1965a:19-22.

⁴⁰ Aslanapa bu merdivenlerin düz toprak dam örtütünün üstüne çıkmak için kullanılmış olabileceğini öne sürer.

⁴¹ Aslanapa 1965a:19.

Fig. 6 - Dört Kemerli Köşk kemer üzerinde geometrik süsleme, 1964 (O. Aslanapa)

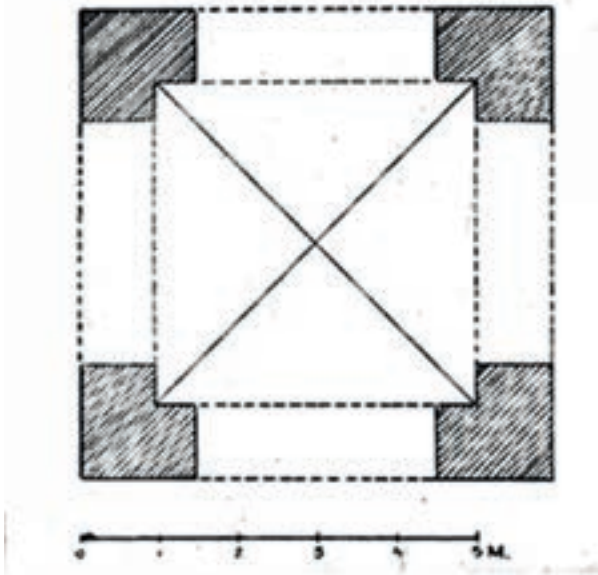

Fig. 7 - Dört Kemerli Köşk Plan (O. Aslanapa)

Çalışmalar Dört Kemerli Köşk'ün 50 m. kuzeyinde yarımada şeklinde göle uzanan bataklık ve sazlarla çevrili bir tepe üzerinde devam ettirilmiştir. Bu alanda temizlik çalışmaları yapıldıktan sonra kesme taşlar ve moloz yığınları ile bir yapı kalıntısı ortaya çıkmıştır. Kazı çalışmalarına devam edildiğinde duvarlar üzerinde birbirine paralel üç tonozlu küçük bir Köşk yapısı ortaya çıkarılmıştır (Fig. 8-9). Küçük Köşk olarak adlandırılan bu yapının arkada kalan tonozu yıkılmış, önünde daha dar bir tonoz ve göle bakan önü açık olması gereken bir sahil terası ortaya çıkmıştır. Burada yedi yuvarlak dilimli 2.40 m. uzunluğunda 1.60 m. genişliğinde dikdörtgen kısmıyla birleşik yekpare bir blok bulunmuştur. Aslanapa, buranın bir balkon ya da kayıkların rahatça yanaşabileceği bir iskele olabileceğini belirtmiştir (Fig. 10). Yedi dilimli çıkıntı önden biraz derinleştirilince her dilimin altında iki mukarnas işleme meydana çıkmıştır. Bu da buranın sonradan dolmuş olduğunu göstermektedir. Aynı derinlikte arka kenarla bitişik köşede koyu renkli sert taştan kalın sekizgen künk biçiminde çok muntazam yontulmuş bir

taş bulunmuştur. Bir tarafı kare, bir tarafı sekizgen delikli fakat ortası dolu olup, delikleri birleşmeyen bu taşın nerede ve ne için kullanıldığı anlaşılamamıştır. Yekpare blok üzerinde bir kenarı yükseltilmiş, ortası yuvarlak bir delik rıhtıma yanaşan kayıkların bağlanacağı direk yuvası olarak düşünülmüştür. Bu ön kısımda arka duvarın döndüğüne ve tonoz başlangıcına işaret eden kalıntılar tespit edilmiştir. Aslanapa üstünün yarım tonoz veya önü açık kalacak şekilde koruyucu bir örtü ile kapalı olmasının muhtemel olduğunu, fakat bunu kesin olarak ispatlayan bir kanıt olmadığını⁴² belirtilmiştir⁴³.

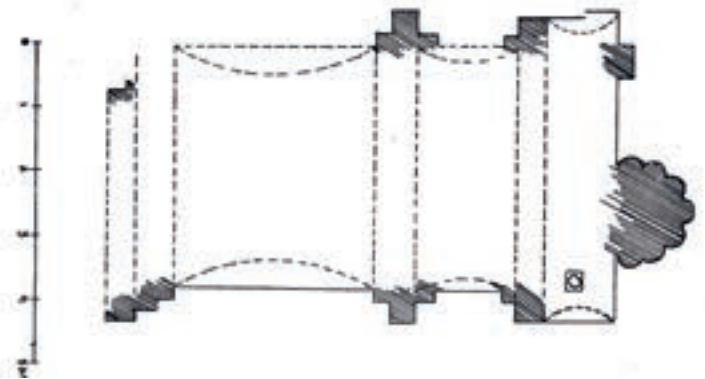

Fig. 8 - Üç Tonozlu Yapı Plan (O. Aslanapa)

Fig. 9 - Üç tonozlu yapıda kazı çalışmaları, 1964 (O. Aslanapa)

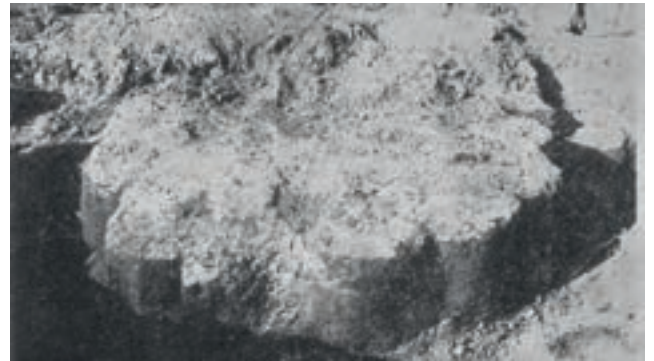

Fig. 10 - Üç Tonozlu Yapının Rıhtımında yer alan yekpare blok taş (O. Aslanapa)

⁴² Aslanapa'nın Küçük Köşk planında bu kısım tahmini olarak çizilmiştir.

⁴³ Aslanapa 1965a:19.

1964 yılında Aslanapa'nın kazısında yıkıntılar arasında dağınık parçalar halinde çıkan çinilerin nerede ve nasıl kullanıldığı anlaşılamamıştır. Küçük Köşk'te yapılan kazı çalışmaları esnasında ortaya çıkarılan yedi dilimli yekpare blok taşın üzerinde, kayıkların bağlanacağı direk yuvası olarak düşünülen delik içerisinde çok küçük parçalar halinde buraya sonradan atılmış firuze ve lacivert sır üzerinde perdahlı ve firuze sır altına siyah dekorlu çiniler de bulunmuştur (Tablo III)⁴⁴

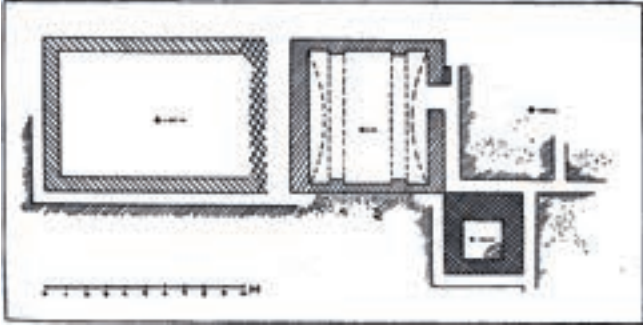

Fig. 11 - Büyük Köşk Plan (O. Aslanapa)

Dört Kemerli Köşk'ün 100 m. kadar güneyinde sürdürülen kazı çalışmalarında, iki takviye kemerli önü ve arkası yıkılmış bir tonoz kalıntısı tespit edilmiştir (Fig. 11-12)⁴⁵. Hafif sivri kemerli tonoz kalıntısının batı kısmında kazıya başlanınca tonozun devamı ve giriş yerini belli eden duvarlar ortaya çıkarılmıştır. Zeminde iki künk sırası ve girişin sağında dış koridora götüren bir merdiven tespit edilmiştir. Buranın zemini tuğla döşelidir. Kuzeybatıdan tonozla bitişik olarak çok kalın duvarlarla çevrili küçük kare bir mekan ortaya çıkarılmıştır. Bu mekanın içinde 20x20 cm. boyutlu tuğlalardan bir ocakla mutfak olduğu tespit edilmiştir (Fig. 13). Mutfağın etrafı koridorlarla çevrili olup, bir köşesinden tonozlu mekana bağlanmaktadır. Tonozdan göle doğru uzanan alan kazılınca diğer iki ön mekanın duvarlarından kalan izler bulunmuştur. Göle doğru duvar izleri kaybolmuş, güney tarafta da bunlar tamamen silinerek takip edilmeyecek hale gelmiştir. Tonozun arkasında kazıya devam edilerek arka cephe tamamlanmış ve doğruya doğru dikdörtgen şeklinde büyük bir mekan ortaya çıkarılmıştır. Fakat burada duvarlar çok daha bozulmuş ve yer yer yıkılmış olduğundan güçlüklerle takip edilebilmiştir. Bu Köşk'e ait olması gereken üzeri yıldız ve geçmelerden oluşan geometrik işlemeli bir taş yakındaki bir evin bahçesinde bulunmuştur (Fig. 16). Büyük Köşk'te yapılan kazı esnasında yıkıntılar arasında dağınık halde çini parçaları ele geçirilmiştir. Bunların hiçbirisi yerinde kalmayıp yıkıntılar arasına dağınık şekilde dökülmüş olduğundan bu çini kaplamaların da nerede ve nasıl kullanıldığı anlaşılamamıştır. Çinilerin en çok bulunduğu yer ön mekanda duvarların tamamen kaybol-

duğu güney taraf olmuştur. Ayrıca mutfağın etrafını çeviren koridorlarda ve arkadaki dikdörtgen büyük mekanın arka duvarı önünde de çini parçaları bulunmuştur⁴⁶.

Fig. 12 - Büyük Köşk Kazıdan Önceki Durum (O. Aslanapa)

Fig. 13 - Büyük Köşk Kazısı, 1964 (O. Aslanapa)

Fig. 14 - Dört Kemerli Köşk Genel Görünüm (O. Eravşar)

Keykubadiye Sarayı'nda 1980 yılında Prof. Dr. Oluş Arık başkanlığında kazı çalışmaları yeniden başlamıştır. Saray'ın ünitelerinin bulunduğu bölgede Dört Kemerli Köşk arkasında Şeker Fabrikası'nın dev tasfiye havuzlarından biri kazılıp çalıştırıldığı için hem kazı toprağı, hem havuzun kireç kaymağı karışık atıklarının kütlesi,

⁴⁴ Aslanapa 1965a: 19.

⁴⁵ Aslanapa, 50 yıl önce bu yapının bir Cami olarak kullanıldığının söylendiğini belirtir.

⁴⁶ Aslanapa 1965a: 20.

Fig. 15 - Büyük Köşk Genel Görünüm (O. Eravşar)

Saray yapılarının bulunduğu tarafa yığılmış durumdadır. Fabrika arazisinde daha kapsamlı bir kazı için anlaşma sağlanamamış, kazı çalışmaları sırasında 12 Eylül ihtilali yaşandığı için çalışmalar sonlandırılmıştır. Çalışmalar esnasında Aslanapa'nın söz ettiği, göl kıyısındaki Üç Tonozlu Köşk kalıntısı, rıhtım ve diğer yapı kalıntıları görülebilmiştir. Dört Kemerli Köşk, toprağa gömülmüş bir vaziyette iken, çevresinde yapılan kazılarda, ayakların çok derine indiği ve klasik birer Selçuklu taş oyma bordürüyle süslediği tespit edilmiştir. Bu çalışmalar esnasında Aslanapa'nın bulduğu çini parçalarının benzeri çini parçaları bulunmuştur⁴⁷.

Fig. 16 - Keykubadiye Sarayı taş süsleme (O. Aslanapa)

1992 yılında Saray'ın önündeki göl kurutulunca, içerisinden pek çok kırık çini parçası çıkmıştır. Bu çinilerin bir kısmı geometrik ve bitkisel olup, aralarında birkaç figürlü çini parçası da bulunmaktadır. Firuze, patlıcan moru, lacivert, kahverengi renklerinin kullanıldığı bu çinilerde sır altı tekniğinin yanı sıra lüster tekniğinde de örnekler de bulunmuştur (Fig. 17)⁴⁸.

Fig. 17 - 1992 yılı Çini Buluntuları (O. Eravşar)

II. BULUNTULAR

II.1. ÇİNİ

Keykubadiye Sarayı çinilerinde geometrik bezemelerin yoğunlukta olması bu yapıyı çini dekorasyonu bakımından Anadolu Selçuklu Saray yapılarından farklı kılmaktadır. Keykubadiye Sarayı kazılarında ve yüzey araştırmalarında, sır altı, lüster ve tek renk sırlı hazırlanmış geometrik, figürlü ve soyut desenli örnekler içeren buluntular ele geçirilmiştir.

II.1.1. Sıraltı Tekniği'nde Olan Örnekler

Keykubadiye Sarayı'na ait çini buluntuların büyük oranı sır altı tekniğinde yapılmıştır. Bu teknik, yıldız, dikdörtgen ve haç kollu çinilerde uygulanmıştır. Bu çinilerde bitkisel, geometrik ve yazı örnekleri bulunmaktadır. Bitkisel süslemeyi yoğun bir şekilde haç formu çinilerde ve az sayıda yıldız çininin ana kompozisyon şeması olarak görmekteyiz. Desenler çoğalarak ya da birbirini izleyen simetrik düzenlemelerle oluşturulmuştur. Motifler astar üzerine, renk tonları uyum içerisinde, şablon kullanılmadan serbest çizim yöntemiyle oluşturulmuştur.

Bitkisel bezemeli haç kollu çiniler süsleme özelliklerine göre, kollarda stilize rumiler arasında stilize çiçek motifi, kollarda çift rumi arası çiçek motifi ve soyut bitkisel motifli olmak üzere farklı kompozisyon özellikleri gösterirler (Tablo 1). Kollarda stilize rumiler arasında stilize çiçek kompozisyonu örneğinde (Tablo 1-a) bitkisel desen yatay ve dikey eksen üzerinden dördü simetri şeklinde düzenlenmiş, eksenlerin merkezi yuvarlak benek ile belirtilmiştir. Merkezde bir daldan çıkan stilize bitki motifi ve karşılıklı bakışım eksenine sırt sırta yerleştirilmiş

⁴⁷ Arık, R.-Arık, O. 2007: 250; Arık 2007: 78-79.

⁴⁸ Eravşar 2000: 93.

soyut rumi motifi düzenlemesi bulunmaktadır. Kompozisyonun ayna simetrisi dikey ve yatay devam eden orta çizgiler üzerindedir. Desen türkuaz renkli şeffaf sır altına siyaha boyanmıştır. Bu kompozisyon bitkisel motifli haç formlu saray çinileri içerisinde farklı bir uygulamadır. Kollarda çift rumi arası çiçek motifi olan örnekler bugün mevcut olmayan Aslanapa'nın fotoğraflarında ve envanter kayıtlarında yer alan iki haç kollu çini ve müzedeki tek kırık çinin süsleme kompozisyonunu oluşturur (Tablo 1-b,c). Ana süslemeyi bakışım eksenine karşılıklı yerleştirilen iki rumi ve bunların ortasında yer alan çiçek motifi oluşturur. Bu çinilerde türkuaz renkli şeffaf sır altına desen siyaha boyanmıştır. Desen dıştan kalın şerit ve onu içeriden takip eden ince bir çizgi ile çerçevelenmiştir. Karşılıklı boylamasına uzanan iki rumi motifinin ucundan çıkan iki dal üçgen oluşturarak birleşmektedir. Keykubadiye Sarayı haç kollu çini buluntuları içerisinde tek bir örneği bulunan alışılmamış şekilde serbest düzenlenmiş kompozisyonda desen kobalt mavisine dönüşmekte olan türkuaz sır altına siyah renkte boyanmıştır. Kompozisyonun merkezinde büyük bir rumi ve iç kısmında lotusu andıran bitki motifi yer alır. Bu kompozisyonun solunda yine daha küçük boyutta rumi motifi bulunmaktadır (Tablo 1-d). Bu örnek Saray yapılarında görülen bitkisel bezemeli haç formlu çinilerden serbest kompozisyon düzeni açısından farklılık göstermektedir. Benzer örneği diğer saray yapılarında görülmez.

Keykubadiye Sarayı geometrik geçme motiflerden oluşan çini buluntuları birbirini keserek devam eden sonsuz bir kompozisyonda bütünü oluşturan parçalardır. Bunlar genellikle rezerv tekniğinde yapılmış, bitkisel bir motifle birlikte kullanılmışlardır. Bu çinilerin hepsi kırık durumdadır. Dikdörtgen ve yıldız formda olan çinilerde geometrik geçme, yıldız ve örgü motiflerinin konturları genellikle yeşilimtrak siyah olup türkuaz, kobalt mavi ve patlıcan moru renklerle boyanmış süslemeye sahiptirler (Tablo 2-b,c,d). Buluntular arasında farklı bir örnek ise şeffaf türkuaz sır altına siyah renkte boyanmış olan geometrik geçme kompozisyonlu çini parçasıdır (Tablo 2-a). Çini buluntu çizgilerin verilışı, boyanın muntazam şekilde uygulanışı ile diğer örneklerle göre daha ustaca bir işçilik göstermektedir. Aslanapa'nın 1965'te yayınladığı bugün mevcut olmayan çiniler (Tablo 3-a) Kayseri Müze deposundaki geometrik kompozisyonlu çinilerle aynı özelliklere sahiptir. Yine şeffaf sır altına siyah, türkuaz, kobalt mavi ve mangan moru renkte boyanmış geometrik süslemeler mevcuttur. Geometrik örneklerden dört düğümlü geçme Divriği Sitti Melik Türbesi ve Alay Han portalinde taş üzerinde görülmektedir. Bu düğümlü geçmelerin ilk örnekleri olarak, İran'da Gül Payegan Cami minaresinin örgülü küfi yazısında, Horasan'da Ribat-ı Şerif'in stuko süslemelerinde, Karagan Kümbeti tuğla süslemeleri ile Afganistan'da Cam Minaresi'nde

aynı düğümlü geçmeler bulunmaktadır⁴⁹.

Konya Alaaddin Kümbeti'nde lahitler üzerinde ve Konya'da Şerafettin Cami'nin dış duvarlarında da bu çinilerin benzer örnekleri görülür. Ayrıca geometrik örgülü geçme ve yıldız tezyinat Azerbeycan'da Nahcivan'ın Culta Köyü Gülistan Kümbeti'nde karşımıza çıkmaktadır. On iki köşeli olarak yükselen bu kümbetin her kenarı ayrı bir örnekle işlenmiş olup, üç kenarın tezyinatı Keykubadiye'nin geometrik örneklerini yakından hatırlatmaktadır. Geometrik kompozisyonlu bu çinilerin benzer örneği Selçuklu ağaç işçiliğindeki süslemelerde de görülmektedir. Ağaç işlemelerde bu çinilerin büyük ölçüde benzer kompozisyonu Harput Sare Hatun Cami Minberi'nin sağ kanadında görülmektedir. Zeki Oral'ın kitabelerine dayanan tahminlere göre bu minber Mardin Artuklularından Ilgazi II'nin kardeşi Hüsameddin Yavlak Arslan (1184-1200) tarafından yaptırılmış olmalıdır. Bu minberin dekoru Alaaddin Keykubad'ın Keykubadiye Sarayı çinilerine öncülük etmesi açısından önemlidir⁵⁰. Sivas İzzeddin Keykavus Şifahanesi'nde kemer yüzeylerinde de geometrik kompozisyonlu çiniler bulunmaktadır (Fig. 18). Burada görülen süsleme Keykubadiye Sarayı geometrik süslemeleri ile bire bir benzerlik göstermektedir. İzzeddin Keykavus tarafından yaptırılan bu yapının çini süslemeleri de Keykubadiye Sarayı'nın geometrik çinilerinin erken örnekleri olması açısından önemlidir.

Fig. 18 - İzzeddin Keykavus Şifahanesi, kemer yüzeyindeki çini süslemeler

Aslanapa'nın kazısında bulunan ve yine hiçbir örneği günümüze ulaşmayan firuze sır altına siyah konturlarla yapılmış bitkisel bezemeli çiniler, (Tablo 3-b) Keykubadiye Sarayı buluntuları içerisinde ayrı bir grubu oluşturmaktadır. Aslanapa'ya göre; "Bu çiniler parlak firuze sır altına siyah renkte ince spiral kıvrık dallar, çok kalın konturlarla çevrili geniş şeritlerden ibaret tezyinatla Selçuklu sanatında daha önce tanımadığımız motifler olarak görülür. Firuze sır altına siyah dekor Selçuklu çini ve se-

⁴⁹ Yetkin 1986: 173.

⁵⁰ Aslanapa 1965a: 21.

ramiğinde klasik bir uygulamadır. Burada görülen yenilik renk değil tezyinat bakımındandır. Çok büyük levhalardan kaldığı anlaşılan bu kırık parçalar kompozisyonun tamamlanmasına pek imkan vermemektedir⁵¹. Keykubadiye Sarayı buluntuları içerisinde ana temanın bitkisel bezeme olduğu tek örnek bulunmaktadır (Tablo 4-a). Bu çinide geometrik şekiller içerisinde soyut çiçek motifi işlenmiştir. Sekiz kollu yıldız formda sağlam durumda tek örnek olan çininin, ikinci bir kullanım için kesildiği süslemeyi sınırlandıran çerçeve çizgilerinin yer yer takip edilememesinden ve yıldız kollarının orantısızlığından anlaşılmaktadır. Bu çini Saray buluntuları içerisinde tek sekiz kollu yıldız formda kesik çini örneği olması açısından önemlidir. Bu da bu uygulamanın gerektiğinde diğer çinilerde de yapıldığının göstergesidir.

Keykubadiye Sarayı çini buluntuları içerisinde insan figürlü kırık durumda iki çini parçası bulunmaktadır (Tablo 4-b,c). Tablo 4-b'deki kırık çinide bir insan eli tasviri bulunmaktadır. Parmaklarından biri açık diğerleri birleşik, yukarıya doğru açılmış durumda tasvir edilen figür elinde muhtemelen bir müzik aleti tutuyor olmalıdır. Selçuklu döneminde elinde meyve ya da müzik aleti tutan Saray yaşamından konuların tasvir edildiği benzer kompozisyonlu çiniler bulunmaktadır. Tablo 4-c'deki kırık parçada ise bağdaş kurarak oturan bir figürün giysisi seçilebilmektedir. Çizgisel boyama tarzı bu çiniyi diğer örneklerden farklı kılmaktadır. Ayrıca çini buluntular içerisinde nesih yazı karakteri özellikleri gösteren kırık küçük bir parça bulunmaktadır (Tablo 4-d). Şeffaf sır altına lacivert, siyah ve firuze renklerde boyanmış çini muhtemelen bir yazı şeridine aittir.

II.I.II.Lüster Tekniğinde Olan Örnekler

Keykubadiye Sarayı çini buluntuları içerisinde ayrı bir grubu oluşturan lüster çinilerin çoğunluğu, opak beyaz zemin üzerine altın sarısı ve kahverengi renklerde perdahlanmıştır (Tablo-5). Rezerv tekniğinde merkezde bir hayvan figürünün işlendiği örneklerde figürün çevresindeki boşluklar kıvrım dallar ve bitkilerle bezenerek kompozisyona hareketlilik sağlanmıştır (Tablo 5-a,b). O. Aslanapa'nın yayınladığı çini envanter tablosunda⁵², beyaz zemin üzerine açık kahverengi, lacivert zemin üzerine gümüşü, firuze zemin üzerine gümüşü ve lacivert zemin üzerine altın rengi⁵³ perdahlı çiniler olduğu kaydedilmiştir. Mevcut örneklerde beyaz zemin üzerine kahverengi ve lacivert zemin üzerine altın sarısı renkte perdahlı örnekler bulunmakla birlikte, (Levha 5-c,d) lacivert ya da firuze zemin üzerine gümüşü perdahlı çinilerden hiçbir örnek bugün mevcut değildir. Fotoğrafları da bulunmaktadır.

Figürlü lüster çiniler büyük oranda kırık ve boyutları çok küçük olduğundan kompozisyon tam olarak seçilememektedir. Fakat Kayseri Müzesi'nde bulunan ve buluntu yeri bilinmeyen büyük oranda sağlam durumdaki hayvan figürlü lüster çini (Fig. 19) Keykubadiye Sarayı ile ilişkilendirilmektedir. Bu çini Keykubadiye örnekleriyle teknik ve süsleme açısından benzer özellikler göstermektedir. Keykubadiye Sarayı'nın küçük boyutlu lüster çini buluntularının kompozisyonuna dair fikir vermesi açısından önemlidir. Çininin merkezinde yer alan figürün benzeri, bugün Kuwait National Müzesi'nde bulunan opak beyaz sırlı lüster seramik tabakta görülür (Fig. 20)⁵⁴. Watson bu tabağın, resim stiline ne İran ne Suriye ne de Mısır örneklerine benzemediğini vurgular. İran lüsterinin anıtsal stilini çağrıştırdığını fakat boyama olarak bu örneklerden farklı olduğunu, spiral çizgiler açısından ve kuşun işleniş bakımından Suriye ve Mısır dönemini çağrıştırdığını belirtir. Kuzey Afrika ve İspanya yapımı olabileceğine dair de hiçbir kanıt yoktur. Watson bu seramik tabağın, bilinen hiçbir kategoriye girmediğini ve Suriye çevresinden olabileceğini söylemekte, teknik özellikleriyle 12. yy. ortası veya sonrasına tarihlemektedir⁵⁵. Kayseri'de Muammer Bey Mahallesi'nde bir hafriyat çalışması esnasında bulunan lüster çininin Saray çinileri ile ilişkili olduğu açıktır. Figürün resmedilişi dışında kompozisyonun geneli açısından bakıldığında bu çininin benzer örneklerini Kubadabad Sarayı hayvan figürlü lüster çinilerde de görmekteyiz. Fakat Keykubadiye Sarayı'ndan uzak bir yerde bulunması ve bu bölgede bulunan tek örnek olması nedeniyle Keykubadiye Sarayı ile doğrudan ilişki kurmak mümkün değildir. Ayrıca Kuwait National Müzesi'nde bulunan seramik tabak daha erken bir yüzyıla işaret etmektedir. Bugün Kayseri Müzesi'nde bulunan lüster çini, bölgede bulunan bir üretim merkezinin varlığını ya da taşınma yoluyla buraya gelmiş olduğunu düşündürmektedir.

Fig. 19 - Lüster tekniğinde kuş figürlü çini (Kayseri Etnoğrafya Müzesi)

⁵¹ Aslanapa 1965a: 21.

⁵² Aslanapa 1965b: 29-30.

⁵³ Yetkin 1986: 120.

⁵⁴ Watson 2004: 301; Arık R.- Arık O.: 251-253.

⁵⁵ Watson 2004: 301.

Fig. 20 - Lüster Seramik, İran, 12.yy. (O.Watson)

II.I.III. Tek Renk Sırlı Örnekler

Keykubadiye Sarayı'nda ele geçen tek renk sırlı çini buluntularda, türkuaz ve mangan moru renkte sırlı örnekler bulunmaktadır. Türkuaz renkteki bordür çinilerde renk sabitliği yoktur; bazı parçaların sır rengi daha açık, bazılarının daha koyudur. Bu durum sıran içine karıştırılan çeşitli elementlerin yoğunlukları ile alakalıdır. Çini buluntular içerisinde tek renk sırlı haç kollu tek bir örnek vardır. Haçın tek kolunun üst bölümünü mevcut olan çini parçası mangan moru renkte sırlanmıştır. Alanya Sarayı tek renk haç kollu çinilerde benzer örnekler mevcuttur. Ayrıca Hunad Hamamı'nda da, bugün mevcut olmayan benzer şekilde mangan moru renkte haç kollu çiniler bulunduğu bilinmektedir⁵⁶.

II.II. DİĞER BULUNTULAR

Keykubadiye Sarayı'ndan günümüze çini buluntuları dışında arkeolojik veri ulaşmamıştır. Z. Oral'ın söz ettiği kandil kırıkları, seramikler ve kiremitlerin nerede oldukları bilinmemektedir. Bunların dışında Bugün Kayseri Etnografya Müzesi'nde bulunan alçı bordür süslemenin Keykubadiye Sarayı ile ilişkili olduğunu düşünmekteyiz (Fig. 21). Selçuklu Çağı'nda Orta Asya'dan Anadolu'ya köşk duvarlarında alçı bezeme kullanıldığı kalan verilerden anlaşılmaktadır. Anadolu'da II. Kılıç Arslan Köşkü'nden itibaren alçı süslemenin varlığı bilinmektedir. Diğer Saray yapıları gibi Keykubadiye Sarayı süsleme repertuarı arasında alçı süslemeler de yer almış olmalıdır. Kayseri Müzesi'nde bulunan geliş yeri bilinmeyen figürlü alçı kabartma II. Kılıç Arslan Köşkü (Fig. 22) Kubadabad ve Alanya Sarayları'ndaki alçı buluntular ile paralel süsleme özellikleri gösterir. Kayseri'de bulunan bu alçı süslemenin Keykubadiye Sarayı'ndan gelmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

Fig. 21 - Alçı bordür parçası (Kayseri Etnografya Müzesi)

Fig. 22 - II. Kılıç Arslan Köşkü alçı bordür parçaları (TİEM) (R.Arık)

Saray'a ait diğer bir buluntu ise Aslanapa tarafından bir evin bahçesinde bulunan fakat bugün kayıp olan üzeri bezemeli mimari parçadır. Üzerinde on kollu yıldız süslemesi bulunan taş eser, Keykubadiye Sarayı'nda sadece çini süslemenin değil, taş süslemenin de geometrik örneklerinin yer aldığını göstermesi açısından önemlidir. Bunun gibi mimari parçalar Saray Kompleksine ait diğer köşklerin cephelerini süslemiş olmalıdır.

III. HUNAD HAMAMI ÇİNİLERİ

Cami, Medrese, Türbe ve Çifte Hamam'dan oluşan Hunad Külliyesi'nde tarih ve bani kitabesi taşıyan tek yapı, Cami'dir. Cami doğu ve batı kapılarındaki kitabeye göre H.635/M. 1238 yılında Alaaddin Keykubad'ın eşi Mahperi Hatun tarafından yaptırılmıştır⁵⁷. Hamam'ın 1969 yılındaki restorasyonu ve yapılan kazılar sonrasında yeni bulgular ortaya çıkmıştır. Buna göre Hamam'ın Erkekler Bölümü, Cami'den önce yapılmıştır. Erkekler Bölümü'nün doğu köşesindeki külhanın Cami'nin inşaat sahası içinde kalması yüzünden kesilmiş olması ve bunun Cami duvarı altında kalan temellerinin 1969 yılı hafriyatında ortaya çıkması bu hükmü doğrulamaktadır⁵⁸. Hamam'ın Kadınlar Bölümü soyunma mahâlinin Cami'nin

⁵⁶ Arık R.- Arık O. 2007: 258-259.

⁵⁷ Karamağaralı 1976: 211-212.

⁵⁸ Yurdakul 1971: 146.

inşası sırasında küçültülen Erkekler Bölümü soyunma mahâline göre ayarlanmış olması ve 1969 yılı araştırmalarında, içinde bulunan çini kaplamaların (Fig. 23-24) Kubadabad çinilerine benzerliği göz önünde tutularak, Kadınlar Bölümünün de 1238'de Cami ile birlikte Mahperi Hatun tarafından inşa ettirildiği düşünülmektedir⁵⁹.

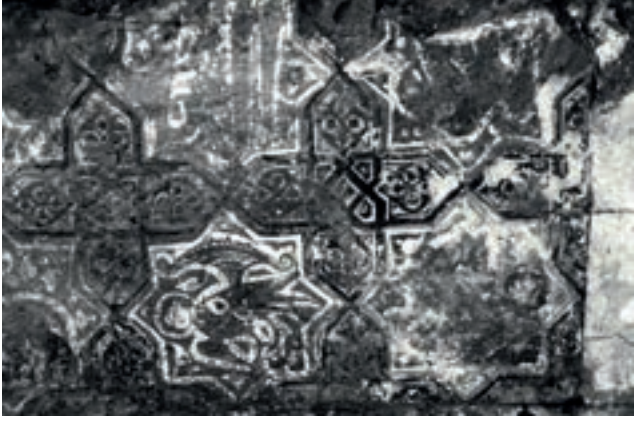

Fig. 23 - Hunad Hamamı Ilıklık Mekanı Kuzeydoğu oda, Güneydoğu cephe in-situ çiniler (V.G.M. Arşivi)

Fig. 24 - Hunad Hamamı Ilıklık Mekanı Kuzeydoğu Oda in-situ çiniler (V.G.M. Arşivi)

Hunad Hamamı çini buluntuları sır altı tekniğinde sekiz kollu, haç biçimli ve dikdörtgen tek renk sırlı örnekleri içerirler. Kayseri Etnografya Müzesi'nde Hunad Hamamı'na ait eserlerin sergilendiği panoda 9 figürlü 1 yazı kompozisyonlu ve 2 bitkisel bezemeli sekiz kollu yıldız çini bulunmaktadır (Fig. 25-26). Bunların dışında depoda 1 yazı kompozisyonlu, 6 figürlü sekiz kollu yıldız çini mevcuttur. Kayseri Müzesi'nde toplamda 19 adet yıldız formlu çini bulunmaktadır. Ayrıca pano içerisinde sekiz kollu yıldız çinileri kuşatan haç kollu çiniler ve dikdörtgen çiniler mevcuttur. Hunad Hamamı çinileri ile ilgili kapsamlı bir çalışma yapan R. Bozer, Müze'de yaptığı incelemede 19'u envanterli bir kısmı kırık ve envanter-siz 24 sır altı yıldız, bir tek renkli çini ile az sayıda düz renk ve haçvari çini olduğunu belirtmiştir. Fakat Vakıflar Genel Müdürlüğü (V.G.M.) arşivindeki fotoğraflara göre 42 sır altı yıldız çini ve bir o kadar da haçvari çininin sa-

yılabildiğini eklemiştir⁶⁰. Çalışmamız kapsamında Müze deposunda ve sergide bulunan toplam 15 adet hayvan figürlü çini incelenmiştir. Bunun dışında arşiv fotoğraflarından tespit edilen 13 hayvan figürlü çini günümüzde mevcut değildir (Tablo 12-15). Ayrıca zemin döşemesinde kullanılan altıgen-üçgen düzenlemesine sahip türkuaz ve beyaz renkteki taban çinilerinin de⁶¹ hiçbir örneği bulunmamaktadır.

Fig. 25 - Hunad Hamamı Çinileri (Kayseri Etnografya Müzesi)

Fig. 26 - Hunad Hamamı Çinileri Çizim (Kayseri Etnografya Müzesi)

⁵⁹ Karamağaralı 1976: 216; Önge 1996: 193.

⁶⁰ Bozer 2005: 12.

⁶¹ Bozer 2005: 7.

Fig. 27 - Kubadabad Sarayı köpek tasvirli çiniler (R. Arık)

Fig. 28 - Kubadabad Sarayı İnsan tasvirli çini (R.Arık)

Hunad Hamamı buluntuları içerisinde yer alan haç kollu çinilerde desen, türkuaz şeffaf sır altına siyah renkte boyanmıştır. Merkezde baklava dilimi şeklindeki panolar içinde yer alan süslemeler kompozisyonu oluşturmaktadır. Bu panoların bütününe bakıldığında birbirini çapraz kesen uçları üçgen iki kolun, çapraz şekilde, çininin haç formuna benzediği görülmektedir. Haç kolları üzerinde ise şeritlerin içi geometrik, kare ve çokgen formlarla düzenlenmiştir. Hunad Hamamı buluntuları içerisinde bugün Müze’de sergilenen sekiz köşeli yıldızlar arasında geometrik düzenin bir parçasını oluşturan 6 haç kollu çini tüm olarak, 14 haç kollu çini ise kesik olarak bulunmaktadır.

Hunad Hamamı duvarlarını kaplayan sır altı tekniğindeki çiniler, köpek ve pantere benzeyen dört ayaklı hayvanlar, tavus kuşu, ördek, kaz gibi av hayvanların yanı sıra yırtıcı ve avcı kuşlar, hayat ağacının yanında kuşlar, çift başlı kartal ve siren gibi fantastik yaratıklar, yazılar, bitkisel desenler Kubadabad Sarayı’nda sekiz kollu çinilerde işlenen tasvirlerin benzeridir⁶².

İncelediğimiz hayvan figürlü sekiz köşeli yıldızlar ortalama 22-23 cm. çapında şeffaf sır altına desenleri krem rengi astar üstüne kobalt mavi ve siyah renk başta olmak üzere farklı tonlarda patlıcan moru, türkuaz, koyu yeşil renkte boyanmıştır. Bu grup çinilerin hepsinde geleneksel olarak süsleme dıştan kalın bir şerit içte ince bir çizgi ile belirlenmiş çerçeve içinde düzenlenmiştir. Figürlerin çevresinde zemin renginde bir çerçeve oluşturularak merkezdeki figür vurgulanmıştır. Figürlerin etrafındaki boşluklar rumi ve bitkisel motiflerle doldurulmuştur. Merkezde kartal ve yırtıcı kuş tasvirlerinin yer aldığı çiniler ayrı bir grup oluşturmaktadır. Yırtıcı görünüşleri, yanlara açılmış kanatlarıyla bu kuşlar her çinide tek bir figür olarak tasvir edilmişlerdir (Tablo 7). Tablo 7-a’da bulunan Selçuklu süsleme sanatında arma olarak kullanılan Saray’ın ve sultanın simgesi çift başlı kartal figürü Hamam’ın çini buluntuları arasında tek örnektir.

Hayvan figürleri içerisinde çoğunluğu oluşturan köpek tasvirleri Saray çinileri içerisinde vazgeçilmez temalardır. Av eğlencelerinin en önemli elemanı olduğu için hem sır altı hem de lüster tekniğinde hayvan figürleri içerisinde en çok köpek figürleri tasvir edilmiştir⁶³. Hepsi şeffaf sır altına kobalt mavi, türkuaz ve siyah renkte boyanmış olan bu çinilerin merkezinde tek bir hayvan figürü yer alırken, boşluklar ise çoğunlukla rumi ve stilize bitki motifleriyle süslenmiştir (Tablo 8). Resmedilen bütün köpek figürlerinin başlarını geriye doğru çevirmiş, haber vermek veya emir almak üzere arkaya baktıkları görülmektedir. Geriye dönük baş, ön ayaklardan birini göğsüne doğru çekip kaldırmış, ayaklardan birini öne adım atmış, kuyruğun iki arka ayak arasında öne kıvrılmış şekliyle bu tasvirler Kubadabad Sarayı köpek tasvirleriyle⁶⁴ (Fig. 27) aynı ikonografiye sahiptirler.

⁶² Arık 2007: 256.

⁶³ Arık 2000: 108.

⁶⁴ Bknz.Arık 2000: 107-108

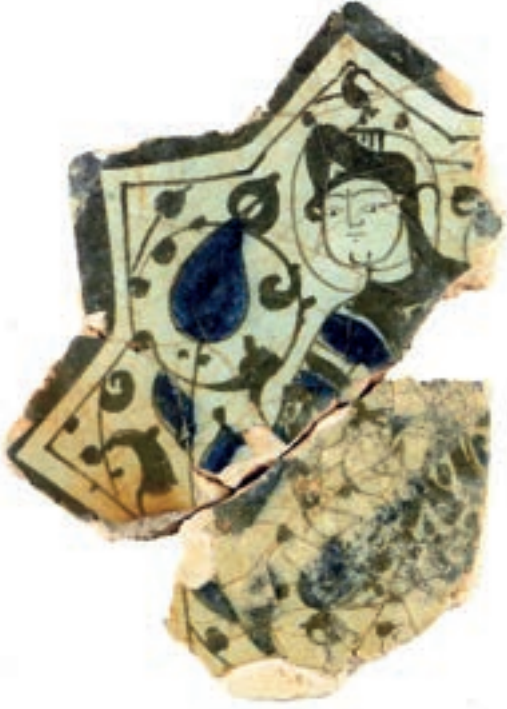

Fig. 29 - Alanya Sarayı İnsan tasvirli çini (R.Arık)

Hunad Hamamı hayvan tasvirli çini buluntuları içerisinde diğer bir grubu ördek, su kuşu ve tavus kuşu tasvirleri oluşturmaktadır (Tablo 9). Geleneksel olarak dıştan kalın, içte daha ince bir çerçeve içine alınan figürler, şeffaf sır altına kobalt mavi, türkuaz, mangan moru ve siyah renklerde boyanmışlardır. Her bir çinide merkezde tek bir figür şeklinde tasvir edilen bu kuşlar, yukarı kaldırdıkları başları, açık kanatları, ileri atılmış ayakları ile hareketli bir şekilde tasvir edilmişlerdir. Diğer kuşlardan farklı olarak Levha 9-c’de tavus kuşu tasviri bulunmaktadır.

Çini buluntular içerisinde yazılı iki örnek bulunmaktadır. Ayrıca arşiv kayıtlarında fotoğrafları bulunan iki çini bulunmaktadır. Müze’de bulunan her iki örnekte de “Affeden” anlamına gelen “El-Afih” yazısı okunmaktadır. Küfi yazı ile yazılmış çinilerde yazı karakterleri şeffaf sır altına kobalt mavi renkte boyanmış, çevrelerinde zemin renkte çerçeveler oluşturularak harfler vurgulanmıştır. Harflerin dışındaki alanlar ise türkuaz ve kobalt mavi renkte dolgu elemanlarıyla süslenmiştir (Tablo 10-a,b).

Hunad Hamamı çinileri içerisinde insan figürlü tek örnek bulunmaktadır. Kompozisyonun merkezinde diz çökerek oturan insan figürü yer alır (Tablo 10-c). Yuvarlak dolgun yanaklı yüzü, bitişik yay kaşları ve kaş çizgisine kadar uzanan burun çizgisi, sürmeli hafif çekik gözler ve ufak ağız klasik Selçuklu Türk tipini canlandırmaktadır. Figürün başı çevresindeki hale soylu birisi, kollarındaki tiraz bantları ile zengin elbisesi ise Saray ileri gelenlerinden olduğuna işaret etmektedir. Saray yaşamı konusunun işlendiği çinideki ince belli, zarif yapılı ve geniş omuzlu

gencin erkek olabileceği tahmin edilmektedir⁶⁵. Bu çinide tasvir edilen figürün oturuş şekli, saçları ve başlığıyla benzer örnekleri Kubadabad Sarayı (Fig. 28) ve Alanya Sarayı (Fig. 29) insan figürlü çini buluntularında yer almaktadır.

Çini buluntular içerisinde yine tek örnek olan Siren, cepheden resmedilmiştir. Bitişik yay kaşlı, çekik gözlü, küçük ağızlı ve yuvarlak yüzlüdür (Levha 10-d). Düz saçları ortadan ikiye ayrılmış enseye dökülmüştür, Alnın üzerinde değerli bir taş bulunur. Süslü bir yaka, çatal biçimli kuyruk, büyük güçlü pençeler ve arkaya doğru açılan yelpaze biçimde ikinci bir kuyruk dikkat çekicidir. Figürün çevresinde zemin renginde çerçeve oluşturulmuş ve bu çerçeve dıştan dolgu elemanlarıyla bezenmiştir. Benzer örnekleri Kubadabad Sarayı çini buluntuları (Fig. 30)⁶⁶ içerisinde yer alır.

Fig. 30 - Kubadabad Sarayı Siren Tasvirli Çini (R.Arık)

Bitkisel temalı mevcut örnekler göz önünde bulundurulduğunda, rumi, palmet ve lotus çiçeği gibi motiflerin tek başlarına meydana getirdikleri kompozisyonlar ile bir figürün çevresini süsleyen çoğunluğunu rumi ve kıvrık dalların oluşturdukları bitkisel motiflerin çinilerin süslemesine canlılık ve hareketlilik katan unsurlar oldukları söylenebilir. Hunad Hamamı buluntuları içerisinde ana süsleme kompozisyonu olarak çininin tüm yüzeyini dolduran palmet, rumi ve lotus çiçekleri yer alır. Tablo 11-a’daki çini kompozisyonu merkezden çapraz eksenler üzerinde simetrik olarak dört yöne uzanan, dört büyük lotus tomurcuğunu andıran damla şekilleri ve aralarında yer alan beşli yaprak motiflerinden oluşmaktadır. Bu motif bazı çift başlı kartalların üzerinde de görülmektedir⁶⁷. Levha 10-b’de ise ortada dikey eksen üzerinde ayna simetrisi çevresinde düzenlenmiş, stilize edilmiş lotus çiçeği tasvir edilmiştir. Çiçek yukarı doğru uzanmış

⁶⁵ İskenderzade 2010: 277.

⁶⁶ Arık 2000: 132-140.

⁶⁷ Bozer 2005:4.

büyük yaprak ve yanlara doğru uzanmış yapraklardan oluşur. Bu üçlü motifin çevresinde düzenlenmiş olan büyük beyaz çerçevenin kendisi de bitkisel bir motif oluşur. Kıvrık çizgilerden oluşan bu stilize bitkinin iç içe geçmiş rumi ve palmetlerden oluştuğu anlaşılmaktadır.

Müze’de bulunan hayvan figürlü çiniler dışında bugün mevcut olmayan ve yalnızca arşiv fotoğraflarından varlığı bilinen tek olarak tasvir edilmiş yırtıcı kuşlar (kartal?), hayat ağacının yanında çift kuş, köpek, pantere benzeyen bir hayvan, kaz, “El-kam” yazılı çini ve okunamayan diğer bir yazılı çini (Tablo 12-15) tespit edilebilen kayıplardır. Bu çinilere ait envanter kayıtları da Müze’de bulunmamaktadır. Çiniler muhtemelen Müze’ye götürülmeden önce tahrip edilmişlerdir. Hunad Hamamı çinilerinin Müze’ye geliş tarihi 1975 yılıdır. 1969 yılında yapılan restorasyondan sonra çok uzun bir süre yerlerinde kalmış ve bu çiniler muhtemelen nemden ve insan eliyle uğradıkları tahribattan dolayı yok olmuşlardır.

Bu kayıp çiniler içerisinde kartal figürlerine benzeyen yırtıcı kuş tasvirleri, köpek, pantere benzeyen bir hayvan, ördek, kaz, su kuşu ve tanımlanamayan bir kuş tasviri mevcut örneklerle aynı üslupta tasvir edilmişlerdir. Mevcut olmayan figürlü örnekler de, geleneksel bir şema içerisinde dıştan kalın içte ince bir çizgi ile çevrelenmiş, figürün çevresinde zemin renginde ikinci bir çerçeve oluşturulmuştur. Farklı bir kompozisyon içeren cennet ağacının iki yanında kuş figürleri Kubadabad Sarayı’nda⁶⁸ da örneklerini gördüğümüz hayat ağacı yanında resmedilen kuş tasvirleriyle benzer özellikler gösterir. Kuşlar merkezdeki hayat ağacının iki yanında açık kanatlarıyla sırt sırta simetrik durmakta ve başlarını geriye çevirerek birbirlerine bakmaktadır (Tablo 12-d). Anadolu Selçuklu döneminde az görülen ve bugüne kadar çini sanatında örneğine hiç rastlanmayan fil figürü⁶⁹ ise kırık bir durumda bulunmuştur (Tablo 15-a). Figür hortumu ve uzun dişleriyle gerçekçi bir üslupta resmedilmiş, gövde kısmı tahrip olmuştur.

Günümüzde kayıp olan çiniler içerisinde iki yazı kompozisyonlu örnek bulunmaktadır. Tablo 15-a’da yer alan örnek nesih karakterli harflerle bu grup çinilerden farklılık göstermektedir. Yazı karakterlerinin çevresi büyüklü küçüklü palmet ve çiçek motifleriyle daire oluşturacak şekilde bezenmiştir. Çininin merkezi büyük oranda tahrip olduğundan yazı okunamamaktadır. Keykubadiye Sarayı çini buluntuları içerisinde yer alan ve çok küçük bir parça olduğu için okunamayan kırık çinide de benzer karakterli harfler görülmektedir. Tablo 15-b’de yer alan diğer küfi yazılı çini buluntu şeffaf sır altına patlıcan moru ve kobalt mavisi renklerle boyanmıştır. Harfler rezerv tekniğinde oluşturulmuştur. Çininin tüm yüzeyini kaplayan süslemede “Başarıya Ulaşmak” anlamına ge-

len “El-kam” yazısı okunmaktadır⁷⁰. Yazı karakterlerinin arasındaki boşluk palmet yaprakları ve dairesel şekillerle süslenmiştir. Bu küfi yazılı çininin benzer örnekleri Kubadabad Sarayı’nda 2002 kazılarında ortaya çıkarılan çini deposundaki bir grup küfi yazılı çini örnekle benzerlik göstermektedir⁷¹.

IV. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Keykubadiye Sarayı’nın Sultan Alaaddin Keykubad zamanında yapıldığı bilinmektedir. Sarayın inşa tarihi hakkında kesin bilgi verecek kanıtlar olmasa da tarihi olaylar bize bu konuda ışık tutmaktadır. Araştırmacılar tarafından genellikle belirleyici olarak Alaaddin Keykubad’ın Melike-i Adile ile evlenmesinden sonraki yıllar önerilmiştir. İbni Bibi’nin vakayinâmesine bakıldığında da Alaaddin Keykubad’ın saraydaki yaşamına dair olaylar bu tarihten sonra kayda geçer. İbni Bibi, kesin bir tarih vermemekle birlikte bu evliliğin 1226 yılında Alaaddin Keykubad, Kahta ve Çemişkezek’i fethettikten sonra gerçekleştiğini belirtmektedir⁷². Ahmet Nazif Efendi ise herhangi bir tarih belirtmez, fakat bu evliliğin Kayseri’de gerçekleştiğini belirtir⁷³. Münecimbaşı ise bu tarihi 1226 olarak verirken, evliliğin Malatya’da yapıldığını belirtmektedir⁷⁴. A.Sevim ve E. Merçil ise bu evlilikle ilgili 1221 tarihini verirler⁷⁵.

Z.Oral, Saray’ın inşasını 1224-1226 yılları arasına tarihler⁷⁶. Fakat tarihsel olaylar dikkate alındığında Keykubad’ın Sultan olduktan kısa bir süre sonra bu evliliği gerçekleştirdiği bilinmektedir. Kaynaklarda geçen tarihler ve Keykubad’ın saltanat yıllarında olayların akışı dikkate alındığında Saray’ın İzzeddin Keykavus’un ölümünden sonra⁷⁷, Alaaddin Keykubad’ın tahta çıktığı 1220 yılından sonra, Melike-i Adil ile evlenmeden önce inşa edilmiş olabileceği mümkündür. Bu bilgiler ışığında Saray’ın 1221’den sonraki bir tarihte, en geç 1226 yılında inşa edilmiş olabileceği öne sürülebilir.

⁷⁰ Bozer 2005: 4.

⁷¹ Arık R.- Arık O. 2007: 258.

⁷² İbni Bibi 1997a: 18.

⁷³ Ahmet Nazif Efendi 1987: 74.

⁷⁴ Münecimbaşı 2001: 65.

⁷⁵ Sevim-Merçil 1995: 459.

⁷⁶ Oral 1953:516.

⁷⁷ Sultan İzzeddin Keykavus’un ölüm tarihi hakkında farklı kayıtlar verilmiştir. 616 yılı yanında bazı kaynaklar ve özellikle mezarlık kitabesi 617 yılını vermektedir; bugüne kadar incelemelerden 1219 Miladi sene kabul edilmiştir. Fakat bazı Arap kaynakları açıkça 616 Şevval ayını kaydetmekte, ölümünün 1220 yılı başlarında olduğu ortaya çıkmaktadır. Nitekim Süryani tarihçisi Ebu’l-Farac da 1220 yılını verir. Gerçekten İzzeddin Keykavus ile halefi Alaaddin Keykubad’a ait bazı kitabeler ve paralarda aynı 616 (1120) yılı mevcuttur ki, bu da İzzeddin Keykavus’un yılın onuncu ayına kadar yaşadığı ve Alaaddin Keykubad’ın da, saltanatına bu senenin son iki ayında başlamış olduğunu göstermektedir (Turan 1971:319; İbni Bibi 1997a: 217).

⁶⁸ Arık 2000: 94-95.

⁶⁹ Bozer 2005: 5.

Saray'ın ne zamana kadar kullanıldığına dair elimizdeki bilgiler kısıtlıdır. II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in (1237-1246) tahta çıkışından sonra Saray ile ilgili herhangi bir bilgi kaynaklarda yer almamaktadır. Fakat 1243 yılında Moğollar'ın Kayseri'yi tahribi sırasında Keykubadiye Sarayı da tahrip edilmiş olmalıdır. İbni Bibi Moğollar'ın Kayseri'yi tahrip etmesiyle ilgili, "Yaptıkları yıkım ve katliamdan sonra şehrin bayındır yerlerini ve binalarını ateşe verdiler. Sıradan ve seçkin kimselerin saraylarını yerle bir ettiler. Yıkık şehri, çakallara ve kurtlara sığınak, kartallara ve akbabalara yuva olarak bıraktılar"⁷⁸ demektedir. Bu tarihten yaklaşık 20 yıl sonra 1265 yılında Kerimüddin Mahmud Aksarayi "Kayseri'nin saraylarına bak ki ne kapıları ne de duvarları yerindedir" demekte ve bu bilgi de Saray'ın bu tarihte tamamen harap olmuş olduğunu göstermektedir⁷⁹. 1277 yılında Baybars'ın Anadolu Seferi sırasında Keykubadiye Sarayı yakınında kurduğu çadırda konakladığı kaynaklarda geçmektedir⁸⁰. Baybars'ın Keykubadiye Sarayı'nda değil de çadırda kalmış olması Saray'ın bu dönemde kullanılamayacak durumda olduğunun açık göstergesidir.

Selçuklu Dönemi'nde Sultanlar Saraylarda yaşarlardı ve her büyük kentte Sultan için bir Saray yapılmıştı. Sultanların dinlenmek için yaptırdığı sayfiye Sarayları da vardı. Beyşehir Gölü kenarında Keykubad'ın yaptırdığı Kubadabad, Konya yakınlarındaki Filûbad ve Kayseri yakınlarındaki Keykubadiye bu Saraylardan bazılarıdır⁸¹. Anadolu'da bilinen Selçuklu sarayları; Hasankeyf Büyük Saray⁸², Diyarbakır Artuklu Sarayı⁸³, Simre Selçuklu Sarayı⁸⁴, II. Kılıç Arslan Köşkü⁸⁵, Kayseri Keykubadiye Sarayı⁸⁶, Antalya⁸⁷ ve Aspendos Sarayları⁸⁸, Alanya İç Kale Sarayı⁸⁹, Akşehir Sarayı⁹⁰ ve Kubadabad Sarayı⁹¹'dir.

Selçuklu hükümdarlarının sarayları genellikle kent yapıları olmalarına rağmen Kubadabad ve Keykubadiye konumları itibarıyla farklı bir durum sergilemektedir. Kubadabad Sarayı, Keykubadiye Sarayına göre daha büyüktür ve günümüze daha korunmuş halde gelmiştir. Keykubadiye Sarayı, Sultan Alaaddin Keykubad'ın dinlenmek ve eğlenmek için yaptırdığı sayfiye yeri olmasına rağmen sultan burada da büyük bir hükümdarlık mekanı yaratmış, askeri işlerini buradan yürütmüştür. Keykubadiye Sarayı tıpkı Beyşehir Gölü çevresinde yer alan Kubadabad Sarayı gibi, Şeker Gölü çevresinde konumlandırılmış Köşklerden oluşan bir Saray kompleksidir. Büyüklük olarak askeri işlevinden dolayı Kubadabad'a ulaşmış, hatta aşmış olmalıydı. Yapay bir göl kurulması ve bu göle set çekilmesi de mekanın ve inşaatın hazırlanması esnasında hatırı sayılır miktarda harcamaları gerektirmekteydi. Ayrıca Keykubadiye, Konya'nın dışında kent çevresinde yer alan bir Selçuklu Sarayı'nın ya da Saraylarının modelinden türeyen, kent dışı bir Saray Külliyesi'dir⁹².

Ortaçağ kaynaklarından edinilen bilgilere göre, Sultan Alaaddin Keykubad yılın büyük bir bölümünü Keykubadiye Sarayı'nda geçiriyordu. Bu nedenle her ne kadar günümüze buna kanıtlayacak sayıda kalıntı ulaşmasa da Keykubadiye Sarayı, Sultan'ın kışlarını ve yazlarını geçirdiği Alanya Sarayı ve Kubadabad Sarayı kadar işlevsel mekanlara sahip olan bir Külliye yapısı olmalıdır. İbni Bibi'nin verdiği bilgilere göre çevresi baştan başa gül bahçesi ve önünde güzel bir yeşil deniz vardı. "Balıkların kulaklarındaki bütün halkalar altından, sırtlarındaki zırlar gümüşten" olacak kadar ihtişamlı ve güzel bir yerdi⁹³. Keykubadiye Sarayı yapay bir gölün etrafında konumlanmıştır. Bu gölün içerisinde bir ada bulunmakta ve kaynağını yakınındaki bir dağdan almaktaydı. Manzaraya hakim konumuyla burası Sultan için ilgi çekici bir yer olmuş ve tıpkı Kubadabad Sarayı'nda olduğu gibi doğal güzellikler ve su kaynağı buranın Saray'ın yeri olarak seçilmesi için temel neden olmuştur. Günümüzde Keykubadiye Sarayını çevreleyen bir sur yapısı yoktur. Fakat 1992 yılında O. Eravşar tarafından batı koruma duvarı kalıntıları tespit edilmiştir⁹⁴. Bu da Saray kompleksinin Kubadabad Sarayı'nda olduğu gibi dıştan bir koruma duvarı ile kuşatıldığını düşündürmektedir.

Saray Külliyesi'nin anlaşılabilir plandaki tek yapısı olan Dört Kemerli Köşk'ün işlevi bilinmemektedir. Oral'a göre "bu bina bir köşk kaidesi olabilir. Bu yapının üzerine konacak ahşap bir oda, menbanın başında güzel bir köşk olarak düşünülebilir"⁹⁵. Aslanapa ve Erdmann bu yapının Sultan Hanların avlusu ortasındaki Mescitle-

⁷⁸ İbni Bibi 1997b: 74-75.

⁷⁹ Aksarayi 1943: 175; Aksarayi 2000: 70.

⁸⁰ Abû'l Farac 1987: 599; Sümer 1985: 82.

⁸¹ Cahen 2012: 185-186.

⁸² Bknz. Arık R.-Arık O. 2007: 242.

⁸³ Bknz. Aslanapa 1962: 10-18.

⁸⁴ Bknz. İbni Bibi 1997b: 164, 216; Turan 1971: 195.

⁸⁵ Bknz. Leon de Laborde 1838; Texier 1849: 148-149; Sarre 1901; Yetkin 1986: 114-116; Arık 2000: 23-40; Arık 2007: 73-100; Arık 2008: 261-276.

⁸⁶ Bknz. Oral 1953: 501-517; Erdmann 1957: 93-106; Erdmann 1959: 85; Aslanapa 1965a: 19-22; Aslanapa 1965b: 29-30; Ahmet Nazif Efendi 1987: 75; Abû'l-Farac 1987: 599; İbn-i Bibi 1997a: 321, 357, 358, 359, 456, 457; İbni Bibi 1997b: 20, 21, 142; Simon de Saint Quentin 2006: 52.

⁸⁷ Bknz. Aslanapa 1966: 7-8; Yetkin 1986: 122-123; İbni Bibi 1997a: 149; Yılmaz 2002: 53; Arık 2007: 83.

⁸⁸ Bknz. Yetkin 1986: 121-122; Öney 1988: 104; Erdmann 1959: 86-87; Arık, R.-Arık, O. 2007: 263-271; Arık 2007: 83.

⁸⁹ Bknz. Arık 2000: 19-21; Arık 2007: 73-100; Arık 2008: 261-276; Yılmaz 2000: 155-165; Yılmaz 2001: 593-607.

⁹⁰ Bknz. Öney 1988: 104; Yetkin 1986: 123; Arık 2007: 82.

⁹¹ Bknz. Oral 1949: 2-23; Ögel 1963: 19-24; Otto-Dorn - Önder 1966: 170-183; İbni Bibi 1997a: 362-363; Arık, O. 1999: 29-69; Arık R. 2000; Arık R. 2001: 28-29.

⁹² Redford 2008: 107.

⁹³ İbni Bibi 1997a: 322.

⁹⁴ Eravşar 2000: 91.

⁹⁵ Oral 1953: 514.

rin öncüsü olabileceğini öne sürmüşlerdir⁹⁶. Erdmann, Köşk yapısının detayda farklı olmakla beraber Aksaray civarındaki Sultan Hanı'nın revaklarındaki düzeni ile benzerliği üzerinde durur. Ve bu yapıyı Köşk Mescitler ile ilişkilendirir⁹⁷. Fakat buranın Köşk Mescit olabileceğine dair kesin bir kanıt mevcut değildir. Bu konuda N. Asutay Effenberg'in bulguları yol göstericidir. Effenberg İstanbul'da minai çinilerle bezenmiş Muchrutas adında bir Selçuklu yapısının varlığına işaret etmektedir. Yazar Nicholaos Mesarites "Muchrutas'ın garip bir yapı olduğunu, batıda chyrsostriklinos ile sınırlı olduğunu, ona çıkan basamakların tuğla ve alçı mermerden yapılmış olduğunu, her iki yanında bir merdivenin dönerek uzandığını ve haç biçimli renkli çinilerle süslü olduğunu belirtirken, bu yapının İran'lı (Selçuklu) elinden olduğunu"⁹⁸ sözlerine ekler. Magdalino "Manuel Büyük Saray'da bir taht salonu yaptırdığı sırada Muchrutas'da Müslüman konuklar için yapılmış olmalı" derken, Hunt ise "Bina'nın bilinçli yapılmış İranlı bezemesi Magdalino'yu bunun özellikle II. Kılıç Arslan'ın 1161'de İstanbul'u ziyareti için yapıldığını düşünmeye yönlendirmiştir" diye belirtir. N. Asutay-Effenberg, Muchrutas'ın Anadolu Selçuklu kervansaraylarında gördüğümüz Köşk Mescitlere ve Keykubadiye'deki Köşk yapısına benzediğini vurgular. Muchrutas'ın böyle bir Seyran Köşkü olduğunu ve 1490'daki büyük fırtınada yıkılarak yok olduğunu belirtmektedir. Effenberg'e göre "Muchrutas 1174-1176 yılları arasında İstanbul'da I. Manuel Komnenos tarafından, Konya'da Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan'ın hüküm sürdüğü sıralarda inşa edilmiş ve büyük ihtimalle yıldız haç şeklinde figürlü minai çinilerle süslenmişti". Yazar, böylece II. Kılıç Arslan Köşkü'nün artık ilk ve tek olma özelliğini kaybettiğini de sözlerine ekler. Muchrutas'ın dört kemerli (baldeken) yapı tarzı ve mukarnaslı kubbesinin 12. yy.'da Keykubadiye'den önce vurgulanmış olması da büyük önem taşımaktadır⁹⁹. Bu bilgiler çerçevesinde Dört Kemerli Köşk yapısının, Sultan'ın, önünde uzanan güzel gölün manzarasını izlediği, üzerinde ahşap bir oda bulunan, yukarıya merdivenlerle çıkışın sağlandığı bir Seyir Köşkü olduğu düşünülebilir. Kazılar sırasında yukarı çıkan bir merdivenin kalıntıları'nın tespit edilmesi de bu görüşümüzü desteklemektedir. Ayrıca yakın zamanda Köşk'ün altından çıkan bir su kaynağı burada bir havuzun varlığını da düşündürmektedir. Burası Sultan'ın kullandığı, ortası havuzlu dört kemer üzerine ahşap bir düzenlemenin bulunduğu Seyir Köşkü olmalıdır.

Selçuklu sarayları, etkili tek bir yapı kompleksi olarak inşa edilmemişlerdir. Bu yapılar, birkaç köşkün bir araya gelmesinden oluşmuş, moloz taş ve tuğladan inşa edil-

miş, hatta ahşaptan inşa edilmiş olabilecekleri düşünülen, sade ve konstrüksiyon açısından özensiz yapılardır. Günümüze çok az sayıda ulaşan saray yapıları genelde bir orta mekân ve buna açılan eyvan tarzında diğer mekânlardan oluşan bir çekirdek etrafında toplanmaktadır. Sarayların plan şemaları, belirgin simetri eksenlerine sahip olmayan, oda ve salonlardan oluşmaktadır¹⁰⁰. Plan düzenlemeleri eyvan ve orta avlu çevresinde gelişmektedir. Çevresindeki düzenlemeler de aynı geleneklerde bilinen biçimlerle yapılmaktaydı. Selçuklu Sarayları plan şemasına göre Keykubadiye Sarayı Büyük Köşkü de büyük bir avlu çevresinde gelişen plan düzenine sahip olmalıdır. Kazılarda ortaya çıkarılan koridor, mutfak gibi mekanlar buranın da tıpkı Alanya ve Kubadabad Sarayı'nda olduğu gibi bir koridor çevresinde düzenlenen işlevsel mekanlara sahip olduğunu göstermektedir. Keykubadiye Sarayı'nın özgün durumu ile ilgili bilgiler edindiğimiz İbni Bibi vakayınâmesinde Sultan'ın oturduğu eyvan ve önünde uzanan yeşil deniz diye tanımladığı göl manzarası ve önünde suyunu kevser suyundan alan gülsuyu akıtan bir çeşmenin varlığından bahsetmiştir¹⁰¹. Bu çeşme¹⁰² Sultan eyvanına açılan avluda olmalıdır. Çini buluntuların çoğunluğunun bu yapının koridorlarında bulunmasının yanı sıra Büyük Köşk'e ait olduğu bilinen geometrik bezemeli taş süsleme de, yapının süsleme programında çinilerle birlikte taş süslemelerin de kullanıldığını göstermektedir. Büyük Köşk, Sultan eyvanının yer aldığı, avlusunda bir çeşme bulunan, duvarlarının çinilerle ve alçılarla süslendiği zengin süslemeli bir yapı olmalıdır.

Oral'ın "510 m. uzunluğunda 200 m. genişliğinde bir ören sahası" olarak belirttiği bu alanda daha fazla sayıda Köşk'ün bulunması gerekir. O. Aslanapa tarafından bugün ayakta kalan tek kalıntı olan Dört Kemerli Köşk'ün konumuna göre tarifi yapılan diğer Köşkler'in yerleri topografik harita üzerinde konumlandırıldı (Fig.2). Birbirine yakın mesafelerde ve gölün çevresinde konumlanan fakat çok az kalıntısı bulunan diğer Köşkler ise kompleksin diğer yapılarından sadece ikisini oluşturuyor olmalıdır.

Şeker Gölü'nün çevresinde dağınık bir şekilde yerleştirilen Köşk yapıları işlevlerine göre ayrılmış olmalıdır. Üç tonozlu göle doğru uzanan ve bir iskeleye açılan Köşk, göle uzanan konumuyla bir Yalı Köşkü olmalıdır. Günümüze ulaşmayan fakat kazılar sonucunda ortaya çıkan iskele olabileceği düşünülen platformun varlığını biliyoruz. Ayrıca bu yapıda taşlar arasında bulunan yoğun çini parçaları bu Köşk'ünde çinilerle süslü olduğunu göstermektedir. Aslanapa'nın verdiği bilgilere

¹⁰⁰ Arık 2008: 261-276.

¹⁰¹ İbni Bibi 1997a: 357-358.

¹⁰² Oral bu çeşme ile ilgili şu bilgileri aktarır. "Erkilet'in Köprüdere Mevkii'nden menbadan künklerle Kubadiye'ye su getirmiş olduğu bugünkü kalıntılardan bellidir. Köylülerin anlattıklarına göre künkler yaklaşık 0.60 m. genişliğinde kireç harçla ve üzeri balık sırtı biçimde yapılmış bir duvar içindedir. Künklerin kutru 0.15-0.20 m'dir (Oral 1953: 513).

⁹⁶ Erdmann 1959: 85; Aslanapa 1965a: 19.

⁹⁷ Erdmann 1957: 105.

⁹⁸ Walker 2010: 79-80.

⁹⁹ Effenberg 2004: 313-329.

göre Üç tonozlu yapı topografik planda göle uzak konumuyla dikkat çekmektedir. Bu da gölün suyunun zamanla çekildiği ya da verilen mesafelerde rakamsal bir hata olduğunu düşündürmektedir.

Ne yazık ki Keykubadiye Saray kompleksinin plan şemasını tam anlamıyla ortaya çıkarmaya yetecek bilgiler ve kalıntılar mevcut değildir. Dört Kemerli Köşk ve Büyük Saray'ın tonoz kalıntılarından başka hiçbir yapı kalıntısı günümüze ulaşmamıştır (Fig. 14-15). Fakat Anadolu Selçuklu Sarayları plan şeması ve Köşklerinin mimari özellikleri dikkate alındığında Keykubadiye Sarayı'nın da Kubadabad ve Alanya Sarayı'nda olduğu gibi merkezde bir avlu çevresinde gelişen eyvan ve mekanlar kurgusuna uygun bir şekilde tasarlanmış büyük ve küçük Köşklerden oluşan bir Saray kompleksi olduğu anlaşılmaktadır. Mekanlar, odalar, avlu, eyvan ve koridorlardan oluşan büyük boyutlu Köşk yapılarının yanında daha küçük boyutlu tek yapıdan oluşan Köşkler (Seyir, Yalı gibi) Saray Külliyesi'ni oluşturan mimari unsurlardır. Z.Oral'ın bahsettiği Hamam, Köşkler, Mescit¹⁰³ gibi yapılar da Saray kompleksinin varlığını doğrulamaktadır.

Keykubadiye Sarayı'nın çok yakınında bulunan Hunad Hamamı, Selçuklu sanatında saraylarda görmeye alışık olduğumuz çini tezyinatıyla dikkat çekmektedir. Özellikle figürlü çinileri süsleme ve teknik bakımından Kubadabad ve Alanya Sarayı çinileriyle yakın benzerlik göstermektedir. Hunad Hamamı çinilerinin ölçüleri, Saray çinilerinin standart ölçülerine yakındır. Sekiz köşeli yıldız çiniler ortalama 22-23 cm. çapındadır. Keykubadiye Sarayı çini buluntularının hemen hepsi büyük oranda kırık olduğu için yıldız çinilerin ölçüleri tespit edilememektedir. Mevcut çini buluntuların hamur kalınlıkları 2 cm. ile 3 cm. arasında değişmektedir. Hunad Hamamı'ndan getirilen çinilerin de kalınlıkları aynı şekilde 2 cm. ile 3 cm. arasında değişiklikler göstermektedir. Keykubadiye Sarayı ve Hunad Hamamı çinilerinin hamur yapısı benzerdir. Bu çiniler krem renkte, ufalanabilir özellikte, gözenekli hamur yapısına sahiptir. Bu özellikleriyle Kubadabad ve Alanya Sarayı çini buluntularıyla¹⁰⁴ da benzerlik gösterirler. Çinilerin üretim yerleri ile ilgili bir kanıt olmamasına rağmen, Sultan Alaaddin Keykubad döneminin Kubadabad ve Alanya Saraylarını bezeyen zengin çinilerin gezici ustalar tarafından inşaat sırasında yerel atölyelerde yapıldıklarını gösteren çeşitli yapımlar artığı parça ve üç ayaklar, seramiklerin de aynı bölgelerde yapıldığına işaret eder¹⁰⁵. Kayseri'de de birçok dini yapıyı süsleyen ve Hunad Hamamı, Keykubadiye Sarayı gibi sivil yapıları süsleyen çinilerin aynı bölgede, kentin yakınında aynı üretim yerine ait olabilecekleri akla yakın gelmektedir. Tasvirler usta veya ustalar tarafından bir

aktarma şablonu kullanmadan, fakat belli bir şemaya sadık kalınarak yapılmış olmalıdır. Benzer süsleme şemalarının tekrarlandığı özellikle haç kollu örneklerde bu uygulamanın yapıldığı düşünülebilir. Motiflerin uygulama stili ve tarzı her örnekte farklı niteliktedir. Ustaların kendi el becerisi özellikle geometrik geçme kompozisyonlarında ortaya çıkmaktadır. Bazı örnekler oldukça simetrik titizlikle çizilmiş ve boyanmışken, bazı örneklerde ise zayıf bir elin, aceleci bir boyama tarzının varlığı görülmektedir. Ayrıca uygulamaya ayrılan süre de süslemenin niteliğini etkilemiş olmalıdır. Belli çerçeve dışına çıkmadan yapılan serbest yorum ve uygulamalar, aynı motifin farklı varyasyonlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur.

R. Bozer, Hunad Hamamı'ndaki çinilerin Hamam'ın inşa edildiği tarihe ait olduğunu, figürlü ve desenli çinilerle duvar kaplamasının yalnız saraylara özgü olmayıp, tıpkı İlhanlı Dönemindeki gibi çeşitli yapı türlerinde de kullanıldığını ve kazılardan elde edilen verilere göre çinilerin yerinde yapıldıklarını her birinin tek tek üretilmediğini, fırınlama sırasında kenarları akan sırların daha sonra tıraşlanarak temizlendiğini ve duvara bu şekilde yerleştirildiğini belirtir¹⁰⁶. Fakat Saray çinisi özelliği gösteren ve Anadolu'da üretilen Saray çinileri ve özellikle Kubadabad Sarayı çinileri ile çok yakın özellikler gösteren Hunad Hamamı çinilerinin yakınındaki bir Saray yapısından getirilmiş olması da muhtemeldir. Bu çiniler saray süslemesinden arta kalan veya yıkılan bir saray yapısından sökülerek yeniden değerlendirilen parçalar olarak görülmektedir¹⁰⁷. Muhtemelen Keykubadiye Sarayı'nda kullanılmamış olan bu çiniler, Sultan'ın eşi tarafından yaptırılan Hamam'ın süslemesinde kullanılmıştır. Bu çinilerin yapıya sonraki bir dönemde batıdaki bölümünün ilave edildiği bir tarihte getirilmiş olduğu in-situ buluntu şekillerinden anlaşılmaktadır Kadınlar Kısım, Ilıklık Bölümü orta mekan ve kuzeydoğu odada bulunan bu çinilerin çoğu ters yüz olarak yerleştirilmişlerdir. Bu şekildeki yerleşimi, özenli bir yerleşim ve tekniğin kullanılmaması, yapının ilk inşa programı içinde çinilerin bulunmadığı şeklinde yorumlanabilir. Eğer başlangıçta çiniler düşünülerek yapı inşa edilmiş olsaydı, çinilerin yerleşim tekniğinin daha özenli ve düzenli olması beklenirdi. Keykubadiye Sarayı'nda lüster gibi pahalı ve zahmetli bir teknikte çinilerin süsleme programında kullanılmasına karşın figürlü çinilerin yok denecek sayıda olması düşündürücü bir durumdur. 1969 yılında yapılan restorasyonla açığa çıkan Hunad Hamamı çinilerinin en yakınındaki Keykubadiye Sarayı'ndan getirilen üretim fazlası çiniler olması muhtemeldir. Saray çinilerinde bol örneklerini gördüğümüz bazı tasvirlerin (çift başlı kartal, insan ve siren figürü gibi.) Hunad Hamamı'nda tek olması da bu görüşü desteklemektedir. Alaaddin Keykubad'ın eşi Hunad (Mahperi) Hatun tarafından 1238 yı-

¹⁰³ Oral 1953: 513.

¹⁰⁴ Arık, R.-Arık, O. 2007: 281.

¹⁰⁵ Öney 2008: 386.

¹⁰⁶ Bozer 2005: 1-27.

¹⁰⁷ Önge 1969: 17; Yetkin 1986: 124.

İnşa Hamam'ın inşa edilmesinden sonraki bir dönemde çinilerin Hamam'a taşınmış olması muhtemeldir

Selçuklu çini sanatında özel olarak sekiz kollu yıldızların bulunduğu plaka çinilerde yazının daha çok Saray çinilerinde kullanıldığını görüyoruz. Benzerleri Kubadabad Sarayı kazısında fazla sayıda çıkan bu tür çinilerin çoğunlukla Saray'ın eyvanında yer aldığı bilinir. Bu durum düşünüldüğünde Saray'a ait bir çininin hamam gibi bir yapı içinde kullanılması yadırganması gereken bir durumdur. Çinilerde yer alan yazılar Sultan'ın şahsıyla ilişkilendirilmiş olabilir. Sonuç olarak bu çinilerin hamam için tasarlanmadığı eldeki artık çinilerin Hamam'ın duvarlarına yerleştirilerek kullanıldığı, hatta bu kullanım sırasında yazıların okunuşunun engellenmesi içinde ters yerleşimin seçildiği düşünülebilir.

V. KAYNAKÇA

Abû'l-Farac, G. (Bar Hebraeus). 1987.
Abû'l-Farac Tarihi. (Çev. Ö. R. Doğrul). Cilt II, Ankara.

Ahmet Nazif Efendi. 1987.
Mirat-ı Kayseriye. (Çev. A. Palamutoğlu). Kayseri.

Aksarayı, K. M., 1943.
Selçuki Devletleri Tarihi. (Çev. N. Gençosmanoğlu). Ankara.

Aksarayı, K. M. 2000.
Mesâmeratü'l Ahbâr. (Çev. M. Öztürk). Ankara.

Akşit, A. 1996.
Türkiye Selçukluları Devrinde Kayseri Şehri. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.

Arık, R. 2000.
Kubad Abad, Selçuklu Saray Çinileri. İstanbul.

Arık, R. 2007.
"Selçuklu Saraylarında Çini," Anadolu'da Türk Devri Çini ve Seramik Sanatı. (Ed. G. Öney- Z. Çobanlı). İstanbul: 73-100.

Arık, R. 2008. "Selçuklu Saray ve Köşkleri," Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı. (Ed. D. Kuban) İstanbul: 261-276.

Arık, R., Arık O. 2007.
Anadolu Toprağının Hazinesi Çini: Selçuklu ve Beylikler Çağı Çinileri. İstanbul.

Aslanapa, O.1962.
"Diyarbakır Kazısı'ndan İlk Rapor 1961". Türk Arkeoloji Dergisi, Sayı 9:10-18.

Aslanapa, O. 1965a.
"Kayseri'de Keykubadiye Köşkleri Kazısı, 1964". Türk Arkeoloji Dergisi Sayı XIII-1: 19-22.

Aslanapa, O. 1965b.
Anadolu'da Türk Çini ve Keramik Sanatı, Ankara.

Bozer, R. 2005.
"Kayseri Hunad Hamamı Çinileri". Sanat Tarihi Dergisi, Sayı 15/1:1-27.

Cahen, C.2012.
Osmanlılardan önce Anadolu. (Çev. E. Üyepazarcı). İstanbul.

Eravşar, O. 1998.
Ortaçağda Kayseri Kent Dokusunun Gelişimi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Eravşar, O. 2000.
"Kayseri'de Selçuklu Köşk ve Sarayları," Çekül Mozaik Dergisi: 90-97.

Eravşar, O. 2001.
"Anadolu Selçuklularında İdari Mekan Olarak Devlethane," I.Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildirileri :281-295.

Erdmann, K.1957.
"Keykubadiye'deki Dört Kemerli Bina Hakkında,"Yıllık Araştırmalar Dergisi: 93-106.

Erdmann, K. 1959.
"Seraybauten des Dreizehnten und vierzehnten Jahrhunderts in Anatolien," Ars Orientalis, Vol. 3: 77-94.

İbni Bibi. 1997a.
El Evamirü'l-Ala'ıye Fil Umuri'l-Ala'ıye. (Çev. M. Öztürk), Cilt I, Ankara.

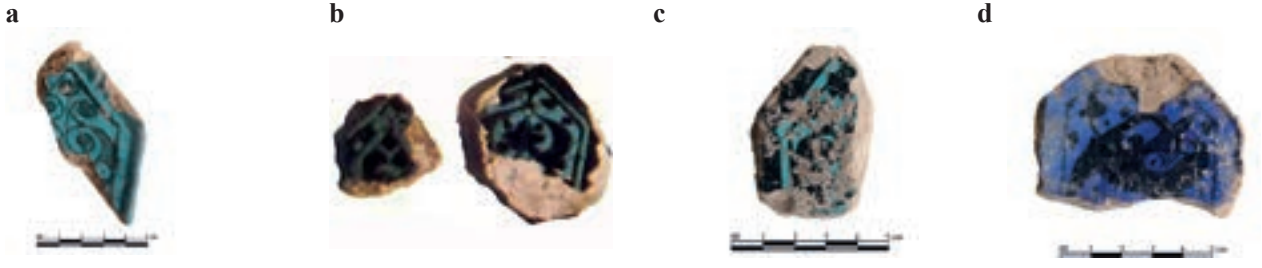
İbni Bibi. 1997b.
El Evamirü'l-Ala'ıye Fil Umuri'l-Ala'ıye, (Çev. M. Öztürk), Cilt II, Ankara.

İskenderzade, L. 2010.
Anadolu Selçuklu Saray Çinilerinde İnsan Figürü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

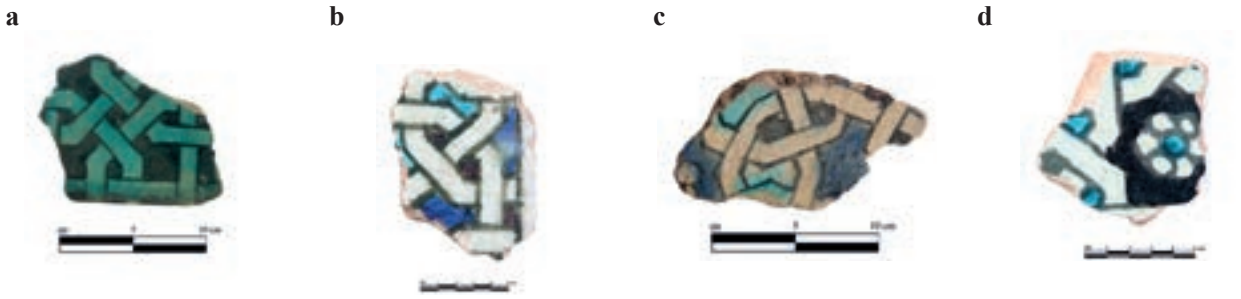
Karamağaralı, H. 1976.
"Kayseri'deki Hunad Camiinin Restitüsyonu ve Hunad Manzumesi'nin Kronolojisi Hakkında Bazı Mülahazalar," İlahiyat Fakültesi Dergisi, C XXI :199-246.

- Laborde, L. 1898.
Voyage de l'Asie Mineure. Paris.
- Müneccimbaşı, Ahmed bin Lütfullah. 1935.
Müneccimbaşıya göre: Anadolu Selçukileri. (Çev. H. F. Turgal). İstanbul.
- Oral, M. Z. 1953.
"Kayseri'de Kubadiye Sarayları," Belleten 17: 501-517.
- Oral, M. Z. 1949.
"Kubad Abad Bulundu," Anıt I, 10 :2-3.
- Otto-Dorn K.- Önder, M. 1966.
"Bericht über die Grabung in Kobadabad 1965," Archaölogischer Anzeiger, Heft 2: 170-183.
- Ögel, S. 1963.
"Bir Türk Sarayı'nın Hikayesi," Türk Kültürü:19-24.
- Önge, Y. 1969.
"Kayseri Huand (Mahperi Hatun) Külliyesi'nin Hamamı ve Yeni Bulunan Çini Tezyinatı," Ön Asya:11-17.
- Öney, G. 1988.
Anadolu Selçuklu Mimari Süslemesi Ve El Sanatları. Ankara.
- Öney, G. 2008.
"Selçuklu Seramik Sanatı", Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı. (Ed. D. Kuban). İstanbul: 385-389.
- Özdoğan, K.1948.
Kayseri Tarihi, Kültür ve Sanat Eserleri, Alimler Şairler Sanatkarları. Cilt I. Kayseri.
- Redford, S.2008.
Anadolu Selçuklu Bahçeleri (Alaiyye-Alanya). İstanbul.
- Sarre, F. 1901.
Denkmäler persischer Baukunts I. Die Seldschukischen Denkmäler von Konia, Berlin.
- Simon de Saint Quentin. 2006.
Bir Keşişin Anılarında Tatarlar ve Anadolu 1245-1248. Antalya.
- Sümer, F. 1985.
Yabanlu Pazarı (Selçuklular Devri'nde Milletlerarası Büyük Bir Fuar). İstanbul.
- Texier, C.1849.
Description de l'Asie Mineure faite par ordre du gouvernement français de 1833 à 1837 et publiée par le ministère de l'Instruction publique, ouvrage dédié à Louis Philippe.
- Turan, O. 1971.
Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi. İstanbul.
- Watson, O. 2004.
Ceramic From İslamic Land, Kuwait National Museum, The Al Sabah Collection. London.
- Yetkin, Ş. 1986.
Anadolu'da Türk Çini Sanatının Gelişmesi. İstanbul.
- Yılmaz, L. 2000.
"Alanya Kalesi Kazısı - Selçuklu Sarayı Çini Buluntuları I," IV. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri: 155-165.
- Yılmaz, L. 2001.
"Alanya Kalesi Kazısından Çıkan Çini Buluntular 2," V. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı ve Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri: 593-607.
- Yurdakul, E. 1971.
"Son Buluntulara Göre Kayseri'deki Hunad Hamamı,"- Selçuklu Araştırmaları Dergisi II: 141-151.
- Walker, A. 2010.
"Middle Byzantine Aesthetics and the Incomparability of Islamic Art: The Architectural Ekphrasis of Nikolaos Mesarites," Muqarnas 27 : 79-101.

TARİHİ VERİLER VE ARKEOLOJİK BULGULARLA KEYKUBADİYE SARAYI

Tablo 1 - Sıraltı tekniğinde haç kollu çiniler (Kayseri Müzesi)

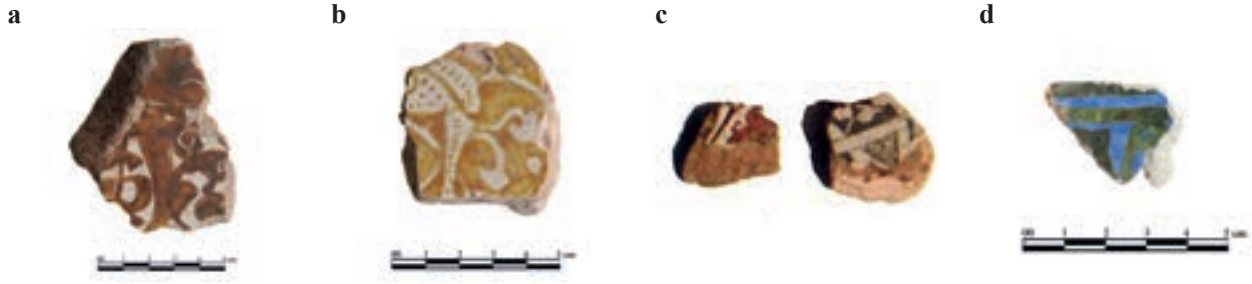
Tablo 2 - Sıraltı tekniğinde geometrik kompozisyonlu çiniler (Kayseri Müzesi)

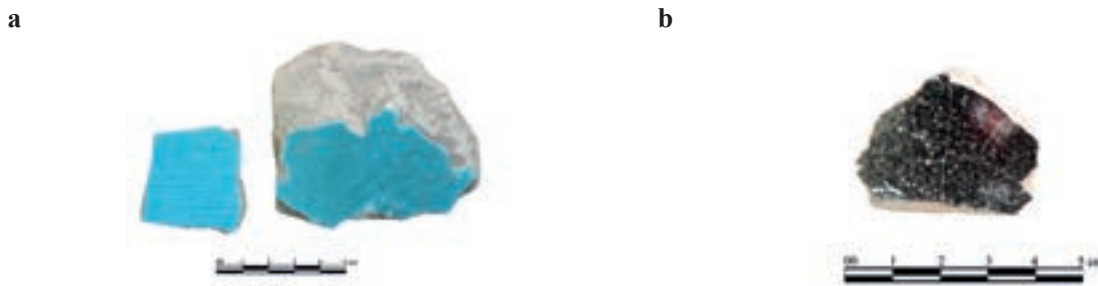
Tablo 3 - Sır altı tekniğinde geometrik ve bitkisel kompozisyonlu çiniler (O. Aslanapa)

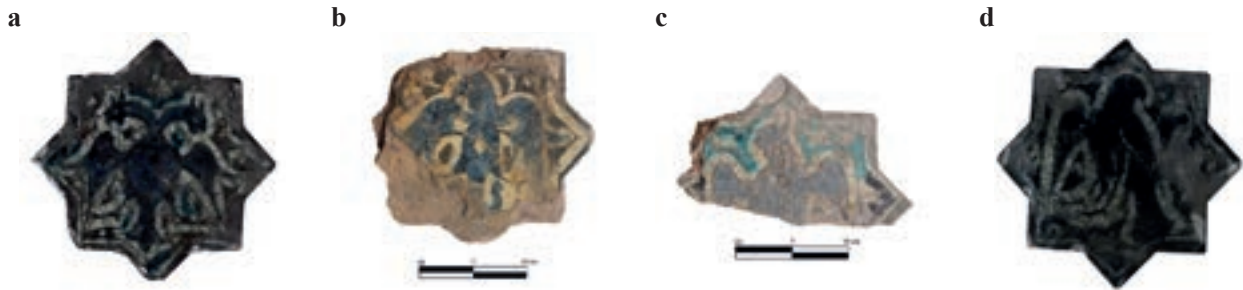
Tablo 4 - Sıraltı tekniğinde figürlü ve yazılı çiniler (Kayseri Müzesi)

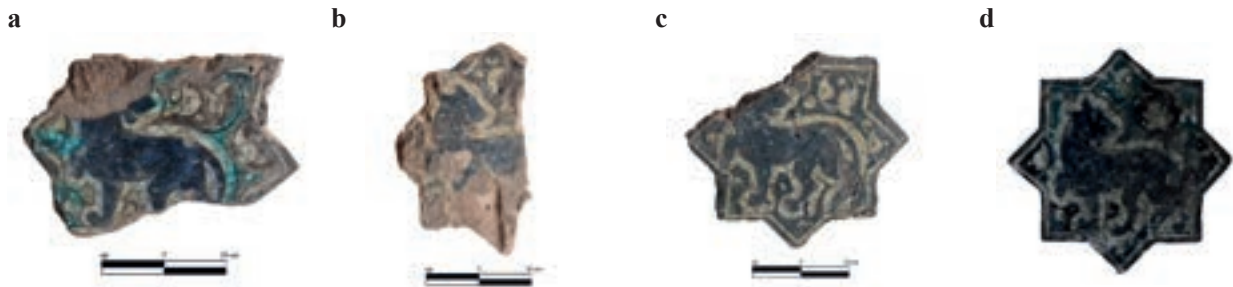
Tablo 5 - Lüster tekniğindeki çiniler (Kayseri Müzesi)

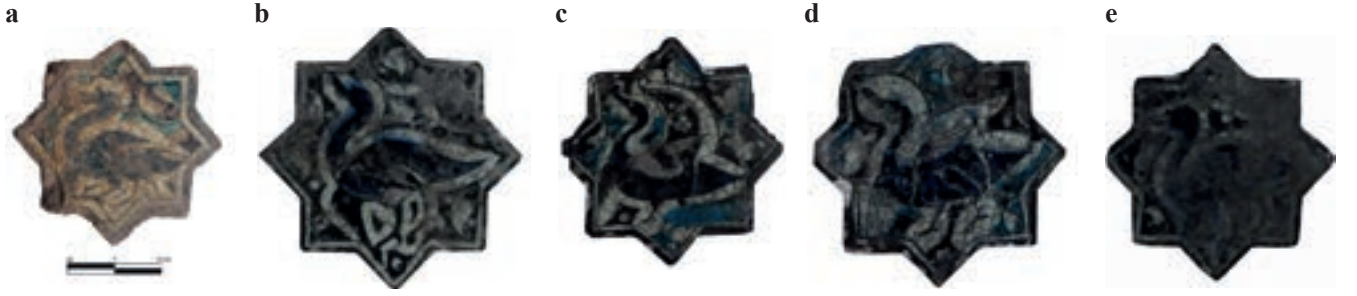
Tablo 6 - Tek renk sırlı çiniler (Kayseri Müzesi)

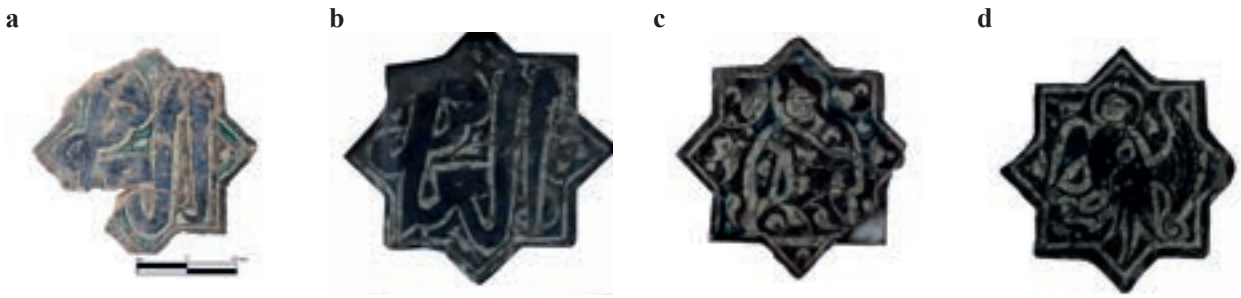
Tablo 7 - Hunad Hamamı kartal ve yırtıcı kuş tasvirli çiniler

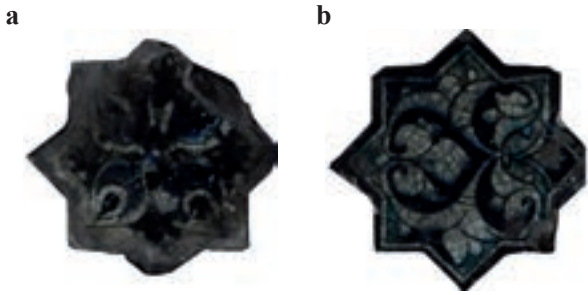
Tablo 8 - Hunad Hamamı köpek tasvirli çiniler

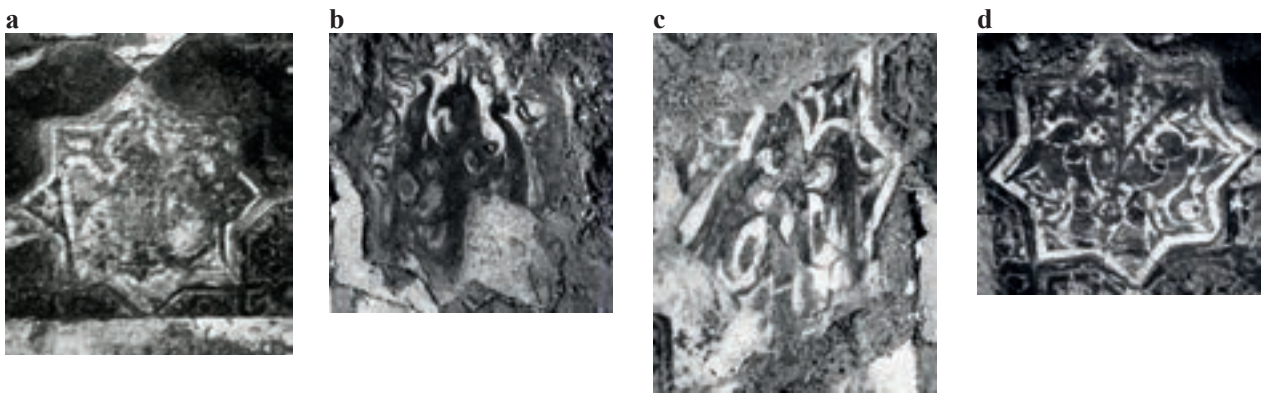
Tablo 9 - Hunad Hamamı ördek, su kuşu ve tavus kuşu tasvirli çiniler

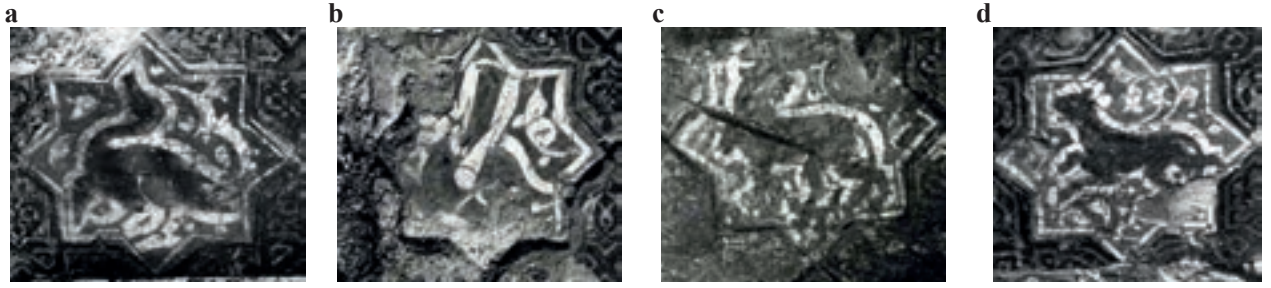
Tablo 10 - Hunad Hamamı yazı, insan ve siren tasvirli çiniler

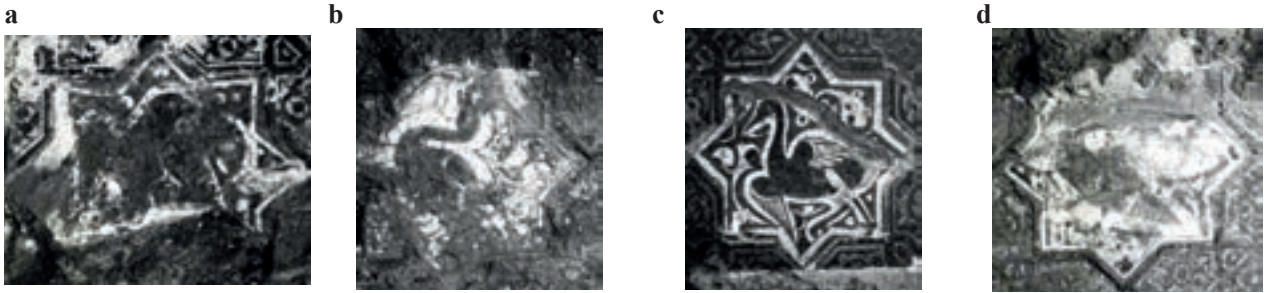
Tablo 11 - Hunad Hamamı bitkisel süslemeli çiniler

Tablo 12 - Hunad Hamamı, günümüzde kayıp olan kartal ve kuş tasvirli çiniler

Tablo 13 - Hunad Hamamı günümüzde kayıp olan su kuşu,kuş, köpek ve panter tasvirli çiniler (V.G.M. Arşivi)

Tablo 14 - Hunad Hamamı günümüzde kayıp olan su kuşu ve kuş tasvirli çiniler (V.G.M Arşivi)

Tablo 15 - Hunad Hamamı günümüzde kayıp olan su kuşu yazı ve fil tasvirli çiniler (V.G.M. Arşivi)

TÜBA-AR 15. SAYI HAKEMLERİ

Prof. Dr. Aynur ÖZFIRAT

(Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Dekanı, Arkeoloji Bölüm Başkanı, Hatay)

Prof. Dr. Engin AKDENİZ

(Adnan Menderes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, Aydın)

Doç. Dr. Daniş BAYKAN

(Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Edirne)

Prof. Dr. Zeynep ÇİZMELİ ÖĞÜN

(Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı, Ankara)

Doç. Dr. İbrahim ÇEŞMELİ

(İstanbul Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Sanatı Tarihi Anabilim Dalı Başkanı, İstanbul)

Doç. Dr. Harun ÜRER

(İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Türk-İslam Arkeolojisi Bölüm Başkanı, İzmir)

Doç. Dr. Şevket DÖNMEZ

(İstanbul Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı, İstanbul Üniversitesi Güzel Sanatlar Bölüm Başkanı, İstanbul)

Prof. Dr. Hacı Turgut ZEYREK

(Karadeniz Teknik Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölüm Başkanı, Trabzon)

Prof. Dr. Kenan ÇAĞAN

(Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyonkarahisar)

Prof. Dr. Tayfun YILDIRIM

(Ankara Üniversitesi, , Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı, Ankara)

Prof. Dr. İbrahim Tunç SİPAHİ

(Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Ankara)

Doç. Dr. Lale DÖĞER

(Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, İzmir)

Doç. Dr. Macit TEKİNALP

(Hacettepe Üniversitesi, Sanat Tarihi Bölümü, Ankara)

Doç.Dr. Ferudun ÖZGÜMÜŞ

(İstanbul Üniversitesi, Güzel Sanatlar Bölümü, İstanbul)

Prof. Dr. Zeynep MERCANGÖZ

(Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, İzmir)

Prof. Dr. S. Yücel ŞENYURT

(Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölüm Başkanı, Ankara)

Prof. Dr. Mustafa Hamdi SAYAR

(İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul)

Yrd. Doç.Dr. Emel Emine DÖNMEZ

(İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, İstanbul)

Prof. Dr. Bozkurt ERSOY

(Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölüm Başkanı, İzmir)

